

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1985 **3** letnik 39

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Stih (tehnični urednik)
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 10. 1985.

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), mag. Boris Gombač (italijanščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, tel.: (061) 332-611, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 1600 din, za društvene člane 1120 din, za društvene člane-upokojence 840 din, za društvene člane-štolente 560 din (vse cene za letnik 39/1985)
Cena te številke v prosti prodaji je 720 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, februar 1986

Naklada: 1600 izvodov

KAZALO – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

- Renate Pillingger, Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi ..... 173—183
 Persecution of Christians and Temples Destruction on the Territory of Present Austria
 Гонение христиан и уничтожение храмов на территории Австрии в римский период
- Marijan Slave, Naselbinska struktura 5. in 6. stoletja v jugovzhodnem predalpskem prostoru ..... 185—191
 Settlement Structure in the South – Eastern pre-Alpine Territory in the 5th and 6th Century
 Структура поселений в 5-ом и 6-ом вв. в юговосточной предальпийской территории
- Ferdo Gestrin, Ljubljanski Lanthieriji in trgovina v Fano ..... 193—202
 The Lanthieris from Ljubljana and Trade in Fano
 Люблянские Лантиери и торговля в Фано
- Momčilo Zecvič, Jugoslovenstvo od ideje do države 1918. godine ..... 203—212
 Yugoslav Idea from Its Conception to the State – Foundation in 1918
 Югославская идея от замысла до государства в 1918 г
- Petko Luković, Slovenci i srpsko-bugarski rat 1885. godine (I. nadaljevanje) ..... 213—267
 The Slovenes and the Serb-Bulgarian War in 1885
 Словенцы и сербско-болгарская война в 1885-ом г. (1-ое продолжение)
- Irena Gantar-Godina, Češki politični realizem med hrvaškimi in slovenskimi študenti v Pragi (1895–1900) ..... 269—276
 The Czech political realism among the Croatia and Slovene Students in Prague from 1895 to 1900
 Чешский политический реализм у хорватских и словенских студентов в Праге (1895–1900)
- Peter Kos, Markomanske vojne – numizmatika in zgodovina ..... 277—281
 Marcoman Wars – Numismatics and History
 Маркоманские войны – нумизматика и история
- Metka Gombač, Denarni zavod Slovenije – podružnica za Slovensko primorje (1945) ..... 283—288
 Financial Institution of Slovenia – the Slovene Coastland Branch (1945)
 Финансовое заведение Словении – филиал для Словенского Приморья

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION – ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

- Problemi reformacije na Slovenskem; okrogla miza na XXII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Brežicah 28.9.1984 (Bogo Grafenauer, Vasilij Melik, Vinko Rajšp, Jože Rajhman, Marijan Peklaj, Fran Zwitter, Franc Šebjanič) ..... 289—298
 Problems of Reformation in Slovenia
 Проблемы реформации в Словении

OCENE IN POROČILA – BOOK REVIEWS AND REPORTS – РЕЦЕНЦИИ И ОБЗОРЫ

- Leksikon des Mittelalters 2/9 (Janez Peršič) 299
 Acta Ecclesiastica Sloveniae 7 (Stane Granda) ..... 299—300
 Ruška kronika (Vinko Rajšp) ..... 300—302
 Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu (Eva Holz) ..... 302—303
 Priročnik za strokovno usposabljanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom (Jelka Melik) ..... 303—304
 Toma Popović, Pisma Bartolomeu Bordžianiju (Ferdo Gestrin) ..... 304—305
 Thomas M. Barker, The Slovene minority of Carinthia (Janez Stergar) ..... 305—307
 Jasna Fischer, Čas vesolniga punta se bliža (Franc Rozman) ..... 307—309
 Jože Prinčič, Predsedstvo SNOS-a, Prezidij SNOS-a; Prèzidij ustavodajne skupščine LRS 1944–1947 (Mateja Jeraj) ..... 309—310

IZVLEČKI – ABSTRACTS – ИЗВЛЕЧЕНИЯ

- Izvečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 39, 1985, 3 ..... VII—X

Renate Pillinger

PREGANJANJE KRISTJANOV IN UNIČEVANJE TEMPLJEV
NA OZEMLJU AVSTRIJE V RIMSKI DOBI

Predavanje na oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete 28. maja 1985.

Ker so zlasti literarni viri za zgodnje krščanstvo na ozemlju današnje Avstrije zelo skromni, naj nam bo dovoljeno, da pri njegovem obravnavanju vselej bolj ali manj usmerjamo pogled na celotno rimsko cesarstvo.

Kakor v večini drugih dežel, tako so tudi v provincah Panoniji,¹ Noriku² in Recciji,³ ki so bile ustanovljene v času cesarja Avgusta ali malo pozneje, novi religiji utrlj pot orientalski kulturi, zlasti Dolihenov⁴ in Mitrov.⁵

Pasavska listinska potvorba, »Vita Maximiliani« iz 10. stoletja, izvaja začetke krščanstva vse od apostola Petra,⁶ še danes obstoječi napis na stolpu mestne hiše v Ennsu iz let 1564—1568⁷ pa od evangelistov Marka in Luka (slika 1). Po drugi razlagi, po legendi o sv. Mohorju,⁸ je potekalo pokristjanjevanje teh dežel iz Ogleja, po misijonarjih Siriju in Evenciju. Te in podobne trditve so nastale deloma iz cerkvenopolitičnih razlogov, deloma pa tudi z ozirom na dokazovanje izviranosti in resničnosti nauka, ki so ga posredovali apologeti.

Historičnega dokaza iz teh legend seveda ne moremo dobiti. Tega nam posreduje šele tako imenovani čudež z dežjem,⁹ ki se je pripetil leta 172 med vojno Marka Avrelija proti Germanom. Apolinarij¹⁰ in Tertulijan¹¹ izvajata ta dogodek, ki je upodobljen tudi na stebru Marka Avrelija v Rimu (slika 2), v nasprotju z uradnim mnenjem, ki ga zastopa na primer Dio Kasij (Historia Romana 71, 8—10), od molitve krščanskih vojakov z Vzhoda (!) in s tem dokazujeta njihov obstoj v rimski vojski na donavski meji v drugem stoletju.

Naslednji dokaz, mučeništvo sv. Florijana, nas vodi v središče teme, v verjetno najhujše preganjanje kristjanov pod cesarjem Dioklecijanom. Toda preden se posvetimo temu vprašanju, naj najprej spregovorimo, kako je do tega sploh moglo priti.

Dogodek, ki ga omenja Svetonij,¹² ki nove vere še ni mogel razlikovati od judovske, in tudi tako imenovano Neronovo preganjanje¹³ sta bila spočetka na mesto Rim omejena posamična primera. Krščanstvo je postalo »državnopolitični« problem

* Za pomoč pri zbiranju literature in za koristne nasvete dolgujem zahvalo R. Harreitherju in M. Kandlerju.

¹ K temu gl. A. Mócsy, RE Suppl. 9 (1962), str. 516—776, s. v.; Idem, Pannonia and Upper Moesia, London 1974.

² Gl. zlasti G. Alföldy, Noricum. The provinces of the Roman empire 3, London—Boston 1974.

³ Gl. R. Heuberger, Rätien im Altertum und Frühmittelalter, Bd. 1, Innsbruck 1932 (Schiern-Schriften 20); ponatis z registrom je pripravil G. Winkler (1981).

⁴ Gl. med drugim R. Noll, Das Inventar des Dolichenusheiligtums von Mauer an der Url (Noricum), Wien 1980 (Der Römische Limes in Österreich, H. 30).

⁵ K temu gl. D. Schön, Die Verehrung der kleinasiatischen Gottheiten im römischen Österreich, Diss. Innsbruck 1984.

⁶ Ta naj bi leta 47 (!) obiskal Lavriak. Gl. W. Neumüller, Sanctus Maximilianus, nec episcopus nec martyr, Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 8 (1964), str. 7—42.

⁷ Napis se glasi: »Aspicis exiguum nec magni nominis urbem / quam tamen aeternus curat amateque Deus. / Haec de Lauriaco reliqua est, his Marcus in oris / cum Luca Christi dogma professus erat.« (Slov. prevod: Evgipij, Zivljenje svetega Severina, izd. R. Bražoš, Ljubljana 1982, str. 60, op. 2).

⁸ Gl. ASS Iul. 3, str. 250 D-E in op. 59 spodaj.

⁹ Podrobneje W. Jobst, 11. Juni 172 n. Chr. Der Tag des Blitz- und Regenwunders im Quadenlande, Wien 1978 (Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte, Bd. 335).

¹⁰ Gl. Eusebius, Historia ecclesiastica 5, 5, 4.

¹¹ Apologeticum 5, 6 (CCSL 1, str. 96) in Ad Scapulam 4, 6 (CCSL 2, str. 1131).

¹² Vita Claudii 25: »I u d a e o s impulsore Chresto assidue tumultuantis Romae expulit.«

¹³ Gl. zlasti J. W. Ph. Borleffs, Institutum Neronianum, Vigiliae Christianae 6 (1952), str. 129—145 = R. Klein (Hrsg.), Das frühe Christentum im römischen Staat, Darmstadt 1971 (Wege der Forschung 267), str. 217—235 in J. Zeiller, Institutum Neronianum. Loi fantôme au réalité?, Revue d'Histoire Ecclésiastique 50 (1955), str. 393—399 = R. Klein (Hrsg.), v nav. delu, str. 236—243.

najprej na Vzhodu, ko je bil Plinij Mlajši provincialni namestnik v Bitiniji (111—113).¹⁴ Tudi on ga je ocenjeval (Epistulae 10, 96, 8 s.), tako kot njegov sodobnik zgodovinar Tacit (Annales 15, 44, 3), v celoti kot nedolžno in zasmehovanja vredno praznovanje. Odločitev o njegovem obravnavanju je ostala še naprej prepuščena vsakokratnemu provincialnemu namestniku. Šele edikt o žrtvovanju cesarja Decija je vodil k večjim konfliktom,¹⁵ ker je odklonitev le-tega veljala za veleizdajo (»crimen laesae maiestatis«). Do še hujšega preganjanja je prišlo končno pod Dioklecijanom,¹⁶ ki je kristjane sicer spočetka toleriral, vendar je leta 303 z ediktom odredil razrušenje cerkva, sežig svetih spisov, za ljudi na višjih položajih izgubo vseh državljskih pravic in za tiste, ki so bili služabniki, izgubo osebne svobode.¹⁷ Takoj nato je bilo zapovedano, da je treba vse vodilne osebnosti v Cerkvi aretirati in prisiliti k žrtvovanju.¹⁸

Prav v te hude čase pade omenjeno mučeništvo sv. Florijana, edine po imenu poznane žrtve preganjanj kristjanov v mejah sedanje Avstrije. Poročilo o njem nam posreduje najprej tako imenovani Hijeronimijanski martirologij, koledar svetnikov, verjetno s srede 5. stoletja,¹⁹ ki nam na podlagi starejših virov za 4. maj sporoča o »rojstnem dnevu« (to je dnevu smrti) noriškega mučenca naslednje (slika 3): »Et in Nurico ripense loco Lauriaco natale Floriani. ex principi officii. praesidis. ex huius iussu. ligato saxo. collo eius deponente in fluvio Aniso missus est oculis crepantibus praecipitatum videntibus omnibus circumstantibus.«²⁰

Ze teh nekaj vrstic nam posreduje vrsto dragocenih informacij; najprej o kraju dogodka. To je dobro poznana mejna utrdba Lauriacum²¹ (današnji Lorch ob Aniži) v Obrežnem Noriku. S tem je določen »terminus ante quem non«, saj je do delitve province prišlo šele pod cesarjem Dioklecijanom. Razen tega je poleg imena našega mučenca, z oznako »ex principi (namesto »ex principe«) officii praesidis« (nekdanji načelnik prezesove pisarne),²² imenovan njegov poklic. Končno sledi poročilo o kraju in načinu usmrtnitve; na prezesov ukaz so ga s kamnom, privezanim okrog vratu, z mostu²³ strmoglavili v reko Anižo.

Nadaljnje podatke, ki presegajo doslej ugotovljeno, nam posreduje drugi vir, »Passio Floriani«, najzgodnejše iz 8. ali 9. stoletja, torej iz karolinške dobe, izhajajoči spis, ki so ga kot vzgojno in spodbudno čtivo brali na praznik tega svetnika,

¹⁴ Gl. Epistula 10, 96 in reskript cesarja Trajana prav tam, 10, 97 (slov. prevod obeh pisem: F. K. Lukman, Kristusovi pričevalci. Martyres Christi. Sestindeset poročil o mučencih prvih stoletij. Priredil I. Pojavnik, Celje 1983, str. 21—22).

¹⁵ K temu gl. zlasti G. Schönaich, Die Christenverfolgung des Kaisers Decius, Jauer 1907; K. Bihlmeier, Die Christenverfolgung des Kaisers Decius, Theologische Quartalschrift 92 (1910), str. 19—50 in A. Alföldi, Zu den Christenverfolgungen in der Mitte des 3. Jahrhunderts, Klio 31 (1933), str. 323—348.

¹⁶ Podrobneje o tem K. Stade, Der Politiker Diokletian und die letzte große Christenverfolgung, Diss. Frankfurt am Main 1926; H. Florin, Untersuchungen zur diokletianischen Christenverfolgung, Diss. Gießen 1928; M. Gelzer, Der Urheber der Christenverfolgung von 303, v delu: Vom Wesen und Wandel der Kirche = Festschrift E. Vischer, Basel 1935, str. 35—44 in M. H. Fritzen, Methoden der diokletianischen Christenverfolgung, Diss. Mainz 1961.

¹⁷ Eusebius, Historia ecclesiastica 8, 2, 4:

ἡ πλειοῦς πανταχόσως βασιλικὰ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ γραφὰς ἀφανεῖς περὶ γινέσθαι προστάττοντα, καὶ τοὺς μὲν τμηρῆς ἐπιληθμένους ἀτίμους, τοὺς δ' ἐν οἰκείαις, εἰ ἐπιμένοντες τῇ τοῦ Χριστιανισμοῦ προσθέσει, ἐλευθερίας στερεῖσθαι προαγορεύοντα. (slov. prev.: F. K. Lukman, Kristusovi pričevalci, str. 238 s.).

¹⁸ Eusebius, Historia ecclesiastica 8, 2, 5:

μετ' οὐ πολὺ... προστάττιστο τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους πάντας... πρῶτα μὲν δεσμοῖς παραδίδοσθαι, εἰθ' ὕστερον... θυσίην ἐξαναγκάζεσθαι. (slov. prev.: F. K. Lukman, Kristusovi pričevalci, str. 239).

¹⁹ Najstarejši ohranjeni rokopis izhaja iz sedmega stoletja.

²⁰ To besedilo posreduje Codex Bernensis, Staatsbibliothek 289; gl. tudi ASS Nov. 2, str. 229. Podobno se glasi elogij v Rimskem Martirologiju (Martyrologium Romanum ad IV Non. Mai.; ASS Dec., str. 170, 6): »Lauriaci in Norico Ripensi sancti Floriani martyr, qui sub Diocletiano imperatore, Aquilini praesidis iussu, ligato ad collum saxo, in flumen Anisum praecipitatus est.«

²¹ Gl. I. Zibermayr, Noricum, Baiern und Österreich. Lorch als Hauptstadt und die Einführung des Christentums, München 1944. (2. izd. Horn 1956) in R. Zinnhobler (Hrsg.), Lorch in der Geschichte, Linz 1981 (Linzer philosophisch-theologische Reihe 15).

²² K tej tipično poznolatinški terminologiji prim. Cassiodorus, Variae 2, 28 (MG, AA 12, str. 62): »Stephano viro spectabili, comiti primi ordinis et ex principe officii nostri Theodericus rex« in K. E. Georges, Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch, Bd. 1, Leipzig 1879 (7. izd.), str. 2326 in R. Klotz, Handwörterbuch der lateinischen Sprache, Bd. 1/2, Braunschweig 1874 (5. izd.), str. 1434.

²³ »Deponente« v Bernskem kodeksu je napačen zapis namesto »de pontes«.

včasih morda tudi ob drugih priložnostih. Ta je sedaj predložen v novi, zelo zanesljivi kritični izdaji W. Neumüllerja,²⁴ ki je ob upoštevanju vseh razpoložljivih rokopisov predstavil krajšo in daljšo verzijo spisa. Obě govorita o Obrežnem Noriku in izrecno o Dioklecijanovem preganjanju ter o provincialnem namestniku Akvilinu, ki je prišel v Lavriak, da bi iskal kristjane. Dejansko so jih štirideset zajeli. Ko je Florijan (po daljši verziji v Cetiju) slišal o tem, jim je pohitel na pomoč. Vendar se je že na poti predal vojakom, ki so iskali kristjane. Tudi z mučenjem ga provincialni namestnik ni mogel prisiliti k žrtvovanju, zato so ga na njegov ukaz odvedli k Aniži in ga tam (po daljši verziji 4. maja) s kamnom, privezanim okrog vratu, porinili z mostu; tistemu, ki je to storil, so se, kot poroča »passio«, v trenutku razlile oči. Po Hijeronimijanskem martirologiju pa je na ta način oslepel Florijan.²⁵ V nadaljevanju poroča »passio«, da je bilo truplo mučenca naplavljeno na neko pečino, da ga je tam zaščitil orel in da ga je končno pokopala neka ženska, ki se ji je prikazal v sanjah in katere že povsem izmučeni vprežni živali je osvežil z novim vodnim izvirom. Štirideset zaprtih kristjanov je medtem v ječi umrlo. Če ne upoštevamo dialoga med Florijanom in provincialnim namestnikom, ki ga tukaj nismo predstavili in ki ustreza hagiografski shemi, in če ne upoštevamo hagiografskega kaznovalnega čudeža oslepitve ter pokopa po ženski, ki se je (v kasnejših zapisih) večkrat imenovala Valerija,²⁶ se zdi, da pripoved temelji na historičnem jedru. Vsekakor se mnogi podatki ujemajo s poročilom v martirologiju. Tudi po tem so Florijana 4. maja na ukaz provincialnega namestnika v Lavriaku v Obrežnem Noriku s kamnom, privezanim okrog vratu, z mostu strmoglavili v Anižo. V mnogočem se oba vira dopolnjujeta. Medtem ko martirologij z uporabo termina »Noricum ripense« predpostavlja Dioklecijanovo delitev province, se v spisu o Florijanovem mučeništvu expressis verbis omenjata preganjanje pod tem cesarjem in provincialni namestnik Akvilin. Če upoštevamo takrat izdane edikte, lahko dogodek celo prav točno postavimo v leto 304, ker sta bila tedaj zapovedana žrtvovanje in smrtna kazen za tiste, ki ga odklonijo. Poleg tega vemo,²⁷ da je v tem času provincialni namestnik (praeses) rezidiral v Ovilavi (Wels), zaradi česar moremo domnevati, da so Florijana, ki je bil, kot poroča martirologij, nekdanji predstojnik pisarne, šele na osnovi prvega edikta iz leta 303²⁸ zaradi pripadnosti krščanstvu odslovili iz službe in se je nato umaknil v Cetij (St. Pölten). Prav imenovanje tega relativno nepomembnega kraja kaže zopet na to, da moramo vsaj dele spisa, ki ga zlasti na koncu krasijo čudeži, oceniti kot historične.²⁹

Tudi uvodoma omenjeni sotrpini, ki so Florijana spodbudili k njegovemu dejanju, so morali resnično živeti.³⁰ Ali jih je bilo resnično štirideset, pri tem ni bistvenega pomena, kajti nekako navržena bežna notica želi ugotoviti, da so poleg z višjih položajev izhajajočega Florijana tudi mnogi drugi, po imenu neznani ljudje, žrtvovali svoja življenja za vero. To je zelo verjetno, kajti Florijan gotovo v tistih krajih ni bil edini kristjan. Poleg tega pa se zdi, da zaključke, do katerih nas

²⁴ Der heilige Florian und seine »Passio«, Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 10 (1971), str. 1–35. Ta študija je tako izvrstna, da ji tudi mi kljub velikemu prizadevanju ne moremo ničesar dodati in se moramo zadovoljiti bolj ali manj s ponovitvijo njenih rezultatov. Glavna sekundarna literatura je poleg tega zbrana in kratko ovrednotena pri K. Rehbergerju, Der heilige Florian — Ein Literaturbericht, v delu: R. Zinnhobler (Hrsg.), Lorch in der Geschichte, str. 98–116. Le zaradi popolnosti naj omenimo tudi BHL 1 (1898–1899), str. 457 s., Num. 3054–61.

²⁵ Gl. zgoraj: »oculis crepantibus praecipitatum videntibus omnibus circumstantibus« namesto mlajše variante »... praecipitatoris...«

²⁶ Prim. op. 33.

²⁷ Podrobneje G. Winkler, Die Reichsbeamten von Noricum und ihr Personal bis zum Ende der römischen Herrschaft, Wien 1969 (Österr. Akad. d. Wiss., Sitzungsberichte, Bd. 261), zlasti str. 75 in str. 103.

²⁸ Gl. op. 18.

²⁹ Prim. H. Delehaye, Les passions des martyrs et les genres littéraires, Bruxelles 1921 (Subsidia hagiographica 13 B), 1966 (2. izd.).

³⁰ Tako predvsem W. Neumüller, Sie gaben Zeugnis. Lorch — Stätte des heiligen Florian und seiner Gefährten, Wien 1968; Idem, Die Lorcher Martyrer, Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 11 (1974), str. 3–29. Dodati velja še sledeči razpravi: E. Marckhgott, Lauriacum, der hl. Florian und die Martyrer von Lorch. Der Weg zum neuen Diözesanpatron, Jahrbuch der Katholiken der Diözese Linz 1972, str. 54–79 in R. Zinnhobler, Der Lorcher Reliquienschatz, v delu: Lorch in der Geschichte, str. 117–127; nobeno od teh del ne presega rezultatov prvoimenovane publikacije.

vodi »passio«, potrjujejo arheološko-antropološke raziskave.³¹ Te so ugotovile v cerkvi sv. Lovrenca v Lorchu čaščenje relikvij najmanj enaintridesetih oseb vse v 4. stoletje. Neizpodbitnega dokaza za identičnost teh (danes zopet v glavnem oltarju lorchske cerkve spravljениh) okostij z mučenci, ki jih omenja »Passio Floriani«, se žal za sedaj še ne da navesti. Sama odsotnost njihove omembe v martirologiju³² seveda ne more biti protidokaz, zlasti zato, ker se drugi podatki, ki jih omenja sama »passio«, dajo dokazati kot verjetni. Kajti v spisu se začne opisovanje čudežev brez historičnega jedra šele s »premikom« dejstva, da se niso razlile oči Florijanu, temveč možu, ki ga je porinil z mostu, kot pravična kazen za storjeno dejanje. Tovrstna poročila o čudežih so često našla odmev v umetnosti (gl. slike 4 in 5) in so vodila dalje, vse do plošče z napisom na domnevnem kraju pokopa posmrtnih ostankov tako imenovane Valerije v kripti ustanovne cerkve sv. Florijana.³³

O medsebojnem razmerju med obema verzijama spisa in o njuni nekolikšnji odvisnosti od Hijeronimijanskega martirologija se žal ne da reči nič gotovega. Verjetno izhajata oba vira iz nekega starejšega poročila iz antike. Na to ne kaže le uporaba strokovnih izrazov »Noricum ripense« in »ex principe officii praesidis« kakor tudi lega in ime mesta Cetija, temveč še bolj poročila o mučeništvi, predvsem v sednjih provincah iz približno istega obdobja. Kajti tam je preganjanje, ki ga je sprožil Dioklecijan, očitno zahtevalo še veliko več žrtev kakor v Noriku. Tukaj želimo opozoriti samo na tiste mučence, ki so umrli na enak ali podoben način kakor Florijan, in s tem dokazujejo tudi avtentičnost načina njegove usmrtnitve.

Najprej je to škof Kvirin iz Siscije (dan. Sisak), ki so ga v Savariji (Szombathely) vrgli v reko (Gyöngyös, Güns).³⁴ Žal je v tem primeru stanje virov izredno zapleteno. Kot prvi poroča o njem Dalmatince Hijeronim v svoji okrog leta 380 po Evzebiju sestavljeni Kroniki.³⁵ Njegovi podatki se ponovijo — podobno kot pri Florijanu — deloma dobesedno v spisu o mučeništvu (»passio«),³⁶ ki naj bi nastal po T. Nagyju³⁷ okrog leta 395. Poleg tega slavi tudi španski pesnik Prudencij (Peristephanon 7) tega škofa, ki je »sub Galerio duce« (verz 6), torej v letih 305—311, umrl mučeniške smrti. Vse ostale navedbe, npr. pri Gregoriju Tourskem (Historia Francorum 1, 33; PL 71, 178 s.), Bedi (Martyrologium, PL 94, 935),³⁸ Adonu (Martyrologium, PL 123, 279 s.) in Uzuardu (Martyrologium, PL 124, 119 s.) se opirajo na to himno. Če je ta tudi nastala ob začetku 5. stoletja ob Prudencijevem potovanju v Rim,³⁹ se pa vendar ne da dokazati, da je pesnika spodbudil k temu obisk groba sv. Kvirina na pokopališču S. Sebastiano,⁴⁰ in ne morda Hijeronim, kajti za tamkaj navedeni napis (titulus) se ne da z gotovostjo dokazati,⁴¹ da izhaja od papeža Da-

³¹ Gl. zlasti L. Eckhart, Die Heiligen der Lorcher Basilika und die Archäologie, v delu: Severin und die Vita Severini (separatni odtis iz: Oberösterreichische Heimatblätter 36/12 [1982]), str. 28—41; Idem, Die archäologischen Ausgrabungen 1960 bis 1966 in der St. Laurentius-Basilika von Enns-Lorch-Lauriacum, v delu: Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung, Linz 1982, str. 375—385 (z navedbo starejše literature); K. Holter, Zum Problem der Kultkontinuität an oberösterreichischen Kirchen des Frühmittelalters, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins 127 (1982), 43—54 in nazadnje kritični prispevek H. Vettera, Die Laurentiuskirche von Lorch. Gedanken zur Grabungspublikation Lothar Eckharts, Anzeiger d. Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. 121 (1984), str. 41—54.

³² Zaradi tega H. Stiglitz, Zur Zeit des frühen Christentums. 1000 Jahre Stadtpfarre Mautern 980—1980, Festschrift Mautern 1980, str. 11, izraža skepso.

³³ Podrobneje o tem A. Klotzer, Die römzeitliche Bevölkerung von Lorch. Der hl. Florian und die Witwe Valeria, Oberösterreich 1/3 (1951), str. 30—32 in Anthropologische Untersuchungen in der Krypta zu St. Florian bei Linz, Jahrbuch des Oberösterreich. Musealvereins 96 (1951), str. 169—184.

³⁴ Od novejše literature gl. E. Thomas, Zur Quirinus- und Martinfrage in Sabaria — Frühchristliche Kontinuität im westpannonischen Raum, Burgenländische Heimatblätter 43 (1981), str. 5—18 (z navedbo ostale literature).

³⁵ Za leto 308: »Quirinus episcopus Siscianus gloriose pro Christo interficitur: nam manuali mola ad collum ligata e ponte praecipitatus in flumen diutissime supernatavit et cum spectantibus conlocutus ne sui terrentur exemplo vix orans ut mergeretur obtinuit.«

³⁶ Spis je objavljen v ASS Iun. 1, str. 381—383; poleg tega gl. BHL 2 (1900—1901), str. 1023, num. 7035—38.

³⁷ A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig (Die Geschichte des Christentums in Pannonien bis zu dem Zusammenbruch des römischen Grenzschutzes), Budapest 1939 (Dissertationes Pannonicae 2/12), str. 65 s.

³⁸ On sporoča, tako kakor Uzuard, povsem jasno: »ut Prudentius scribit.«

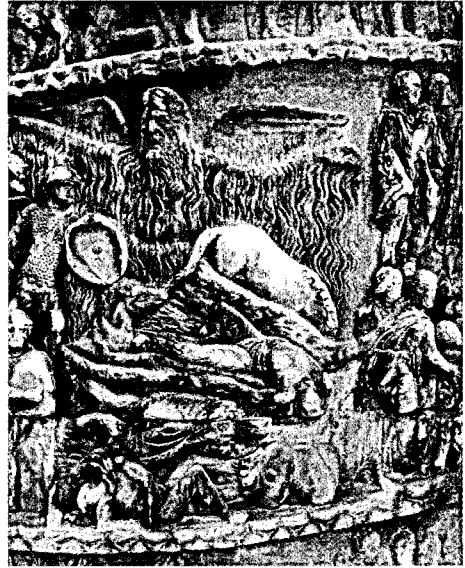
³⁹ K temu gl. M. Simonetti, Nuovi studi agiografici, Rivista di archeologia cristiana 31 (1955), str. 234—243.

⁴⁰ Podrobneje o tem A. Ferrua, S. Sebastiano f. l. m. e la sua catacomba, Roma 1968 (Le chiese di Roma illustrate 99), zlasti 78 in fig. 22.

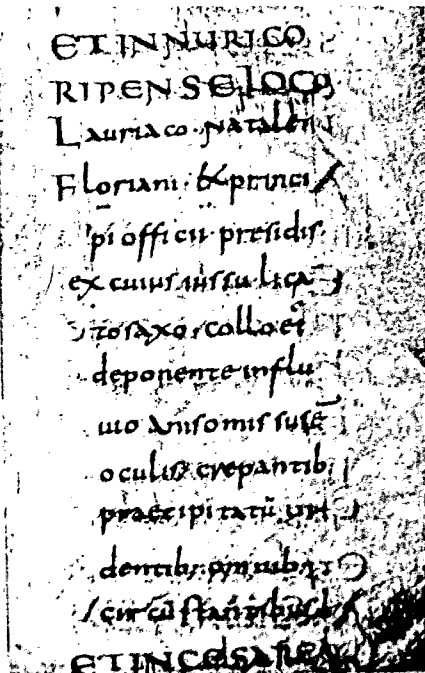
⁴¹ A. Ferrua, Epigrammata Damasiana, Città del Vaticano 1942 (Sussidi allo studio delle antichità cristiane 2), str. 235—237.

Slika 1: Enns, stolp mestne hiše z napisom (foto R. Harreither)

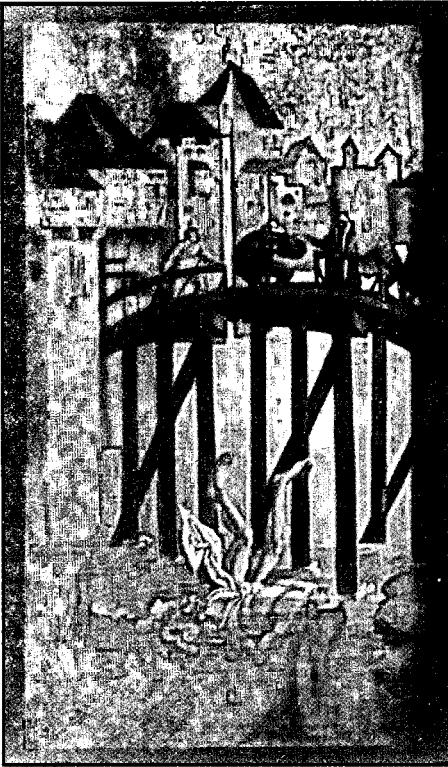

Slika 2: Steber cesarja Marka Avrelija v Rimu: tako imenovani čudež z dežjem (po izdaji: E. Petersen – A. von Domaszewski – G. Calderini, Die Marcus-Säule auf Piazza Colonna in Rom, München 1896, Tab. 23)

Slika 3: Bern, Staatsbibliothek, codex Bernensis (Nr. 289): Martyrologium Hieronymianum, elogij za 4. maj (po objavi v publikaciji: W. Neumüller, Sie gaben Zeugnis, Abb. 5)

Slika 4: Seitenstetten, Stiftsgalerie: Mojster Donavske šole (?) z začetka 16. stoletja: Florijanovo sirmoglavljenje z mostu (foto R. Harreither)

Slika 5: St. Florian, Stiftskirche: Stropna freska A. Gumppa in M. Steidla iz časa okrog 1690: Florijanovo sirmoglavljenje z mostu (foto E. Mejchar)

masa (366—384). Zdi se, da verzi 1—5 pri Prudenciju⁴² potrjujejo, da se je škof v tistem času nahajal še v Savariji. S tem nam posreduje himna terminus post quem za čas prenosa njegovih relikvij. Terminus ante quem za prenos pa je T. Nagy videl v kratkem poročilu, ki je dodano nekaterim rokopisom spisa o mučeništvu (»passio«),⁴³ po katerem so ob barbarskih vpadih Romani, ki so bežali iz Skarbantije (Sopron, Ödenburg), relikvije odnesli v Rim. Sporno ostaja vprašanje, kdaj se je to zgodilo; morda v začetku 5. stoletja?⁴⁴ Ali morda že prej, ob hunskem vpadu leta 378? Ne oziraje se na to vsebuje celotna »passio« številne legendarne poteze, tako npr. poročilo o čudežih v ječi. Poleg tega gre pri poročilu o prenosu relikvij, kot že rečeno, za poznejši dodatek, ki se ne nahaja v vseh rokopisih. Tudi bazilike v Savariji, ki je ležala pri mestnih vratih proti Skarbantiji, v kateri naj bi bilo po poročilu spisa o mučeništvu pokopano Kvirinovo truplo,⁴⁵ vse do danes ni uspelo lokalizirati;⁴⁶ presenetljivo tudi Hijeronimijanski martirologij za 4. junij ne poroča nič o tem.⁴⁷

Tako imenovane štiri kronane mučence (III (sic!) coronati), pet (!) panonijskih kamnosekov, ki so odbili ukaz, da za cesarja Dioklecijana izklešejo kip boga Ajskulapa, so v svinčenih krstah vrgli v vodo (reko Savo?). O tem obstaja »passio« v grščini⁴⁸ in v latinščini,⁴⁹ njihove relikvije so pozneje, tako kakor Kvirinove,⁵⁰ presneli v Rim, na Labikansko cesto (Via Labicana).⁵¹

Na enak način je bil usmrčen prezbiter Montan, ki je iz Singiduna (dan. Beograd) zbežal v Sirmij. Tam ga je zajel provincialni namestnik Probus in ga je dal skupaj z ženo Maksimo vreči v reko.⁵²

Zanimiva je dalje primerjava s spisom o mučeništvu škofa Ireneja,⁵³ zopet iz Sirmija, čeprav se ta z ozirom na vsebino nekoliko razlikuje, ker so tega usmrtili z mečem in so ga šele nato vrgli v Savo. Spis o njegovem mučeništvu ni samo eden najstarejših, ki je poleg tega ohranjen v grški⁵⁴ in latinski verziji, temveč naj bi bil domnevno celo formalni zgled za spis o mučeništvu sv. Florijana. Ne ujemata se le čas (Dioklecijanovo preganjanje leta 304) in način usmrtnice, temveč gre deloma celo za prevzem besednih zvez, tako »fustibus caedi« (c. 7), in »praecipitare de ponte« (c. 7). Uvod je skoraj povsem identičen, zelo podoben je tudi zaključek (c. 11).

Po vsem povedanem sodeč naj bi usmrnitev z utopitvijo relativno pogosto izvajali z namenom, da se za mučenci izgubi vsaka sled in da se s tem prepreči njihovo čaščenje.⁵⁵ V Florijanovem primeru se to pač ni posrečilo, kajti verjetno tam, kjer

⁴² »Insignem meriti virum, / Quirinum placitum Deo, / urbis moenia Sisciae / concessum sibi martyrem / complexu patrio fovent.«

⁴³ ASS Iun. 1, str. 383.

⁴⁴ Tako T. Nagy, A Quirinus-reliquiák translationjának időpontja Pannonia Prima későrómai sorának tükrében (Der Zeitpunkt der Translation der Quirinus-Reliquien im Spiegel des spätromischen Schickals von Pannonia Prima), Regnum 6 (1944—1946), str. 24—256 (delo mi žal ni bilo dostopno).

⁴⁵ ASS Iun. I, str. 383; »Cuius corpus non longe ab eodem loco, ubi demersum fuerat, inventum est: ubi etiam locus orationis habetur. Sed ipsum sanctum corpus in basilica ad Scarabetensem portam est depositum.«

⁴⁶ Podrobneje o tem E. Tóth, Late antique imperial palace in Savaria (The question of the so-called Quirinus basilica), Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 25 (1973), str. 117—137.

⁴⁷ ASS Nov. 2/2, str. 302, prid. Non. Iun.: »in Sabaria civitate Pannoniae Quirini episcopi.«

⁴⁸ Auctore Porphyrio, za 8. nov. 306, v ASS Nov. 3, str. 765—779.

⁴⁹ Auctore Petro, prav tam, str. 780—784. K temu gl. D. Simonyi, Sull'origine del toponimo »Quirine ecclesiae« di Pécs, Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 8 (1960), str. 165—184; P. Mijović, Širmijumski skulptori i kamenoresci — Quattuor coronati, Starinar 17 (1966 [1967]), str. 53—59, prav tako E. Kirschbaum in drugi, Lexikon der christlichen Ikonographie 8 (1976), st. 235—238 (z ostalo literaturo).

⁵⁰ Gl. op. 43.

⁵¹ Gl. S. Carletti, Le antiche chiese dei martiri Romani, Roma 1972 (Le chiese di Roma illustrate 122—123), zlasti str. 83.

⁵² Tako poroča predvsem Martyrologium Hieronymianum ad VII Kal. Apr., to je za 26. marec: »In Sirmia Montani presbiteri de Singidonis qui cum Sirmium fugisset comprehensus est et missus est in fluvium ubi nono lapide inventum est corpus eius et Maximae uxoris eius«; v ASS Nov. 2/2, str. 162, 14. Razen tega gl. prav tam str. 248, 5 in str. 269, 36. Passio Pollionis (BHL 2 [1900—1901], 1000, num. 886) poroča o tem kratko: »Probus praeses, imperata sibi persecutione, a clericis sumpsit exordium, et comprehensum sanctum Montanum presbyterum ecclesiae Singedunensis diuque christianae fidei virtutibus conversatum iussit necari.«

⁵³ Za 25. maj 304, v ASS Mart., 3, str. 556 s.

⁵⁴ Gl. BHG I (1957), str. 41, num. 948—951 b.

⁵⁵ Kakor poroča Eusebius, Historia ecclesiastica 8, 6, 7:

ὧς ἂν μὴ ἐν μνήμασιν ἀποκαμψένους προσκυνοῦσέν τις, θεοῦ δὲ αὐτοῦς... λογιζέμενοι.
(slov. prev.: F. K. Lukman, Kristusovi pričevalci, str. 242).

so menili, da je pokopan, je nastala korarska ustanova avguštincev. Kljub temu, da je ugotovljena pod njeno stavbo gradbena kontinuiteta vse v rimsko dobo, mučenčevega groba niso našli. Vzrok za to niso le tehnične težave — arheološke raziskave pod glavnim oltarjem niso dovoljene — temveč mnogo bolj v tem, da svetnik sploh ni bil nikdar pokopan. Mnogo govori namreč za to, da njegovega trupla niso našli; tako način usmrtitve, enako negativen arheološki dokaz v Kvirinovem primeru, in ne nazadnje odsotnost tovrstne notice v Hijeronimijanskem martirologiju, ki npr. za prezbiterja Montana iz Singiduna⁵⁶ poroča, da je bilo njegovo truplo obenem z ženinim najdeno »nono lapide«. Tudi mlajši koledarji mučencev, tako koledarji neznanega kompilarja iz Lyona (PL 94, 902), Adona iz Vienne (PL 123, 260), Uzurarda (PL 124, 19 s.) in Hrabana Mavra (PL 110, 1142 s.) očitno ne vedo nič o tem. Šele legenda poroča najprej o rešitvi trupla⁵⁷ in končno o njegovem skrivnem (!) pokopu. Toda tudi tu se ne omenja točen kraj; le številni čudeži naj bi ga razkrivali. Ista odkritosrčna vera, ki jih je povzročila, je vodila domnevno do postavitve omejenе ustanove.⁵⁸

Poleg tega naj trupla sv. Florijana (kakor prej omenjenih mučencev Kvirina iz Savarije in štirih kronanih mučencev) ne bi ob začetku 5. stoletja umikajoči se Romani prenesli v Rim, čeprav ena notica v ASS (Mai I, 466 s.) poroča, da je pokopan tamkaj, na pokopališču S. Lorenzo. Dejansko so Hermogena iz Singiduna⁵⁹ zaradi barbarskih vpadov prenesli v Oglej, Dasija iz Durostora (Silistre) v Ankonu,⁶⁰ tako kakor so pozneje prenesli v Italijo tudi drugega velikega svetnika iz Obrežnega Norika, sv. Severina.⁶¹

Kmalu po Florijanovi smrti so se razmere hitro in povsem nepričakovano spremenile, najprej z ediktom indulgentiae, ki ga je leta 311 izdal Galerij,⁶² in nato leta 313 z milanskim reskriptom Konstantina in Licinija.⁶³ Sedaj je postalo krščanstvo povsem enakopravno z ostalimi religijami v cesarstvu. Vendar pa med obema tabo-roma ponovno ni bilo miru. Nasprotno, »krščanski« cesar je sedaj nastopil proti poganstvu.⁶⁴ Konstantin je kmalu nato, ko je zavladal sam, prepovedal postavitev podob bogov, kakor tudi preročišča in žrtvovanja,⁶⁵ dal je staliti dosegljive poganske spomenike in popolnoma porušiti templja boginje Afrodite v Afaki⁶⁶ in Heliopolis⁶⁷ kakor tudi Asklepijev tempelj v Ajgah.⁶⁸ Leta 341 je obnovil Konstancij II. očetovo

⁵⁶ Gl. op. 52 zgoraj.

⁵⁷ Tako Notker Balbulus, Martyrologium (PL 131, st. 1077 s.).

⁵⁸ Prim. K. Rehberger, Zur Verehrung des Hl. Florian im Stift St. Florian, Mitteilungen des Österreichischen Landesarchivs 11 (1974), str. 85—98.

⁵⁹ K temu gl. R. Egger, Der heilige Hermagoras, Carinthia I 134/135 (1947), str. 16—55 in prav tam 136/138 (1948), str. 208—246.

⁶⁰ Podrobneje o tem R. Pillinger, Das Grabmal von Ossenovo (Bulgarien) im Rahmen des frühen Christentums der westlichen Schwarzmeerküste, Anzeiger der Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl., 120 (1983), str. 204, op. 50.

⁶¹ Kakor poroča Evgippius, Vita Severini, zlasti 44, 5—7 (slov. prev. R. Bratož, Ljubljana 1982, str. 293 ss.: 407 ss.).

⁶² O tem poročata Lactantius, De mortibus persecutorum 34, 4 in Eusebius, Historia ecclesiastica 8, 17, 3—10. K temu gl. K. Bihlmeyer, Das Toleranzedikt des Galerius von 311 (Lactantius, De mort. pers. c. 34), Theologische Quartalschrift 94 (1912), str. 411—427 in str. 527—589 in J. R. Knipfing, The edict of Galerius (311 A. D.) reconsidered, Revue Belge de Philologie et d'Histoire 1 (1922), str. 693—705 in P. Keresztes, From the great persecution to the peace of Galerius, Vigiliae Christianae 37 (1983), str. 379—399.

⁶³ Tekst posreduje Lactantius, De mortibus persecutorum 48 in Eusebius, Historia ecclesiastica 10, 5, 2—14. Nekaj važnejše literature: J. Schrijnen, Konstantijn de Groote en het Edikt van Milaan, Utrecht 1913; J. R. Knipfing, Das angebliche Mailänder Edikt vom Jahr 313 im Lichte der neueren Forschung, Zeitschrift für Kirchengeschichte 40, N. F. 3 (1922), str. 206—218; R. Laqueur, Die beiden Fassungen des sogenannten Toleranzedikts von Mailand, v zborniku Epitymbion Swoboda, Reichenberg 1927, str. 132—141; H. Nesselhauf, Das Toleranzgesetz des Licinius, Historisches Jahrbuch 74 (1955), str. 44—61; M. Anastos, The edict of Milan (313). A defence of its traditional authorship and designation, Revue des Études byzantines 25 (1967), str. 13—41.

⁶⁴ Gl. zlasti G. Geffcken, Der Ausgang des griechisch-römischen Heidentums, Heidelberg 1929 (2. izd.); K.-L. Noethlichs, Die gesetzgeberischen Maßnahmen der christlichen Kaiser des vierten Jahrhunderts gegen Häretiker, Heiden und Juden, Diss. Köln 1971. Najvažnejši vir iz antike je Codex Theodosianus, zlasti njegova 16. knjiga, titulus 10 (De paganis, sacrificiis et templis).

⁶⁵ Tako poroča Eusebius, Vita Constantini 2, 45 (GCS 1975, str. 66).

⁶⁶ Podrobneje o tem Sozomenos, Historia ecclesiastica 2, 5, 5 (GCS 50, 1960, str. 57).

⁶⁷ Sozomenos, Historia ecclesiastica 5, 10, 7 (GCS 50, 1960, str. 207), pojasnjuje tudi vzrok:

«Ὁ γὰρ Κωνσταντῖνος καθελὼν τὸν ἐν Ἡλιουπόλει τῆς Ἀφροδίτης ναὸν, τοτὶ πρῶτον παρ' αὐτοῖς ἐκκλησίαν ἐδείματο, καὶ νόμῳ διεκόλυσε τὰς συνήθεις ἐπιτελεῖν πορνείας.

⁶⁸ O tem poroča zopet Sozomenos, Historia ecclesiastica 2, 5, 5 (GCS 50, 1960, str. 57).

prepoved žrtvovanja.⁶⁹ Kmalu nato (353)⁷⁰ je to prepoved ponovil. 354⁷¹ je to odredil tretjič, pod grožnjo smrtne kazni, in je zapovedal istočasno zapretje templjev, pri čemer je odredil stroge kazni za primere malomarnosti provincialnih namestnikov. Tudi poganski cesar Julijan, ki je vladal v letih 361—363,⁷² in leta 384 objavljena Simahova »relatio«⁷³ tega razvoja nista mogla zaustaviti. Leta 392 je razglasil cesar Teodozij krščanstvo uradno za državno religijo in je še poostril omenjene zakone. Vendar je vse to dotlej zadevalo, kot smo videli, le žrtvovanje, to je malikovanje. Do uničevanja poganskih svetišč je prihajalo le posamično. Ta so bila namreč še vedno pod cesarjevim varstvom.⁷⁴ Vendar pa je dekret iz leta 399 odredil uničenje vseh templjev na deželi,⁷⁵ še en zakon iz let 407/8 pa njihovo sistematično uničevanje.⁷⁶ Uničujoči učinek je imelo to početje predvsem na Vzhodu,⁷⁷ kjer je fanatizem kristjanov leta 415 v Aleksandriji privedel do umora novoplatonskega filozofa Hipatija.⁷⁸ Tudi Zahodu v tem oziru ni bilo povsem prizanešeno.⁷⁹

Ali je na ozemlju Avstrije prišlo do resničnega uničevanja templjev, se doslej žal ne da dokazati. Pisanih virov, ki jih imamo na razpolago za nekatere dežele, ni nikakršnih, arheološke najdbe spomenikov, ki jih je zbral in predstavil R. Noll,⁸⁰ nikakor niso nedvoumne.

Najprej spada sem svetišče Marša Latobija (Mars Latobius) v St. Margarethenu (Šmarjeti) v Labotski dolini, pri katerem je R. Egger⁸¹ pod plastjo ožganin našel tri jaške s tempeljskim inventarjem, drobce arhitekture in kulturnih kipov, dva posvetilna napisa in novce. Pri drugem svetišču istega božanstva v Lendorfu pri Teurniji⁸² sta bila nasprotno ugotovljena le razrušenje in požig.

Drugače je s templjem Jupitra Dolihenskega v Virunu.⁸³ Po zrelem preudarku razlaga R. Noll tamkaj odkriti jašek s fragmenti kipov, oltarjem in posvetilnimi napisi tako kot v prvem primeru in tako kot dva nadaljnja jaška (zopet s fragmenti oltarja in keramike) v svetišču božanstva »Genius cucullatus« v Vabnji vasi (Wabelsdorf)⁸⁴ kot posledico uničevanja po kristjanih. Zaradi nezadostnih dokazov pa je izločil uničenje templja božanstva »Isis Noreia« pri Hohensteinu⁸⁵ in na Frauenbergu

⁶⁹ Codex Theodosianus 10, 10, 2: »Cesset superstitio, sacrificiorum aboleatur insania. Nam quicumque contra legem divi principis parentis nostri et hanc nostrae mansuetudinis iussionem ausus fuerit sacrificia celebrare, competens in eum vindicta et praesens sententia exeratur.«

⁷⁰ Codex Theodosianus 16, 10, 5: »Abolentur sacrificia nocturna Magentio auctore permessa et nefaria deinceps licentia repeliatur.«

⁷¹ Codex Theodosianus 16, 10, 4: »Placuit omnibus locis adque urbibus universis claudi protinus templa et accessu vetito omnibus licentiam delinquendi perditis abnegari. Volumus etiam cunctos sacrificiis abstinere. Quod si quis aliquid forte huiusmodi perpetraverit, gladio ultore sternatur. Facultates etiam perempti fisco decernimus vincidari et similiter adfliigi rectores provinciarum, si facinora vindicare neglexerint.«

⁷² O Julijanu gl. zlasti R. Klein (Hrsg.), Julian Apostata, Darmstadt 1978 (Wege der Forschung 509).

⁷³ Podrobneje o tem R. Klein, Symmachus, Darmstadt 1971; Idem, Der Streit um den Victoriaaltar, Darmstadt 1972 in J. Wytzes, Der letzte Kampf des Heidentums in Rom, Leiden 1977 (Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain 56).

⁷⁴ Gl. Codex Theodosianus 16, 10, 3 (iz leta 346 ali 342): »Quamquam omnis superstitio penitus eruenda sit, tamen volumus, ut aedes templorum, quae extra muros sunt positae, intactae incorruptaeque constant« etc. in prav tam 16, 10, 18 (iz leta 399): »aedes illicitis rebus vacuas nostrarum beneficio sanctionum ne quis conetur evertere. Decernimus enim, ut aedificiorum quidam sit integer status, si quis vero in sacrificio fuerit deprehensus, in eum legibus vindicetur, depositis sub officio idolis disceptatione habita, quibus etiam nunc patuerit cultum vanae superstitionis inpendi.«

⁷⁵ Codex Theodosianus 16, 10, 16: »Si qua in agris templa sunt sine turba ac tumultu diruantur. His enim deiectis atque sublatis omnis superstitionis materia conminuetur.«

⁷⁶ Codex Theodosianus 16, 10, 19 (2): »Aedificia ipsa templorum, quae in civitatibus vel oppidis vel extra oppida sunt, ad usum publicum vindicentur. Arae locis omnibus destruantur omniaque templa in possessionibus nostris ad usum adcommodos transferantur; domini destruere cogantur.«

⁷⁷ Več o tem G. Fowden, Bishops and temples in the eastern Roman empire A. D. 320—435, Journal of Theological Studies 29/1 (1978), str. 53—78.

⁷⁸ O tem nam ne povsem objektivno poroča Socrates, Historia ecclesiastica 7, 15 (PG 67, st. 768 s.).

⁷⁹ Prim. G. Fernández, Destrucciones de templos en la antigüedad tardía, Archivo Español de Arqueología 54 (1981), str. 141—156.

⁸⁰ Spätantike Katastrophenbefunde in der Austria Romana. Zur Problematik ihrer Deutung und Datierung, Anzeiger d. Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse 113 (1976 [1977]), str. 372—388; v pripravi je študija P. Scherrerja.

⁸¹ Der Tempelbezirk des Latobius im Lavanttal (Kärnten), Anzeiger d. Österr. Akad. d. Wiss. 64 (1927 [1928]), str. 4—20 = Römische Antike und frühes Christentum 1 (1962), str. 98—110.

⁸² R. Egger, Ein heiliger Bezirk im Gebiet von Teurnia, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes 25 (1929), Beiblatt, st. 149—158.

⁸³ R. Egger, Der Kultbau des Dolichenus, Jahreshefte des Österr. Archäol. Inst. 17 (1914), Beiblatt, str. 45—60.

⁸⁴ F. Jantsch, Ein keltisch-römisches Heiligtum in Wabelsdorf, Carinthia 121 (1931), str. 11—14.

⁸⁵ H. Petrikovits, Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen bei Hohenstein im Glantal, Jahreshefte des Österr. Archäol. Inst. 28 (1933), Beiblatt, st. 145—160.

pri Lipnici,⁸⁶ prav tako poškodovanje kipov s kopaliskega območja v Virunu⁸⁷ ter »pastirice« iz Wutscheina (Bučinje vasi)⁸⁸ kakor tudi uničenje svetišča v Mauternu.⁸⁹

Kot tehten dokaz za uničenje po kristjanih je veljal R. Nollu zakop, vendar pa on sam opozarja⁹⁰ na to, da moremo tako za razbitje kakor tudi zakop (?) (razbitih) kulturnih predmetov iskati razlago v pieteti poganov. Nedavno znova predstavljeni inventar Dolihenovega svetišča v kraju Mauer an der Url⁹¹ bi pravilnost te domneve samo še okrepil. Zakaj naj bi kristjani uničene kulturne podobe še zakopali? Poleg tega ne poročila — kljub često podrobnim prikazovanjem — noben številnih pisanih virov tega časa o takem početju. Razen tega na tako početje ne naložimo povsod, saj je bilo to odvisno od razpoložljivega časa. Seveda bi bili lahko kristjani uničevalci, vendar zanesljivega dokaza za to zaenkrat še ni, in to je treba jasno vzeti na znanje. Vsa doslej omenjena in uporabljena »izbrana merila« so bolj ali manj samovoljna, kajti neizpodbitnega dokaza za uničevanje templjev po kristjanih imamo za sedaj samo izven današnjih avstrijskih meja. Tako pušča R. Noll odprto vprašanje vzrokov »za razrušenje tempeljskega območja na Pfaffenbergu v Karnuntu, čeprav jih vidi raziskovalec le tega⁹² v krščanstvu, saj gre za »center rimskega državnega in cesarskega kulta«. Potem bi se bilo treba vprašati, zakaj majhno Silvanovo svetišče⁹³ ni doživelo enake usode. Mar zato ne, ker ga kristjani niso poznali? Povsem neverjetno! Ali zato, ker so bila dejansko uničena le nekatera svetišča, in sicer svetišča posebno uradnega značaja? Zakaj pa je bilo potem uničeno svetišče lokalnega božanstva Mars Latobius? Vsa ta vprašanja potrebujejo še razjasnitev in vsaka posamična najdba podrobno obravnavo. Poleg tega krščanstvo verjetno v težko dostopnih predelih, npr. v Alpah, ni bilo tako močno, kajti kljub vsem cesarskim odlokom so bila v Kukulah (Kuchl) še v času sv. Severina⁹⁴ poganska žrtvovanja in tudi škofa Vigilija iz Tridenta in misijonarje Sisinija, Martirija in Aleksandra, ki jih je on poslal, so še okrog leta 400 pobili kmetje, ki niso hoteli nič slišati o spreobrnitvi.⁹⁵ Poleg tega je bilo treba za cel imperij izdane kazenske odredbe glede poganškega kulta vedno znova obnavljati in še leta 467 so to ocenjevali kot potrebno.⁹⁶ Razen tega je bil tedaj še en velik problem za celotno cerkev, namreč arijanizem. Na ozemlju dan. Avstrije je ta pritiskal na katoliške Romane prek Ruginjcev, ki so prebivali severno od Donave, in katerih kraljica Gizo je po Evgipiju⁹⁷ skušala prekrščevati nekatere katolike.

Nadalje opozarja R. Noll⁹⁸ na to, da je v Podonavju denarni obtok pod Teodozijem I. prenehal,⁹⁹ zato na osnovi novčnih najdb postavljeno datiranje vseh uničenj

⁸⁶ W. Modrijan, Frauenberg bei Leibnitz. Die frühgeschichtlichen Ruinen und das Heimatmuseum, Leibnitz 1955, str. 28 s.

⁸⁷ C. Praschniker - H. Kenner, Der Bäderbezirk von Virunum, Wien 1947, str. 56 ss.; sedaj tudi v Corpus signorum imperii Romani, Österreich 2/1 (1968), str. 13 ss.

⁸⁸ G. Piccottini, Die Rundskulpturen des Stadtgebietes von Virunum, Wien 1968 (Corpus signorum imperii Romani, Österreich 2/1), str. 35, Num. 56.

⁸⁹ H. Thaller, Ein Heiligtum bei Mautern a. d. Donau, Jahreshefte d. Österr. Archäol. Inst. 37 (1948), Beiblatt, str. 185-194 in Eadem (Stiglitz), Führer durch das römische Mautern an der Donau, Wien 1963, str. 12 s.

⁹⁰ Sklicevaje se na A. Mócsyja, Pannonia and Upper Moesia, str. 324.

⁹¹ Gl. op. 4.

⁹² W. Jobst, Der Pfaffenberg — ein Zentrum römischer Staatsreligion in Carnuntum, Kultur und Natur in Niederösterreich 1 (1976), str. 34-52.

⁹³ H. Stiglitz, Vorbericht über die Neufunde im Fischteich des Tiergartens von Schloß Petronell, Mitt. d. Gesellschaft d. Freunde Carnuntums 3 (1983), str. 78-83.

⁹⁴ Evgippius, Vita Severini 11, 2: »pars plebis in quodam loco nefandis sacrificiis inhaerebat.« (slov. prev. R. Bratož, Ljubljana 1982, str. 219).

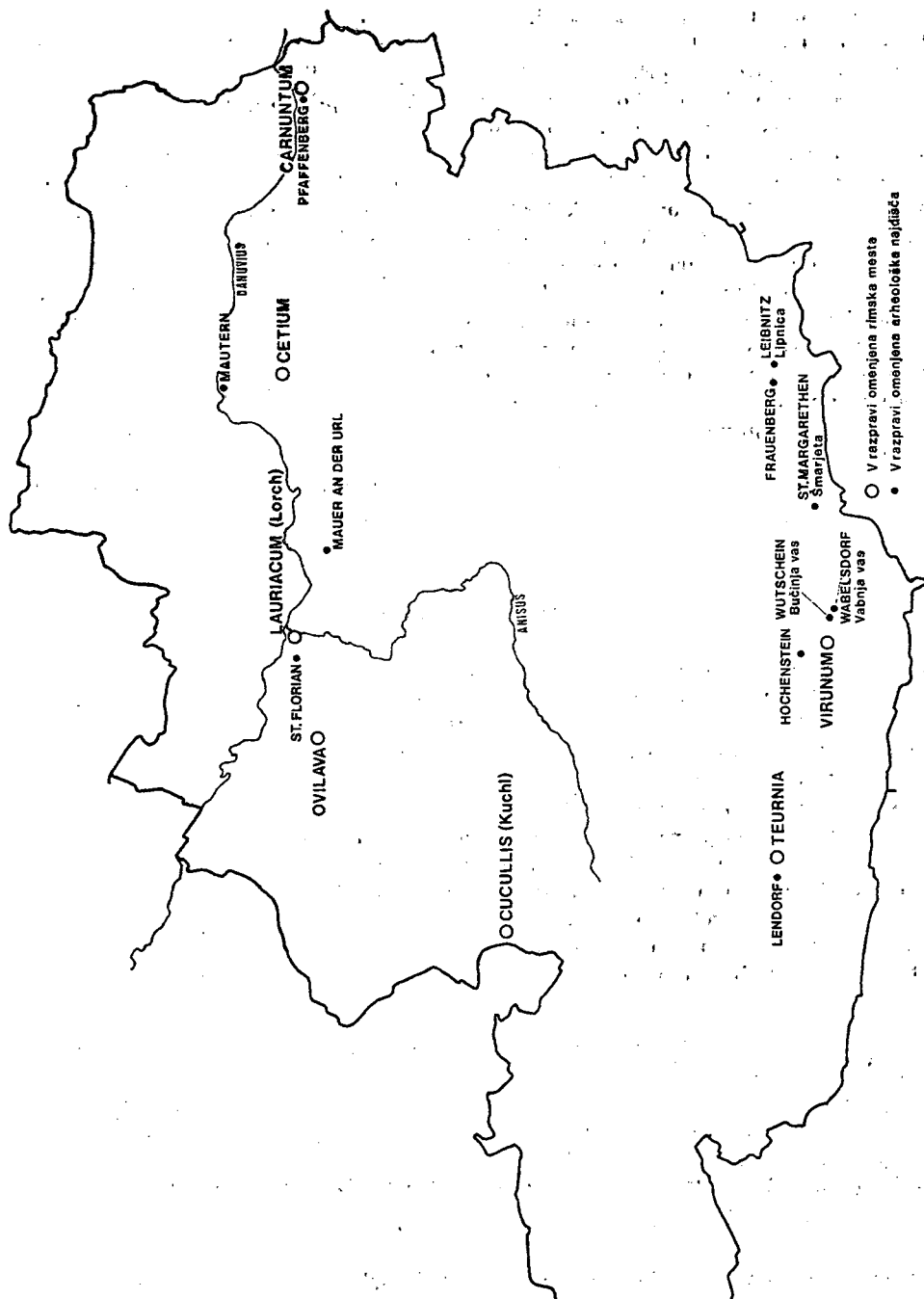
⁹⁵ Gl. Vigilijevo pismo (Epistula 1, PL 13, st. 549-552); Maximus Taurinensis, Sermo 81 s. (PL 57, st. 695-698) in v ASS za 29. maj. Ostalo literaturo navaja R. Noll, Ein Reliquiar aus Sanzeno im Nonsberg und das frühe Christentum im Trentino, Anzeiger d. Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, 109 (1972 [1973]), str. 320-337. Slov. lit.: M. Miklavčič - J. Dolenc, Leto svetnikov II, Ljubljana 1970, 662-664.

⁹⁶ Codex Iustinianus 1, 11, 8 (Corpus iuris civilis, ed. P. Krueger, Berlin 1877, str. 63): »Nemo ea, quae saepius paganae superstitionis hominibus interdicta sunt, audeat pertemptare, sciens, quod crimen publicum committit qui haec ausus fuerit perpetrare.«

⁹⁷ Vita Severini 8, 1: »haec (Giso) ergo inter cetera iniquitatis suae contagia etiam rebaptizare quosdam est conata catholicos.« (Slov. prev. R. Bratož, Ljubljana 1982, 209; 340); Prim. Ch. Kannengieser, Arius and the Arians, Theol. Stud. 44 (1983), str. 456-475.

⁹⁸ Spätantike Katastrophenbefunde, str. 387 s.

⁹⁹ Gl. k temu tudi G. Alföldy, v nav. delu, str. 178 in str. 213, op. 2; A. Mócsy, v nav. delu, str. 321 in str. 343 ter G. Dembski, Münzprägung und Münzumlaf im Donauraum des 5. Jahrhunderts, v zborniku: Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung, str. 201-215 (z nadaljnjo literaturo).

»Austria Romana«: Rimska mesta in arheološka najdišča, ki se omenjajo v razpravi.
(Popravek: namesto »Hohenstein« beri »Hohenstein«).

templjev ne drži, kajti novci posredujejo le »terminus post quem«. Tako se dajo številna pustošenja pripisati vojaškemu dogajanju, kakor npr. v Lipnici¹⁰⁰ german-skim vpadom.

¹⁰⁰ Podrobneje o tem v op. 86 in v delu L. Várady. Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476), Amsterdam 1969.

Pravilnost tega zaključka potrjuje tudi dejstvo, da na ozemlju Avstrije na nobenem od templjev, ki so ga domnevno razrušili kristjani, ni bila zgrajena cerkev. Prav tako ne poznamo primera preoblikovanja poganskih svetišč¹⁰¹ kot je bilo v navadi predvsem v Grčiji, tako npr. v Atenah.¹⁰² V Olimpiji so celo Fidijevo delavnico, v kateri je nastal znameniti Zevsov kip, prezidali v cerkev, tako da so na vzhodni strani dodali apsido s tremi velikimi okni in da so namesto opornikov delovnih odrov postavili stebre.¹⁰³ Podobno se je dogajalo v drugih deželah. Pri tem je pogosto prihajalo do sporov,¹⁰⁴ pri katerih je bil včasih udeležen celo škof. Sozomenos¹⁰⁵ npr. poroča, da je aleksandrijski škof Dionizovo svetišče spremenil v cerkev, potem ko ga je dobil od cesarja,¹⁰⁶ njegov inventar pa je izpostavil javnemu zasmehovanju.

Po razpoložljivih virih naj bi bil to običajen postopek proti poganskim kultom. Poganske kipe so razbili, templjem pa so prizanesli in so jih spremenili v cerkve.

Prav tega dogajanja se za ozemlje današnje Avstrije doslej ne da dokazati, zaradi česar ni mogoče enostavno e silentio pripisati kristjanom kot zmagovalcem nad poganstvom razrušenj templjev v pozni antiki. Njihova zmaga je zrastle, kakor pri vseh velikih »spremembah oblasti« v človeški zgodovini, predvsem iz velike moči njihove vere.

Iz nemščine prevedel Rajko Bratož

SEZNAM OKRAJŠAV

- ASS Acta sanctorum.
 BHG Bibliotheca hagiographica Graeca. Troisième édition . . . par F. Halkin, Subsidia hagiographica 8 a, Bruxelles 1957.
 BHL Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis, edd. Socii Bollandiani, Bruxelles 1898—1901.
 CCSL Corpus Christianorum. Series Latina, Turnhout.
 CSEL Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, Wien.
 GCS Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Berlin.
 MG AA Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi, Berlin.
 PG Migne, Patrologia Graeca, Paris.
 PL Migne, Patrologia Latina, Paris.
 RE Pauly Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1893 ss.

¹⁰¹ Gl. zlasti F. W. Deichmann, Frühchristliche Kirchen in antiken Heiligtümern, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 54 (1939), str. 105—136 = Rom, Ravenna, Konstantinopel, Naher Osten, Wiesbaden 1982, str. 56—94.

¹⁰² Na Akropoli (med drugim pri Partenonu: F. W. Deichmann, Die Basilika im Parthenon, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung 63/64 [1938/39], str. 127—139 = Rom, Ravenna, Konstantinopel, Naher Osten, str. 95—111), pri Hefajstovemu svetišču (W. B. Dinsmoor, Observations on the Hephaisteion, American excavations in the Athenian Agora, Hesperia Suppl. 5 [1941], str. 3 ss.), Asklepijevemu svetišču

(**Γ. Ν. Τραβλος, Η παλααιοχριστιανική βασιλική τοῦ Ἀσκληπείου τῶν Ἀθηνῶν, Ἐφ 1939/41 [1948], str. 34—68) itd.**

¹⁰³ A. Mallwitz, Olympia und seine Bauten, Darmstadt 1972, str. 264—266.

¹⁰⁴ Gl. op. 78.

¹⁰⁵ Historia ecclesiastica 7, 15, 2 (GCS 50, 1960, str. 319 s.):

Ἰπὸ δὲ τούτων τὸν χρόνον ὁ Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοπος τὸ παρ' αὐτοῖς Διονύσου ἱερὸν εἰς ἐκκλησίαν μετασκευάσεν. ὄθρον εἰλήφει τοῦτο παρὰ τοῦ βασιλέως αἰτήσας. καθαιρουμένων δὲ τῶν ἐνθάδε ἑορῶν καὶ τῶν ἀδύτων ἀνακαλυπτομένων, ἐπίτηδες ἐνυβρίσαι σπουδάζων τοῖς Ἑλληνικοῖς μυστηρίοις ἐξεπέμψαυε τε ταῦτα, καὶ φάλλους καὶ εἰ τι ἕτερον ἐν τοῖς ἀδύτοις κεκρυμμένον καταγέλαστον ἦν ἢ ἐφαίνετο, δημοσίᾳ ἤγεν εἰς ἐπίδειξιν.

¹⁰⁶ K temu gl. Codex Theodosianus 16, 10, 19 (3) iz leta 407/408: «Non liceat omnino in honorem sacrelegi ritus funestioribus locis exercere convivia vel quicquam sollempnitatis agitare. Episcopis quoque locorum haec ipsa prohibendi ecclesiasticae manus tribuimus facultatem etc.». Isti škof, Teofilos, je, kot poroča Cassiodorus (Historia ecclesiastica 9, 27; CSEL 71, 1952, str. 536—538) » . . . templum Mithrium purgavit, Serapis vero subvertit.« Gl. k temu poročilo, ki ga posreduje Sozomenos, Historia ecclesiastica 7, 15, 3 (GCS 50, 1960, str. 320).

Zusammenfassung

CHRISTENVERFOLGUNG UND 'TEMPELSTURM' IN DER 'AUSTRIA ROMANA'

Renate Pillinger

Nach einer kurzen Einleitung über die zum Teil legendären Anfänge des frühen Christentums innerhalb der Grenzen des heutigen Österreich und seine Verfolgung im gesamten Imperium Romanum wird das bislang einzige, historisch gesicherte Martyrium des Bürochefs Florian in Lauriacum (heute Lorch in Oberösterreich) ausführlich besprochen und in größerem Zusammenhang verglichen mit dem Tod von Leidensgenossen, die auf gleiche Weise, d. h. durch Ertränken, ihr Ende fanden. Kurz behandelt ist dabei auch die mittelalterliche Legendenbildung und ihr Niederschlag in der Kunst. Genauer eingegangen wird dann anschließend auf die in der Passio des Florian erwähnten 40 Martyrer, wobei jeweils auch die archäologischen Befunde zur Deutung herangezogen sind.

Darauf folgt ein historischer Streifzug, der die Entwicklung des frühen Christentums von der sogenannten Konstantinischen Wende bis hin zur allein anerkannten Staatsreligion und die nunmehr antiheidnische Gesetzgebung der christlichen Kaiser vorführt. Eine Darstellung ihrer verheerenden Folgen, vor allem im Osten des Reiches, sowie ihrer Wirkung im heutigen österreichischen Gebiet bilden den Schluß des Artikels.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
*
*

Ste že izpolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 332-611, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
*
*

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšlo v ponatisu že osem letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968, julija 1984 ponatis št. 3-4/1972, februarja 1985 ponatis št. 1-2/1971 in oktobra 1985 še ponatis 19./20. letnika »Zgodovinskega časopisa« za leti 1965—66.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 209

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1985 znaša društvena članarina 150 din, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 1120 din. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 560 din. Popust imajo tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 840 din. Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 970 (upokojenci 728 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na ziro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobot, Trubarjev drevored 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Marijan Slabe

NASELBINSKA STRUKTURA 5. IN 6. STOLETJA V JUGOVZHODNEM PREDALPSKEM PROSTORU

Za pridobitev ustrezne predstave o poselitveni strukturi v jugovzhodnem predalpskem prostoru v času preseljevanja ljudstev, ki jo lahko črpamo iz historičnih virov in zgodovinskih razlag, katere pa po 2. svetovni vojni in še zlasti v zadnjem desetletju dopolnjujejo še predvsem opravljene arheološke raziskave, sledim v prvi vrsti določno z arheološkega vidika usmerjenemu konceptu razpravljanja in analitične modifikacije.

Pri tem se naslanjam na objave raziskav oziroma na poročila o najdbah v poznoantičnih naselbinskih jedrih in z njimi povezanih grobiščih na Rifniku nad Šentjurjem,¹ Ajdni nad Žirovnico,² Polhograjski gori,³ Velikem Korinju,⁴ Sv. Pavlu nad Vrtovinom,⁵ Kekcu nad Novo Gorico,⁶ Rodiku,⁷ Kučarju,⁸ Pivki pri Naklem,⁹ Velikih Malencah pri Brežicah,¹⁰ Križni gori pri Ložu,¹¹ Vranju nad Sevnico,¹² Hrušici,¹³ Svetih gorah na Bizeljskem,¹⁴ Šumejah pri Podturnu¹⁵ kakor tudi na Bledu,¹⁶ Brinjevi

¹ L. Bolta: Rifnik — arheološki izsledki in problematika, *Arheološki vestnik* 18, 1967, 397—416; isti: Rifnik, *Varstvo spomenikov* 17—19/1, 1974, 145—149; isti: Rifnik nad Šentjurjem, Vodniki po kulturnih in naravnih spomenikih Slovenije 58, 1976; isti: Rifnik, *Varstvo spomenikov* 21, 1977, 255—260; isti: Rifnik, provincialrömische Siedlung und Gräberfeld, *Arheološki vestnik* 29, 1978, 510—517; isti: Rifnik, *Varstvo spomenikov* 22, 1979, 310—312; isti: Rifnik pri Šentjurju — poznoantična naselbina in grobišče, *Katalogi in monografije* 19, 1981.

² A. Valič: Ajdna nad Potoki, *Varstvo spomenikov* 21, 1977, 195—198; F. Leben - A. Valič: Ajdna. Arheološki vestnik 29, 1978, 532—545; A. Valič: Ajdna nad Potoki, *Varstvo spomenikov* 23, 1981, 266—269; isti: Potoki, *Varstvo spomenikov* 24, 1982, 188—190; isti: Potoki, *Varstvo spomenikov* 25, 1983, 255—256; A. Valič - T. Tomazo-Ravnik: Arheološko najdišče Ajdna nad Potoki, *Proteus* 9—10, maj—junij 1984, 323—330; A. Valič: Ajdna nad Potoki, *Varstvo spomenikov* 27, 1985, 265—272.

³ P. Petru: Zgodnjerednjevska naselbina na Polhograjski gori nad Polhovim Gradcem, *Arheološki vestnik* 18, 1967, 453—461 (z navedeno starejšo literaturo); M. Slabe: Polhograjska gora, Vodniki po kulturnih in naravnih spomenikih Slovenije 103, 1980; isti: Polhograjska gora (v pripravi za tisk).

⁴ S. Ciglenečki: Veliki Korinj, *Varstvo spomenikov* 21, 1977, 277; isti: Veliki Korinj, *Varstvo spomenikov* 25, 1983, 258—261; isti: Utrdba Korinjski hrib v arheoloških obdobjih, *Zbornik občine Grosuplje* 13, 1984, 145—160; isti: Veliki Korinj, *Varstvo spomenikov* 26, 1984, 273—276; isti: Veliki Korinj, *Varstvo spomenikov* 27, 1985, 281.

⁵ D. Svoljšak: Sv. Pavel nad Vrtovinom, *Varstvo spomenikov* 11, 1966 (1967), 129; isti: Zgodnjeantična plast na Sv. Pavlu, *Arheološki vestnik* 19, 1968, 427—432; P. Petru: Najnovija istraživanja Juljskih Alpa, *Osječki zbornik* 12, 1969, 17; isti: Novejše arheološke raziskave Claustra Alpium Iuliarum in kasnoantičnih utrdah v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 23, 1972, 359—362.

⁶ D. Svoljšak: Sv. Katarina — Kekec nad Novo Gorico, *Varstvo spomenikov* 17—19/1, 1974, 101—102; D. Svoljšak - T. Knific: Vipavska dolina — zgodnjerednjevska najdišča, *Situla* 17, 1976, 21, 59; N. Osmuk: Nova Gorica, *Varstvo spomenikov* 21, 1977, 235—238.

⁷ B. Slapšak: Rodik, *Varstvo spomenikov* 21, 1977, 260—261; isti: Rodik — Ajdovščina, *Arheološki vestnik* 29, 1978, 546—547; isti: Rodik, *Varstvo spomenikov* 25, 1983, 235—236.

⁸ J. Dular: Podzemelj-Kučar — starokrščanska cerkev, *Arheološki pregled* 17, 1975, 121—123; A. Zwitter-Dular - S. Ciglenečki - J. Dular: Podzemelj-Kučar, *Varstvo spomenikov* 21, 1977, 241—242; J. Dular: Early Christian church on Kučar near Podzemelj, *Arheološki vestnik* 29, 1978, 528—532; isti: Podzemelj, *Varstvo spomenikov* 22, 1979, 291—292; S. Ciglenečki: Podzemelj, *Varstvo spomenikov* 23, 1981, 272—273.

⁹ A. Valič: Gradišče nad Pivko pri Naklem, *Arheološki vestnik* 19, 1968, 485—508.

¹⁰ B. Saria: Začasno poročilo o izkopavanjih na Gradišču pri Vel. Malenci, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 10, 1929, 11—17; isti: Drugo začasno poročilo o izkopavanjih na Gradišču pri Vel. Malenci, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 11, 1930, 5—12; J. Werner: Die Langobarden in Pannonien, *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, NF, Heft 55, München 1962, 123 s, 159; P. Petru: Novejše arheološke raziskave . . . o. c., 358.

¹¹ M. Urleb: Križna gora pri Ložu, *Varstvo spomenikov* 9, 1962—1964 (1965), 146; ista: Križna gora in okolica v antiki, *Arheološki vestnik* 19, 1968, 476—484; ista: Križna gora pri Ložu, *Varstvo spomenikov* 17—19/1, 1974, 217—230; ista: Križna gora pri Ložu — halštatska nekropola, *Katalogi in monografije* 11, 1974, 63—65.

¹² P. Petru: Ajdovski gradec pri Sevnici, Vodniki po kulturnih in naravnih spomenikih Slovenije 52, 1975; P. Petru - Th. Ulbert: Vranje pri Sevnici — starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu, *Katalogi in monografije* 12, 1975; T. Knific: Vranje pri Sevnici, *Arheološki vestnik* 30, 1979, 732—785.

¹³ P. Petru: Novejše arheološke raziskave . . . o. c., 352—353; isti: Hrušica, *Varstvo spomenikov* 21, 1977, 219—222; isti: Hrušica, *Varstvo spomenikov* 23, 1981, 270—271; Th. Ulbert s sodelavci: Ad Pirum (Hrušica), spätromische Passbefestigung in der Julischen Alpen, *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 31, 1981.

¹⁴ P. Korošec: Raziskave na Svetih gorah na Bizeljskem, *Arheološki vestnik* 20, 1969, 239—256; ista: Arheološke raziskave na Svetih gorah nad Sotlo, *Arheološki vestnik* 25, 1974 (1976), 483—517; ista: Svete gore nad Sotlo, *Varstvo spomenikov* 21, 1977, 295—297; ista: Svete gore nad Sotlo v času zatona antike, *Arheološki vestnik* 29, 1978, 519—528; P. Korošec - J. Korošec ml.: Arheološke raziskave na Svetih gorah ob Sotli v letu 1974, *ibidem*, 432—463.

¹⁵ D. Breščak: Podturn, *Varstvo spomenikov* 23, 1981, 274—275.
¹⁶ J. Kastelic: Slovanska nekropola na Bledu — poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951, *Dela SAZU* 13, 1960; T. Knific: Bled — Pristava, *Varstvo spomenikov* 21, 1977, 280; isti: Bled — Pristava, *Varstvo spomenikov* 22, 1979, 319.

gori,¹⁷ Ptujskem gradu,¹⁸ v Emoni,¹⁹ Drnovem,²⁰ Ajdovščini²¹ itd. Uporabljal pa sem tudi terenske-topografske ugotovitve S. Ciglenceškega.²²

Z zlomom antičnega limesa na Donavi v drugi polovici 4. stoletja nastopi v jugovzhodnem predalpskem prostoru obdobje, ki ga označujejo nenehna nevarnost in negotovost, pogosta fluktuacija vojaških sil, zmanjšanje števila prebivalstva in sprememba socialnega ustroja, prehod politične oblasti v roke starokrščanske cerkve, splošno obubožanje itd. Poselitvena struktura v času velike selitve ljudstev se na omenjenem prostoru — zadrževali se bomo predvsem na rezultatih, dobljenih pri raziskavah na območju SR Slovenije — kaže povsem drugačna kot v predhodnem antičnem obdobju. Ta sprememba je posledica stanja in razmer, v katerih se je našla rimska država in z njo prostor, ki ga želimo predstaviti z omenjenega stališča, in katere so pogojevali številni tako socialni, ekonomski kot politični vzroki.²³

Razloček v prostorskem rastru kakor tudi struktura posameznih poselitvenih enot jasno odkrivata vzročno povezavo s pogojenostjo danih razmer, ki so zateleke človeka na današnjem slovenskem, takrat strateško izjemno pomembnem ozemlju, pragu pred vhomom v Italijo. Temu področju namreč ni mogoče odreči vrednosti že zaradi zgrajenih poznoantičnih kraških zapor, ki so igrale ne vedno enako pomembno vlogo, bile pa so vseskozi dejavnik, ki je dajal poudarek jugovzhodnemu predalpskemu prostoru. Tudi v politično-vojaškem pogledu je moral biti omenjeni prostor z določenega koncepta obravnave privilegiran, kar se je vsekakor odražalo v njegovem svojstvenem položaju, s tem da se mu je hkrati moral na nek način prilagajati tudi neposredni »izvenvojaški predel«, in sicer z novo značilno poselitveno strukturo tako v pasu znotraj kakor zunaj mejne črte-zapor.²⁴

Arheološki dokazi, dobljeni v raziskavah na arheoloških lokalitetah, povsem jasno kažejo na zamiranje antičnih urbanih centrov in drugih poselitvenih jeder, ležečih ob glavnih komunikacijah. Ta so v končni fazi povsem »sproletarizirana in razpadajoča«.²⁵ Ponovno, drugič v zgodovini našega ozemlja, pridobijo veljavo lokacije na višjih in že po naravi zavarovanih krajih, ki leže večkrat povsem odmaknjeni od prehodov in cest. Seveda vse tovrstne poselitvene enote niso nastale v obravnavanem obdobju, marveč je treba pri nekaterih iskati tudi starejši izvor. Najdbe iz zgodnejših, celo prazgodovinskih obdobj, kažejo, da bi mogle biti nekatere takšne točke — seveda z različno vrednostno življenjsko komponento — naseljene kontinuirano. Njihov pomen pa se je v času preseljevanja ljudstev vsekakor še povečal. Ponekod so kot poselitveno enoto utrdili tudi villo rustico ali kakšen drug podoben objekt, ki je omogočal obrambo in varnejše življenje.²⁶ Ugotavljamo pa lahko tudi, da je v drugi polovici 5. stoletja slika naseljenosti v glavnem že zaključena in da se

¹⁷ S. Pahič: Brinjeva gora, Arheološki pregled 3, 1962, 49–50; isti: Brinjeva gora, Varstvo spomenikov 8, 1962, 237–238; isti: Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami, Razprave SAZU 6, 1969, 217–308; isti: Prvi podatki o grobi hišni lončenini z Brinjeve gore, Arheološki vestnik 31, 1980, 89–112; isti: Brinjeva gora 1953, Arheološki vestnik 32, 1981, 71–143.

¹⁸ J. Klemenc: Ptujski grad v kasni antiki, Dela SAZU 4, 1950; P. Korošec: Elementi obdobja preseljevanja ljudstev na nekropoli na Ptujskem gradu, Zgodovinski časopis 24, 1970, 77–81.

¹⁹ L. Plesničar - Gec: Emona v pozni antiki, Arheološki vestnik 21–22, 1970–1971, 117–122; ista: La città di Emona nel tardoantico e suoi ruderi paleocristiani, Arheološki vestnik 23, 1972, 367–375; ista: Poznoantična in starokrščanska Emona, Materijali 12, Zadar 1976, 231–238; L. Plesničar - I. Sivec: Emona at the beginning of Great Migration period, Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini, Novi Sad 1978, 59–64; L. Plesničar s sodelavci: Starokrščanski center v Emoni, Katalogi in monografije 21, 1983.

²⁰ M. Slabe: Govorica arheoloških ostalin o času selitve ljudstev na Slovenskem, Arheološki vestnik 29, 1978, 380, op. 17, 18.

²¹ P. Petru: Najnovija istraživanja Julijskih Alpa, o. c., 17–22; isti: Novejše arheološke raziskave . . . o. c., 350–352.

²² S. Ciglencečki: Kasnoantično utrjeno naselje Gradec pri Prapretnem, Arheološki vestnik 26, 1975, 259–266; isti: Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, Arheološki vestnik 32, 1981; isti: Gradec pri Prapretnem, Varstvo spomenikov 23, 1981, 269–270; isti: Bager je naletel na sledove prvih Slovanov, Delo 16. 8. 1980, sobotna priloga, 24; isti: Loka pri Zusmu, Varstvo spomenikov 24, 1982, 185; isti: Tinje nad Loko pri Zusmu in problem raziskovanja slovenskih naselbin v Sloveniji, Arheološki vestnik 33, 1982 (1983), 179–188; isti: Velika Račna, Varstvo spomenikov 26, 1984, 268, 271, 273; isti: Pristava nad Stično, ibidem, 268; isti: Pristava nad Stično, Varstvo spomenikov 27, 1985, 280–281; isti: Donačka gora, ibidem, 275–276; S. Ciglencečki - D. Pirkmajer: Pečovnik, ibidem, 278–279.

²³ Prim.: M. Slabe: Dravije, grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, Situla 16, 1975, 88 s.

²⁴ Prim.: P. Petru: Arheološki oris poznoantične poselitve Slovenije, Zgodovinski časopis 36/4, 1982, 304 ss.

²⁵ J. Sašel: Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov, Kronika 20/1, 1972, 5.

²⁶ Ibidem, 5 s; M. Slabe: Dravije, o. c., 94.

je pričela znova spreminjati šele s prihodom poslednje nove, slovenske etnične skupine na naše ozemlje oziroma z njenim zasidranjem v deželi.

Na podlagi rezultatov dosedanjih raziskovalnih akcij moremo ugotovljati oziroma predvidevati v grobem rečeno naslednje tipe poselitvenih enot: 1. zamirajoče urbane celine starejšega urbanega karakterja, ležeče v dolinah ob cestah; 2. na novo nastajajoče ali oživljene naselbine, zgrajene predvsem na vzpetinah, in sicer: a) bolj ali manj občasnega pribežališčenega tipa, b) naselbinske enote s stalnim bivalnim značajem; 3. posamezne ožje geografsko neodvisne poselitvene objekte; 4. vojaške postojanke (ki so bile lahko samostojne ali pa v okviru branjenih poselitvenih enot, odvisne predvsem od strateškega položaja).

Kot prva naj omenim usihajoča urbana jedra (1), npr. Emono (Ljubljana), Castra (Ajdovščina), Celeio (Celje), Poetoviono (Ptuj), Neviodunum (Drnovo), kjer arheološko gradivo pa tudi drugi rezultati tako po kvantiteti kot kvaliteti odražajo vse prej kot njihov nekdanji sijaj.²⁷ Povsod, kjerkoli so se pokazali sledovi iz tega časa, le-ti pričajo oziroma potrjujejo predhodno navedene trditve. Doslej ni bilo najti nobene dediščine, ki bi jo mogli vzporejati s predhodnimi obdobji, marveč se vsa podoba tedanjega časa odkriva, kot rečeno, v splošni pavperizaciji, ki je nikakor ni bilo moč premostiti. Najdeni ostanki govorijo o nizki starostni življenjski dobi ljudi, kar spet priča o nizki življenjski ravni in neurejenih razmerah v tistem času.²⁸

Naselbine refugijskega tipa (2 a) so vsekakor težje opredeljive. Pogojuje jih predvsem njihov občasni zavetni značaj za ljudi in njihovo imetje. Pri tovrstnih naseljih je treba verjetno upoštevati predvsem to, da so morala ležati v sorazmerni bližini starih antičnih mest in poselitvenih jeder, ki so le še životarila, in da so nudila zavetje v posamičnih z nju pogojenih in danes ožje časovno nedoločljivih obdobjih. Takšne naselbinske točke so morale biti tudi nenehno kolikor toliko vzdrževane. Vsekakor pa je treba misliti, da so se refugiji po svoji notranji strukturi oziroma vsebini stavbne arhitekture razlikovali od stalnih naselij. Verjetno sta v pribežališčih prevladovali najnujnejša obrambna in stanovanjska arhitektura, medtem ko so bili ostali objekti zastopani oziroma izključeni iz poselitvenega rastra.

Domnevamo lahko, da so se nekateri refugiji spremenili v stalna prebivališča, seveda pa se je ta proces lahko odvijal tudi v obratni smeri. Posledica razvoja pribežališča v stalno obljudeno naselbino je bila vsekakor dopolnitev notranje naselbinske strukture, in sicer z dograditvijo sakralnega objekta in podobno. Gotovo pa nekega strogega pravila pri tem ni bilo, saj je bilo vse prilagojeno razmeram in pogojem, ki jih je narekovala vsakokratna situacija.²⁹

Značilnosti druge podskupine (2 b) pa naj bi se izražale predvsem v popolnejši urbani strukturi za daljše prebivanje pomembnih arhitekturnih členov. Obrambna arhitektura takšne poselitvene enote je bila prav gotovo odvisna od same konfiguracije terena, od položaja postojanke v širšem prostoru, od njenega namena oziroma vloge v prostoru in ne nazadnje tudi od sestava naseljencev itd. Skrbnost pri gradnji obrambnega kompleksa je ustrezala stopnji ugodnosti pogojev, ki jih je nudil že sam teren. Oblika zemljišča je prav tako narekovala tudi notranjo razporeditev stavb in njihove medsebojne odnose. Obrambno obzidje je bilo torej lahko še poudarjeno s stolpi na izpostavljenih mestih, pa tudi z utrjenimi vhodnimi vrati, ki so bila neposredno povezana z načinom izpeljave dohoda v bivalni oziroma branjeni prostor. Stolpi seveda niso imeli vedno le obrambne funkcije. V nekaterih primerih je šlo pri njih zgolj za opazovalne, signalne pa tudi stražarske objekte.³⁰ V obrambnem sistemu je treba ponekod verjetno upoštevati še obrambni jarek, ki je skušal odpraviti pomanjkljivosti terena pri obrambnem mehanizmu. Znotraj obzidja je osrednji objekt predstavljala kulturna stavba (ponekod tudi dve), in to, vsaj kot je doslej znano, eno-

²⁷ Ibidem, 85 ss.

²⁸ Ibidem, 44.

²⁹ Prim.: S. Ciglenečki: Kastel, utrjeno naselje ali refugij?, Arheološki vestnik 30, 1979, 459 ss.

³⁰ P. Petru: Ajdovski gradec pri Sevnici, o. c., 14; L. Bolta: Rifnik pri Sentjurju, 1981, o. c., 12 s.

ladijska dvoranska starokrščanska bazilika z zunanjo ali notranjo apsidno, ki pa je imela lahko tudi druge dodane ji pripadajoče člene, kot je npr. baptisterij in podobno.³¹ Okna bazilike so bila zastekljena, tla pa po navadi iz estriha.³² V kolikor ni bilo drugih pomembnih objektov, je cerkvi, kot se zdi, po pomembnosti sledila cisterna za vodo,³³ ki jih je lahko bilo tudi več.³⁴ Ostali stanovanjski kompleksi, kateremu je treba ponekod priključiti še obrtniške delavnice in hleve za živino oziroma druga gospodarska poslopja,³⁵ ki so bila vsekakor odvisna od značaja naselbine, se je vključeval v prostor na različne načine. Ponekod so bili objekti razvrščeni znotraj ob samem obzidju, torej potisnjeni nekoliko v stran (Rifnik).³⁶ Medtem pa Gradec pri Prapretnem na primer kaže nekakšno centralno urbano razvrstitev stavb, ki so večinoma zelo stisnjene.³⁷ Na Ajdni in Polhograjski gori izkoriščata naselbini dani prostor in so glede na to hiše tudi razporejene.³⁸ Kot vse kaže, je pri slednji nekakšen osrednji objekt predstavljal zbiralnik za vodo.³⁹ Vsekakor pa moramo poudariti, da notranja mreža oziroma razporeditev zgradb odkriva določeno zakonitost, in ta je, kot smo že omenili, da je sakralni objekt tudi osrednja točka v naselju, medtem ko je ponekod to bil morda le glavni zbiralnik za vodo.

Oblika in način gradnje raziskanih objektov kažeta na padec nivoja v gradbenem znanju. Pri stanovanjskih hišah gre za objekte kombiniranega tipa gradnje (zid in les),⁴⁰ poznamo pa tudi stavbe, ki so samo zidane⁴¹ ali pa narejene le iz lesenih brun in protja, zamazanega z glino.⁴² Hiše so bile pritlične (ne moremo pa izključevati niti dvoetažnosti⁴³) in imele enega ali več prostorov. Najpogostejši je bil enoprostorni tip, poznamo pa tudi stavbe s petimi in celo šestimi prostori.⁴⁴ Glede na teren so ponekod stale tudi na posebej za to izkopanih terasah.⁴⁵ Domneva o velikosti zgradbe kot o izhodišču za ugotavljanje socialnega problema je mogoča.⁴⁶ Po mnenju nekaterih raziskovalcev naj bi osrednji del naselbine zavzemale tudi najpomembnejše stavbe v naselju.⁴⁷ Pri posameznih stavbah še vedno opazamo centralno ogrevanje,⁴⁸ znani pa so tudi objekti z ognjišči.⁴⁹ Seveda se gradnja stanovanjskih hiš po kvaliteti razlikuje od zidave kulturnih objektov. Prostori za obrtno dejavnost in hlevi pa so bili z arhitektonskega vidika navadno še slabše zgrajeni. Tlak v hišah je bil lahko zelo primitiven (sphana glina, zemlja s kamni, pa tudi estrih, les itd.).⁵⁰

³¹ L. Bolta: Rifnik pri Sentjurju, 1981, o. c., 8 s; S. Ciglencečki: Utrdba Korinjski hrib ..., o. c., 147; P. Petru - Th. Ulbert: Vranje pri Sevnici, o. c., 17; A. Zwitter-Dular - S. Ciglencečki - J. Dular: Podzemelj-Kučar, o. c., 242; F. Leben - A. Valič: Ajdna, o. c., 532-545.

³² P. Petru - Th. Ulbert: Vranje pri Sevnici, o. c., 25 ss; L. Bolta: Rifnik pri Sentjurju, 1981, o. c., 8 s; A. Valič: Ajdna nad Potoki, Varstvo spomenikov 23, 1981, 267; A. Zwitter-Dular - S. Ciglencečki - J. Dular: Podzemelj-Kučar, o. c., 242; S. Ciglencečki: Utrdba Korinjski hrib ..., o. c., 147.

³³ Prim.: L. Bolta: Rifnik pri Sentjurju, 1981, o. c., 9; P. Petru: Ajdovski gradec pri Sevnici, o. c., 10; M. Slabe: Polhograjska gora (v pripravi za tisk).

³⁴ S. Ciglencečki: Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, o. c., 428 s; A. Valič: Potoki, Varstvo spomenikov 25, 1983, 256.

³⁵ P. Petru: Ajdovski gradec pri Sevnici, o. c., 12; M. Slabe: Polhograjska gora, o. c., 26; isti: Polhograjska gora (v pripravi za tisk).

³⁶ L. Bolta: Rifnik pri Sentjurju, 1981, o. c., 10 ss, situacijski načrt.

³⁷ S. Ciglencečki: Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, o. c., 428 ss.

³⁸ F. Leben - A. Valič: Ajdna, o. c., 536 (sl. 3), 542; A. Valič: Ajdna nad Potoki, Varstvo spomenikov 21, 1977, 196; M. Slabe: Polhograjska gora (v pripravi za tisk).

³⁹ M. Slabe: Polhograjska gora (v pripravi za tisk).

⁴⁰ S. Ciglencečki: Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, o. c., 429 s; M. Slabe: Polhograjska gora, o. c., 24.

⁴¹ S. Ciglencečki: Podzemelj, o. c., 272 s; isti: Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, o. c., 430.

⁴² Prim.: P. Petru: Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve v prehodnem obdobju iz kasne antike v zgodnji srednji vek, Zgodovinski časopis 32/3, 1978, 228, op. 34; S. Ciglencečki: Utrdba Korinjski hrib ..., o. c., 154; isti: Loka pri Zusmu, o. c., 185.

⁴³ Tega seveda danes še ni mogoče arheološko dokazati.

⁴⁴ S. Ciglencečki: Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, o. c., 429 s; isti: Podzemelj, o. c., 273.

⁴⁵ L. Bolta: Rifnik pri Sentjurju, 1981, o. c., 12; A. Valič: Ajdna nad Potoki, Varstvo spomenikov 21, 1977, 196.

⁴⁶ S. Ciglencečki: Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, o. c., 429 s.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ M. Slabe: Polhograjska gora, o. c., 26; L. Bolta: Rifnik pri Sentjurju, 1981, o. c., 10; S. Ciglencečki: Podzemelj, o. c., 273.

⁴⁹ L. Bolta: Rifnik pri Sentjurju, 1981, o. c., 10, 12; P. Petru: Ajdovski gradec pri Sevnici, o. c., 12; M. Slabe: Polhograjska gora (v pripravi za tisk).

⁵⁰ S. Ciglencečki: Podzemelj, o. c., 272; L. Bolta: Rifnik pri Sentjurju, 1981, o. c., 10 s; isti: Rifnik nad Sentjurjem, o. c., 21, 28; S. Ciglencečki: Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, o. c., 418.

Tudi za kritino je bilo uporabljeno različno gradivo (korci, skril, opeka).⁵¹ Ključavnice v vratih so bile v tem času še nespremenjene, enakega tipa kot tiste iz starejšega antičnega obdobja.⁵² Do naselij so bile speljane poti, od katerih lahko nekatere še danes ugotavljamo (npr. na Polhograjski gori)⁵³ in ki so bile široke vsaj za en voz z vprego.

Kakšne vezi so obstajale med temi naselbinami, ne vemo. So pa vsekakor morale biti, saj je bila možnost preživljanja pogojena tudi z vzajemno pomočjo. Zato je tudi umestna trditev, da so v določenem obdobju te branjene postojanke lahko predstavljale nekak širši obrambni mehanizem v našem prostoru.⁵⁴ Na ozemlju SR Slovenije kakor tudi v sosednjih pokrajinah Italije in Avstrije je znano kar precejšnje število takšnih naselbinskih točk,⁵⁵ v katerih so živeli predvsem staroselci, to je romanski prebivalci, zlasti nižjega sloja (gledano s stališča sociološke razporeditve v zgodnejših antičnih obdobjih), ki se niso odselili. Občasno je tod mogoča tudi navzočnost tujcev tako vojaškega kakor tudi civilnega stanu, vendar pa je danes podoba njihove medsebojne komunikacije še precej zamegljena.⁵⁶ Domačini so se preživljali predvsem z živinorejo (pri čemer so uporabljali česala, za prejo, škarje za volno itd.); z obdelovanjem zemlje, za kar so rabili kose, srpe, rovnice, kopače ter pluge z železnimi deli, pa manj.⁵⁷ Seveda pa so bili v takšnem branjenem mestu v času nevarnosti prebivalci primorani opravljati tudi obrambne naloge.⁵⁸

V bližini naselbin so ležala pokopališča (posamični grobovi so bili povezani tudi s sakralnimi objekti), ki so eden temeljnih materialnih virov za prikaz podobe tedanjega časa.⁵⁹ Grobišča pripadajo tipu vrstnih pokopališč s pokopi v smeri vzhoda, kar pa ni bilo pravilo (npr. na Vranju⁶⁰). Na njih je moč na podlagi kompleksnejših analiz večkrat ugotavljati etnos pokopanih in druge značilnosti, kakor npr. kult pokopa, socialni nivo pokopanih, številčno obljudenost naselbine, pa tudi stopnjo in vrsto materialne kulture, od orodja, orožja, nakita do drugih za življenje potrebnih predmetov. Prav tako je mogoče ponekod odkrivati tudi določena številčna razmerja med domačini in tujci.⁶¹

Med posamične poselitvene objekte (3) štejemo predvsem podeželske villae rusticae in poštno postaje, od katerih jih je bilo tedaj nemalo spremenjenih v obrambne objekte.⁶² Žal doslej temu tipu naselbinske strukture ni bilo posvečeno dovolj pozornosti, zato v zvezi z njim ni mogoče razmišljati bolj poglobljeno.⁶³

Kot kaže, pa se je v drugi polovici 5. in 6. stoletja raster naselbinskih točk ustalil.

O ureditvi in strukturi povsem vojaških taborov (4) zaenkrat tudi ne moremo reči kaj jasnejšega. Posamezni primeri nakazujejo, da so bili le-ti povsem samostojni, da so stali na strateško zanimivih krajih in bili ožje nepovezani s staroselskimi naselji oziroma niso bili v njihovem sklopu. Verjetno smemo o takšnem naselju, povsem izoliranem od domačega življenjskega toka, govoriti pri pripadajoči postojanki grobišča v Dravljah.⁶⁴ Nekateri pokazatelji govore za podobno samostojno postojanko tudi na gradišču nad Pivko pri Naklem.⁶⁵ Drugače pa je bilo s strukturo

⁵¹ M. Slabe: Polhograjska gora, o. c., 24; S. Ciglenciki: Veliki Korinj, Varstvo spomenikov 25, 1983, 260; isti: Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, o. c., 430.

⁵² L. Bolta: Rifnik pri Šentjurju, 1981, o. c., 10; S. Ciglenciki: Veliki Korinj, Varstvo spomenikov 26, 1984, 274; isti: Podzemelj, o. c., 273; M. Slabe: Polhograjska gora, o. c., 26.

⁵³ Detajlneje bo obdelana trasa antične ceste v monografiji Polhograjska gora (v pripravi za tisk).

⁵⁴ P. Petru: Novejše arheološke raziskave ... o. c., 356 s; isti: Arheološki oris ... o. c., 304 s.

⁵⁵ Npr. Invillino, Hemmaberg, Ulrichsberg, Duell, Grazerkogel itd.

⁵⁶ Prim.: M. Slabe: Govorica arheoloških ostalin ... o. c., 383 ss.

⁵⁷ L. Bolta: Rifnik pri Šentjurju, 1981, o. c., 11, 17; T. Knific: Vranje pri Sevnici, o. c., 741 ss; P. Petru - Th. Ulbert: Vranje pri Sevnici ... o. c., 16; S. Ciglenciki: Utrdba Korinjski hrib ... o. c., 157; isti: Podzemelj, o. c., 273.

⁵⁸ To npr. potrjujejo že najdbe orožja v sklopu teh naselbin.

⁵⁹ Prim.: Ajdna, Vranje, Rifnik, Korinj, Zasavska gora itd.

⁶⁰ W. Bachran: Grobišče, v: P. Petru - Th. Ulbert: Vranje pri Sevnici ... o. c., 99 s, sl. 36.

⁶¹ Prim.: npr. Dravlje, Kranj.

⁶² J. Šašel: Problem naseljevanja ... o. c., 5.

⁶³ Prim.: P. Petru: Rimska utrjena vila v Starem trgu pri Ložu?, Arheološki vestnik 20, 1969, 115-124.

⁶⁴ M. Slabe: Dravlje, o. c., 93 ss.

⁶⁵ A. Valič: Gradišče nad Pivko pri Naklem, o. c., 492.

prebivalcev v naselbinah v Kranju,⁶⁶ na Rifniku,⁶⁷ Zasavski gori,⁶⁸ Vinjem vrhu⁶⁹ itd., na kar kaže predvsem arheološki material.

Vsekakor je pri naseljih vojaškega tipa prevladoval strateški cilj. Vendar je treba pri tem pokazati še na vprašanje, ki je bilo že večkrat postavljeno, in to je, od kod in čemu se na tako številnih poznoantičnih lokalitetah in v takšni množici gradiva ter sploh ostankov domačega, romanskega porekla pojavljajo samo posamezne drobne najdbe povsem tujega izvora. Poudariti moramo, da ni bilo nikakršne osnove za kakršnokoli povezanost med novimi naseljenci, ki so bili v prvi vrsti člani vojaškega stanu, in domačini. Osnovni interes domačinov pogojuje namreč predvsem individualni značaj življenjske motivacije, to je interes po ohranitvi oziroma eksistenci. Pri njih ni opaziti nobene posebne želje po sprejemanju kakršnihkoli zanje tedaj že večkrat nesprejemljivih družbenih norm. Obenem pa tudi število tujcev ni bilo veliko. Podčrtati je treba, da jasnega odgovora o tipu vojaške naselbine doslej še nimamo, enako tudi ne zadovoljivih dokazov zanj.⁷⁰ Morda naj še navržemo, da samo stolp v obrambnem pristanu postojanke še ne more izdajati značaja poselitvene enote. Gotovo pa je, da bi bilo z analogijami sčasoma moč dopolniti podobo o tem tipu in nasploh o vseh vrstah naselij v obdobju preseljevanja ljudstev na našem ozemlju, še zlasti, če se bodo raziskave nadaljevale s takšno zagnanostjo kot v zadnjem času.

Zusammenfassung

BESIEDLUNGSSTRUKTUR DES 5. UND 6. JAHRHUNDERTS IM SÜDÖSTLICHEN ALPENRAUM

Marijan Slabe

Mit dem Bruch des antiken Limes an der Donau begann in der 2. Hälfte des 4. Jahrhunderts u. Z. im südöstlichen Voralpenraum ein Zeitabschnitt, der sich vor allem in den folgenden typischen Verhältnissen zeigt, die auch, direkt oder mittelbar, die Veränderung der damaligen Besiedlungsstruktur bedingten, bzw. beeinflussten: die ständige Gefahr und Unsicherheit, häufige Fluktuation der militärischen Streitkräfte, Veränderung des Socialgefüges und die Verringerung der Bevölkerungszahl, die Machtübernahme durch die altchristliche Kirche, allgemeine Verarmung usw. Antike urbane Mittelpunkte und überhaupt die Siedlungskerne an den wichtigsten Kommunikationslinien begannen abzusterben; wiederum, zum zweitenmal in der Geschichte dieses Raumes gewannen besiedlungsfähige Räume in höheren Lagen und an schon von Natur aus geschützten Stellen, oft abseits von Pässen und Strassen immer grössere Bedeutung. An manchen Stellen wurde als Siedlungselemente auch villae rusticae befestigt.

Auf Grund heutiger Untersuchungen lässt sich feststellen, dass neben den aussterbenden antiken urbanen Einheiten damals auch Siedlungen, mehr oder weniger stark vom Fluchtburgtypus, bestanden, ferner Siedlungen, die durchgängiger, d. h. eine längere Zeit hindurch besiedelt waren, einzelne Besiedlungseinheiten und Militärlager bzw. Stützpunkte mit militärischem Charakter. Über die Anlage, die Struktur, vor allem der Militärlager lässt sich vorerst nichts Klares sagen. Hier und da ist erkennbar, dass eines auf strategisch wichtigem Punkt lag und völlig selbständig und von den Altsiedler-Anwesen isoliert war, bzw. mit diesen in keiner Verbindung stand (z. B. Dravlje). Die Struktur einer solchen besiedlungsfähigen Einheit konnte folgende besondere Glieder aufweisen: Mauer mit Wehrtürmen und befestigtem Eingangstor, drinnen aber als zentrales Objekt ein Kultgebäude — eine frühchristliche Basilika (oder auch zwei), Wasserzisterne und Wohnkomplex mit Werkstätten und Ställen für das Vieh. In der Nähe der Ansiedlung lagen die Friedhöfe, eine der grundlegenden materiellen Quellen, will man sich ein anschauliches kulturelles Bild

⁶⁶ Z. Vinski: Ovrrednotenje grobnih pridatkov, v: V. Stare: Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, Katalogi in monografije 18, 1980, 17 ss.

⁶⁷ M. Slabe: Dravlje, o. c., 88 s.

⁶⁸ Isti: Govorica arheoloških ostalin . . ., o. c., 387.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ M. Slabe: In šele nato se naselijo Slovani, Dolenjski zbornik (v tisku).

von ihr machen. Zur Siedlung führten Wege, mindestens von der Breite eines Fuhrwerks mit Gespann. Wie die Verbindung zwischen diesen Siedlungen ablief, wissen wir nicht. Es müssen aber welche bestanden haben, war doch die Überlebenschancen auch von wechselseitiger Hilfeleistung abhängig. Deshalb ist auch die Behauptung nicht abwegig, dass zu einer bestimmten Zeit diese Stützpunkte einem weiteren Verteidigungsmechanismus in unserem Raum gedient hätten. Bislang kennen wir auf dem Boden der heutigen Soz. Rep. Slowenien schon eine ziemlich hohe Zahl solcher besiedelten Stützpunkte, in denen vor allem romanisierte Altsiedler lebten, aus jener niederen sozialen Schicht, die nicht weggezogen war. Zeitweise mochten dort auch Fremde gewesen sein, jedoch ist das Bild ihrer wechselseitigen Kommunikation heute noch unbestimmt. Die Einheimischen lebten vor allem von der Viehzucht, weniger von Bodenbearbeitung. Freilich waren sie in solchen Wehrdörfern in Gefahrenzeiten auch zu Verteidigungsleistungen gezwungen.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepljene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi trije zborniki (št. 13, 14/15 in 20/21). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, saj je njen soizdajatelj Muzejsko društvo.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Situla: razprave Narodnega muzeja

2. Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Ljubljana 1957	300 din
10. I. Pirkovič, Crucium: rimska poštna postaja med Emono in Nevioudunumom, Ljubljana 1968	300 din
13. Kmečki panti na Slovenskem, razprave in katalog dokumentov, 1973	500 din
14./15. Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, 1974	1000 din
16. M. Slabe, Dravljé: grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, 1975	700 din
17. D. Svoljšak - T. Knific, Vipavska dolina: zgodnje-srednjeveška najdišča, 1976	700 din
18. P. Kos, Keltski novci Slovenije, 1977	800 din
19. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, 1978	1000 din
20./21. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, 1980	1500 din
22/1—2. D. Breščak - L. Plesničar, Antične bronaste posode Slovenije, 1982	700 din
23. A. Jeločnik - P. Kos, Zakladna najdba Čentur — C: folisi Maksencija in tetrahije, 1983	800 din

Katalogi in monografije

9. J. Klemenc - V. Kolšek - P. Petru, Antične grobnice v Šempetru, 1972	1000 din
10. V. Stare, Prazgodovina Šmarjete, 1973	800 din
11. M. Urleb, Križna gora pri Ložu, 1974	800 din
13. L. Mikl Curk, Poetovio I, 1976	800 din
14. V. Kolšek, Vzhodni del antične nekropole v Šempetru, 1977	800 din
15. S. Petru - P. Petru, Nevioudunum: Drnovo pri Krškem, 1978	800 din
16. J. Dular, Podzemelj: katalog najdb, 1978	700 din
17. M. Guštin, Notranjska: k začetkom železne dobe na severnem Jadranu, 1979	800 din
18. V. Stare, Kranj: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, 1980	1500 din
19. L. Bolta, Rifnik pri Šentjurju: poznoantična naselbina in grobišče, 1981	800 din
20. Z. Kujundžić, Poetovijske nekropole, 1982	800 din
21. L. Plesničar-Gec in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, 1983	1400 din
22. S. Gabrovec - D. Svoljšak, Most na Soči: zgodovina raziskovanj in topografija, 1983	1500 din

Argo

20—21. številka je posvečena stoletnici Pokrajinskega muzeja v Celju (1882—1982)	300 din
22. številka je posvečena 70-letnici delovanja Pokrajinskega muzeja v Kopru (1911—1983)	300 din

Razstavni katalogi

V. Šribar - V. Stare, Karantansko-ketlaški kulturni krog, 1974	300 din
Promet na Slovenskem, 17.—19. stoletja, 1975	200 din
Slovenec v predmarčni dobi in revoluciji 1848, 1978	300 din
V. Šribar - V. Stare, Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi, 1981	300 din
Taborsko gibanje na Slovenskem, 1981	300 din
M. Zargi, Kositer na Slovenskem: obrt in izdelki, 1981	150 din
H. Štular, Tapiserija v Sloveniji, 1982	300 din
Secesija na Slovenskem, uporabna umetnost, umetna obrt in njej sorodni pojavi v obrtni in industrijski proizvodnji, 1984	500 din
V. Bučič, Meščanska skrinja v Sloveniji, 1984	400 din

Ferdo Gestrin

LJUBLJANSKI LANTHIERIJI IN TRGOVINA V FANU

Trgovina s kožami iz slovenskih dežel oziroma prehodna trgovina z ogrskimi in hrvatskimi kožami prek njih proti zahodu je bila zelo važna veja mednarodne trgovine. Velik del, če ne že pretežni del te trgovine je šel v mesta v Markah, zlasti v Pesaro in Ancono, ki se v desetletjih, na prehodu v novi vek pokaže kot veliko prehodno tržišče s kožami.¹ Eno izmed konzumacijskih in posredovalnih središč — čeprav ne ravno veliko — te trgovine s kožami je bilo tudi Fano. V trgovskem prometu s tem blagom proti Italiji so imeli vodilno vlogo trgovci iz mest na Slovenskem, med njimi so pomembno vlogo imeli doseljenci iz Italije. S to trgovino, ki je še bolj na široko odprla vrata iz slovenskih dežel v Italijo, so neko dobo naglo rasli trgovski kapitali v slovenskih deželah, med mesti zlasti v Ljubljani in Ptuj, ki je imel vodilno posredniško vlogo v trgovini s kožami proti Italiji.² Tudi s to trgovino zbrani trgovski kapital je prehal v proizvodne investicije, zlasti v rudarstvo in fužinarstvo, a tudi v nove vrste produkcije, kakor npr. v steklarstvo. S temi trgovskimi zvezami so prihajali iz Italije v slovenske dežele tudi razni vplivi na gospodarskem in kulturnem področju. Z njimi so prihajali v slovenske dežele kar številni italijanski doseljenci: poleg trgovcev, podjetniki, fužinarji, najrazličnejši obrtniki, a tudi ljudje svobodnih poklicev kot gradbeniki, arhitekti, umetniki in drugi. Ti pa so na eni strani v gospodarsko sfero vnašali uveljavljene višje oblike tehnike v proizvodnjo, na drugi strani pa marsikakšen kulturni vpliv, zlasti tam, kjer je bila kolonija italijanskih doseljencev večja.³

Pred leti smo v razpravi Trgovina s kožami v Markah v 15. in prvi polovici 16. stoletja⁴ prikazali to trgovino predvsem z ene strani: kako je iz ogrskih dežel tekla prek slovenskih dežel v Italijo. Tu pa nas sedaj zanima, kaj je bilo s temi kožami na italijanskih tleh in kakšne so bile oblike tehnike trgovskega poslovanja, ki se uveljavljajo. V samih mestih je bila potrošnja kož sorazmerno majhna, ogromna večina kož je šla iz mest v ožje ali širše, zaledje Italije, a iz Ancone tudi prek Firenc naprej proti zahodu, kjer so bile kože v obravnavanem času zelo iskana surovina. Že dovolj dobro smo poučeni, kako je tekla ta trgovina na nakupovalnem tržišču v ogrskih deželah. Bistveno manj pa vemo o tem, kako je bilo na prodajnem tržišču v Italiji. Na primeru Fana, manjšega mesta z agrarno in ribiško-pomorsko gospodarsko bazo, bomo skušali to prikazati v času prehoda iz srednjega v novi vek. Trgovina s kožami je bila v njem po obsegu sicer bistveno manjša kakor v Pesaru in Anconi, bila je tudi omejena zgolj na italijansko zaledje, vendar ima podoben razvojni trend kakor v omenjenih mestih.

Prvi podatki o trgovini s kožami iz slovenskih dežel v Fano, kolikor vemo, sežejo v prvo polovico 15. stoletja in se nato naglo množe. Sodimo, da je trgovina s kožami v mestu dosegla vrhunec — seveda z nihanji — v času od konca srednjega veka do tridesetih let 16. stoletja. V tem času so na trgu v Fanu povsem prevladale goveje kože iz ogrskih dežel. Ugotovljeno je, da je šlo v tem obdobju iz ogrskih

¹ S. Anselmi, Venezia, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento, un momento della storia mercantile del Medio Adriatico, Ancona 1969; P. Earle, The Commercial Development of Ancona, The Economic History Review, 2 Ser. 22 n° 1 (1969), str. 28 sl.; J. Delumeau, Un ponte fra Oriente e Occidente: Ancona nel Cinquecento, Quaderni storici 13 (1970), str. 26 sl.

² F. Gestrin, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja v prvi polovici 16. stoletja, ČZN, n. v. 5 (1969), str. 228 sl.; O. Pickl, Pettau's Kampf um sein Niederlagsrecht (1520—1535). Ein Beitrag zur Handelspolitik Ferdinands I., MIOG 78 (1970), str. 432 sl.; isti, Pettau — ein internationaler Handelsplatz des 15. und 16. Jahrhunderts, ZHVSt 62 (1971), str. 87.

³ Prim. F. Gestrin, Italijanski vplivi na organizacijske oblike gospodarskega razvoja v Sloveniji do 16. stoletja, Kronika 32 (1984), str. 10 sl.; isti, Kulturne povezave med slovenskimi in italijanskimi deželami do 18. stoletja, Kronika 33 (1985), str. 11 sl.

⁴ Glej ZC 30 (1976), str. 23 sl.

dežel proti zahodu, prvenstveno v Italijo, letno do okoli 200.000 govejih (predvsem volovskih) kož.⁵ Po nepopolnih podatkih o kreditni trgovini s kožami, zbranih iz notarskih knjig mestnega arhiva na osnovi zadolžnic, je v letih 1488—1531 ta trgovina posredovala tržišču v Fanu blizu 90.000 kož. V resnici je bilo kož seveda bistveno več, celotni trgovski promet s kožami v Fanu je dosegel vsaj še enkrat, ako ne celo dvakrat višje število. Precejšen del trgovine se je opravil neposredno ali s takojšnjim denarnim plačilom ali v zamenjavi za drugo blago. Kreditna trgovina je mogla doseči le od tretjine do polovice vsega prometa.

Kako se je gibala kreditna trgovina kož v Fanu po posameznih letih, kaže naslednja tabela:

Leto ⁶	1488	1489	1490	1491	1492	1493	1494	1495	1496	1497
Kože	3098	2520	2597	1854	4756	3896	2550	3512	477	120
Leto	1498	1499	1500	1501	1502	1503	1504	1505	1506	1507
Kože	1450	1456	6005	8499	6270	3502	2081	1328	675	270
Leto	1508/11	1512	1513	1514/5	1516	1517	1518	1519	1520	1521
Kože	—	457	60	—	5320	150	4649	2462	3076	1820
Leto	1522	1523	1524	1525	1526	1527	1528	1529	1530	1531
Kože	—	—	5579	1528	100	1130	2020	2200	1476	190

V prvih osmih letih, ki jih zajema tabela (1488/95), je bila trgovina s kožami kar dovolj pomembna, sledil je nato kratkotrajen padec v letih 1496/9, ki ga moramo povezovati predvsem z razmerami v slovenskih deželah (Turki, beg trgovcev in kapitala iz Ptuja). Temu upadu je sledil kratkotrajen silovit skok v letih 1500/3, ki pomeni sploh vrhunec te trgovine v Fanu. Po počasnem upadanju in nato popolnem prenehanju prometa s kožami v letih 1508/15, kar je bila posledica nasprotij in vojne med Benečani in cesarjem Maksimilijanom, sledi zopet dvig po letu 1518 in dalje, ki ga prekinjajo časovno krajši padci v letih 1522/3 in 1526 kot posledica političnih dogodkov (Sulejmanove vojne, poraz Ogrske).

Po izvoru so bile te kože v veliki večini, kakor že rečeno, iz ogrskih dežel; kož iz slovenskih dežel (pelles teothonicae, corii teotonicis) je bilo le kakih 7 odstotkov. Do vzhodnih jadranskih pristanišč v Tržaškem zalivu in Kvarnerju (predvsem Trst in Reka) so jih pritorovali po različnih poteh, prvenstveno pa vendar po tako imenovani »ljubljski« potji prek Ljubljane in po »postojnski« potji prek Novega mesta. Od tod dalje so jih po morju prepeljali v Fano oziroma v druga markizanska mesta. Le manjši del kož je po kopnih poteh šel na ozemlje Beneške republike (Videm, Oglej, Benetke). Pri prevozu kož po morju v Marke so imeli pomembno vlogo ladjarji iz Trsta (npr. Della Motta, Pomo, Rossi). O tem, kako je potekal prevoz in iztovarjanje kož v Fanu, imamo nekaj konkretnih podatkov. V februarju leta 1516 je tržaški patron Jakob Rossio na svoji ladji pripeljal v faneško pristanišče 2020 (22 bali)⁷ kož različnih vrst. Za prevoz iz Trsta do plaže v Fanu je dobil 25 dukatov in 44 bolonjinov, kar na vrednost blaga nikakor ni bila visoka tarifa. S plaže, kjer je ladjo zasidral, so kože s čolni prepeljali na kopno. Čolnarji so za opravljeno delo dobili 1 dukat in 27 bolonjinov. Čuvajem, ki so čez noč na plaži pazili na kože, so plačali 3 bolonjine. Za prenos kož od plaže v trgovčevo (prejemnikovo) skladišče so plačali 49 bolonjinov. Toda od tega sta 10 bolonjinov dobila težaka, ki sta pomagala pri zložitvi kož v skladišču, 18 bolonjinov pa trije možje, ki so sušili kože, ker so se navlažile pri prevozu čez morje in na plaži.⁸ Cena bali kož pa je bila v ti-

⁵ O. Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1, 1971, str. 93.

⁶ Tabela je narejena predvsem po podatkih iz notarskih knjig notarjev: P. A. Gallassi, N. Gallassi, G. Gallassi, P. A. Graziani, A. Fusconi, L. Vignattoli, J. Roncoli in P. D. Stati. Hrani jih podsekcija državnega arhiva Pesaro v Fanu (ASFa).

⁷ Bala je vsebovala 10 kož, njena teža v librah pa je bila različna (povprečno 210 liber). ASFa, P. D. Stati D f 98 — 1487 jun. 22 : . . . pro 5 ballarum coriorum pilisorum petiarum 50 in totum . . . ; ASFa, P. D. Stati H f 89 — 1493 april 22: . . . pro ballarum 20 coriorum pilisorum vinorum petiarum numero 200 . . . .

⁸ ASFa, P. A. Gallassi G — vložek — 1516 febr. 12; glej še ibidem f 26' — 1516 jun. 18.

stem letu v Fanu od šest in pol do sedem in pol dukata, pač glede na njihovo kakovost.⁹

Trgovino s kožami proti Fanu so v tem obdobju v največji meri obvladovali člani zelo razvejane trgovske družine bergamskih Lanthierijev. Njeni člani so se že po letu 1460 naselili v Fanu in se nato v dveh desetletjih razširili prek Trsta v Ljubljani in Ptuj.¹⁰ Prvo mesto v tej trgovini gre sprva Janezu, sinu Antona Lanthierija iz Ljubljane, ki je pogosto prebival v Fanu, kjer je že od leta 1477 trgoval s kožami.¹¹ Za njim je to mesto šlo njegovima sinovoma Antoninu in Janezu Antonu.¹² Po beneško-habsburški vojni je imel trgovino s kožami proti Fanu v rokah Jakob Lanthieri, prav tako iz Ljubljane.¹³ V samem Fanu je trgovalo s kožami blizu dva ducata trgovcev. Večina izmed njih je v te posle posegala le občasno (npr. Dardan de Saracenis, Firman Firmani, Ludovico Marcolini in drugi, tudi Žid Musa Scalamontis), nekateri pa so s kožami trgovali vrsto let in jim je bila ta trgovina ena izmed pomembnih vej dejavnosti. To so bili Nikolaj, sin Tomaža Ufreducija, v letih 1479—1499, Andrej, sin Antona Durantis in njegovi dediči v letih 1488—1507, Kastrucij, sin Jakoba Castracanis (de Castracanicus) v letih 1518—1531, brata Janez Andrej in Jeronim, sinova Petra Galassi, ter bratje Janez Krstnik, Jernej in Ludvik Perusini. Vsi so bili člani patricijskih, plemiških družin ali pa so sodili v vrh trgovskega sloja v Fanu. Prvenstvo v tem poslovanju je šlo Kastruciju Castracanis, ki je pozneje prešel v Pesaro, kjer se leta 1535 označuje kot trgovec in prebivalec tega mesta.¹⁴ V letih 1518—1531 je po nam znanih podatkih samo v kreditnih poslih prodal 2364 1/2 bal kož in so mu dolžniki zanje ostali dolžni 16.066 dukatov 17 1/2 bolonjinov in 10 denaričev.

Kože so le v manjši meri ostajale in se potrošile v samem Fanu. Trgovci so jih večinoma prodali neposrednim potrošnikom izven mesta. To faneško tržišče za kože niti ni bilo majhno, saj je zajelo velik del ozemlja severnega dela Mark, a deloma tudi Umbrije in Emilije, čeprav se je prvenstvo razširilo na pokrajine Pesaro—Urbino, Ancona, Arezzo, Forli in Perugia. Kraji, iz katerih so bili kupci in kamor so šle na kredit prodane kože, naštetih po abecednem redu, so bili naslednji: Aglie, Arezzo, »Terra Blagidiis«, Cagli, Cantiano, Carignano, Cartoceto, Castellarria, Castro Durantis (danes Urbania), Città di Castello ob Tiberi, Corinaldo, Fossombrone, Gubbio, Isola di Fano, Isola del Piano, Macerata Feltria, Marcatello ob Metauru, Mirandola, Monte Columbo, Montefiore, Montelongo, Montemaggiore, Montevecchio (Monte Vetulo), Montona, Orciano, Pechio, Pennabilli, Pergola, Piagnano, Piobbico, Rimini, Rocca Contrata (danes Arcevia), Saltara, Sansepolcro, Santo Angelo in Vado v zgornji dolini Metaura, Santo Costanzo, Santo Lodatio, Sassocorvaro, Sassoferrato, Serrungarina, Scapezzano, Sogiano, Urbino ter Vulpelo na ozemlju Santo Angelo in Vado.

Poleg okolice Fana je torej ta trgovina zajela kraje v več smereh po takratnih poteh v zaledje. Prek Fossombrona je šel en krak tega prometa v zahodni smeri proti Urbinu — Santo Angelo in Vado — Mercatello sul Metauro — Sansepolcro proti Arezzu oziroma Città di Castello, kamor je vodila pot tudi čez Piobbico v Perugia. Od Urbina je šel ta promet prek Sassocorvara proti Macerata Feltria in je najbolj severnozahodno točko dosegel v kraju Pennabilli. Drug krak iz Fossombrona

je usmerjal trgovino s kožami proti jugu v smeri Perugiae prek krajev Cagli, Can-

⁹ ASFa, P. A. Gallassi G — vložek — f 22', 23', 24', 64'.

¹⁰ Glej ČZN o. c., op. 2, str. 230 sl.

¹¹ Po podatkih o poslovanju tega ljubljanskega trgovca v Fanu moremo trditi, da je bila njegova vloga v trgovini v tem mestu kar precejšnja. Njegove zveze so iz Fana segale tudi v Bologno, trgoval je z različnim blagom in se ukvarjal z denarnimi posli. ASFa, P. D. Stati N f 143 — 1498 dec. 5; isti S f 252 in 275' — 1504 jan. 2 in 10.

¹² Sprva sta bila brata družabnika, toda v začetku leta 1514 se je družba razšla. Prišlo je do spora in tožbe, ki so jo razreševali na arbitražnem sodišču. Predmet spora je bil obračun oziroma delež dobička, ki naj bi ga dobil Janez Anton v višini 6093 dukatov.

¹³ Velika dejavnost Jakoba Lanthierija v trgovini s kožami v Fanu in Markah sploh se je začela ob koncu beneško-habsburške vojne. Leta 1516 je od marca do avgusta svojemu partnerju Nikolaju Gallassiju posredoval nad 111 bal kož v skupni teži 19.252 liber, za katere je kupec ostal dolžan nad 789 dukatov. P. A. Gallassi G — vložek — 1516 (to je del trgovske knjige tega Jakobovega družabnika).

¹⁴ . . . mercator et habitator Pisauri . . . — ASP, B. Fattori 20/25 f 615' — 1535 nov. 22.

tiano in je najjužnejšo točko dosegel v Gubbiu. Prav tako proti jugu je šla trgovska pot za kože v smeri Frabriana, kjer se kot kraji kupcev omenjajo Isola di Fano, Montevecchio, Pergola in Sassoferrato, od kjer je šel verjetno promet s kožami tudi v Arcevio, torej že v ankonski pokrajini. Sem je vodila tudi pot prek Sorbolonga, Orciana, Corinalda in Ostre. Vzdolž obale je faneška trgovina s kožami segla na severu do Riminija, a na jugu do Scapezzana blizu Senegallije. Mnogokje v navedenih krajih se je srečala tudi s konkurenco pesarskih in ankonskih trgovcev.

Navedeni kraji so bili seveda zelo različno udeleženi pri nakupih kož v Fanu. Nekateri sorazmerno malo, drugi pa zelo veliko. Največ kož so v Fanu pokupili kraji Santo Angelo in Vado, Pergola, Fossombrone in še posebej Arcevia (stara Rocca Contrata), ki se nam v tem času pokaže kot izredno pomembno obrtno središče usnjarske stroke, to je strojarstva in vsakovrstne predelave kož in usnja. V obravnavanem obdobju so v Arcevio po naših podatkih samo na kredit prodali nad 3760 bal kož, za kar so ostali kupci dolžni nad 16.700 zlatih dukatov. Vrednost kož pa je bila več kakor enkrat večja. Kolikšna je bila potreba za kožami na tržišču v Arceviji, spoznamo iz kupčij enega samega komitenta v enem letu. Bratje Nikolaj, Ponzencij in Martir, sinovi Vida iz Arcevijske, so leta 1524 kupili večjo množino kož v Anconi pri Andreju Caroliju, ki je bil tamkajšnji agent Jakoba Lanthierija iz Ljubljane. Za kože so ostali dolžni nad 1443 zlatih dukatov, torej so kupili vsaj okoli 180 bal kož. Toda približno ob istem času (sredi poletja) so isti trije kupci neposredno od Jakoba Lanthierija in še od Kastrucija Castracanis za račun Jakoba kupili kož za več kakor 3046 zlatih dukatov, kar je bila cena za približno 380 bal kož.¹⁵ Toda istega dne so sklenili tudi novo pogodbo za 700 bal kož, ki naj bi jih Jakob Lanthieri izročil kupcem v enem letu v Fanu, Anconi ali Pesaru.¹⁶

Kupci kož v Fanu iz navedenih krajev so bili ali trgovci, ki so nato kože naprej razpečevali, ali pa so bili, kar nam viri v mnogih primerih potrjujejo, raznovrstni obrtniki. Bili so to strojarji, ki so surove, še kosmate kože v suhem stanju strojili dalje številni usnarji (cerdo), čevljarji (caligarius, calzolarius) in vsakovrstni drugi mojstri, tudi krznarji, peki, inčeni ter tovarniki.

Ta razvejana trgovina s kožami, ki je posredovala večje množine kož v Fano in dalje na sorazmerno obsežno ozemlje kot svoje tržišče, je postavljala trgovce iz slovenskih mest — tudi italijanske doseljence — pred problem, kako organizirati trgovsko poslovanje. Sprva, ko je ta trgovina imela manjši obseg, so Lanthieriji še sami neposredno poslovali. Tako je ob začetkih obravnavanega obdobja Janez, sin Antona Lanthierija, deloval v tej trgovini iz Ljubljane in sam pogosto prihajal poslovno v Fano. V 11 letih, za kolikor imamo podatke, je sam prodal v 39 kreditnih poslih blizu 11.700 kož, za kar so mu dolžniki dolgovali nad 4700 beneških dukatov. Vsaj že od leta 1480, ko se omenja kot trgovec in prebivalec Fana, mu je pri poslih verjetno pomagal brat Andrej.¹⁷ Pozneje pa so ga nadomeščali v Fanu tudi sinovi Antonin, Janez Anton in Jakob,¹⁸ nato pa tudi mlajši bratranec Jakob, sin Franca Lanthierija iz Trsta, ki je postal tudi njegov faktor.

Ko je trgovina porasla, torej še pred konec srednjega veka, je že Janez Lanthieri prehajal na druge oblike trgovskega poslovanja, čeprav je še vedno trgoval tudi sam. Toda te oblike so postale stalna praksa v trgovskem poslovanju tudi drugim trgovcem ves naslednji čas. V svoje poslovanje je vključeval po eni strani poslovne partnerje, s katerimi je bil v stalnih trgovskih zvezah, po drugi strani pa sta ga bolj razvejana trgovina in z njo povezano povečano kreditno poslovanje silila k vključevanju plačanih stalnih ali občasnih uslužbencev, zastopnikov (factor, procurator, actor, res gestor). Med prvimi poslovnimi partnerji Janeza Lanthierija, ki je šel po tej poti, je omeniti Janeza Galassija, člana patricijske družine v Fanu.

¹⁵ ASFa, F. Torresi I f 44' sl. — 1524 jul. 18.

¹⁶ Prav tam f 48 sl. — 1524 jul. 18.

¹⁷ Andrej Lanthieri je vsaj od leta 1463 prebival v Fanu; tedaj je kupil hišo v kontradi sv. Silvestra.

E. di Dominico B f 142 — 1463 maj 23.

¹⁸ ASFa, P. D. Stati S f 71' in 104 — 1503 jul. 29 in avg. 20.

Njega je Lanthieri tudi imenoval za svojega prokuratorja vsaj že leta 1495.¹⁹ Te posle zanj je opravljal še dolga leta, saj ga srečamo pri tem delu še leta 1505, ko je svojega principala povsem nadomestoval. Zanj je trgoval s kožami, izdajal zadolžnice, izterjeval dolgove, zaključeval posle, sprejemal plačila in podobno.²⁰ Prokurator mu je bil tudi Andrej Durantis, bogat trgovec in drugi njegov poslovni partner v Fanu, vsaj od leta 1500 dalje.²¹ Toda istega leta se kot prokuratorja ob njem omenjata tudi Simon, sin Andreja iz Isole, faneški meščan in Jakob Laurenzi iz Urbina. Nastopili naj bi proti vsem dolžnikom v Arceviji, Pergoli, Urbaniji in drugje. Dolgoletni uslužbenec, faktor, prokurator mu je bil tudi njegov bratranec Jakob, ki je zanj opravljal posle v Markah. Nekaj časa je bil skupaj z njim prokurator tudi Galencij Forestis iz Brescie.²² Letna nagrada za prokuratorsko delo je bila v Fanu verjetno precej enaka kakor v Pesaru, kjer je bila 1518. leta 25 dukatov.²³ Število in izbor prokuratorjev nazorno potrjuje velik obseg trgovskega poslovanja, ki ga je imel v Fanu Janez Lanthieri.

Pomembna organizacijska oblika poslovanja, ki jo kmalu uveljavijo v prehodni trgovini s kožami, so bile tudi trgovske družbe. Nastajale so predvsem iz dvojnega motiva. Po eni strani so nastajale zavoljo pomanjkanja sredstev in zaradi delitve dela družabnikov, z eno besedo iz potreb po združevanju kapitala in dela, kakor pravimo danes, a tudi zaradi tega, da bi zmanjšali riziko poslovanja. Po drugi strani pa je nastajanje družb povezovali s potrebami zaključne faze trgovine s kožami. To je z razpečevanjem kož na italijanskem tržišču. Lanthieriji so se povezovali v družbe s partnerji iz obeh področij, slovenskega in italijanskega, toda ustvarjali so tudi družbe med seboj. Janez Lanthieri je imel še pred letom 1500 kot svojega družabnika v Fanu Andreja Durantis, ki je zanj, kakor smo že spoznali, opravljal tudi agentske, prokuratorske posle.²⁴ Leta 1505 je postal njegov družabnik tudi Janez Galassi, ki pa je bil povezan z njim že 1495. leta.²⁵ Toda družbo je ustvaril tudi s trgovci iz Ljubljane, kjer je tedaj tudi sam prebival. V prehodno trgovino s kožami proti Fanu in Markam sploh so se že proti koncu 15. stoletja začeli usmerjati tudi nekateri večji ljubljanski trgovci ali pa so jih v to pritegovali Lanthieriji. Naj bo že kakorkoli, dejstvo je, da so Antonin, sina Janeza Lanthierija, Janez in Lenart Glanhofner ter Lenart Praunspurger verjetno že v prvem desetletju 16. stoletja sklenili trgovsko družbo, ki je delovala tudi v Pesaru. Družba je trajala že vrsto let pred začetkom maja 1514, ko je še vedno obstajala.²⁶ Z družbo je Lanthieri vsekakor povečal razpoložljiva sredstva za trgovino s kožami (torej je šlo za investicijo), a hkrati so družabniki dajali tudi možnosti za boljše organizacijo poslovanja. zlasti tedaj, ko je bil Antonin po poslih v Italiji. Za Antonina, ki je pozneje postal član ljubljanskega mestnega sveta,²⁷ pa je bila družba v letu 1514 še posebej pomembna. Tedaj se je namreč med njim in bratom Janezom Antonom razbila družba, ki je bila najstarejša v Fanu izrecno omenjena družba med samimi Lanthieriji. Poslej sta brata v Fanu trgovala vsak za sebe. Sprla sta se namreč zavoljo obračuna deleža pri dobičku, ki naj bi ga dobil Janez Anton v višini 6093 dukatov.²⁸

Te organizacijske oblike so poslej v obravnavanem obdobju ves čas uporabljali v trgovini s kožami. Saj brez faktorjev oziroma prokuratorjev, brez poslovnih partnerjev oziroma družabnikov trgovcu iz tujega kraja poslovanje v obsegu, kakor ga

¹⁹ ASFa, G. Gallassi X — 1495 nov. 6: »Ser Johannes de Galassis procurator nobilis viri Johanni Antonii de Lanteriis de Lubiana.«

²⁰ ASFa, P. D. Stati X f 54 — 1505 okt. 23: »... dare et solvere eidem Johanni Antonii (de Lanteriis) aut ser Johanni de Galassis procuratori seu certo nuntio spetialis hic Fani per totum februarium futurum.«

²¹ ASFa, P. D. Stati O f 434 — 1500 nov. 10.

²² Prim. ASFa, prav tam f 384 — 1500 okt. 13.

²³ ASP, B. Fattori 20/8 f 180' — 1518 jan. 28.

²⁴ Glej op. 21.

²⁵ ASFa, P. D. Stati V f 385' — 1505 sept. 7; isti X f 3 + f 34' — 1505 sept. 25 in okt. 11; glej še op. 19.

²⁶ ASFa, P. D. Stati M f 523' sl. — 1514 pred maj 5: »... cum sit quod temporibus elapsis increata et composita fuit inter suprascriptis personas... quadam societas in rebus mercantonum ad certos annos hic Labaci celebrata more mercatorum...«

²⁷ V. Fabjančič, Nekaj ljubljanskih županov iz začetka 16. stoletja. Kronika 6 (1939), str. 196 sl.

²⁸ ASFa, P. D. Stati M f 514 — 1514 pred maj 5.

je ponujalo italijansko tržišče, ne bi bilo mogoče. Dobički, ki jih je dajala trgovina s kožami, so dajali vedno nove vzpodbude trgovčevim težnjam po pridobivanju, po kopičenju denarja, premoženja. To pa so Lanthieriji dobro znali. O tem govore njihove naložbe v slovenskih deželah in njihov hitri družbeni dvig med bogataše in plemiče.

Število faktorjev oziroma prokuratorjev, ki so jih Lanthieriji imeli za svoje trgovsko poslovanje v Fanu, ni bilo ravno majhno. Poslovni partnerji oziroma družabniki so bili omejeni na ožji krog zgoraj omenjenih trgovskih in plemiških družin: Galassi, Duranti, Castracani in Planosi. Člani teh družin so bili že zgodaj tudi prokuratorji Lanthierijem, bodisi že poprej kot so postali družabniki, bodisi da so kot družabniki opravljali tudi faktorske oziroma prokuratorske posle. Prokuratorska dela so nekako sodila med obveznosti partnerjev, ki so sklenili družbo. Družabniki so jih opravljali v času obstoja družbe, pa tudi po smrti partnerja v korist vdove ali dedičev. Tako sta po smrti Andreja Durantis (1505) vdova Antonija leta 1506 in za njo sin Janez leta 1508, ko je postal polnoleten, postavila za prokuratorja očetovega družabnika Janeza Antona in z njim še Jakoba Lanthierija.²⁹ Podobno je bilo po smrti ljubljanskih družabnikov Antonina Lanthierija leta 1514. Tedaj so Antonin z vdovami Apolonijo (po Janezu Glanhoferju), Margareto (po Lenartu Glanhoferju) in Ano (po Lenartu Praunspergerju) imenovali za prokuratorja Antoninovega sorodnika — ker morda sam ni mogel tega opraviti — Jakoba Lanthierija, sina Jakoba iz Paratica. Rešil in uredil naj bi vse zadeve, ki so ostale nerešene in so povezane s pokojniki v okviru delovanja družbe v Markah, Romagni in Abruzzih.³⁰

Vendar so Lanthieriji praviloma iskali prokuratorje izven družabnikov. Čim večji so bili njihovi trgovski posli s kožami, večje število prokuratorjev oziroma faktorjev in agentov so imeli. Janez Anton Lanthieri je imenoval naslednje: Andreja, sina Antona Durantis, ki je pozneje postal njegov družabnik, Jakoba Lanthierija, nato pa brate Janeza, Nikolaja in Jeronima Galassis.³¹ Precej večje število prokuratorjev je v Fanu in okolici imel Jakob Lanthieri: Jeronima Galassija, ki mu je bil tudi družabnik, Julija, sina Vincenca de Robolini iz Pesara, Alojzija de Nonis iz Senegallije, Antona Zanghis (Zanchis) iz Pesara, Kastrucija Castracanis iz Fana, ki je bil tudi njegov poslovni partner, Andreja Caroli iz Ancone, ki se označuje kot faktor in agent, Scipiona Thomedellisa iz Gubbija, ki se mu nekaj let pozneje kot agenta priključita še Antonij Pauli in Konstantin Tomedelli.³²

Niti trgovskega poslovanja s kožami v tem obdobju v Fanu so bile pravzaprav v veliki meri v rokah dobavitelja, to je trgovcev iz slovenskih dežel, ki so tja posredovali kože iz ogrskih, hrvatskih in slovenskih dežel. Trditev velja tako za posle, ki so jih opravili v Fanu sami neposredno, kakor tudi za tiste, ki so jih zanje opravili njihovi uslužbenci (faktorji, prokuratorji, agenti) ali pa poslovni partnerji oziroma družabniki. Faktorji oziroma prokuratorji so prodajali kože in opravljali vse

²⁹ ASFa, L. Vignattoli B f 434 — 1506 jan. 14; isti I f 127 — 1506 jan. 4; isti I f 202 — 1508 febr. 4: . . . et res et bona quacunq[ue] debitis eidem constitutis per textu[m] et causa curaminum venditorum a quocunq[ue] suo debitore petendum, exigendum, recuperandum, recipiendum et de receptis et exactis quietendum, finendum, liberandum, absolvendum et pactum de ulterius non petendum, faciendum et a debitis debitoribus liberandum . . . cassandum . . . et cassari et annullari faciendum . . . etc.*

³⁰ ASFa, P. D. Stati M f 523¹ sl. — 1514 maj 5 (?): . . . fecimus, constituimus, ordinamus et solemniter tenemus nostrum verum, legitimum et indubitatum procuratorem, actorem, factorem, negociarum gestorum, nuntium . . . egregium et prudentem virum ser Jacobum de Lanteris condam ser Jacobi de Paratico civem Brixie presentem et acceptantem in omnibus nostris causis, litibus . . . seu contraversis . . . quas habemus seu speramus habere specialiter cum prudenti et egregio viro ser Joanne Antonio de Lanteris qualiter cum qua alia persona . . . tam in agendo quam defendendo . . . tam in Marchia, in Romagna, in Abrucio et ubique locorum . . . ad exigendum, petendum ad conponendum, concordandum, transigendum et paciscendum et omnia ab eo et eis bona, res debitoribus et credita tam vigore instrumentarum quam chyrographorum ac altarum obligationum scripturam . . . quietandum, solvendum et finem . . . faciendum . . .*

³¹ ASFa, G. Gallassi X — 1495 nov. 6; L. Vignattoli B f 434 — 1506 jan. 14; P. D. Stati R f 280 — 1503 febr. 21; isti S f 71 — 1503 jul. 9; L. Vignattoli G f 66 — 1507 febr. 25; P. D. Stati LL f 126¹ — 1513 okt. 22.

³² Glej po istem vrstnem redu: ASFa, P. D. Stati R f 71¹ in f 94 — 1502 sept. 16 in 28; N. Gallassi B f 169¹ — 1517 jan. 22; A. Fusconi D f 205¹ — 1518 dec. 14, isti E f 27 — 1518 jan. 16, f 336¹ — 1518 april 23; ASP, B. Fattori 20/8 f 130¹ — 1518 jan. 28, isti 20/6 f 139 — 1519 marec 23; isti 20/11 f 203, 260, 261, 338¹ — 1523 jul. 2, avg. 7, avg. 7 in sept. 1, ASP, P. D. Ambrosi 38/30 f 41 — 1532 okt. 26; ASFa, Fr. Torresi I f 44¹ sl. — 1524 jul. 18; prav tam »factor et agens dicti domini Jacobi«; ASP, P. D. Ambrosi 38/10 f 143 — 1525 april 27, isti 38/11 f 58¹ — 1526 jan. 24, B. Fattori 20/17 — 1528 okt. 26; isti 20/17 — 1528 okt. 26; isti 20/17 — 1528 okt. 26.

druge faze poslovanja za trgovce iz slovenskih dežel tudi tedaj, ko trgovca ni bilo v Fanu, ali ko je prodajal kože v imenu družbe. To se zelo jasno pokaže pri kreditni prodaji kož v besedilu dolžnikovih zadolžnic.³³ Ko je bil dolg poravnan, je imel prokurator pravico izdati potrdilo o plačilu dolga, prav tako pa tudi pravico, da je dal v notarski knjigi zapisano zadolžnico kasirati, to je uničiti.³⁴

V primerjavi s faktorjem oziroma prokuratorjem je bil družabnik dobavitelja v drugačnem položaju, čeprav je tudi on prodajal kože zanj. Faktor je dobival za svoje delo fiksno plačilo, družabnik pa je imel kože v nekakšni komisijski prodaji in je dobival določen odstotek vrednosti prodanih kož. Seveda pa je prihajalo tudi do tega, da so bili družabniki v istem razmerju udeleženi pri dobičku prodanih kož.³⁵ Družabnik iz Fana — morda je to veljalo tudi za faktorje oziroma prokuratorje — je bil ob zaključku poslovanja oziroma ob koncu trajanja družbe dolžan narediti obračun (ratio, calcolo) svojega poslovanja.³⁶ Družabnik je mogel od sodružabnika — dobavitelja kupiti kože tudi za preprodajo za svoj račun, medtem ko faktorju oziroma prokuratorju ta pravica praviloma ni šla. Poslovni partner v Fanu ali izven njega in dobavitelj kož pa sta bila soodvisna le toliko, kolikor so se uveljavljale oziroma neuveljavljale poslovne zance, sklenjene ob naročilu po pogodbi (contractus)³⁷ oziroma ob nakupu kož.

S tako organizacijo trgovanja, povezano s pritegnitvijo domačih poslovnežev, se je moglo razširiti kreditno poslovanje s kožami v Fanu na tako obsežno tržišče, kakor smo ga že spoznali, in v takem obsegu, kakor ga nam prikazujejo ohranjeni viri. Vsekakor je dejstvo, da ta del trgovine s kožami v Markah najboljše poznamo.

Ko je bila kupčija kož na kredit sklenjena, je kupec — dolžnik s posebno listino — zadolžnico — svoj dolg potrdil. Zadolžnico je napisal eden izmed javnih notarjev v Fanu in besedilo o tem zabeležil tudi v svoje notarske knjige. Listina je s tem dobila polno javnopravno veljavo. Zadolžnica je vsebovala imeni upnika in dolžnika, količino kupljenih kož in dolžno vsoto kot ceno kož oziroma ostanek cene, če je kupec del kupne cene že plačal ob nakupu (pro resto pretii et nomine pretii), dalje rok in način plačila, pogosto tudi kraj plačila, pa razne jamstvene, penalne in tudi represivne klavzule, ki sta jih stranki sprejeli ob prodaji. Na kredit kupljene kože so bile seveda bistveno dražje od nakupa na veliko in ob takojšnjem plačilu. Leta 1524 — cene kožam so že od konca 15. stoletja dalje počasi rasle — je bila cena volovskim kožam na veliko za balo 5 dukatov in 50 bolonjinov.³⁸ V kreditni trgovini na drobno so bile tedaj cene 7 dukatov in 56 bolonjinov in več.³⁹ Proti koncu desetletja pa se cene bistveno dvignejo in se gibljejo v razponu od 9 dukatov in 39 bolonjinov do 13 dukatov in 1 bolonjin za balo volovskih kož.⁴⁰ Ceno za kupljene kože so morali kupci praviloma plačati v beneških dukatih, kar je bilo verjetno povezano z nakupnim tržiščem, kjer so kože plačevali predvsem z zlatniki. Marsikdaj so to zahtevo v besedilo zadolžnice izrecno zapisali.⁴¹ Le izjemoma so dopuščali plačilo

³³ Npr. ASFa, P. D. Stati X f 3 — 1505 sept. 15: kupci iz Santo Angelo in Vado se v zadolžnici deklarirajo za dolžnike . . . ser Joannis Andree de Galassis de Fano presentis . . . tanquam procuratoris et vice et nomine Joannis Antonii Lubiane Lanterii mercatoris de Fano . . . Prav tam f 34' — 1505 okt. 11: dolžnik iz Pergole je potrdil, da je dobil . . . a Joanni Antonii Lanterii de Lubiana et pro eo et eius nomine a ser Joanni Andree . . . nomine venditionis et emptiois decem ballas coriorum bovinorum pilisorum . . . Glej še ASFa, P. D. Stati LL f 126' — 1513 okt. 22: »Guidus magister Lazari de Castro Durantis (dolžnik) . . . Hieronymi Galassis (prokurator) . . . in vice et nomine ser Joannis de Galassis et Joannis Antonii Jacobi Lanterii mercatoris . . . ASFa B. Fusconi D f 205' — 1518 dec. 14: kupec prizna dolg . . . spectabili viri Hieronymi Galassi civi Fani presentis et vice et nomine Jacobi Lanterii duc. 37 auri . . . et hoc pro pretio ballarum 5 et 7 coriorum pilisorum habitorum a dicto Hieronymo . . . isti E f 27 — 1518 jan. 16: »Hieronymus Galassi civis Fani . . . vice et nomine Jacobi Lanterii mercatoris absentis . . .

³⁴ Prim. ASFa, P. D. Stati X — 1506 april 16.

³⁵ Prim. ASFa, P. D. Stati LL f 126' — 1513 okt. 22.

³⁶ Prim. ASFa, L. Vignattoli G f 66 — 1507 febr. 25; ASFa, A. Fusconi I f 104 — 1521 marec 22.

³⁷ ASFa, Fr. Torresi I f 48 sl. — 1524 jul. 18.

³⁸ Prav tam f 44' — 1524 jul. 18.

³⁹ ASFa, A. Fusconi M f 132' — 1524 avg. 2.

⁴⁰ ASFa, Fr. Torresi K f 351 — 1527 sept. 5; prav tam f 224' in f 227 — 1527 jul. 4; isti L f 103' — 1528 maj 23; isti N f 152' — 1531 okt. 7.

⁴¹ ASFa, G. Gallassi — 1496 april 15: . . . dare, solvere et numerare hic Fani in pecunia numerata tantum et non in bonorum . . . ASFa, P. A. Gallassi M — 1480 avg. 21: . . . hic Fani in pecunia numerata tantum in auro . . . isti X — 1495 nov. 6: . . . Fani in pecunia numerata tamen . . . Prim. še A. Fusconi E f 27 — 1518 jan. 16; Fr. Torresi A f 143' — 1516 jun. 10 etc.

v srebrnih novcih določene vrednosti. Kraj za plačilo dolga je bil v glavnem Fano, vendar so določali za to tudi najrazličnejše kraje,⁴² zlasti tudi kraje raznih sejmov.

Plačilni roki so bili relativno kratki, trajali so praviloma največ do pet mesecev; vendar so bili tudi zelo kratki, to je 15 dni, a tudi daljši od petih mesecev, kar pa je bila redkost. Največ plačilnih rokov je trajalo okoli 3 mesece. Dolžniki so bili po večini dolžni plačati ob roku celotno dolžno vsoto, vendar niso bili povsem redki tudi primeri plačila v dveh ali celo v treh obrokih.⁴³ Rok so določali z datumi, z dnevi važnejših cerkvenih praznikov, bolj na splošno s celim mesecem (per totum julium futurum) ali pa s številom mesecev (hinc ad quattuor menses), pa tudi s časom trajanja sejmov v Fanu, Pesaru, Riminiju, Ceseni, Assisiju, Perugi, Recanatiju, Lancianu, Folignu, Fermu, Anconi in San Marinu.⁴⁴

Dolžniki so morali v zadolžnici s penalno formulo jamčiti, da bodo dolg vrnili ob roku (pogostokrat »sub penna dupli«), a jamčili so včasih tudi z vsem svojim premoženjem. Prav tako so prevzemali obveznost, da bodo povrnili upniku vso škodo, ki bi jo imel zavoljo ob roku neplačanega dolga, in da bodo povrnili stroške tožbe. Dolg so bili dolžni poravnati upniku, njegovim dedičem, če je upnik prej umrl, ali upnikovemu faktorju oziroma prokuratorju in pa tudi njegovemu posebnemu odposlancu, če je imel za ta posel posebno pooblastilo (mandat).⁴⁵ Dolžniki so plačevali svoj dolg tudi s prenosom plačila na tretjega. Včasih se je tako zgodilo po volji upnika, včasih pa je to napravil dolžnik sam.⁴⁶ Upnik se je za plačilo dolga pri dolžniku zavaroval tudi s tako imenovanim arestnim postopkom, to je pravico upnika, da je dal po pretečenem roku dolžnika ali njegovo blago ali oboje skupaj zapreti, dokler ne bi plačal dolžne vsote (»... se obligavit realiter et personaliter.«).⁴⁷ Praviloma so sprva upniki mogli uvesti arestni postopek samo v svojem mestu. V obravnavanem času pa so v zadolžnicah že širše določali kraje arestnega postopka ali pa so dopuščali celo možnost, da se opravi ta postopek kjerkoli.⁴⁸

Dolžniki zelo pogosto niso izpolnili svojih obveznosti do postavljenega roka ali pa celo sploh ne. Kljub vsem ukrepom upnikov so dolžniki zavlekli s plačilom blaga tudi daleč prek roka ali pa so na dolg kar pozabili. Poslovanje na kredit je bilo za upnika zelo spekulativno. Da bi tveganje že takoj vsaj deloma zmanjšali, so zahtevali za kože v kreditnem poslu precej višje cene, kakor smo že spoznali. Poglejmo ob sicer nepopolnih podatkih rezultat par analiz plačila dolgov iz kreditne trgovine s kožami v tem obdobju. Janez Anton Lanthieri je imel v letih 1480—1499 po nam znanih aktih 27 kupčij na kredit. Le sedem dolžnikov je poravnalo svoj dolg, torej le 25,9 %, vsi drugi pa ne. Toda nihče dolga ni poravnal ob roku. Štirje dolžniki so plačali dolg v enem letu, v enem primeru je upnik čakal na denar eno leto in tričetrt, v preostalih dveh pa 6 in celo 16 let.⁴⁹ Pozneje, se zdi, je bil pri poslovanju previdnejši. V letih 1502/6 je slika njegovega poslovanja bistveno drugačna. Dolžniki so namreč poravnali vse nam znane kreditne posle iz teh let: večina že v času enega leta po kupčiji, vsi drugi pa največ do dve leti in pol po sklenitvi pogodbe. Rezultat kreditnega poslovanja s kožami Lanthierijevega poslovnega partnerja in nato družabnika Andreja Durantis je vsekakor bolj značilen. Le-ta je imel v letih 1484—1504 kar 183 nam znanih kreditnih poslov. Do leta 1508, torej štiri leta po sklepu zadnje

⁴² Npr. Santo Angelo in Vado — ASFA, P. A. Gallassi — 1495 avg. 10; Rocca Contrata — ASFA, G. Gallassi — 1495 maj 13; Fossombrone ali Urbino ali Rocca Contrata ali Fano — ASFA, Gallassi B f 169' — 1517 jan. 22; ASFA, P. D. Stati G f 77 — 1492 april 14: »... ad nundinas Arimini in auro ...«.

⁴³ ASFA, J. Roncoli L f 7 — 1493 jul. 29; P. A. Graziani A f 421' — 1490 avg. 28; P. D. Stati Q f 430 — 1502 maj 27; isti S f 71' — 1503 jul. 29.

⁴⁴ Npr. ASFA, G. Gallassi — 1495 maj 15: »... hinc ad nundinas Pisauri ...«; P. D. Stati N f 238 — 1500 jun. 23: »... ad nundinas sancti Dominici in muro (di Fano) ...«; J. Roncoli O f 102 — 1500 jun. 19: »... hinc ad nundinas Perusii ...«; isti I f 64' — 1491 febr. 14: »... ad nundinas Terni ...« etc.

⁴⁵ Prim. ASFA, P. A. Gallassi F f 15 — 1472 jul. 28; P. D. Stati T f 73 — 1504 jul. 29; L. Vignattoli I f 202 — 1508 febr. 4.

⁴⁶ Prim. ASFA, G. Gallassi X — 1495 nov. 3.

⁴⁷ Prim. ASFA, A. Fusconi F f 120 — 1518 jun. 23.

⁴⁸ Prim. ASFA, L. Vignattoli G f 66 — 1507 febr. 25: »... posse cogi ... et arrestari (Janez Anton Lanthieri proti bratom Galassi) hic Fani, Pisauri, Senogalie, Ancone, Recanati non obstantis nundinibus Firmi, Venetiis et generaliter et spetaliter pro universis mundi partibus coram quocunque iudice ... et cogi possint et constringi et carcerari ac si ibi et in locis predictis contraxissent et se solvere obligassent ...«.

⁴⁹ ASFA, P. A. Gallassi M — 1480 avg. 21, kasirana je bila 1486 avg. 27; ibidem — 1480 avg. 29, kasirana Šele 1496 nov. 26.

kupne pogodbe na kredit, so mu dolžniki plačali 81 zadolžnic ali približno 44 %. Ob roku je plačalo le 19,7 % dolžnikov, v času enega leta 16,7 %, po dveh letih 7,6 %. Šele šest let po roku je poravnal dolg zopet en dolžnik.⁵⁰ Rezultat podobne analize pri Kastruciji Castracanis, prokuratorju in poslovnem partnerju Jakoba Lanthierija, pa je naslednji. Od svojih 199 kreditnih kupčij v letih 1518—1531 je dobil dolg plačan v 131 primerih, to je 65,83 %. Toda ob roku ali le nekaj mesecev kasneje je poravnalo dolg le 30 kupcev, vendar med njimi šest celo že pred potekom roka, to je 27,48 % vseh plačanih zadolžnic. 63 kupcev (48,09 %) je plačalo dolg približno v enem letu, 5 dolžnikov (3,82 %) v poldrugem letu. Na poravnavo zadolžnic je upnik pri 15 dolžnikih (11,45 %) čakal dve leti, pri dveh dolžnikih (1,53 %) dve leti in pol, pri dveh (1,53 %) tri leta, pri sedmih dolžnikih je čakal na plačilo od tri in pol leta do osem let, a pri enem celo 15 let (skupaj 6,10 %).⁵¹ Podobni so rezultati tudi pri Nikolaju Ufrēduciju in drugih trgovcih.

Tveganost kreditnega poslovanja s kožami je bila torej res velika, čeprav morda slika v resnici ni bila tako porazna za upnika. Vsekakor je dejstvo, da so upniki po preteku roka v zadolžnicah sami ali prek družabnikov in faktorjev oziroma prokuratorjev skušali z vsemi možnimi sredstvi izterjati dolgove. Svojim faktorjem oziroma prokuratorjem so dajali celo pooblastila (mandat) za izterjevanje poimensko navedenih dolžnikov. Prav tako pa je dejstvo, da so največji trgovci s kožami v tej trgovini vendar imeli dovolj velike dobičke, kajti sicer v njej ne bi vztrajali.

Ko je dolžnik dolg plačal, je upnik to posebej potrdil ali pa je dal zadolžnico uničiti (kasirati) v notarski knjigi, v kateri je bila vpisana. Potrdilo o plačanem dolgu je imelo obliko nekake pobotnice. Njihova vsebina je bila zelo slična, čeprav so se po formulacijah razlikovale.⁵² Kasiral, uničil je že plačano zadolžnico po naročilu upnika ali njegovega faktorja oziroma prokuratorja ali posebnega pooblaščenca notar, ki je zadolžnico napisal (ali njegov naslednik). To je storil na dva načina: ali je besedilo zadolžnice v notarski knjigi enostavno prekrizal in jo s tem uničil ali pa je pod zadolžnico vpisal posebno klavzulo, da je zadolžnica kasirana. Le izjemoma je notar hkrati uporabil oba načina.⁵³ Ob samem aktu kasiranja so bile včasih prisotne tudi priče, kar je notar izrecno zabeležil in priče navedel.⁵⁴ Tudi kasacijske klavzule so bile po vsebini zelo podobne, a po besedilu so se med seboj tudi zelo razlikovale.⁵⁵

Poslovanje v trgovini s kožami je bilo tudi v Fanu na prehodu v novi vek tehnično že zelo razvito. Konec je bilo v glavnem s srednjeveškim načinom trgovine, ki jo označuje tehnika potujočega trgovca. Čeprav so trgovci iz slovenskih dežel deloma še vedno prihajali z blagom v Italijo, se je vendar vse bolj uveljavljala tehnika iz »pisarne« vodene trgovine, trgovine s stalnimi faktorji oziroma prokuratorji in agenti, s stalnimi poslovnimi partnerji in družabniki, ki so poslovali samostojno v imenu trgovca in so dobro poznali tržišče, oziroma so opravljali komisijsko prodajo v imenu principala. Poslovali so s podružnicami in po vnaprejšnjih naročilih oziroma pogodbah. Zelo razvejano trgovsko, tudi kreditno poslovanje z mnogimi komitenti je prisililo trgovce, da so imeli dovolj razvito knjigovodstvo, ki se približuje dvostavnemu knjigovodstvu. Posamezni trgovci so imeli poklicne pisarje in viri omenjajo tudi trgovske knjige, ki pa se niso ohranile oziroma jih ne poznamo.

⁵⁰ ASFa, J. Roncoli F f 4 — 1485 avg. 3, kasirana je bila 1491 dec. 30.

⁵¹ ASFa, Fr. Torresi M f 260' — 1530 maj 6, kasirana je bila 1545 jun. 5.

⁵² ASFa, P. A. Graziani B f 92 — 1493 nov. 6: »... fecit... finem... pro precio duorum milia librarum coriorum theonicorum...«; J. Roncoli Q f 74' — 1504 jan. 31: »Johannes Antonius Johannis (de Lanterii) de Lubiana mercator fecit Nicolao de Callio finem pro coriis sibi venditis...«.

⁵³ Prim. ASFa, G. Gallassi — 1494 marec 21 in 1494 dec. 28; P. D. Stati Q f 323' — 1502 april 7.

⁵⁴ Prim. ASFa, L. Vignattoli H — 1501 marec 4; P. D. Stati R f 71' — 1502 sept. 16; isti S f 71' — 1503 jul. 29; isti U f 268 — 1504 maj 8; upnik »nobilis mercator Joannes Antonius Lanterii de Lubiana« je pri kasiranju imel za pričo tudi Tomaža Slovana (et Tomasinum Sclavum).

⁵⁵ Prim. ASFa, J. Roncoli R f 280 — 1503 febr. 21: »Jacobus Lanterii de Rubiana (Lubiana) cunus supradicti Johanni Antonii procurator dedit mihi notario licentiam libere cambandi de infrascripti debiti ducatorum 18 auri...«; P. D. Stati V f 385' — 1505 sept. 7: »Jacobus Lanterii Johanni Antonii Lanterii nomine dedit licentiam mihi notario rogato cancellandi...«; isti X f 34' — 1505 okt. 11: »Ser Joannes Andreas (de Calassis) procurator Joannis Antonii Lanterii mercatoris licentiam dedit et concessit mihi notario dicto nomine rogato cancellandi...«; Fr. Torresi I — 1524 jul. 23: »Castrutius Castracannis dedit licentiam mihi notario... cassandi et cancellandi suprascriptum instrumentum debiti...«; etc.

Zusammenfassung

DIE LANTHIERI ZU LJUBLJANA UND DER HANDEL IN FANO

Ferdo Gestrin

Die Abhandlung liefert auf Grund von Archivmaterial aus Fano ein Bild des Handels mit Fellen aus ungarischen und slowenischen Ländern, wie er sich im Rahmen des Handelsbetriebes in Fano auf italienischem Boden abwickelte. Aus dieser verhältnismässig kleinen Stadt, die nur einen unbedeutenden Teil des gesamten Pelzhandels an sich zog, wanderte diese Ware zum überwiegenden Teil in das nähere und weitere Hinterland der Stadt. Der Handelsplatz selbst war nicht einmal so klein, erfasste er doch einen Grossteil des nördlichen Gebietes der Marken, sowie auch Teile von Umbrien und der Emilia. In diesem Umfang erfasste er in dem behandelten Zeitabschnitt (1488—1531) beinahe vier Dutzend Städte und Castra. Die wichtigsten Pelzabnehmer waren Händler und vor allem verschiedene Gewerbetreibende aus Santa Angela und Vada am Tiber, aus Pergola, Fossombrone und vornehmlich aus Arcevia.

Der Pelzhandel in Richtung Fano befand sich in diesem Jahr in der Hand der Mitglieder einer weitverzweigten Handelsfamilie, der Lanthieri aus Bergamo, die in Ljubljana sesshaft geworden war. Ein erster Platz in diesem Handel fällt zunächst Janez zu, dem Sohn Anton Lanthieris aus Ljubljana, der oft in Fano weilte, wo er bereits 1477 mit solcher Ware handelte. Nach ihm fiel diese Rolle seinen Söhnen Antonio und Janez Anton zu. Nach dem Krieg zwischen Venedig und den Habsburgern befand dieser Handel sich in den Händen von Jakob Lanthieri aus Ljubljana, während es in Fano selbst etwa zwei Dutzend Pelzhändler gab. Die mächtigsten unter ihnen waren Nikolai Ufredici, Andrea Durantis, Kastrucius Castacanis und die Gebrüder Galassi.

In der Handelsführung gingen die Lanthieri, als diese Handelssparte beherrschenden Lieferanten, auf dem italienischen Handelsplatz über zu verschiedenen Formen der Handelstechnik, vor allem in Verbindung mit dem Kredithandel. Darüber liegen auch die meisten Unterlagen vor. Die Lanthieri hatten in Italien eine grössere Zahl bezahlter Faktoristen bzw. Prokuristen, sie betrieben den Handel mit Hilfe von Betriebspartnern und Gesellschaftern, auch in Form von Kommissionsverkauf. Den Preis für die gekauften Felle beglichen die Schuldner vorwiegend in Dukaten, die Zahlungsfrist dauerte meist 3 bis 4 Monate. Ein beträchtlicher Prozentsatz der Kreditgeschäfte ist jedoch trotz aller Umsicht der Lanthieri nie beglichen worden. Dennoch warf der Pelzhandel damals für die Händler einen grossen Gewinn ab, und auch die Lanthieri brachten es rasch zu Reichtum und gesellschaftlichem Aufstieg; sie wurden geadelt.

ZGODOVINA LJUBLJANE

zbornik s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, ki je bilo v Ljubljani 16. in 17. novembra 1983. Zbornik v obsegu 595 strani je uredil prof. dr. Ferdo Gestrin, v njem pa objavlja 48 avtorjev, ki v svojih razpravah obravnavajo preteklost Ljubljane od najstarejših časov do sodobnih dni. Knjigo sta izdaja »Kronika«, časopis za slovensko krajevno zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana. V prosti prodaji stane 1600 din, v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (Mestni trg 27) in na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete (Aškerčeva 12) pa jo je mogoče dobiti za 1100 din.

Momčilo Zečević

JUGOSLOVENSTVO OD IDEJE DO DRŽAVE 1918. GODINE

Različita tumačenja sadržaja, obima i karaktera jugoslovenske ideje, od njene pojave pa do naših dana, u neposrednoj su vezi sa procesom istorijskog razvoja pojedinih naših naroda i najčešće u skladu sa vladajućim nacionalnim ideologijama. Istorijske pretpostavke jugoslovenske misli raznovrsnih i neravnomernih sadržaja, određivale su ovoj mesto i značaj u prošlosti u razmerama različitih dometa, od uske nacionalne ideje do opšte državne ideologije, od privlačnog i racionalnog kohezionog činioca, do uzroka međunacionalnih sukoba, nastalih kako zbog njenih stvarnih ili iracionalnih sadržaja, tako i zbog pokušaja njene neadekvatne političke primene. U tumačenjima jugoslovenske misli bilo je gotovo po pravilu isuviše pre naglašanih političkih i ideoloških akcenata, tako da se stvarala iskrivljena predstava o njenim vrednostima. Kao složena a ne jednostavna i jednosmerna pojava, koja se iskristalisala kroz različite ideje jugoslovenstva, jugoslovenska misao je svoja objektivnija tumačenja dobila tek u novije vreme, kada su savremeni društveno-politički uslovi, utemeljeni na demokratskim i federativnim političkim i državopravnim rešenjima, postali slični ili podudarni sa osnovnim jugoslovenskim sadržajima i interesima u prošlosti.

Mnogi pogledi na jugoslovensku ideju nisu u nauci još uvek dovoljno rasvetljeni. Počev od osnovne činjenice kada je ona nastala, pa do njenih stvarnih sadržaja. Najnoviji historiografski i drugi naučni rezultati, ipak, nedvosmisleno utvrđuju neke osnovne karakteristike jugoslovenske ideje kao složene i raznorodne pojave, sazdane od više inicijativa i uticaja koji su se javljali na različitim jugoslovenskim prostorima. Postoje shvatanja da jugoslovenska ideja kao jedinstvena pojava, odnosno kao celovit sadržaj, cilj i interes nije nikada egzistirala, te da je s toga uvek bila i ostala predmet naučnih, političkih i nacionalnih kontroverzi, tj. da iz tih razloga nije mogla biti potpunije osvetljena. Sa ovakvim pogledima saglasne su i ocene da se jugoslovensko pitanje još uvek nalazi na marginama nezavršenih nacionalnih procesa u jugoslovenskim zemljama i da je u primarnoj funkciji »nacija kao zajednica religija«. Između ovih i njima sličnih shvatanja pa do pogleda koji jugoslovenstvo smatraju kao realnu sublimaciju interesa svih jugoslovenskih naroda u smislu nastojanja da u okviru zajedničke države ostvare nacionalnu emancipaciju, koju pojedinačno ne bi mogli postići, postoji još čitav niz tumačenja koja jugoslovensku misao pokušavaju da objasne kroz njene socijalne, kulturne i političke sadržaje. U osnovi neusaglašenih stavova, pored pritiska nasleđa, stoji i neizučenost brojnih pitanja koja se odnose na međunacionalne odnose jugoslovenskih naroda, kao i njihovu nacionalnu istoriju.

Kakvi su bili realni istorijski sadržaji nacionalnih programa i u kakvom su se međusobnom odnosu nalazili u jugoslovenskim zemljama do 1918. godine, jedna je od bitnih komponenata razumevanja razvojnog procesa jugoslovenske ideje. Ako se ne prihvate kao ozbiljna pojedina gledišta da se jugoslovenska misao o potrebi kulturne, ekonomske i političke saradnje u jednoj zajedničkoj državi javila još u dalekoj prošlosti srednjeg veka (ustanak Ljudevita Posavskog, seljačke bune i sl.) ili, pak, još i dalje u vreme doseljavanja Južnih Slovena na Balkan, kako to ističu neki zagovornici tzv. društvene istorije, onda postaje jasno da se njena pojava mora vezati isključivo za moderno kapitalističko društvo. Na jugoslovenskom prostoru to je doba kraja XVIII i prvih decenija XIX veka, kada se vrši prelaz iz feudalizma u kapitalizam, tj. vreme razvoja građanske klase i formiranja nacionalne svesti, koje se

izražavalo kroz oslobodilačke pokrete i težnje za nacionalnom slobodom i emancipacijom. Svi ovi procesi razvijaju se, međutim, u pojedinim jugoslovenskim zemljama neravnomerno i različito. To je imalo velikog uticaja i na samu pojavu i poimanje jugoslovenske svesti o zajedništvu, kao potrebi udruživanja snaga među etnički bliskim slovenskim narodima. Spori kapitalistički razvitak i neujednačeni procesi nacionalnog buđenja, u odnosu na druge razvijenije evropske narode, sa zakašnjenjem su aktuelizirali misao o »južnoslovenskoj« etničkoj srodnosti, jezičkoj i društvenoj međusobnoj sličnosti, tj. uverenje o nužnosti uzajamnog zbližavanja i međusobnog kulturnog, a zatim i političkog okupljanja i saradnje.

Svoje konkretnije sadržaje jugoslovenska ideja dobija u vreme ilirskog pokreta. Pojedini istoričari su, međutim, ukazivali na neke njene manifestacije još pre početka XIX veka. Tako naprimer, F. Šišić u svojoj monografiji »Jugoslovenska misao« (Beograd 1937), razmatra s tada vladajućih unitarističkih pozicija razvoj jugoslovenske ideje od 1790. do 1918. godine i kao prvog »evangelistu ideje jugoslovenskoga narodnog jedinstva« ističe »po hronološkom redu« u »novo doba« Dositeja Obradovića. U svom delu »Pismo Haralampiju« iz 1783. godine, D. Obradović je ukazivao na etničku srodnost većine Južnih Slovena, tj. njihovu bliskost po rodu i jeziku, bez obzira na verske podele. Kako je svojevremeno smatrao Jovan Škerlić, ideje D. Obradovića, iznete u vreme kada između pojedinih delova srpskog naroda nije bilo nikakve veze i »gotovo nikakvoga zajedničkog osećanja« krajem XVIII veka, o jugoslovenskom narodnom jedinstvu »bez obzira na versku podjelu« — označile su početak jedne nove etape u životu južnoslovenskih naroda. Misao o okupljanju južnoslovenskih zemalja Srbije i Bosne u zajednicu sa Hrvatima izrazila je i zagrebačka Kraljevska akademija nauka u svojoj promemoriji Hrvatskom saboru od 19. maja 1790. godine. Bila je to potvrda da se u Zagrebu već u to vreme dobro znalo da u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Srbiji i Bosni »živi jedan isti narod, koji govori jednim istim jezikom« (F. Šišić). Celokupni dalji razvoj jugoslovenske misli u Hrvatskoj do oktobra 1918. godine bio je u neposrednoj vezi sa hrvatsko-mađarskim sporom, odnosno sa otporom Hrvata stalnom pritisku i hegemoniji Mađara na kulturnom, ekonomskom i političkom polju.

Među događaje značajne za rađanje jugoslovenske ideje, starija istoriografija isticala je posebno još i »Istoriju različitih slovenskih naroda, poglavito Bugara, Hrvata i Srba« od Jovana Rajića, koja je štampana 1794. u Beču u 4 knjige. Ovo delo je kao »prva patriotska istorija Južnih Slovena na narodnom jeziku« imalo velikog uticaja na svest o međusobnoj bliskosti kod mnogih istaknutih ličnosti iz raznih jugoslovenskih zemalja. Kao početak nove etape razvoja jugoslovenske misli značajni su naročito događaji iz prve polovine XIX veka: prvi srpski ustanak i Napoleonova Ilirija. Borba srpskog naroda protiv turskog ropstva imala je veliki odjek i u ostalim jugoslovenskim zemljama, a postepeno stvaranje i jačanje srpske i crnogorske države širili su realne istorijske osnove za afirmaciju jugoslovenske ideje. Nastojanja Karađorđa i Praviteljstvujušćeg sovjeta da pod Napoleonovim protektoratom Srbija podeli sudbinu ilirskih provincija »gde je ista vera, isti jezik, isti narod« nisu dala praktične rezultate ali su dokaz da je ilirska ideja sa svojim jugoslovenskim sadržajima dobijala sve više pristalica. Mnogi od njih, međutim, već tada nisu bili saglasni sa namerom francuskih vlasti da kao službeni jezik uvedu jedan srpsko-hrvatski za čitavo područje ilirskih zemalja (Dalmacija, Hrvatska sa Vojnom granicom, Kranjska, Istra, Gorica sa Trstom i zapadni deo Koruške). Umesto ovog u upravi i nižim školama uveden je narodni jezik, među kojima slovenački i srpsko-hrvatski. Ilirske provincije (od 1806., tj. 1809. do 1914) i ilirsko ime, koje se tada afirmisalo, izvršili su veliki uticaj na dalji razvoj ideje o potrebi jugoslovenskog zbližavanja, naročito na izgrađivanje shvatanja o jedinstvenom ilirskom (jugoslovenskom) kulturnom i političkom narodu, koja su kasnije afirmisana unitarističkom ideologijom liberalne buržoazije. Međutim, značajnija je činjenica da je Napoleonova Ilirija u jugoslovenskim zemljama koje su je sačinjavale podstakla težnje

za narodnim ujedinjenjem Južnih Slovena, od Slovenaca do Bugara, bez obzira na verske razlike među njima.

Iz ovakvih podsticaja ilirski pokret se početkom XIX veka razvio osobito u redovima mlade hrvatske inteligencije koja je ponikla iz naroda. Ona sve više počinje da predvodi pokret hrvatskog nacionalnog buđenja, čije snage, na čelu sa Ljudevitom Gajem zastupaju potrebu šireg južnoslovenskog zbližavanja, a pre svega Srba i Hrvata na zajedničkom narodnom jeziku. U osnovama ideologije Iliraca ležala je misao o jezičkom i širem kulturnom povezivanju različitih, istorijom razdvojenih i međusobno suprotstavljenih južnoslovenskih zemalja, da bi se uz njihovu pomoć Hrvati oduprli mađarskom pritisku i ostvarili svoju samostalnu državu. Tako je i pored nesumnjivih jugoslovenskih ili južnoslovenskih obeležja, ilirski pokret bio prevashodno nacionalni hrvatski, i značio je ustvari »podizanje brane protiv bujice mađarskog nacionalizma i osiguranje političke samostalnosti Hrvatske s pomoću nacionalne ideje« (J. Šidak). Osim jezičkog i kulturnog pitanja ilirski pokret je sve više isticao i svoju političku komponentu, pre svega kroz državno-pravni program »Velike Ilirije«, formulisan u »Disertaciji« grofa Janka Draškovića iz 1832. godine. Njime je predviđena posebna državna zajednica Južnih Slovena pod krunom Habzburga, što kasnije postaje osnova tzv. trialističkog koncepta preuređenja Austro-Ugarske. Samo pak ilirsko ime, tj. naziv, imalo je slab odziv kod Slovenaca, gde je upravo bilo povod i podsticaj za veću afirmaciju slovenačkog imena. Među vojvodanskim Srbima, kao i onima u Kneževini Srbiji, naziv »ilirski« nailazio je na otpor i nerazumevanje i njemu je suprotstavljan naziv »jugoslovenski«. Tako se jugoslovensko ime javlja u srpskim književnim krugovima već posle 1836. godine i živi uporedo sa ilirskim.

Revolucionarna 1848. godina novi je medjaš južnoslovenskih ujediniteljskih shvatanja zahvaljujući pre svega zbivanjima u Hrvatskoj i pojačanim vezama između Hrvata i Slovenaca. Te godine je prvi put izražena obostrana želja sa hrvatske i slovenačke strane, od »bečkih Slavjana« ili »Jugoslavjana« o stupanju u jugoslovensku političku zajednicu na osnovama narodnog prava uz poštovanje nacionalne i političke individualnosti. Jugoslovenska ideologija postala je kod Slovenaca 1848. godine sastavni deo programa Ujedinjene Slovenije, slično kao i kod Hrvata, gde je misao o jugoslovenskom političkom savezu bila sastavni deo hrvatskog narodnog programa. Ideja o sjedinjenju Hrvata, Slovenaca i vojvodanskih Srba u jednu političku zajednicu potekla je iz liberalno orijentisanih hrvatskih i slovenačkih krugova krajem marta 1848. u Beču, da bi u mesecima koji su sledili dobila svoje određenije sadržaje. Hrvatski narodnjaci tražili su pre svega ujedinjenje hrvatskih zemalja na podlozi hrvatskog državnog prava, pozivajući se istovremeno na prirodno i narodno pravo, što je u praksi trebalo da znači prisajedinjenje ujedinjenim hrvatskim zemljama i »nekim pograničnih mjesta Kranjske«. Programski koncept Slovenca A. Globočnika, izražen u posebnom proglasu koga je izradio na podsticaj Čeha i Hrvata 5. aprila 1848. izražavao je ideju slovenačkog okupljanja, ali je istovremeno bio i jugoslovenski usmeren. Opseg i sadržaj jugoslovenske ideje u hrvatskoj politici određivali su u ovo vreme narodno pravo, austroslavizam i federalizam, što je došlo do izražaja i u zaključku Hrvatskog sabora o sjedinjenju hrvatskih i slovenačkih zemalja, kao i srpske Vojvodine u posebnu federalnu jedinicu u okvirima preuređene Hazburške Monarhije. Ovaj program imao je svoje pristalice naročito u onim slovenačkim zemljama (Koruškoj i Štajerskoj), koje su bile više izložene velikonemačkom pritisku.

Slovenački narodnjaci, među kojima je najviše bilo sveštenika, nisu bili jedinstveni prema slovenačko-hrvatskoj politici zbližavanja. Za razliku od onih iz Koruške i Štajerske, čiji je uticaj bio jak u društvu »Slovenija« u Beču i Gracu, kranjski narodnjaci nisu izražavali saglasnost i poverenje prema jugoslovenskoj politici koja je dolazila iz Zagreba. U njihovom oklevanju već tada se može nazreti bojazan od velikohrvatske hegemonije, koja će nekoliko decenija kasnije prerasti u otpor

od šireg političkog i kulturnog značaja. Od ovih hrvatsko-slovenačkih nesporazuma za to vreme nesumnjivo je značajnija činjenica da se misao o jugoslovenskom zajedništvu u okviru Monarhije gradila na motivima odbrane Slovenaca i Hrvata od velikonemačkog i mađarskog pritiska i da će ovo postati osnov buduće jugoslovenske politike na ovom prostoru. Zahtev o »bližnjem savezu« i kod Slovenaca i kod Hrvata, kako je istakao F. Zwitter, javljao se uporedo i zajedno sa programima za nacionalnim okupljanjem.

Posle slamanja mađarske revolucije avgusta 1849. nastupile su u Monarhiji nepovoljne prilike za dalji razvoj jugoslovenske ideje. Apsolutizam je ubrzo ukinuo sve tekovine revolucije pa je i politika austroslavizma, tj. njena osnovna misao o političkom ujedinjenju Južnih Slovena u Monarhiju, doživela neuspeh. Utihnula su i romantičarska panslovenska, kao i kulturno-ilirska raspoloženja, koja su pod kraj 1849. zahvatila slovenačke narodnjake i hrvatski krug oko Gajevih »Narodnih novina«. Pod pritiskom nemačkog apsolutizma hrvatski i slovenački narodnjaci povlače se posle 1849. godine duže vreme iz političkog života i posvećuju se gotovo isključivo radu na književnom polju.

Do sličnih jugoslovenskih raspoloženja došlo je 1848. i među Srbima u Vojvodini. Zahvaljujući i obostranim vezama i uticajima sa Hrvatskom. Poznata Majska skupština održana u Sremskim Karlovcima donela je više značajnih odluka o konstituisanju »Srpske Vojvodine« i izjasnila se za njen politički savez sa Trojednom Kraljevinom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije na osnovama slobode i potpune jednakosti. Ovaj doprinos vojvodanskih Srba opštoj tendenciji zbližavanja Hrvata i Srba u Ugarskoj revolucionarne 1848. godine, nadvladan je u periodu apsolutizma isključivim velikohrvatskim nacionalizmom kojim su negirani ilirstvo i srpstvo.

U samoj pak, Srbiji, koja je posle ustanka na početku XIX veka izašla na put kapitalističkog razvitka i stvaranja svoje samostalne nacionalne države, jugoslovenska misao javlja se u ranoj fazi kao potreba oslonca nacionalne revolucije na srodne susedne južnoslovenske narode. Sličnog značaja bile su i težnje za učvršćivanje mlade srpske države, kao i planovi o njenom širenju na račun srpskih i drugih etničkih mešovitih krajeva Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Severne Albanije, izražene u »Načertaniju« tadašnjeg predsednika srpske vlade Ilije Garašanina iz 1844. godine. U ovom programu nedvosmisleno su objašnjeni razlozi za ovakav srpski »imperialistički« stav: »Srbija je toliko mala da u tom stanju ostati ne sme«. Srpska i jugoslovenska osećanja takođe je sadržala i poruka crnogorskog vladike Petra Petrovića Njegoša upućena Iliji Garašaninu 22. maja 1848. godine: »Ako je igdje ikoga, nas evo, Ako li nema nikoga, ja ne mogu ništa do stidjeti se što sam vam brat. Sad ili ikad, nikad ako ne sad«. Međutim, više od svih ovakvih programa i ideja jugoslovenskom zbližavanju u ovom periodu doprinela je kulturno-jezička delatnost Vuka Stefanovića Karadžića.

Ilirska, odnosno južnoslovenska ideja, javiće se ponovo u Hrvatskoj sedamdesetih godina XIX veka sa Narodnom strankom biskupa J. J. Štrosmajera i F. Račkog. Ovo jugoslovenstvo, koje takođe nije predstavljalo jedinstven pojam i program, karakterisale su tri osnovne etape vezane pre svega za promenljivost Štrosmajerovih hrvatskih državnopravnih shvatanja, odnosno mogućnosti njihove realizacije. U prvoj, da bi odvratio austrijske krugove od dualističkog saveza sa Ugarskom i izborio federalna prava Hrvatskoj J. J. Štrosmajer zasnivao je svoju jugoslovensku politiku na ideji jačanja hazburškog carstva i rešavanja istočnog pitanja. Posle austrougarske nagodbe 1868. godine Srbija je u Štrosmajerovim vizijama dobila centralno mesto u borbi jugoslovenskih naroda za oslobodjenje od tuđe vladavine, pri čemu se Hrvatskoj ne odriče njen kulturni, ekonomski i politički primat. Treću fazu Štrosmajerovog jugoslovenstva, nastalu posle približavanja Srbije i Ugarske, karakterisao je radikalni austroslavizam, tj. uverenje da će u okvirima hazburške monarhije najbolje biti sačuvani interesi Hrvata.

Sa razvitkom buržoazije, birokratije i monarhije u Srbiji se u ovo vreme jugoslovenska ideja afirmiše u dva različita smera. Službena Srbija i najveći deo građanske klase ističu svesrpski program, u kome se zahteva priključenje srpskih i drugih susednih nesrpskih ili mešovitih krajeva srpskoj državi. Takozvana »zavetna misao« kneza Mihaila Obrenovića, tj. njegovi planovi o oslobođenju i ujedinjavanju nekih jugoslovenskih zemalja sa Srbijom, bili su izraz takve politike, čiji uži nacionalni interes nisu mogle da prikriju poruke Garašanina upućene Štrosmajeru (1867) o zajedničkoj borbi za oslobođenje hrišćana od turskog jarma i stvaranju uslova za »sjedinjavanje svijju jugoslovenskih plemena u jednu saveznu državu«. Na drugoj strani, jugoslovenska misao Svetozara Markovića i naprednih krugova u Srbiji na koje je on uticao, sadržala je rešenje u oslobođenju i federaciji, prvo srpsko-bugarskoj, pa zatim balkanskoj i opštejugoslovenskoj, koja bi počivala na »ličnoj slobodi onih koji stupaju u saveznu zajednicu«. Već tada formiraju se u srpskoj političkoj misli dve osnovne ideje: svesrpska, tj. velikosrpska i jugoslovenska, koje će se ubuduće razvijati kao ideologija i politika.

Tako je druga polovina XIX veka ustvari iznela kao jugoslovensku platformu zbir nacionalnih programa, pa se opravdano smatra da se »srbijansko jugoslovenstvo razvijalo najčešće kao prošireno srpstvo«, da se jugoslovenstvo Gaja, Štrosmajera i drugih »najčešće razvijalo kao prošireno hrvatsvo«, dok je jugoslovenska misao u razjedinjanim slovenačkim zemljama još uvek bila u senci dominirajućeg nacionalnog programa — ujedinjene Slovenije. Čak se i vladajući sloj u ekonomski i socijalno nerazvijenom društvu u Crnoj Gori počeo uzbuzati zanositi ujedinjelaškim snovima o proširenju crnogorske države od Sarajeva do Prizrena. Sve su to bile pojave koje potvrđuju opravdanost mišljenja da je jugoslovenstvo XIX veka pre svega bilo izraz nacionalnih preporoda u jugoslovenskim zemljama, egoizama vodećih građanskih snaga, tj. njihove politike posmatrane kroz nacionalne i klasne sukobe u okvirima unutrašnjih i spoljnih faktora određenja. Njegovi sadržaji su u znatnoj meri determinisani odbranbenim, kao i ekspanzionističkim interesima kapitalistički usmerene buržoazije svakog od jugoslovenskih naroda.

Novi talas jugoslovenskog raspoloženja zahvatio je na prelomu iz XIX u XX vek brojne kulturne i političke krugove u jugoslovenskim zemljama Monarhije, kao i u Srbiji i Crnoj Gori. Nosilac jugoslovenskih manifestacija bila je pre svega revolucionarna omladina, koju su događaji na balkanskom prostoru tokom prve i početkom druge decenije ovog veka inspirisali na idejnu i političku aktivnost u smeru jugoslovenskog zbližavanja. Prevrat u Srbiji 1903., carinski rat Srbije sa Austro-Ugarskom 1906—1911, aneksija Bosne i Hercegovine i neki drugi događaji, ma koliko je izgledalo da su po Srbiju nepovoljni, stvarno su jačali osećanje solidarnosti i simpatije prema njoj, te samim tim i jugoslovenska raspoloženja. I u samoj Srbiji posle 1903. jača jugoslovenska misao. Omladina i inteligencija okupljeni oko lista i organizacije »Slovenski Jug« u svojim jugoslovenskim manifestacijama sve više ističu potrebu ujedinjavanja Jugoslovena na osnovama ravnopravnosti i poštovanja nacionalnih posebnosti. Najveće srbijanske stranke Radikalna i Samostalna radikalna, uz isticanje primata srpskog nacionalnog programa, počinju zastupati i misao o nacionalnom jedinstvu Srba i Hrvata.* Rat koji je Srbija zajedno sa drugim balkanskim državama dobila protiv Turske 1912. godine izazvao je solidarnost i oduševljenje prema Srbiji i Crnoj Gori u širim slojevima naroda u jugoslovenskim zemljama Austro-Ugarske. Ovaj događaj doprineo je i većoj preorijentaciji nacionalne politike zvanične Srbije od svesrpskog ka širem jugoslovenskom programu. Posle oslobođenja Makedonije i Stare Srbije ispod turske vlasti srpske građanske stranke postupno okreću svoje poglede prema jugoslovenskim zemljama Monarhije. Slično kao i ranije, jugoslovenska misao i u ovo vreme kod svih jugoslovenskih naroda imala je svoje pristalice i protivnike, što je značilo da posebne nacionalne ideje i

* Nije bez značaja i pomen pokušaja pisanja jedne jugoslovenske enciklopedije za čiju su se izradu zalagali predstavnici srpske i hrvatske akademije nauka 1910—1914. godine.

njihovi jugoslovenski izrazi nikada nisu prestajali da se uzajamno prate, dopunjavaju ili suprotstavljaju među sobom.

Prvi svetski rat označio je početak stvaranja istorijskih uslova neophodnih za pretvaranje jugoslovenske ideologije u političku praksu i njeno državno ostvarenje. U prvo vreme trajanja rata, od njegovog izbijanja u julu 1914. pa do vojničkog poraza Srbije krajem 1915., Srbija se javlja kao glavni nosilac jugoslovenske politike, dajući osnovne inicijative za njeno širenje na domaćem tlu i njenu međunarodnu afirmaciju. Nasuprot ratnim ciljevima Austro-Ugarske, da se Srbija umanj i onemoguć i kao privlačno sedište jugoslovenskog okupljanja, zvanična Srbija je već 4. IX 1914. obavestila savezničke vlade da je njen ratni cilj da se na Balkanu stvori »jedna jaka jugozapadna slovenska država, u čiji bi sastav ušli svi Srbi i svi Hrvati i svi Slovenci«. Već oktobra 1914. u Nišu N. Pašić je preduzeo korake da se osnuje jedno predstavničko telo od Jugoslovena iz Monarhije koje bi podržavalo srpsku nacionalnu i jugoslovensku politiku. U uputstvu koje je tom prilikom za konstituisanje budućeg Jugoslovenskog odbora izrađeno, predviđeno je umesto Kraljevine Srbije stvaranje jedne nove (»Jugoslovenske, eventualno srpsko-hrvatske«) države, bez federalizma, ali i bez krutog centralizma (predviđena je mogućnost delovanja posebnog hrvatskog i slovenačkog pokrajinskog sabora i sl.). U međuvremenu od stvarnog osnivanja Jugoslovenskog odbora u novembru 1914. u Firenci i njegovog legalnog konstituisanja, tj. početka delovanja u Rimu od maja 1915., srpska vlada je dala 7. decembra 1914. zvaničnu izjavu, poznatu Nišku deklaraciju, u kojoj je obznanila ratni program Srbije kao borbu »za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neoslobođene braće Srba, Hrvata i Slovenaca«.

U jugoslovenskim zemljama Monarhije jugoslovenska raspoloženja u prvim ratnim godinama doživljavaju različite sudbine. U odnosu na ranije stanje, pod pritiskom vlasti, vojnih krugova i domaćeg reakcionarnog dela vladajućih struktura, jugoslovenska je misao zapala u jednu opštu oseku. Na antisrpskoj propagandi i raspoloženjima jačale su nacionalističke ideologije koje su vratile jugoslovensku ideju u stare okvire austroslavizma. Velikohrvatska ideologija ponovo je aktuelizirala trijalističku formulu u nadi da će u njenim sadržajima obezbediti hrvatski primat u jugoslovenskoj federalnoj jedinici preuređene Monarhije. U Sloveniji sličnu politiku zastupala je konzervativna većina u vodećoj Slovenskoj ljudskoj stranki, dok je domaći građanski liberalni tabor, javno potisnut, svoje interese još uvek vezivao za šira jugoslovenska rešenja. Posle ulaska Italije u rat i opasnosti koja se sa njene strane nadvila nad hrvatske i slovenačke zemlje zbog odredbi poznatog Londonskog ugovora, austroslavistička raspoloženja sve više ustupaju mesto realnim procenama zaštitne nacionalnih interesa, koje postepeno prerastaju u širu svest o nužnosti jugoslovenskog okupljanja, kao jedinoj stvarnoj alternativi u borbi protiv nemačkog, italijanskog i mađarskog pritiska. Na planu spoljne politike sile Antante, kojima su se Srbija i Jugoslovenski odbor obraćale za podršku i pomoć, tokom čitavog rata, sve do pred njegov kraj, nisu pokazivale spremnost da prihvate jugoslovensko ujedinjenje.

Razvitak jugoslovenske ideje i njeno praktično rešavanje posle vojničkog sloma Srbije 1915. išli su krivudavim stazama, počev od nesporazuma srpske vlade sa pojedinim članovima Jugoslovenskog odbora, posebno sa F. Supilom i njegovom velikohrvatskom politikom, sukoba oko dobrovoljačkog pitanja, zatim odnosa srpske vlade sa regentom Aleksandrom, kao i sa opozicijom, različitih pogleda na jugoslovensko ujedinjenje u Srbiji i Crnoj Gori u svetlu dinastičkog pitanja, oko rešavanja makedonskog pitanja itd. U jugoslovenskim zemljama Monarhije, već krajem 1916. i početkom 1917. godine, pojavljuju se znaci oživljavanja zamrlog političkog života i zajedno sa njima nagoveštaj o ponovnoj aktuelizaciji jugoslovenskog pitanja. Za dalji tok rata i za rešavanje jugoslovenskog pitanja, 1917. godina predstavlja u mnogo čemu prelomni momenat, kako na unutrašnjem tako i na spoljnjem planu. Jugoslovenski klub u bečkom parlamentu saopštio je maja 1917. godine svoju

poznatu deklaraciju u kojoj je zahtevano ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba, u posebno državno telo u okvirima Monarhije, a jula 1917. srpska vlada i Jugoslovenski odbor utvrdili su načela za obrazovanje zajedničke jugoslovenske države u poznatoj Krfskoj deklaraciji. Širom slovenačkih zemalja rasplamsao se u drugoj polovini 1917. tzv. »deklaracijski pokret«, čiji jugoslovenski zahtevi podstiču slična raspoloženja i u drugim jugoslovenskim zemljama u Monarhiji. Februarska i oktobrska revolucija u Rusiji, ulazak SAD u rat na strani Saveznika, menjaju globalni odnos između zaraćenih strana, a među Jugoslovenima u zemlji, kao i među iseljeništvom, radikalizuju antiratna oslobodilačka i jugoslovenska raspoloženja. Srpska vlada je naročito posle krfske konferencije uspela da jugoslovensko pitanje internacionalizuje, ali sa njime izvuče na međunarodnu scenu i sve teškoće oko rešavanja makedonskog i crnogorskog problema. Sve povoljniji odnos velikih sila prema jugoslovenskom pitanju pratili su, međutim, unutrašnji nesporazumi, pre svega sukob između Jugoslovenskog odbora i srpske vlade.

U poslednjoj ratnoj godini već u samom početku bio nagovešten ishod svet-skog rata i rasplet jugoslovenskog pitanja. Istupanja britanskog predsednika vlade D. Lojda Džordža i američkog predsednika V. Vilsona početkom januara 1918. bila su po svojim konkretnim predlozima naizgled nepovoljna za jugoslovensko pitanje, ali, ustvari, vrlo podsticajna za rasplamsavanje oslobodilačkih težnji i demokratizaciju prilika u jugoslovenskim zemljama Monarhije. Takva politička atmosfera je upravo kroz afirmaciju principa oslobođenja i samoopredeljenja malih naroda išla u jugoslovenskom smeru. Jugoslovenske političke snage u zemljama Monarhije ubrzo preuzimaju inicijativu i prema svojim vlastitim procenama i mogućnostima uzimaju postepeno vlast, obrazuju Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, raskidaju državopravne odnose sa Hazburzima i 29. oktobra 1918. proglašavaju ujedinjenje u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Usledili su zatim pregovori između predsednika srpske vlade, Jugoslovenskog odbora i Narodnog vijeća SHS u Ženevi od 6—9. novembra 1918., čiji su zaključci ubrzo suspendovani jer nisu isпали po volji srpskoj dinastiji i dvorskim krugovima. Sporazum o ujedinjenju postignut je direktnim pregovorima između Beograda i Zagreba. Zastupnici Narodnog vijeća SHS i regent Aleksandar obznani su 1. decembra 1918. stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Prethodno su Podgorička i Novosadska skupština proglasili prisajedinjenje Crne Gore i Vojvodine Kraljevini Srbiji.

Ovaj pregled osnovnih događaja iz istorijskog toka nastanka i razvoja jugoslovenske ideje ima za cilj da posluži kao oslonac nekim ocenama o njenom karakteru, sadržaju i obimu, tj. da doprinese njenom boljem razumevanju. Nije preterano primetiti i ovom prilikom da su mnoge analize i ocene jugoslovenske misli često date bez egzaktne činjenične podloge, te da su zbog toga bile nerazumljive i neshvatljive ne samo u široj javnosti, već i u samom krugu istoričara. Takvo stanje najbolje ilustruje postojanje mnogih starih shvatanja i tumačenja o razvoju jugoslovenske ideje i stvaranju jugoslovenske države 1918., kako u popularnim pregledima u štampi, publicistici i sl., tako i u udžbenicima istorije. Staro pravilo da je noviju istoriografiju teško pretočiti u nove udžbenike potvrđuje se upravo na ovim pitanjima. Neki njeni rezultati o razvoju jugoslovenske ideje do 1918. dopunjuju postojeća shvatanja o njoj u glavnom u sledećim pravcima:

1. Jugoslovenska ideja, kao ideologija i politika, plod je modernog doba, jer se kao jasno oblikovan politički program javlja tek početkom XX veka, posebno tokom prvog svetskog rata 1914—1918. godine. Njena predistorija seže u kraj XVIII veka, od kada nastaje mnogo različitih pogleda o južnoslovenskom i jugoslovenskom zbližavanju i zajedništvu na kulturnom, ekonomskom i političkom polju. Oni su došli do izražaja osobito tokom XIX veka, kao izraz prethodnog razvoja i onovremenog istorijskog položaja pojedinih jugoslovenskih naroda. U tom smislu shvatanja o jugoslovenskom ujedinjenju nalazila su se u najužoj vezi sa tekućom aktuelnom nacionalnom politikom svakog naroda posebno, te su u svemu delila njenu sudbinu.

Začetnici jugoslovenske ideje, hrvatski i slovenački ilirci i narodnjaci, ugradili su u nju prve političke sadržaje revolucionarne 1848. godine. Svoju dominantnu austroslavističku viziju, na kojoj se od samog početka temeljila, jugoslovenska misao u zemljama Austro-Ugarske dopunjavala je sa širim južnoslovenskim i jugoslovenskim sadržajima, uglavnom prema diktatu istorijskih i političkih prilika, pre svega onih koje su određivale položaj pojedinih naroda i zemalja prema spolnjem neprijatelju. Istog su značenja i karaktera jugoslovenski pogledi među vodećim društvenim snagama u Srbiji i Crnoj Gori, gde se takođe javljaju kao izraz istorijskog položaja i u perspektivi razvoja svakog nacionalnog subjekta posebno i svih zajedno. I na jednoj i na drugoj strani shvatanja o jugoslovenskom zbližavanju i ujedinjenju ispoljavala su se prvenstveno u funkciji svakog posebnog nacionalnog interesa, te su u tom smislu izražavala i nacionalne egoizme građanske klase kao nove društvene snage koja se nalazila u usponu.

2. Tvrdnje o hrvatskom ilirskom radanju i srpskom nacionalističkom utemeljenju jugoslovenske misli, izraz su jednostranog pristupa. Činjenica da je jugoslovenska ideologija najviše dolazila do izražaja u krugovima hrvatske i srpske buržoazije, kao najjačih društvenih snaga u jugoslovenskom prostoru, koje su dominirale naročito u njenoj političkoj i međunarodnoj afirmaciji, doprinela je zanemarivanju uloge odgovarajućih društveno-političkih struktura iz ostalih jugoslovenskih zemalja, tj. njihovog udela u oblikovanju kolektivne istorijske svesti o celishodnosti i potrebi jugoslovenskog zajedništva. Ujediniteljska stremljenja koja su se javljala kod svih jugoslovenskih naroda, probijala su se uporedo sa pansrpskom i panhrvatskom ideologijom, koje su se međusobno u mnogo čemu sukobljavale i isključivale. Njihovi kulturni, a nadasve politički sadržaji, izražavali su povezanost nacionalnih interesa sa samosvešću o pozitivnom značaju i nužnosti jugoslovenskog ujedinjenja. U opštim evropskim i balkanskim istorijskim uslovima, na kojima su nastajali i prema kojima su se određivali, razni austroslavistički, panslovenski, južnoslovenski i jugoslovenski programi bili su nužne i razumljive etape jedne u osnovi jedinstvene težnje za ujedinjenjem u zajedničku državu. Oslonac takvim usmerenjima političke misli u svim jugoslovenskim zemljama činilo je uverenje o vlastitoj nemoći da se odbrane vitalni nacionalni interesi pred nadmoćnim pritiskom susjednih tuđih država.

3. Od prvih svojih pojava oblika izraženih u idejama kulturne saradnje u vreme ilirskog pokreta, pa do prerastanja u konkretne političke programe tokom prvog svetskog rata, jugoslovenska misao se ispoljava kao sublimacija različitih nacionalnih i jugoslovenskih programa i shvatanja. Ona se iskristalisala kroz ideje jugoslovenstva nastale u raznim geografskim i etničkim područjima i pod različitim opštim kulturnim, verskim, ekonomskim i političkim uticajima.

I pored toga što je prevashodno bila izraz nacionalnih interesa i što je svoju emancipaciju u pojedinim nacionalnim sredinama izražavala kroz oslobodilačke težnje i pokrete, jugoslovenska misao se od samog početka u svojoj osnovi javlja kao nadnacionalna kategorija, odnosno kao istorijska svest o potrebi za zajedništvom i ujedinjenjem. U svom progresivnom vidu, kada poštuje nacionalne posebnosti i obezbeđuje njihovu ravnopravnost, ona predstavlja nadgradnju osnovnih interesa svakog nacionalnog individualiteta i znači njihovu punu posebnu i zajedničku afirmaciju. S toga se opravdano smatra da postojanje različitih pogleda (ideja) na potrebu, sadržaj i obim jugoslovenskog zajedništva, datira još od onog vremena kada je svaki posebni nacionalni interes počeo da traži svoje uporište i istorijsko rešenje u jugoslovenskom ujedinjenju.

Na tim osnovama izrasla jugoslovenska misao predstavlja trajan dijalektički proces usklađivanja istorijski uslovljenih različitih interesa svih svojih konstitutivnih nacionalnih subjekata. Heterogenost sadržaja i složenost razvojnog puta, jugoslovenska misao je sve više približavala u jedan zajednički politički i državno-pravni program, čija je prva, polazna etapa, ostvarena u činu obrazovanja prve zajedničke države krajem 1918. godine. Ostvarenje ove etape u razvoju jugoslovenske misli iz-

vele su nacionalne građanske snage iz svih jugoslovenskih zemalja, odnosno njihove političke stranke oslonjene na raspoložena širih slojeva naroda, koji su svoj udeo ujedinjenju dali kroz nacionalno-oslobodilačke pokrete krajem prvog svetskog rata, obeležene mnogim elementima građanskih prevrata i revolucija. Stvaranjem zajedničke jugoslovenske države bili su ispunjeni osnovni istorijski uslovi da se različiti pogledi o sadržaju jugoslovenske ideje dalje uskladuju i izgrađuju kao zajednički egzistencijalni program svih sudeonika u ujedinjenju. U tom smislu jugoslovenska misao već od svoje pojave izražava se kao zbir pojedinačnih nacionalnih interesa, te samim tim iskazuje se istovremeno i kao središte budućih ukupnih međunacionalnih odnosa. Prema sadržajima i vrednostima u XIX veku novi kvalitet jugoslovenske misli došao je do punog izražaja tek tokom prvog svetskog rata. Tada se jugoslovensko pitanje iskazalo kao dominantni politički interes svih jugoslovenskih naroda i u svom celovitom vidu prvi put je postalo međunarodni problem.

4. U istorijskoj retrospektivi i jugoslovenska ideja i jugoslovenska država rezultati su oslobodilačkih nacionalnih pokreta i javljaju se kao sinteza njihovih ukupnih težnji i interesa. Svojim doprinosom kroz borbu za opstanak na širim jugoslovenskim osnovama, Srbija je nesumnjivo bila kohezioni činilac za okupljanje različitih jugoslovenskih pogleda i interesa. U srpskoj političkoj misli jugoslovenstvo zapadne varijante iz Garašaninovog »Načertanija« kao istorijski realniji koncept u odnosu na planove o srpsko-bugarskom ujedinjavanju, postalo je početkom XX veka glavna strateška linija srpske nacionalne politike. U osnovi progresivan program okupljanja srpskog naroda svoje demokratsko rešenje nacionalnog pitanja u celini, mogao je ostvariti samo u okvirima jugoslovenske države. Svaki drugi oblik rešavanja srpskog, kao i bilo kog drugog nacionalnog pitanja na jugoslovenskom prostoru, izvan saradnje i zajedničkog jugoslovenskog državnog okvira, ne bi značio ostvarenje osnovnih sadržaja i ciljeva jugoslovenske ideje.

5. Versko pitanje, ekonomske i kulturne osnove jugoslovenske misli, pored njenih političkih sadržaja, čine temelje na kojima je počivala ideja ujedinjenja. Upravo nedovoljno razvijene kulturno-ekonomske veze među jugoslovenskim narodima u prošlosti i dosta duboki tragovi verske podvojenosti u kulturno-civilizacijskom smislu, bili su u osnovi, pored političkih konfrontacija, glavni negativni činioci u razvoju jugoslovenske ideje. Otpore njenoj bržoj afirmaciji pružale su, pored katoličke crkve i Vatikana, koji se u svojoj globalnoj politici suprotstavljao raspadu Austro-Ugarske i stvaranju Jugoslavije dok je god to mogao, i druge vodeće vere i crkve zaslepljene svojim egoističkim ideologijama. I druge konzervativne snage u svakoj od jugoslovenskih zemalja, koje su bile oslonjene mahom na tuđe i neprijateljske političke, verske, nacionalne ili klasne osnove, pružale su takođe otpor jugoslovenskoj ideji. Svoj protivjugoslovenski odnos posebno su ispoljavale susedne države i njihove nacionalne manjine kojima je pretila opasnost da ostanu u granicama jugoslovenske države. Predvođene samoglasnim nacionalističkim snagama i podržavane od matičnih zemalja, one su od samog početka bile protiv jugoslovenskog ujedinjenja. U borbi sa ovim i brojnim drugim unutrašnjim i spoljnim protivnicima progresivna jugoslovenska misao dobijala je svoje glavne podsticaje za jačanje i širenje kruga pristalica.

6. Zbog unutrašnjih i međunarodnih nepovoljnih prilika, jugoslovenska ideja je tokom prvog svetskog rata često doživljavala duboke krize. One su se izražavale pre svega u bratoubilačkom obračunu među jugoslovenskim narodima čije posledice su sa teškoćama savladivane kroz afirmaciju opštih humanih i etičkih vrednosti, isticanjem međusobne bliskosti, sudbinske povezanosti, bratstva itd. Besmisao međusobnog neprijateljstva i ratnog sukoba vrlo je brzo dao potsticaje zbližavanju, što je najizrazitije ispoljeno u akcijama dobrovoljačkog i iseljeničkog pokreta. Jugoslovensku ideju afirmisali su i masovni pokreti otpora u gotovo svim jugoslovenskim zemljama, koji se u širim razmerama javljaju naročito u poslednje dve ratne godine. Zajedno sa drugim jugoslovenskim aktivnostima oni su pouzdan argument za tvrd-

nju da je jugoslovenska država nastala pre svega kroz otpor i borbu a ne u kabinetima velikih sila.

Od međunarodnih faktora koji su doprineli bržem sazrevanju i političkom oblikovanju jugoslovenske ideje treba pre svega istaći Austro-Ugarsku, odnosno nemački imperijalizam uopšte i njegovu težnju za prodor na istok upravo preko jugoslovenskih zemalja. Zajedno sa italijanskim i mađarskim imperijalizmom, koji su takođe ugrožavali jugoslovenski prostor, nemački pritisak se iskazao kao osnovni katalizator raznorodnih nacionalnih odbranbenih strategija u jugoslovenskim zemljama. U tom svetlu i jugoslovenska ideja se javlja kao izraz egzistencijalne nužde, a njeni sadržaji i ciljevi postajali su jasniji i čvršći ukoliko je ugroženost njenih nacionalnih konstituenata bila veća.

Zusammenfassung

DAS JUGOSLAWENTUM VON DER IDEE BIS ZUM STAAT IM JAHRE 1918

Momčilo Zečević

In Form einer Studienübersicht hat der Autor aufgrund der bestehenden Literatur und der eigenen Forschungsarbeit die Grundmerkmale und Hauptperioden der Entwicklung der jugoslawischen Idee dargestellt, von ihren ersten Erscheinungsformen Ende des 18. Jh. bis zur Schaffung eines gemeinsamen jugoslawischen Staates im Jahre 1918. Anhand einer kritischen Analyse des historiographischen Erbes, das die Entwicklung der jugoslawischen Idee und der jugoslawischen Frage (1914—1918) behandelt, hebt der Autor vor allem die historische Bedingtheit dieser Erscheinungen hervor, das Polyzentrische der gesamten jugoslawischen Bewegung und erklärt die jugoslawische Idee als eine komplexe Erscheinung, die sich aus verschiedenen Meinungen über Gründe und Interessen einer jugoslawischen Annäherung auf dem kulturellen, wirtschaftlichen und politischen Gebiet herausgebildet hat. Einen konkreteren Inhalt erhielt die jugoslawische Idee im Laufe des 19. Jh., vom Jahr 1848 an, als die Gestalter der jugoslawischen Idee, kroatische und slowenische »Illyrer« und Nationalgesinnte, das erste Mal einen politischen Inhalt daran hefteten. Die vorherrschende austro-slawische Vision der jugoslawischen Idee wurde in den Ländern Österreich-Ungarns im Laufe des 19. Jh. durch breitere jugoslawische und südslawische Inhalte ergänzt. Die Grundlage aller besonderen historischen Interessen der einzelnen Subjekte der Gemeinschaft war die Überzeugung von der eigenen Ohnmacht gegenüber dem Wunsch, die vitalen nationalen Interessen vor dem übermächtigen Druck der fremden Nachbarstaaten zu wahren.

Der Autor betont ausdrücklich, daß die Idee des Polyzentrismus im Hinblick auf das Bedürfnis nach einer jugoslawischen Gemeinschaft, deren Inhalt und Umfang, noch aus jener Zeit herrührt, als jedes besondere nationale Interesse seinen Bezugspunkt und eine historische Lösung in der jugoslawischen Gemeinschaft zu suchen begann. In diesem Sinne ist die jugoslawische Idee, als Ideologie und Politik, eine Frucht der modernen Zeit, und ihr Programm, klar gestaltet, kommt vornehmlich während des Ersten Weltkrieges zutage. Ihrem Inhalt nach stellt die jugoslawische Idee einen dauernden dialektischen Prozeß dar des In-Einklang-Bringens von unterschiedlichen, historisch bedingten Interessen, die sich immer mehr einem gemeinsamen politischen und staatsrechtlichen Programm annäherten, dessen erste Etappe Ende des Jahres 1918 geschaffen wurde anlässlich der Gründung eines gemeinsamen Staates. Dieses Ereignis bezeichnete den Beginn eines praktischen Forschens nach neuen Formen und Inhalten der jugoslawischen Idee, die sich als ein ständiges dialektisches Bedürfnis erweist nach Entdeckung optimaler Bedingungen für ein gemeinsames Leben aller nationalen Konstituenten des jugoslawischen Staates.

Petko Luković

SLOVENC I SRPSKO-BUGARSKI RAT 1885. GODINE

(I. nadaljevanje)

Odjek u Sloveniji zaoštavanja srpsko-bugarskih odnosa od plovdivskog prevrata do izbivanja srpsko-bugarskog rata, 6/18. septembra—2/14. novembra 1885. godine

Već od početka 1885. u Kneževini Bugarskoj i Istočnoj Rumeliji se u znatnoj meri pojačava borba za njihovo ujedinjenje. Na inicijativu Zahari Stojanova, 10/22. februara 1885. organizovan je u Plovdivu »Bugarski taen centralen revolucionen komitet (BTCRK)«. Glavno programsko načelo mu je bilo »konačno oslobođenje bugarskog naroda posredstvom moralne i oružane revolucije«. Praktično, to je značilo likvidiranje ostataka turskog feudalizma u Istočnoj Rumeliji i oslobođenje Makedonije od turske vladavine kao i pripajanje ove dve pokrajine Kneževini Bugarskoj. Do 25 (6. avgusta) jula, dejstvo BTCRK bilo je usredsređeno na akcijama za oslobođenje Makedonije, a nadalje do 6/18. septembra 1885. na ujedinjenju Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom. Tokom avgusta 1885. otpočinju nemiri i demonstracije u mnogim selima i gradovima, naročito u Istočnoj Rumeliji. Tako je 2/14. septembra došlo do velike demonstracije u Panagjurištu protiv rumelijske vlade. Na dan 6/18. septembra 1885. ustanici, tj. rumelijska vojska i narodne družine, predvođene rukovodiocima »Bugarskog tajnog centralnog revolucionarnog komiteta«, zbacili su u Plovdivu generalnog gubernatora Istočne Rumelije i rumelijsku vladu, formiravši Privremenu vladu, koja je proglasila ujedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom. Četiri dana iza toga, prispeo je bugarski knez, Alexander Battenberg, zajedno sa predsednikom bugarske vlade, Petkom Karavelovim, u Plovdiv, te tog dana, uveče, proglasio se za kneza ujedinjene Bugarske. Ujedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom predstavljalo je krupan korak napred na putu ekonomskog, političkog i kulturnog razvitka bugarskog naroda. Po njemu se stvara veliko nacionalno tržište, koje daje impuls razvitku kapitalističkog načina proizvodnje, dok se Bugarska kao država uzdiže na stepen moćnog političkog faktora na Balkanskom poluostrvu.

Kako stoji u delu Ministarstva narodne odbrane Bugarske pod redakcijom pukovnika i profesora, Jona Miteva, delimična mobilizacija milicije u Istočnoj Rumeliji izvršena je 1/13. septembra, a oficijelno je mobilizacija objavljena 6/18. septembra 1885, kao i u Kneževini Bugarskoj, obuhvativši lica od 18—40 godina starosti. U Kneževini Bugarskoj mobilisano je 66.000 (48.000 aktivnih vojnika, 14.000 rezervista i 4000 dobrovoljaca), a u Istočnoj Rumeliji 42.000 vojnih obveznika, što ukupno iznosi 108.000 vojnika. Mobilisana bugarska vojska je bila organizovana u Istočni i Zapadni korpus. Glavne bugarsko-rumelijske snage činile su Istočni korpus i bile grupisane u jugoistočnoj Bugarskoj, u rejonima Jambol i Trnovo-Sejmen da spreče prodor Turaka dolinama Marice i Tundže, na crnomorskom bregu južno od Istočne Stare planine i u rejonu Rodopa, na bugarsko-turskoj granici u cilju zatvaranja pravaca eventualnog pokušaja nadiranja turske vojske uz doline Arde i Meste. Trupe Zapadnog korpusa, do početka oktobra, bile su koncentrisane u rejonima Kjustendila, Radomira i Dupnice sa orijentisanim frontom prema jugu u cilju paraliziranja dejstava turskih snaga pravcima iz Makedonije, vodećih preko Kjustendila i Dupnice za Sofiju i Plovdiv. Nakon dobijanja vesti o fijasku mirovne misije kod srpskog kralja ličnog izaslanika bugarskog kneza, Dimitra Grekova, što je označavalo definitivnu odluku Kraljevine Srbije da ratuje protiv Kneževine Bugarske, naređeno je 7/19. i 8/20. oktobra od strane bugarskog kneza da

se iz sastava Istočnog prebaci u sastav Zapadnog korpusa oko 13.000 vojnika. Pre 8/20. oktobra bilo je na srpskoj granici raspoređeno 17.137 bugarskih vojnika. Krajem oktobra na granici prema Srbiji u oblasti Vidina nalazilo se oko 15.000, u oblasti Sofije oko 20.000 i u rejonu Radomir-Kjustendil oko 9000 bugarsko-rumelijskih vojnika. Brojno stanje Zapadnog korpusa stalno se menjalo pridolaskom novih snaga iz Istočne Rumelije. Uoči srpsko-bugarskog rata, u sastavu Zapadnog korpusa bilo je 45.000 vojnika i 50 topova, dok je u Istočnom korpusu bilo preko 50.000 vojnika i 52 artiljerijska oruđa. Okosnica ratnog plana Bugarske bila je u tome, da se što je moguće duže zadržava nastupanje srpske vojske, te tako stvori neophodno potrebno vreme za prebacivanje snaga iz Istočne Rumelije i posedanje položaja u rejonu Slivnice.

Ujedinjenje Istočne Rumelije i Kneževine Bugarske, 6/18. septembra 1885, kralj Milan je procenio kao poremećaj ravnoteže na Balkanskom poluostrvu na štetu Srbije. On je, radi toga, 9/21. septembra objavio mobilizaciju vojske i naredio da se grupiše na bugarskoj granici. Takvu kraljevu odluku kao i ratne kredite odobrila je Narodna skupština na sednici od 1/13. oktobra. Time su se srpsko-bugarski odnosi još više zaoštrili, jer se kralj Milan odlučio na rat, kako bi odbio nešto teritorije iz sastava zapadne Bugarske kao kompenzaciju za Istočnu Rumeliju.

Srbija je mobilisala aktivnu vojsku, tj. I poziv kao i trećinu II poziva, ukupno 61.000 vojnika i 132 topa. Poučen iskustvom iz timočke bune i potcenivši borbenu spremnost bugarsko-rumelijske vojske, kralj Milan nije mobilisao veći deo iskusne i u dva poslednja rata protiv Turske proverene Narodne vojske. Pored toga, kroz stalni kadar stajaće vojske prošlo je samo 28.000 vojnika, u čemu je situacija kod Bugara bila još slabija, budući da su imali samo oko 20.000 dobro obučениh vojnika. Ali, zato su u odbrani zemlje, bugarski vojnici, uvereni da vode pravedan rat, visokom borbenom svešću uspešno nadoknadili neobučенost. Nasuprot kraljevoj politici, srpski narod je bio protiv očito nepravednog rata, opravdano smatrajući da srpske i bugarske interese treba ostvariti u zajedničkoj borbi protiv zajedničkih neprijatelja, Turske i Austro-Ugarske. Srpska vojska je posedovala bolje puške nego bugarska, ali je ljudstvo u gađanju bilo slabo obučeno i utrošak municije je bio znatno veći nego kod bugarskih pušaka. Nije bilo dovoljno puščane municije, jer se raspolagalo samo sa 8,700.000 fišeka umesto sa 15,000.000, koliko ih je stvarno bilo potrebno. Topovi su, većim delom, bili zastareli i oštećeni u dva prošla srpsko-turska rata, dok novi, naručeni iz Francuske, nisu bili stigli. Do 26. oktobra završena je koncentracija srpske vojske, a četiri dana doznije srpske snage su izbile na bugarsku granicu: glavnina na prostoriju Svodje—Piroć—Bela Palanka, a pomoćni delovi kod Knjaževca, Zaječara i Negotina. Na zahtev Austro-Ugarske, kralj Milan je povukao svoju naredbu od 24 (5. novembra) oktobra, upućenu trupama da pređu bugarsku granicu, kako bi se sačekala odluka Konferencije predstavnika velikih sila u Carigradu, zakazane za 25 (6. novembra) oktobra, radi srpsko-bugarskog spora. Konferencija je odužila svoj rad i bila onemogućena, zbog nesloge velikih sila, da donese meritornu odluku, pa je kralj Milan objavio Bugarskoj rat, 2/14. novembra 1885. godine.

Shodno ratnom planu, trebalo je da srpska vojska svojim glavnim snagama, jačine oko 46.000 ljudi (Dunavska, Drinska, Šumadijska, Moravska divizija i Konijska brigada), nastupa od Pirota prema Sofiji, a pomoćnim delovima (Timočka divizija), jačine oko 15.000 ljudi, od Zaječara prema Vidinu. Ovim srpskim ratnim planom predviđeno je osvajanje Sofijskog okruga do Ihtimana, a Vidinskog do Loma, nakon čega bi srpska vojska prešla u odbranu. Radi obuhvata bugarskog levog krila, Moravskoj diviziji je naređeno da nastupa preko Daščanog kladenca ka Trnu i Brezniku. Zbog neizvesnosti turske neutralnosti i očekivanja odluke Konferencije velikih sila u Carigradu, kralj Milan je zadržao srpsku vojsku na bugarskoj granici do 2/14. novembra 1885. U međuvremenu Bugari su uvelike otpočeli sa prebacivanjem snaga iz Istočne Rumelije na granicu prema Srbiji i utvrdili položaje kod Sofije, što Srbi

u vreme izrade ratnog plana nisu imali u vidu. Zbog toga srpski ratni plan više nije odgovarao situaciji na bojnopolju.

Budući da ni s jednom balkanskom državom Srbija nije imala zaključen savez, to rat protiv Bugarske nije bio ni diplomatski pripremljen. Nakon plovdivskog prevrata, Srbija je ponudila Rumuniji zaključenje saveza protiv Bugarske, što je ova odlučno odbila, odlučivši da ostane neutralna, dok je Grčka tražila zaključenje saveza protiv Turske. Pošto je u državnoj kasi bilo svega 60.000 dinara, to su svi troškovi za ratne pripreme Srbije podmireni iz sume od oko 24.000.000 dinara, pozajmljene u inostranstvu.

Od velikih sila, članice Trojecarskog saveza, kao i Turska, po bugarskom pitanju zalagale su se za održanje status quo, tj. stanja u Evropi određenog odlukama Berlinskog kongresa, u čemu je, na opšte iznenađenje, prednjačila Rusija. Takvom stavu se suprotstavila Engleska, odobravajući ujedinjenje Kneževine Bugarske i Istočne Rumelije, dok su Francuska i Italija lavirale između engleskog i ruskog stava, naginjući, katkada, više na političku orijentaciju Engleske.¹²³

Slovenci su, sudeći po sadržaju objavljenih izveštaja i članaka u slovenačkim novinama, pratili sa napregnutom pažnjom borbu bugarskog naroda za uspostavljanje jedinstvene bugarske države, uz neskrivenu želju da se taj narodni ideal što pre ostvari. Najčitaniji slovenački list, »Slovenski Narod«, saopštio je, krajem prve dekade maja, da je na Đurđevdan, 23 (5. maja) aprila, u Plovdivu došlo do sukoba između Bugara i Grka, prilikom čega je bilo i ljudskih žrtava, a u informaciji od 20. maja, označen je kao glavni krivac za to grčki konzul, jer je tog dana, na imendan grčkog kralja, održao huškački govor sa balkona konzulata,¹²⁴ dok je, osam dana docnije, u ovom listu navedeno da je grčki ministar spoljnih poslova uložio žalbu kod turskih diplomata u Carigradu i Atini zbog bugarskih nasilja nad Grcima u Plovdivu na Đurđevdan, kao i to, kako je odlučeno da se ceo slučaj, vezan za plovdivski bugarsko-grčki eksces, podrobno ispita.¹²⁵ Dalje je u ovom listu, krajem maja, izražena sumnja da je bugarska vlada izvršila sve pripreme da pripoji Istočnu Rumeliju Kneževini Bugarskoj, a početkom jula, da su lideri Liberalne stranke iz Istočne Rumelije bili u Sofiji i od predsednika bugarske vlade, Petka Karavelova, dobili uveravanja da će svesrdno pomoći težnju Istočne Rumelije da se ujedini sa Kneževinom Bugarskom.¹²⁶

U podužem sastavu, s kraja prve dekade januara 1885, organ slovenačkih klerikalaca je svojim čitaocima, nakon prezentiranja osnovnih geografskih i etnografskih podataka za Kneževinu Bugarsku, Istočnu Rumeliju i Makedoniju, istakao da bugarska liberalna vlada, predvođena Petkom Karavelovim, teži da pripoji Kneževini Bugarskoj Istočnu Rumeliju i »možda još i Makedoniju«, te tako ustanovi Veliku

¹²³ Opširnije o plovdivskom prevratu i ratnim pripremama Srbije i Bugarske od plovdivskog prevrata do otpočinjanja neprijateljstva, 6/18. septembra—2/14. novembra 1885, v.: A. Benderev, Srbsko-bolgarska vojna 1885 goda, Š. Peterburg, 1892, str. 20—113; C. Regenspurky, Die Kämpfe bei Slivnica am 17. 18. und 19. November 1885, Wien, 1895, str. 8—41; H. Kunz, Taktische Beispiele aus den Kriegen der neuesten Zeit, 1880—1900, erstes Heft: Der serbisch-bulgarische Krieg 1885, Berlin, 1901, str. 3—30; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Beograd, 1901, str. 29—110; isti, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 37—106; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 219—242; Š. Novaković, op. cit., str. 6—18, 20—28; Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva . . . , str. 57—272; J. Venediktov, Istorija na Srbsko-bulgarskata vojna 1885 godina po najnovite pečatni istočni i neizdati dokumenti, Sofija, 1910, str. 2—27; Ščab na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-bulgarskata vojna 1885 goda . . . , str. 79—246; K. Todorov, op. cit., str. 78—91; D. Kosev, Obščestveno-ikonomičesko i političesko razvitie sled Osvoždenieto (1878—1885) . . . , str. 65—81; V. J. Vučković, op. cit., str. 11—42; S. N. Penkov, op. cit., str. 102—132; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bulgarskata vojna 1885 . . . , str. 22—163; isti, Svedinenieto 1885 . . . , str. 137—204, 307—316.

¹²⁴ o čemu je, kao najvažnije, tamo navedeno ovo: »Nemire v Plovdivu zakrivil je pa pred vsem grški konzul, ki je s svojega balkona govoril jako hujskajoč govor na svoje rojake. Vzhodnorumeljska vlada in ruski konzul sta vse mogoče storila da pomirita narod. Tudi vojaščina ni mogla dosti opraviti. Kakor se govori je razburjeno prebivalstvo ulomilo v jedno grško lekarno, nekaj prodajalnic in kavarn in tam vse razbilo in polomilo. Ko so se grške zastave snele, se je ljudstvo samo od sebe pomirilo« (»Slovenski Narod« 113, 20. V 1885).

¹²⁵ Up.: »Slovenski Narod« 105, 113, 119 od 9, 20. i 28. V 1885.

¹²⁶ Up.: »Slovenski Narod« 118, 149 od 27. V i 4. VII 1885. — Organ slovenačkih liberala nije bio dovoljno obavešten o stavu predsednika bugarske vlade, Petka Karavelova, sredinom 1885. godine, prema ujedinjenju severnog i južnog dela Bugarske. U to vreme Karavelov je bio odsudno protivan ozbiljnjem radu na ujedinjenju Bugarske, držeći se negativno prema Revolucionarnom komitetu Zaharija Stojanova, odbacivši njegove planove kao veoma opasnu avanturu (K. Todorov, op. cit., str. 82—83).

Bugarsku. Očito odobravajući nastojanja Bugara, da anuliraju odredbe Berlinskog ugovora i realizuju ujedinjenje severne i južne Bugarske, nepoznati autor ovog sastava zaključuje: »Korak po korak, Bugari se približuju svom ujedinjenju, pre svega zato što Evropa o tome neće ništa da čuje«. To je istaknuto u ovom listu i u broju dva dana docnije i naglašeno: »Oni će ga, ipak, doseći, jer na to ih Turci svojim progonima i pokoljima u Makedoniji pripravljuju«. ¹²⁷ Početkom juna, u delu saopštenja u ovom listu, navodi se kako je u Istočnoj Rumeliji otpočelo ustaničko vrenje protiv turske vladavine. ¹²⁸

Više od dva najčitanija slovenačka dnevnika, »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«, večernji prilog organa Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Ljubljanski List«, posvetio je pažnju borbi bugarskog naroda za ujedinjenje tokom prvih osam meseci 1885. Tako je ovaj list, u broju od 12. maja 1884, objavio kratak uvodnik s naslovom »Bolgarija in vzhodna Rumelija«, u kome je, kao najvažnije, istaknuto kako je bugarski narod postao pastorak evropske diplomatije, jer je njegova zemlja na Berlinskom kongresu podeljena na Kneževinu Bugarsku i Istočnu Rumeliju, čime je stvoren »glavni uzrok stalnih rasprila između Kneževine Bugarske i Turske«. Na kraju ovog uvodnika, nakon upozorenja o dolasku novog generalnog gubernatora za Istočnu Rumeliju, Gavrila Krestoviča, »Bugarina, uživaoca simpatija Grka i Turaka«, ¹²⁹ u smislu zaključka istaknuto je: »Stvarno, ideja ujedinjenja pod upravom Krestoviča neće se ostvariti, ali će se, zato, narod mirno razvijati i snažiti, te će potom lakše, kada dođe pravi trenutak, stupiti u borbu i rešiti je u svoju korist«. ¹³⁰ Tokom 1885. ovaj list je objavio nekoliko sastava, u kojima je izraženo mišljenje, da Bugari s pravom zahtevaju ujedinjenje Kneževine Bugarske i Istočne Rumelije. Tako je, krajem druge dekade maja, u ovom listu kratko navedeno, da u Istočnoj Rumeliji jača pokret za ujedinjenje sa Kneževinom Bugarskom, a u broju od početka juna da se Grci prema Bugarima drže neprijateljski, dok je krajem jula navedeno da narod Istočne Rumelije s pravom zahteva ujedinjenje sa Kneževinom Bugarskom, jer su se državnici na Berlinskom kongresu prevarili kad su južnu Bugarsku ostavili pod turskom upravom, uvereni da će Porta realizovati tamo reforme, koje joj je Kongres stavio u zadatak. ¹³¹ Konačno, u broju od 22. avgusta, u ovom listu je objavljeno kratko saopštenje »o nedavnom odbijanju stanovnika Maraša, predgrada Plovdiva, da plate porez poreskim činovnicima«. Taj pokret se, kako je tamo rečeno, naglo raširio. Došlo je do intervencije žandarmerije, »pa je deset lica bilo ranjeno, dok ih je veći broj uhapšen«. ¹³²

O plovdivskom prevratu i događajima koji su mu neposredno usledili: zbacivanje generalnog gubernatora i obrazovanje Privremene vlade, objavljivanje mobilizacije i slanje oružanih snaga na bugarsko-tursku granicu, 6/18. septembra, dolazak bugarskog kneza, Alexandra Battenberga, predsednika vlade Kneževine Bugarske, Petka Karavelova, i predsednika Narodnog sabora, Stefana Stambolova, i drugih uglednih bugarskih političkih ličnosti u Plovdiv i proglašenje Battenberga za kneza ujedinjene Bugarske, 10/22. septembra, slovenačka javnost je bila blagovremeno, tačno i, gotovo, do u sitnice upoznata. Informisana je bila i o tome, da je bugarski narod jednodušno i svesrdno prihvatio ujedinjenje Kneževine Bugarske i Istočne Rumelije, te i da su velike sile i cela Evropa iznenađeni događajima, koji

¹²⁷ Up.: »Slovenec« 5, 7 od 8. i 10. I 1885.

¹²⁸ O tome je tamo doslovno navedeno ovo: »Tudi po iztočni Rumeliji začelo se je opazovati gibanje, ki na vse drugo prej kaže, le na prijaznost proti Turkom ne! Saj bi bil pa tudi že skrajni čas, da bi odpodili starega vraga krščanstva iz Evrope; čas bi bil da bi se jugoslovanom dežele po Balkanu izročile zopet Jugoslovanom« (»Slovenec« 125, 5. VI 1885).

¹²⁹ koji je 14/26. aprila 1884. došao na položaj generalnoga gubernatora Istočne Rumelije umesto Aleksandra Bogoridi (Aleko-paše), kome je tada istekao mandat. Gavril Krestevič je ostao na položaju generalnog gubernatora Istočne Rumelije do 6/18. septembra 1885, tj. do plovdivskog prevrata. Ispoljio se kao svestan Bugarin, jer je održavao veze sa istočnorumeljskom Narodnom partijom, koja se borila za anuliranje odredaba Berlinskog ugovora i ujedinjenje bugarskog naroda (up.: K. Todorov, op. cit., str. 78—79, 81; Enciklopedija Bolgarija, tom 3, Bolgarska akademija na naukite, Sofija, 1982, str. 628—629).

¹³⁰ »Ljubljanski List« 61, 12. V 1885.

¹³¹ Up.: »Ljubljanski List« 111, 129, 170 od 18. V, 1. VI i 29. VII 1885.

¹³² »Ljubljanski List« 190, 22. VIII 1885.

su se odigrali u Plovdivu. Tome su, naravno, najviše doprineli slovenački listovi, koji su događajima u Plovdivu i njihovom odjeku posvetili veliku pažnju, nastojeći da svojim čitaocima prezentiraju što autentičnije podatke o njima.¹³³

Sudeći po orijentaciji većine slovenačkih listova, slovenačko javno mnjenje je, s manjim izuzecima, otvoreno podržavalo ujedinjenje Kneževine Bugarske sa Istočnom Rumelijom. U tome je prednjačio organ slovenačkih liberala. Već treći dan po plovdivskom prevratu, on je objavio članak s naslovom »Dogodki na Bolgarskem«, u kome je istaknuto pravo bugarskog naroda da živi u jednoj državi.¹³⁴ U broju od 1. oktobra, u napisu »Zjedinjenje severne in južne Bolgarije«, objavljen je izvorni dopis iz Plovdiva od 20. septembra, u kome nepoznati autor, uz neskrivenu radost, hronološki navodi događaje vezane za plovdivski prevrat, ističući da su »Bugari s obe strane Balkana čeznuli za jedinstvom« i da su ovo izveli »bez buke, jer je bilo dobro pripremljeno«. Na kraju ovog dopisa, nakon naglaske da su Bugari prožeti oduševljenjem i »kako dolaze dobrovoljci iz svih krajeva Istočne Rumelije, Kneževine Bugarske i Makedonije«, istaknuto je ovo: »Poželeti je samo da se ta iznenadna promena, kojoj je dosada bila sreća naklonjena, ne bi preobrazila nepovoljno za Bugare.«¹³⁵ Krajem prve i u prvoj polovini druge dekade oktobra, u ovom listu je u četiri dela objavljen članak s naslovom »O balkanskih zadevah«, u kome se, nakon rekapitulacije događaja vezanih za plovdivski prevrat, opravdava ujedinjenje severne i južne Bugarske sledećim razlozima: jer Turci nisu sposobni, ni izdaleka, kao Bugari »za trgovinu i drugi produktivan rad«; jer se turski stanovnici u Istočnoj Rumeliji neće protiviti ujedinjenju sa Kneževinom Bugarskom, budući da su uvereni u potpunu nesposobnost turskog feudalnog uređenja da upravlja Bugarima; jer je Berlinski kongres neopravdano razdelio Bugarsku na dva dela; jer je narod iz severnog i južnog dela Bugarske plebiscitarno ispoljio zahtev da želi živeti u sjedinjenoj bugarskoj državi; i jer je vrednom bugarskom narodu Istočne Rumelije, »žitnice Turske«, postala nepodnošljiva eksploatacija i ugnjetavanje od organa turskih vlasti pa je potražio, kao jedini mogući izlaz, definitivno oslobođenje od Turske i ujedinjenje sa svojom jednokrvnom braćom iz Kneževine Bugarske.¹³⁶

Tri dana po plovdivskom prevratu, organ slovenačkih klerikalaca objavio je duži izveštaj o događajima vezanim za plovdivski prevrat, u kome veći deo teksta tretira pitanje uzroka nastanka samog događaja i njegovo pravdanje.¹³⁷ Tri dana docnije, u ovom listu je, kao najvažnije, navedeno kako su odluke Berlinskog kongresa, razdelivši bugarski narod, dovele do »sadašnjeg ustanka«.¹³⁸

¹³³ Up.: »Slovenski Narod« 213, 214, 215, 223 od 19, 21, 22. IX i 1. X 1885; »Slovenec« 213, 214, 215 od 19, 21, 22. IX 1885; »Soča« 39, 41, 25. IX i 9. X 1885; »Novice« 38, 23. IX 1885, str. 308; »Slovenski Gospodar« 39, 24. IX 1885, str. 313; »Laibacher Zeitung« 214, 215, 216, 217 od 21, 22, 23. i 24. IX 1885, str. 1736, 1742, 1752, 1758; »Ljubljanski List« 213, 214, 215, 216, 217, 220 od 19, 21, 22, 23, 24. i 28. IX 1885; »Laibacher Wochenblatt« 268, 26. IX 1885.

¹³⁴ O tome je u ovom napisu doslovno rečeno ovo: »Diplomacija je na kongresu Berolinskem razcepila narod bolgarski; namesto da bi mu bila dala jedinstvo države, oddeila mu je kneževino bolgarsko in poleg nje ustvarila še državno-pravni in mejnarodni nestvor, ki se zove Vzhodnja Rumelija. Okolnosti so kazale bolgarskemu narodu in pokrovitelstvu njegovemu, udati se takim osnovam. Toda program bolgarskega naroda, ki je izražen v San-Stefanskem dogovoru in se kratko glasi: zjedinjenje vseh Bolgarov, ta je ostal živ ne le v kneževini, nego tudi v Vzhodnji Rumeliji in ohranjene so mo ostale simpatije v tistih krogih, ki so že bili pokazali voljo in moč uveljaviti ta program in dati mu polu izraz v zemljevidu Balkanskega poluotoka. In ni bilo dvojbe, da se ta program tudi kdaj uresniči. Naj se mu je tudi upirala Evropa, trdilo se je lahko, da bode njega uresničenje baš tako malo ubranila, kakor ni ubranila zjedinjenja Italije, Nemčije, povečanja Srbije in Črne Gore, ustanavljanja nadbalkanske Bolgarije in tako dalje. Vendar se pa ni nihče nadejal, da se tako kmalu utegnejo izpolniti iskrene narodne želje slehernega Bolgara. Ze danes namreč, ako ne motijo nas vsa znamenja, lahko pozdravljamo dogodke, s katerimi se je zasnula ponovljena jugoslovanska država, zjedinjena Bolgarija« (»Slovenski Narod« 214, 21. IX 1885).

¹³⁵ »Slovenski Narod« 223, 1. X 1885.

¹³⁶ Up.: »Slovenski Narod« 231, 232, 233, 234 od 10, 12, 13. i 14. X 1885.

¹³⁷ Najvažniji deo ovog sastava glasi: »Bolgari po iztočni Rumeliji že zdavnej hrepene po napredku; da ga dosežejo, dobro vedó, da jim je edino le v zvezi s svojimi brati v kneževini mogoče in da se morajo turskega jerobstva otresti, v kterega sta jih zakleta sovražnika vsega Slovanstva Bismark in Andrasy leta 1878 zakovala v mirovni pogodbi Berolinski Rusa prisilivši, da se morajo Bolgari razcepiti. Mojsterski je bil tisti čin nemškega lisjaka, toda srečen ni bil. Prokletstvo sledilo mu je za petami. Kar je Bog združil, naj človek ne loči! Bismark se je drznil Bolgare razcepiti, ravnoak utrgala se je pa vrh gore skala, ktera bo v dolino bobneč zatiralca Bolgarov potrla. Rumeljski Bolgari obrnili so se najprvo do svojih bratov v kneževini in kar se jim je ondi lansko leto in letos spomladi odbilo, da namreč ni še čas za vstajo, zgodilo se bo sedaj« (»Slovenec« 214, 21. IX 1885).

¹³⁸ O tome tamo stoji ovo: »Tu pač ni treba dolgo premišljati. Vsakemu je znano, da ko bi Angleska in Nemška ne bili Bolgarov ločili v kneževino pred Balkanom in v pokrajini za Balkanom (iztočno

Organ slovenačkih liberala u Trstu i okolini, »Edinost«, posvetio je plovdivskom prevratu, u broju od 23. septembra, uvodnik s naslovom »Bolgarska zarota«. Tamo je, nakon navođenja važnijih događaja koji su sledili neposredno iza plovdivskog prevrata, naročito istaknuto, da je taj događaj iznenadio svet, a posebno evropsku diplomatiju, i da je od bugarskog naroda oduševljeno prihvaćen. Potom nepoznati autor ovog napisa, nakon naglaska, kako su Bugari na suptilan način izveli prevrat u Plovdivu,¹³⁹ upozorava da nije isključeno da se to dogodilo kao posledica sporazuma ruskog i austrijskog cara na sastanku u avgustu 1885. u Kromerižu. Na kraju, u smislu zaključka, posle napomene kako je pre događaja u Plovdivu bugarski knez bio primljen od austrijskog cara i kako je, bez obzira na sporazum ruskog i austrijskog cara, ostalo sporno pitanje budućnosti Makedonije i Albanije kao i prodora Habsburške Monarhije do Soluna, navedeno ovo: »Bilo kako bilo, u najnovije vreme bliže se lepši dani Slovenima na Balkanskom poluostrvu. Imajući to u vidu, mi Slovenci s radošću pozdravljamo oslobođenje Bugarske.«¹⁴⁰ U kraćem uvodniku s naslovom »Kaj novega na jugu?«, organ goričkih liberala, »Soča«, krajem prve dekade oktobra, po isticanju da je plovdivski prevrat iznenadio evropsku diplomatiju, budući da je, tobože, Rusija nameravala izvesti »ujedinjenje Bugarske u korist crnogorskog kneza«, prezentirao je svojim čitaocima kategoričnu tvrdnju da je bugarsko ujedinjenje svršena stvar.¹⁴¹

Od ostalih slovenačkih listova, »Ljubljanski List« je plovdivskom prevratu poklonio najviše pažnje i ispoljio otvorenu blagonaklonost prema ujedinjenju severne i južne Bugarske. Treći dan po plovdivskom prevratu, ovaj list je objavio kratak uvodnik s naslovom »Velika Bolgarija«, u kome nepoznati autor ističe neizvesnost što se tiče obaveštenosti sila Trojecarskog saveza o plovdivskim događajima pre nego što su postali stvarnost. U nastavku je navedeno da se aktom sjedinjenja severne i južne Bugarske dezavuušu odredbe Berlinskog ugovora.¹⁴² Ovine valja dodati i uvodnik s naslovom »Dogodki v Bolgarski«, koji je objavljen u ovom večernjem ljubljanskom dnevniku, dva dana dočnije. Kao najvažnije, tamo je rečeno da je ujedinjenje severne i južne Bugarske snažno odjeknulo u Evropi.¹⁴³ Preostali listovi, »Novice« i »Slovenski Gospodar«, su naveli događaje, vezane za plovdivski prevrat, bez osude i pohvale, uz isticanje da su po mir prouzrokovali opasnu političku situaciju, dok su »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt«, u svojim kratkim i prvim komentarima, nakon faktički izvršenog sjedinjenja severne i južne Bugarske, istakli da je taj događaj u suštaj protivnosti sa slovom i duhom temeljnih odredbi Berlinskog ugovora, jer se njime narušava ravnoteža snaga na Balkanskom poluostrvu.¹⁴⁴

Rumelijo), bi sedaj ne bilo ustaje. Jeden narod in jedne krvi so; zakaj bi torej tudi kot jedna politična družina skupaj ne živeli? Zavist jih je ločila, potreba jih je združila, vse drugo odločila bode pa bodočnost in junaštvo. Da je pa ravno ta ustaja velikanskega pomena za popolni preobrat balkanske politike dokazoval nam bode pa čas« (»Slovenec« 217, 24. IX 1885).

¹³⁹ O čemu tamo doslovno stoji ovo: »Priznati je treba, da so Bolgari jako fino iztuhtali in dognali ta državni prevrat, kaj takega ne bi se bila prebrisana diplomacija mislila od še mladih Bolgarov tolike edinosti in politične discipline ne bili niti drugi slovanski bratje od njih pričakovali« (»Edinost« 76, 23. IX 1885).

¹⁴⁰ »Edinost« 76, 23. IX 1885.

¹⁴¹ Najvažniji deo tog saopštenja glasi: »Naj pa bode temu kakor hoče, stalno je, da niti Turkom najprijaznejši listi ne mislijo več na to, da bi se to zjedinjenje zopet dalo uničiti; vsi računajo s tem in vsi so uverjeni, da ostaneti Bolgarija in vzhodnja Rumelija zjedinjeni. Bolgari v obeh deželah pripravljeni so, prej preliči zadnjo kapljo krvi nego odstopiti od svojih tirjatev.« (»Soča« 41, 9. X 1885).

¹⁴² O tome, pored ostalog, tamo stoji ovo: »Gotovo je da bode ta korak Bolgarije in Rumelije v prah poteptal določila Berolinske pogodbe, da bode odpravil njega veljavo. Morda da so merodajne vlasti prišli tudi zdaj uže do drugega prepričanja, da Berolinski pogodbi ne privedajo več one prave prvotne pomembe ter so v skupnem sporazumljenji napravile drug načrt evropskemu zemljevidu na jugu. Prihodnji dnevi prinesli nam bodo gotovo več pojasnila v to zdaj še temno, zamotano zadevo« (»Ljubljanski List« 214, 21. IX 1885).

¹⁴³ O tome je tamo, kao najvažnije, navedeno ovo: »Posebno slovanski narodi sledé z velikim zanimanjem razviku najnovije revolucije, ki se je tako nenadoma, tako redno vršila dole na Balkanu. Narod bolgarski je stoletja in stoletja nosil težki jarem turškega gospodarstva, stopil je na noge in nepopisno navdušenje zavladalo je po poljanah bolgarske zemlje. Ljudstvo južne i severne Bolgarije zbira se navdušeno krog kneza Aleksandra in od vseh strani dohajajo brojavi v kneževu stolicu, da so Bolgari pripravljene žrtvovati blago in življenje za svobodno Bolgarijo. Čini, ki spominjajo na rimska in grška patrioćna dela, vrše se po deželi. Navdušenje nima konca in kraja. Ves narod je na nogah ter prisega zvestobo in udanost novi uredbi« (»Ljubljanski List« 216, 23. IX 1885).

¹⁴⁴ Up.: »Novice« 38, 23. IX 1885, str. 308; »Slovenski Gospodar« 39, 24. IX 1885, str. 313; »Laibacher Zeitung« 215, 216 od 22. i 23. IX 1885, str. 1742, 1752; »Laibacher Wochenblatt« 268, 26. IX 1885.

Poput dnevne i nedeljne štampe u Evropi, i slovenački listovi su hiperbolisali ulogu kneza Alexandra Battenberga u događajima vezanim za plovdivski prevrat. Međutim, stvarne osnove za to nije bilo. Sve do avgusta 1885, tj. do manevara bugarske vojske u Šumenu i kontaktiranja sa Battenbergom protagonista borbe za ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske, Dimitra Rizova i majora Sava Mutkurova, bugarski knez je bio odsudno protivan bilo kakvom radu za sjedinjenje Istočne Rumelije i Kneževine Bugarske. Otada, pa nadalje, bugarski knez, Alexander Battenberg, kolebao se između odluke da stane na čelo tako važnog pokreta i odgovornosti, koju ona neminovno za sobom povlači. Računajući da će do prevrata doći krajem septembra, bugarski knez je bio iznenađen događajima u Plovdivu, 6/18. septembra, i pozivom od Privremene vlade da se stavi na čelo pokreta, ali je, ipak, psihički bio pripremljen za njih. On je, posle izvesnog kolebanja, budući da je nedavno uveravao ruskog kancelara, Nikolaja Girsu Karloviča, u to, da se ne radi na ujedinjenju Bugarske, doneo odluku da otputuje u Plovdiv i stavi se na čelo pokreta, smatrajući da je to jedini put da se približi narodu i sačuva svoj ugroženi presto. Nakon toga, Battenberg je iz Šumena otputovao u Trnovo, gde je uticao na predsednika bugarske vlade, Petka Karavelova, da se opredeli za plovdivski prevrat. U zajednici sa predsednikom bugarske vlade i predsednikom Narodnog sobranja, Stefanom Stambolovim, koji je uticao na kneza da se brzo opredeli za ujedinjenje Bugarske, Battenberg je izdao naredbu o mobilizaciji oružanih snaga i sazivu Narodnog sobranja na izvanrednu sednicu za 10/22. septembra i telegrafski zatražio »potporu ruskog cara za stvar bugarskog naroda«. U zajednici sa Karavelovim i Stambolovim prispeo je u Plovdiv, 10/22. septembra, kada se Battenberg oficijelno proglasio za kneza ujedinjene Bugarske. Privremena vlada je bila raspuštena, pa je za kneževskog komesara bio postavljen dr Georgi Stranski, a za njegove pomoćnike Petko Slavejkov i Jakim Gruev. Važno je istaći još i to, da je Battenberg povukao pametan potez time što je posle službe božije, održane u plovdivskoj katedrali, otišao i u džamiju i naredio da se čitaju molitve za sultana, što je veoma polaskalo tamošnjim Turcima. Ovome treba dodati i uspeh bugarske vlade u sprečavanju prebacivanja ustaničkih četa u Makedoniju i time znatno doprinese očuvanju mira u ovoj pokrajini. Time je bio onemogućen bilo kakav izgovor bečkoj vladi za intervenciju Habsburške Monarhije u Makedoniji, čije su aspiracije na Solun bile poznate.¹⁴⁵

Slovenački listovi, kako smo rekli, predstavili su slovenačkoj javnosti bugarskog kneza, Alexandra Battenberga, kao glavnog aktera u preduzetim poduhvatima usmerenih ka ujedinjenju severnog i južnog dela Bugarske. Do toga je, verovatno, došlo otuda, što slovenačka publicistika nije bila potanko informisana o radu »Bugarskog tajnog centralnog revolucionarnog komiteta« i njegovih osnovnih pokretačkih snaga: Zaharia Stojanova, Ivana Andonova, Todora Gateva, Petra Zografskog i dr. na ujedinjenju bugarskog naroda. Nekoliko niže navedenih primera, kako mislimo, potvrđuje ovo rezonovanje. Tako je »Slovenski Narod«, prvi dan po plovdivskom prevratu, kratko i tačno saopštio slovenačkoj javnosti da je bugarski knez naredio da se izvrši mobilizacija vojske, saziv Narodnog sobranja za 22. septembra u Sofiji i da je prihvatio poziv Privremene istočnorumelijske vlade, te, u pratnji predsednika bugarske vlade, iz Varne otputovao za Plovdiv.¹⁴⁶ Dva dana docnije, u ovom listu je objavljen članak s naslovom »Dogodki na Bolgarskem«, gde je, pored ostalog, u sažetoj formi, naveden najbitniji deo plovdivskog prevrata, uz naglasak da je bugarski knez, Alexander Battenberg, prispeo u Plovdiv i »da se je u posebnoj proklamaciji proglasio za kneza severne i južne Bugarske«. ¹⁴⁷ U izvornom dopisu od 20. i 22. sep-

¹⁴⁵ Opširnije o stavu bugarskog kneza i njegove vlade prema pitanju borbe za ujedinjenje severne i južne Bugarske, v.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 21—26; K. Todorov, op. cit., str. 81—85; J. Mitev, Istorija na Srpsko-bugarskata vojna 1885 . . . , str. 30, 33—35, 41—43; isti, Soedinienieto 1885 . . . , str. 199—203.

¹⁴⁶ »Slovenski Narod« 213, 19. IX 1885.

¹⁴⁷ Kao najvažnije, o tome tamo piše ovo: »Z nepopisno navdušenostjo zbira se narod bolgarski pod narodno svojo zastavo radovoljen braniti bolgarstvo Vzhodnje Rumelije s krvjo svojo in imetkom svojim. Ali tedaj si moremo misliti sijajnejšo izjavo naroda in kneza bolgarskega, da se je približal dan zjedinenja, dan Velike Bolgarije« (»Slovenski Narod« 214, 21. IX 1885).

tembra iz Plovdiva, objavljenom u ovom listu početkom oktobra, pod naslovom »Zjedinjenje severne in južne Bolgarije«, dominira misao o zbijenosti redova bugarskog naroda oko svoga kneza u cilju očuvanja sjedinjenja Kneževine Bugarske i Istočne Rumelije.¹⁴⁸ Dalje je u izvornom dopisu iz Plovdiva od 9. oktobra, koji je deset dana docnije objavljen u organu slovenačkih liberala kao uvodnik s naslovom »Iz zjedinjene Bolgarije«, naročito istaknuto, da su simpatije bugarskog naroda prema svome knezu u stalnom i naglom porastu, što se očituje posle plovdivskog prevrata.¹⁴⁹

Početak treće dekade septembra, organ slovenačkih klerikalaca je, u sklopu komentara o plovdivskom prevratu, naveo »da je bugarski knez Alexander pozvao svoju vojsku pod oružje i namerava da zajedno sa njom priskoči u pomoć ostaloj ugnjetenoj braći u Rumeliji. Skoro je sigurno, da tako nije postupio na svoju ruku, već na mig iz Petrograda«. To je, možda, rezultat nedavnog sporazuma između ruskog i austrijskog cara u Kromerižu, što je i u narednom broju ovog lista s posebnim naglaskom rečeno.¹⁵⁰ Narednog dana je u ovom listu upućena pohvala na adresu bugarskog kneza, što se je odazvao pozivu Privremene vlade u Plovdivu da preuzme vlast i tako postane vladar ujedinjene Bugarske. Označavajući tadašnjeg nemačkog kancelara, Otta Bismarcka, kao glavnog krivca što je bugarski narod odlukom Berlinskog kongresa bio podeljen, tim pre što je i on doprineo da je Alexander Battenberg postao bugarski knez, nadajući se da će ovaj Nemaac ostati veran odlukama pomenutog Kongresa i raditi protiv sjedinjenja Bugarske, nepoznati autor kaže, »da se je Alexander pobugario i bacio pod noge Bismarckove namere«. ¹⁵¹ Konačno pri samom kraju septembra, u ovom listu je istaknut kao pozitivan potez kneževa zabrana Bugarima da u Makedoniji izvode bilo kakvu agitaciju, kako bi se rumelijski pokret lokalizovao.¹⁵²

I drugi slovenački listovi su isticali, navodnu, presudnu ulogu bugarskog kneza u plovdivskim događajima. Tako su »Edinost«, 23. septembra, a »Soča« dva dana docnije, kategorički tvrdili, da je, navodno, bugarski knez svojevremeno dobio od austrijskog i ruskog cara podršku da organizuje i izvede sjedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom.¹⁵³ Početkom oktobra, organ goričkih liberala je istakao, kako je bugarski knez pametno postupio što je bio na službi božjoj u plovdivskoj glavnoj džamiji i zahtevao da se čitaju molitve za zdravlje sultana, jer je time privoleo tamošnje Turke da priznaju sjedinjenje Bugarske. Pored toga, pohvaljen je i Battenbergov potez, sračunat na preduzimanje potrebnih mera radi očuvanja mira u Makedoniji.¹⁵⁴ Konzervativno orijentisan štajerski list, »Slovenski Gospodar«, u broju od 24. septembra, pored navođenja glavnijih događaja vezanih za plovdivski prevrat, dodelio je Battenbergu glavnu ulogu u njima, a sedam dana docnije, istakao da je vođa rumelijskih muslimana pozdravio u Plovdivu bugarskog kneza kao vladara ujedinjene Bugarske.¹⁵⁵ Dan po izvršenju plovdivskog prevrata, »Ljubljanski List« je kratko saopštio da je Privremena plovdivska vlada pozvala bugarskog kneza da dođe u Plovdiv i preuzme vlast, a dva dana docnije, da Battenberg nije iznenađen plovdivskim prevratom, dok je u broju od 28. septembra rečeno da bugarski vladar nije znao za pripreme usredsređene na izvođenje ujedinjenja severne i južne Bugarske, što je istaknuto i u broju od 7. oktobra, uz naglasak kako je bugarski knez, u pismima austrijskom i ruskom caru, kategorički tvrdio da nije bio

¹⁴⁸ Up.: »Slovenski Narod« 223, 224 od 1. i 2. X 1885.

¹⁴⁹ »Slovenski Narod« 238, 19. X 1885.

¹⁵⁰ »Slovenec« 214, 215 od 21. i 22. IX 1885.

¹⁵¹ O tome je doslovno u ovom sastavu navedeno sledeće: »Vox populi vox Dei«, mislil si je knez Alexander, sprejemši povabilo Rumelijstov, da naj pride in vlado prevzame, in šel je. Casniki, kterim je pravica prva in politika šele druga reč, pravijo, da je prav storil ko je ubogal. Kaj bode Bismark rekli, ne vemo, zdi se nam pa, da bode prej ko ne s tistim rimskim vladarjem, ki se mu je Caesar reklo, iznenađen, če tudi ne do smrti ranjen, ves zavzet vskliknil! 'Kaj tudi ti Brutus!' Bismark je namreč zahteval, da naj se Bolgari, to najpridnejše slovansko pleme na Balkanu razcepijo v kneževino in pa v iztočno Rumelijo. Da se ne bodo tako hitro zopet združili, dal jim je nemškega kneza Battenberga Aleksandra. Ravno ta Alexander se je pa ves pobolgaril in je Bismarkove nakane pogazil v blato« (»Slovenec« 215, 22. IX 1885).

¹⁵² »Slovenec« 221, 29. IX 1885.

¹⁵³ Up.: »Edinost« 76, 23. IX 1885; »Soča« 39, 25. IX 1885.

¹⁵⁴ »Soča« 40, 2. X 1885.

¹⁵⁵ Up.: »Slovenski Gospodar« 39, 40 od 24. IX i 1. X 1885, str. 313, 321.

upoznat sa događajima u Istočnoj Rumeliji i »da su ga sami događaji primorali da je sa svojim imenom pokrio to što su drugi uradili«. ¹⁵⁶ Zadnjeg dana septembra, u »Ljubljanskom Listu« kratko je rečeno da bugarski knez u Plovdivu obilazi džamije, gde ga srdačno dočekuje muslimansko stanovništvo. Pored toga, tamo je istaknuto kako je bugarski knez preduzeo potrebne mere da se održi mir u Makedoniji, što je i »Laibacher Zeitung« istakao, krajem septembra i početkom oktobra, dok je u »Ljubljanskom Listu«, sredinom prve dekade novembra, navedeno: »Bugarskom knezu dolaze sa svih strana mnogobrojne adrese, u kojima mu narod izražava svoju odanost i gotovost podneti sve žrtve da se doseže ujedinjenje«. ¹⁵⁷

Kako se iz napred navedenog očituje, Slovenci su bili veoma zainteresovani za događaje odnoseće se na plovdivski preobrat. Oni su, većim delom, odobravali ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske u jednu državnu celinu. Međutim, Slovenci su opravdano strahovali da ovaj događaj ne dovede do oružanog sukoba lokalnog značaja ili, pak, širih dimenzija. Zbog toga je slovenačka javnost poklonila veliku pažnju držanju susednih balkanskih država prema bugarskom ujedinjenju, a posebno Kraljevine Srbije, budući da su njeni odnosi sa Kneževinom Bugarskom bili zaoštreni već više od godinu dana. Pored toga, Srbija je, kako smo već rekli, na bugarski akt sjedinjenja reagovala izjavom da je narušen status quo na Balkanskom poluostrvu i da traži njegovo uspostavljenje ili teritorijalnu naknadu, pa je objavila mobilizaciju i preduzela druge mere, koje su upozoravale da se sprema za rat. Slovenci, naročito liberalno orijentisani, nisu odobravali ovaj korak srpske vlade, jer su eventualni srpsko-bugarski ratni sukob tretirali kao bratoubilački rat, koji bi naneo nenadknadive štete politici jugoslovenske solidarnosti. Dobar deo slovenačke javnosti bio je uveren, da će Srbija tražiti naknadu za poremećenu ravnotežu plovdivskim prevratom samo u Staroj Srbiji i Makedoniji, pa nije osuđivao njene ratne pripreme. Takvo gledište bilo je prisutno gotovo do izbijanja srpsko-bugarskog rata. Niže navedeni probrani primeri iz ondašnjih slovenačkih listova nedvosmisleno će, kako mislimo, potvrditi navedeno. Tako je u napisu »Dogodki na Bolgarskem«, objavljenom u organu slovenačkih liberala treći dan po plovdivskom prevratu, pored odobravanja bugarskog ujedinjenja, izražena i bojazan da bugarsko pitanje, ako se naporom velikih sila brzo ne reši, postavi na dnevni red »celu vrstu orijentalnih pitanja, čije se rešenje stolecima prolongira«. Naročito je podvučeno da to pitanje ne trpi odlaganje zbog zaoštrenih srpsko-bugarskih odnosa i »nažalost povećane u još većoj meri u zadnje vreme antipatije između Srba i Bugara«. Na kraju ovog napisa je istaknuta želja, »da bi nas sadašnji bugarski koraci, koliko-toliko, približili tome vremenu, da bi na jugu i istoku bio Sloven gospodar. U to ime prate bugarsko odlično započeto delo naše najtoplije bratske želje«. ¹⁵⁸ Dalje je u ovom listu, u broju od 23. septembra, kratko i tačno saopšteno, da je srpski kralj izdao ukaz o mobilizaciji vojske i sazivu Narodne skupštine za 1. oktobar i privremeno ukinuo slobodu štampe i pravo zborovanja, a narednog dana veći deo podužeg sastava tretira stav Kneževine Srbije prema ujedinjenju Bugarske. ¹⁵⁹ Ista misao je došla do izražaja i u narednom broju ovog lista, uz naglasak, »da je srpski narod s veseljem pozdravio kraljev ukaz o mobilizaciji vojske, izražavajući želju da Srbija za sebe osigura Staru Srbiju i Makedoniju«. Takvo rezonovanje, s neznatnim modifikacijama, došlo je do izražaja i u naredna tri broja ovog lista. ¹⁶⁰ Dalje je u ovom listu, u broju od 2. oktobra, posle naglasaka da je u Srbiji počelo zasedanje Narodne skupštine

¹⁵⁶ Up.: »Ljubljanski List« 213, 214, 220, 228 od 19, 21, 28. IX i 7. X 1885.

¹⁵⁷ Up.: »Ljubljanski List« 222, 253 od 30. IX i 5. XI 1885; »Laibacher Zeitung« 221, 225 od 29. IX i 3. X 1885, str. 1793, 1824.

¹⁵⁸ »Slovenski Narod« 214, 21. IX 1885.

¹⁵⁹ O ovome je tamo doslovno navedeno sledeće: »Hudo je tudi prestrašil kralja Milana in srbsko vladu ta dogodek v Rumeliji. Večina naroda je proti Milanu, treba je le najmanjše iskre da pade njegov prestol. Zategadelj so pa v Srbiji hitro opravili vso tiskovno svobodo in pravo zborovanja, ko so začuli o najnovjšem gibanju. V Beogradu je narod jako razburjen, ker se je raznesla vest, da hoče Avstrija anektirati Bosno in Hercegovino. Vlada je sklenila mobilizacijo. Ne ve se, ali hoče biti samo pripravljena, da takoj zatre vsak ustanek, ki bi se prikazal, morda pa hoče poskusiti prisvojiti si Staro Srbijo in jeden del Makedonije, da bi se tako prikupila narodu. Po nekaterih je že Srbija odposlala nekaj vojakov na mejo.« (»Slovenski Narod« 216, 23. IX 1885).

¹⁶⁰ Up.: »Slovenski Narod« 217, 218, 219, 220 od 24, 25, 26. i 28. IX 1885.

i kako je »prekinut svaki prevoz ljudstva i robe železnicom na pravcu Beograd—Niš, radi prevoza vojske, životnih namirnica i municije«, navedeno da velike sile trebaju neodložno, ako budu priznale ujedinjenje Bugarske, da Kneževini Srbiji dodele Staru Srbiju. U suprotnom će Srbija posesti ovu pokrajinu.¹⁶¹ Narednog dana je ovaj list, bez komentara, naveo prestoni govor kralja Milana prilikom otvaranja zasedanja Narodne skupštine u Nišu, 19 (1. oktobra) septembra, napomenuvši da je neodređen, jer nije imenovao budućeg protivnika Srbije na bojnopolju, dok je to ovaj list učinio dva dana docnije. Naime, u podužem sastavu, nakon opaske da je »Times« objavio izveštaj svog beogradskog dopisnika, u kome je navedeno da su slavenofili pripremili za 1886. zbacivanje s bugarskog prestola kneza Alexandra Battenberga i srpskog kralja, Milana Obrenovića, i ujedinjenje Srbije, Stare Srbije, Makedonije, Bugarske i Rumelije na čelu sa vladarem Nikolom Petrovićem ili, pak, Petrom Karađorđevićem, istaknuto je, da je »srpska vlada s prestonim govorom imala želju da sakrije svoje vojne namere«.¹⁶² U napisu »Iz Srbije«, u broju od 14. oktobra, organ slovenačkih liberala, pored ostalog, saopštio je u celini, bez komentara, sadržaj proklamacije »emigranta Nikole Pašića i Peka Pavlovića, poznatog ustaničkog vođe iz hercegovačkog ustanka«. Dva dana docnije tu proklamaciju, odnosno poziv srpskom narodu na ustanak u cilju zbacivanja dinastije Obrenovića i naprednjačkog režima s vlasti, objavio je i organ slovenačkih klerikalaca, uz konstataciju »da Srbija ne izvodi mobilizaciju po narudžbini ili kao neku šalu«. Dalje je »Slovenski Narod«, u broju od 17. oktobra kratko saopštio da se ispostavilo kao netačno, da su bugarske vlasti uhapsile Nikolu Pašića i Peka Pavlovića »zbog proklamacije i organizovanja oružanih četa od izbeglica iz Srbije i Crne Gore«, radi čega je Srbija poslala na bugarsku granicu nove bataljone.¹⁶³ U broju od 15. septembra najčitaniji slovenački list je, nakon naglaske da su ekonomske potrebe prisilile Bugare da preduzmu odlučne korake ka ujedinjenju, istaknuto kako sada srpski kralj i njegova vlada sa svojim ratnim pripremama najviše pričinjavaju Bugarima smetnje,¹⁶⁴ a dva dana docnije

¹⁶¹ »Slovenski Narod« 224, 2. X 1885.

¹⁶² Deo o namerama kralja Milana i njegove vlade, što se tiče ratnih priprema i teritorijalnih pretenzija, glasi: »Sodi se da je srpska vlada hotela s prestolnim govorom samo zakriti svoje vojne nakane. Svoje mnenje bude pa pojasnila skupšćinarjem šele v jednej tajnej seji. Kakor se misli hoće vlada tako uravnati, da bude skupščina se sama izrekla za vojno katero bude potem začela vlada, izgovarajoč se pred velevlastmi, češ, da je prisiljena to storiti. Sicer pa hoće Srbija počakati posvetovanje konferencie, da bude videla, ali jej bodo velevlasti z lepa dovolilē kako povekšanje ozemlja ali pa ne. Po nekaterih poročilih misli Srbija prisvojiti si Staro Srbijo in jeden del Makedonije. Govori se celo, da je bude podpirala Avstrija, zato bude potem z njo sklenila vojno in carinsko zvezo. Po drugih poročilih bodo pa vlasti ukrenile, da se Srbija odškoduje z nekaterimi deli Bolgarske, koder biva srbsko prebivalstvo« (up.: »Slovenski Narod« 225, 226 od 3. i 5. X 1885). — Prestona beseda od 19 (1. oktobra) septembra 1885. o ratnim priprema Srbije bila je neodređena, jer nije rečeno ko će biti neprijatelj srpskoj vojsci na bojnopolju. Sem kralja Milana i njegovih ministara, koji su jedino bili uvereni u bugarsku opasnost i odlučili da Srbija ratuje protiv Bugarske, niko drugi, pa, čak, ni prvaci Napredne stranke, Milan Piročanac i Stojan Novaković, nisu znali da predstoji srpsko-bugarski rat. Narod je bio uveren da predstoji rat protiv Turske kako bi Stara Srbija i deo Makedonije bio inkorporiran Srbiji. Inače, radikali su bili za prijateljstvo Srbije i Bugarske i savez balkanskih država, oštro napadajući politiku kralja Milana, jer olakšava Austro-Ugarskoj nastojanja da ovlada razjedinenim Balkanskim poluostrvom. Nakon plovdivskog prevrata, liberali su zastupali tezu da Srbija energično zahteva kao naknadu Staru Srbiju i severnu Makedoniju, a nikako bilo šta od bugarske teritorije. Napomena u »Slovenskom Narodu« da se kao alternativa predviđa priključenje Srbiji Stare Srbije i dela Makedonije su kojima prebivaju Srbi nije dolazila u obzir jer je Habsburška Monarhija bila čvrsto rešena da tu teritoriju prisvoji, i to sve do Soluna. Austrougarska diplomatija zalagala se u to vreme da se Srbija obešteti dobijanjem vidinskog i trnskog predela, čemu se »Slovenski Narod« nije protivio. Iako se tome engleska vlada nije protivila, poduhvat bečke vlade u korist Srbije bio je bezuspešan, jer su se Rusija i Nemačka odlučno usprotivile da Kneževina Srbija dobije trnski i vidinski kraj naime nadoknade zbog ujedinjenja severnog i južnog dela Bugarske (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV ..., str. 72—101; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX ..., str. 224—236, 253—259; V. J. Vučković, op. cit., str. 17—26).

¹⁶³ Up.: »Slovenski Narod« 234, 237 od 14. i 17. X 1885; »Slovenec« 236, 16. X 1885. — Taj poziv srpskom narodu na ustanak od Nikole Pašića i Peka Pavlovića, datiran »na granici i zemljištu Srbije« 15/27. septembra 1885, pobudio je srpsku vladu da odmah reaguje slanjem žalbe velikim silama da vlada Bugarske upućuje emigrante na teritoriju Srbije da spremaju ustanak. Iz bojazni da joj Srbija zbog emigranata ne objavi rat, bugarska vlada je rasterala emigrante sa granice, a Nikolu Pašića internirala u Ruščuk (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV ..., str. 109—111; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX ..., str. 267—269, 545—551).

¹⁶⁴ O čemu je tamo doslovno rečeno ovo: »Skoro največje preglavico dela diplomatom Srbija s svojm oboroženjem. Ko so se Bolgari zjediniili, hoteli so Srbi takoj porabiti to priliko, da razširijo svojo mejo. Posebno vladnim pristajem in kralju je to jako ugajalo, kajti s tem so si hoteli pridobiti popularnost. Znano je da Milanov stol ne stoji preveč trdno, in s tem so ga hoteli podpreti« (»Slovenski Narod« 235, 15. X 1885).

istaknuto je kako Srbi zahtevaju status quo ante ili povećanje Kraljevine Srbije, dok je u broju od 19. oktobra ovog lista objavljen izvorni dopis iz Plovdiva od 9. oktobra s naslovom »Iz zjedinjene Bolgarije«. U njemu je, kao najvažnije, rečeno da u Plovdivu označavaju držanje Srbije kao posve nebratski postupak i naročito se s bugarske strane zamera »srpskim đacima, što se nisu pobunili protiv svog vladara«, koji se zbog ratoborne politike izjednačuje sa Neronom. O tome, da li je Makedonija bugarska ili srpska rešiće se u svoje vreme. »Ako su ciljevi Srba čisti i ako se oduševljavaju idejom slobode i nezavisnosti, onda će se moći naći sporazumno rešenje za tu nesrećnu zemlju, kako to dolikuje susedima«. ¹⁶⁵ U dosta opširnom uvodniku s naslovom »Položaj na jugu«, objavljenom u »Slovenskom Narodu« u broju od 24. oktobra, upućena je oštra kritika na adresu srpskog kralja i bugarskog kneza. Obojici je zamereno što već više od mesec dana drže svoju i evropsku javnost u neizvesnosti, jer, bojeći se za svoj presto, ne preduzimaju nikakve konkretne mere »koje bi učinile kraj opštoj neizvesnosti«. Kralju Milanu se zamera što je vojne efektivne koncentrisao na bugarskoj granici kod Niša i Leskovca »da ratuje protiv bratskog bugarskog naroda«, jer se »boji turskih anadolskih pukova«, te, plašeći se za svoj presto, ne sme da demobilize vojsku iako je položaj sada drukčiji nego pre mesec dana, jer srpski vladar dobija mnogobrojna pisma u kojima se zahteva od njega da se okani rata. Bugarskom knezu se zamera što je mimo volje »osloboditeljice«, Rusije prihvatio bugarsko ujedinjenje, te je kratko vreme po plovdivskom prevratu bio popularan. Rusofilski orijentisan anonimni autor na kraju svog sastava navodi da će, bez obzira šta se dogodilo, doći do bugarskog ujedinjenja, dok će Alexander Battenberg uskoro biti detroniran, uprkos tome što uživa podršku Engleske, Francuske i Italije, »jer će bar francuska država imati dosta razloga da bira šta joj je korisnije: bugarski knez Alexander ili, pak, prijateljstvo Rusije«. ¹⁶⁶ Konačno, u nekoliko brojeva organa slovenačkih liberala, krajem oktobra i u prvoj dekadi novembra, pozivajući se na bugarske izvore, navedeno je, kao najvažnije, da je u Bugarskoj u porastu ratno raspoloženje protiv Srbije zbog agresivnih pretnji sa srpske strane. Naročito je naglašena misao, da će bugarska vojska voditi odbrambeni rat protiv srpske vojske, koja teži da prisvoji deo bugarske teritorije i da se bugarski vojnici ni najmanje ne plaše srpskih agresora, koji su mislili da olako dođu do plena zbog koncentracije bugarske vojske na turskoj granici. Međutim, srpski agresori su se prevarili u računu, pošto je sasvim sigurno da Turska neće napasti na Bugarsku. ¹⁶⁷

Poput organa slovenačkih liberala i klerikalno orijentisani list, »Slovenec«, oštro je kritikovao kralja Milana zbog njegovog odlučnog protivljenja sjedinjenju Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom. Peti dan nakon plovdivskog prevrata, ovaj list je obavestio svoje čitaoce da je srpski vladar, bojeći se za svoj opstoj na prestolu, izdao ukaz o mobilizaciji vojske. Na kraju ovog saopštenja je rečeno, kako nije isključeno da se srpski kralj »misli ogledati s Bugarima, ako bi, pored Rumelije, hteli poseći takode za Makedonijom, gde je većina njihovog življa. Srbija to nipošto neće dopustiti, već će se rađe uhvatiti u koštac, pa neka bude kako hoće sreća junacka«. ¹⁶⁸ Preposlednjeg dana septembra, u ovom listu je, u kratkoj informaciji, posle napomene kako se Srbija priprema za rat protiv Bugarske uz energično insistiranje na svom teritorijalnom proširenju radi održavanja ravnoteže na Balkanu, upućen prekor na adresu Kraljevine Srbije »što je ispod oka počela gledati na Staru Srbiju i Makedoniju, koje misli k sebi definitivno priključiti«. Međutim, imaće mnogo štošta još da učini pre nego što bude uspela da svoju nameru ostvari. ¹⁶⁹

¹⁶⁵ Up.: »Slovenski Narod« 235, 237, 238 od 15, 17. i 19. X 1885.

¹⁶⁶ »Slovenski Narod« 243, 24. X 1885.

¹⁶⁷ Up.: »Slovenski Narod« 245, 247, 248, 252, 253, 256 od 27, 29, 30. X, 4, 5. i 9. XI 1885.

¹⁶⁸ »Slovenec« 216, 23. IX 1885.

¹⁶⁹ O toj tobožnjoj nameri Kraljevine Srbije da pripoji svojoj teritoriji Staru Srbiju i Makedoniju, doslovno je rečeno ovo: »Tukaj se mora pač človek vprašati, ali je ravnotežje tu zarad miru, ali pa mir zarad ravnotežja? Srbija menda misli, da ravnotežje zarad miru, ker je jela škileti po Stari Srbiji in Makedoniji, kteri si misli za stalno prikljopiti. Opraviti bode imela mnogo, preden se ji to posreči, če se ji kdaj posreči« (»Slovenec« 221, 29. IX 1885). — Tačno mesec dana docnije, ovaj list je verodostojno

U podužem sastavu, objavljenom u organu slovenačkih klerikalaca, sredinom prve dekade oktobra, dominira misao da Kraljevina Srbija teži, kako bi uspešno parirala sjedinjenju Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom, trajnom prisvajanju i priključenju svojoj teritoriji Stare Srbije i Makedonije, čemu se Bugari odsudno protive. Radi toga su Srbija i Bugarska glavninu snaga tobože koncentrisali na granici Makedonije. Naglašeno je, s dobrom dozom podozrenja, da su u Srbiji u porastu imperijalistički apetiti, tj. da se Srbija ne sme zadovoljiti samo dobijanjem Stare Srbije i Makedonije, već mora nastaviti sa ekspanzijom, »kako bi Kraljevina Srbija bila unapređena u Srpsko Carstvo«. ¹⁷⁰ Ne odobravajući ratne pripreme Srbije, ovaj list je, krajem prve dekade oktobra, u lapidarnom saopštenju, označio kao krajnje nepovoljnu situaciju za ratnu akciju Srbije, bilo u kom pravcu. ¹⁷¹ Međutim, u dužem sastavu, objavljenom u ovom listu zadnjeg dana druge dekade oktobra, nakon oštre kritike upućene na adresu kralja Milana što je brzo i nepromišljeno otpočeo sa ratnim pripremama i tako, gotovo, dospelo u bezizlazan položaj, preporučeno je srpskom vladaru da akceptira jedino za sebe spasonosno rešenje: da dejstva svoje vojske, umesto protiv Bugarske, preusmeri protiv turske vojske u Staroj Srbiji. »Izuzev Turske, nijedna druga velika sila ne bi bila protivna ovoj srpskoj vojnoj akciji. Međutim, koliko je vredan turski protest, Evropa dobro zna«. ¹⁷² No ovaj list nije poštedeo od kritike ni bugarske megalomanske teritorijalne pretenzije. Krajem prve dekade oktobra, u njemu je kratko saopšteno o objavljivanju u Sofiji karte Velike Bugarske, »koja je obuhvatala sledeće pokrajine: Trakiju, Istočnu Rumeliju, Bugarsku, istočnu i južnu Srbiju do reke Morave i celu Staru Srbiju sa današnjim Novopazarskim sandžakom«. Ovome je, u smislu komentara, dodato: »Valjda smemo bez greha sumnjati, da bi Bugari mogli sve to ostvariti«. ¹⁷³ Dalje je u ovom listu, u broju od 16. oktobra, u smislu reagovanja na vest da će, navodno, Srbija napasti na Bugarsku kroz nedelju dana, naglašeno da srpska vojska nema šta da traži u Bugarskoj, jer će pretrpeti težak poraz. ¹⁷⁴ Dan docnije je navedeno, da je srpski narod ogorčen na predstavnike velikih sila u Carigradu, jer ne idu naruku pretenzijama Srbije da trajno dobije Vidin, Trn, Kjustendil i Staru Srbiju, zbog čega se Kraljevina Srbija priprema za rat. Odlučno protivan pripajanju bugarskih teritorija Srbiji, nepoznati autor ovog sastava je odobrio mogućnost pripajanja Stare Srbije Kraljevini Srbiji i u tom smislu, kao zaključak, naveo ovo: »Ako bi Srbija dobila u posed Staru Srbiju, potom bi preuzela obavezu da izgradi železničku prugu od Vranja do Skoplja, koja joj je potrebna kao ribi voda«. ¹⁷⁵ Zadnjeg dana druge dekade oktobra,

obavestio svoje čitaoce, da je Jovan Ristić posle plovdivskog prevrata zahtevao da Srbija naime kompenzacije dobije Staru Srbiju i severnu Makedoniju, a dan docnije je, u organu slovenačkih klerikalaca navedeno kako je »duhovna borba između Srba i Bugara u Makedoniji« počela odmah po Berlinskom kongresu, gradnjom od strane Srba škola i crkava, kao i slanjem tamo srpskih knjiga, učitelja i sveštenika. Na kraju ovog sastava, o reagovanju Bugara na srpsku propagandu u Makedoniji, navedeno je ovo: »Bulgari su temu nasproti postavili društva političnih agitatorjev, koji noć in dan na to delajo, da bi Srbe in srbski vpliv spodkopali in Macedonijo za Bolgarijo pridobili. Vpliva in vstrajnosti ima mnogo, vendar se pa danes še ne da določiti, kdo bo ostal na površji in Macedoniji ali Srbi ali Bolgari« (up.: »Slovenec« 247, 248 od 29. i 30. X 1885).

¹⁷⁰ »Slovenec« 226, 5. X 1885.

¹⁷¹ To kratko, ali, kako mislimo, važno saopštenje zasluži da ga ad litteram navedemo. Ono glasi: »Do Niša je šlo vse dobro in tudi pravilno, kajti bili so srbski vojakji še v domači deželi, kjer so jim šli ljudje na roko. Če se iz Niša obrnejo proti zapadu, kjer je del tiste zemlje, ki je grob njihove nekdanje slave — zgodovinsko Kosovo polje — nastane pač opravičeno vprašanje, kaj bodo rekli Avstrijci, ki imajo nekaj Stare Srbije zasedene v Novem Pazaru? Če se obrnejo proti iztoku, ondi je bolgarska zemlja in bi jih Rusija lahko vprašala, česa tam iščejo. Ostala bi jim toraj pot otprta le še edino proti jugu, a tu bodo na Turke in Arnavte trčili. Ko bi bili dobro pripravljeni ter imeli dovolj vojske, bi se dalo tukaj še največ opraviti, a s temi močmi se tudi tukaj ni pravega uspeha nadjati. Srbija sicer ne obupa, če tudi je vsem, kralju kakor poslednjemu vojaku znano, da je položaj jako resnoben.« (»Slovenec« 229, 8. X 1885).

¹⁷² »Slovenec« 239, 20. X 1885.

¹⁷³ »Slovenec« 231, 10. X 1885.

¹⁷⁴ o čemu tamo doslovno piše ovo: »Veliko neumnost bi Srbi storili, če bi iz osebne mržnje ali politične nevošljivosti hotli Bolgare napasti. V Bolgariji nima ničesar Srbija iskati in ondi za-njo tudi prostora ni. Vrh tega pa naj tudi prepričana bo da bode grozno tepena, kakor hitro bi se začela z Bolgari vojskovati. Ruski car Bolgarov ni še zapustil in jih tudi ne bo. Pametno pa je sedaj, ko imajo že skoraj pol naroda pod orožjem, če napadejo Turka v zvezi z Bolgari, kajti sami ne bodo nič opravili, ali pa v zvezi z Grki in Bolgari. Vsi trije bi ga že pognali nazaj v Malo Azijo in bi njegovo dediščino lepo med seboj razdelili. Pri tem poslu je le vprašanje, če se ne bode pa boj zopet iz novega pričel; če namreč ne bo Avstrija ali Rusija (prej ko ne pa še obe hkrati), prva na zahodu druga na jutrovem z močno roko vmes segla, rekoč: 'Stojte, tu imamo tudi mi nekaj govoriti!'« (»Slovenec« 236, 16. X 1885).

¹⁷⁵ Up.: »Slovenec« 236, 237 od 16. i 17. X 1885.

organ slovenačkih klerikalaca posvetio je dosta opsežan sastav tragikomičnoj situaciji u kojoj se tada nalazio srpski kralj Milan Obrenović. Nakon naglaske da niko ne bi želeo biti na mestu kralja Milana,¹⁷⁶ jer je, bojeći se za svoj presto, odmah iza plovdivskog prevrata brzopletio i bez ikakvog razloga izdao ukaz o mobilizaciji srpske vojske, misleći da će ceo Balkan ubrzo zahvatiti ratni požar, stoji da se on prevario, pa sada, bojeći se da ne bude zbačen s prestola, ne sme da naredi demobilizaciju vojske. Zbog toga se odlučio na sudbonosan i za sebe zlokoban korak: oružani napad na Bugarsku. Njegov poduhvat je osuđen na neuspeh, jer će srpska vojska biti poražena, a kralj Milan detroniziran.¹⁷⁷ U pregnantnom sastavu, objavljenom prvog dana treće dekade oktobra, u organu slovenačkih klerikalaca, oštro je osuđena »kukavička i licemerna Srbija«,¹⁷⁸ dok je u broju od 2. novembra ovog lista, u nešto dužoj informaciji, saopšteno da su srpsko-bugarski odnosi dospeli na granicu vojnog sučeljavanja. Do toga je došlo otuda, što je bugarska vlada, uviđajući opasnost od upada srpske vojske na bugarsku teritoriju, naredila da se granica prema Srbiji zatvori. Komentarišući novonastalu situaciju u odnosima između Srbije i Bugarske, nepoznati autor ovog sastava daje za pravo bugarskoj vladi, smatrajući da je bila prinuđena, radi bezbednosti svoje zemlje, da donese navedenu odluku, te srpska vlada nema razloga da se zbog toga uzbuđuje, jer ona se sve od plovdivskog prevrata pripremala na to, »kako bi Bugarima otrgnula bez okolišenja tri okruga«.¹⁷⁹ Po napomeni, da su Bugari »put pored carinskih stražara ostavili slobodnim za prolaz svakome« i da se u normalnim prilikama obraća posebna pažnja na one »koji se sporednim putevima kreću«, u smislu zaključka, rečeno je ovo: »Dakle, Srbi znaju čega se imaju držati i prema tome neka se upravljaju, pa neće imati nikakvih neprijatnosti«.¹⁸⁰ Konačno, u organu slovenačkih klerikalaca, u broju od 6. novembra, istaknuto je, kao najvažnije, da će se kralj Milan dobro razmisliti pre nego što naredi srpskoj vojsci da napadne na Bugarsku, jer nije isključeno »da se zlovoljnost Rusa na Bugare ispostavi kao prividna«, dok je u ovom listu, četiri dana docije, kao najvažnije, podvučeno da obostrane ratne pripreme kao i granični incidenti neminovno upozoravaju da uskoro predstoji ratni sukob između Srbije i Bugarske, što bi moglo dovesti do komplikacija u odnosima između Austro-Ugarske, kao zaštitnice Srbije, i Rusije, koja se neće tako lako odreći Bugarske.¹⁸¹

Ostali listovi, koji su izlazili u Sloveniji u vreme političke krize zbog plovdivskog prevrata, usled okolnosti da su se pojavljivali pred svojim čitaocima jedanput ili dvaput sedmično, u čemu čine izuzetak dnevници: »Laibacher Zeitung« i njen ve-černji dodatak, »Ljubljanski List«, ni izdaleka nisu posvetili toliko pažnje stavu Kraljevine Srbije prema ujedinjenju severnog i južnog dela Bugarske. Oni su se,

¹⁷⁶ o čemu je tamo doslovno navedeno ovo: »Marsikaj bi človek hotel biti in postati le srbski kralj Milan ne, tako jo je mož zavozil s svojo hitrostjo. Godi se mu, kakor tistemu Tomažu, o katerem narodna pesem pravi:

'Tomaž, Tomaž kam krevljaš;
v štiško vas po pet klobas,
če tiste sneš, domu ne smeš,
če jih prodáš pa dam ne znaš!'

Morda bo kdo rekel: to so fraze! Kaj še prijatelj, gola resnica« (»Slovenec« 239, 20. X 1885).

¹⁷⁷ »Slovenec« 239, 20. IX 1885.

¹⁷⁸ o čemu je tamo rečeno ovo: »Kukavična Srbija licemerski sedi na zaprtku imenovanem Bero-linska pogodba, po drugi strani se pa ne sramuje pripravljati na napad bratske bolgarske zemlje. Naj jo le, saj tako poceni in brez nič je ne bo dobila! Bolgari pravijo, da se bodo branili do poslednje kaplje krvi. Srbije bodo pa za svojo zaslepljenost že še skušili, kar jim gre!« (»Slovenec« 240, 21. X 1885).

¹⁷⁹ Pošto nije mogao pretendovati na kompenzaciju u Staroj Srbiji i Makedoniji zbog austrougarske aspiracije na te zemlje, kralj Milan je imao u vidu priključenje Srbiji samo vidinskog i trnskog kraja, računajući da bi time onemogućio upad bugarske vojske u Makedoniju jugozapadnim pravcem. Austro-Ugarska i Engleska bile su spremne da ovaj zahtev Srbije podrže, ali je Nemačka, da se ne zameri Rusiji, bila odlučno protivna svakoj teritorijalnoj naknadi u korist Srbije (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat. Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV... str. 94—99; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX... str. 227—234; V. J. Vučković, op. cit., str. 20—21).

¹⁸⁰ »Slovenec« 240, 250 od 21. X i 2. XI 1885. — U broju od 3. novembra, u »Slovenec« je istaknuto da je za Srbiju pogubna priprema invazije na Bugarsku. Trebalo je da srpska vojska »umaršira u Staru Srbiju i zauzme Skoplje« odmah po plovdivskom prevratu. Sad je za nastupanje srpske vojske u tom pravcu već dockan zbog toga što je Turska već tamo koncentrisala jake snage svoje oružane sile. Pored toga, Srbiji se oštro zamera što se, i pored ovakve situacije, sprema da izvrši agresiju na susednu slovensku zemlju, tj. Bugarsku (»Slovenec« 251, 3. XI 1885).

¹⁸¹ Up.: »Slovenec« 254, 257 od 6. i 10. XI 1885.

uglavnom, orijentalisali na kratke sastave uz ocene o ratnim antibugarskim merama srpskog kralja i njegove vlade, zauzimajući i određen stav, shodno političkom opredeljenju. Tako su liberalno orijentisani listovi, »Edinost« i »Soča«, pa i, dobrim delom, konzervativni »Slovenski Gospodar« i umereno liberalni »Ljubljanski List«, bili u svojim informacijama, sve do pred kraj oktobra, neodređeni o budućem potencijalnom neprijatelju Srbije. Do toga je došlo, kako smo već naveli, zbog nejasnoće prestone besede kralja Milana na zasedanju Narodne skupštine, 19 (1. oktobra) septembra 1885. Ovi listovi su u to vreme, uz odobravanje, uglavnom, uveravali da će Srbija nastojati da parira ujedinjenje Istočne Rumelije i Kneževine Bugarske priključenjem Stare Srbije i Makedonije, po cenu rata sa Turskom. Naravno, bilo je u tim listovima, katkada, i saopštenja u kojima se nagoveštavala slovenačkoj javnosti mogućnost srpsko-bugarske ratne konfrontacije. Međutim, kada je sve očiglednije postalo, radi koncentracije na srpsko-bugarskoj granici jakih srpskih i bugarskih snaga i sve učestalijih manjih srpsko-bugarskih graničnih oružanih sukoba, ovi listovi su, krajem oktobra i u prvoj polovini novembra, sa osećanjem iskrenog žaljenja i otvorenog negodovanja, što je do toga došlo, uz blagu osudu Srbije, obavestili svoje čitaoce o neminovnosti skorog srpsko-bugarskog oružanog sukoba. Za razliku od pomenutih listova, konzervativne »Novice«, provladina »Laibacher Zeitung« i organ domaćih Nemaca, »Laibacher Wochenblatt«, prezentirali su napise i saopštenja svojim čitaocima, u kojima dominira stav da Srbija pravilno postupa što traži status quo ante plovdivskog prevrata ili, pak, teritorijalnu naknadu jednaku teritorijalnom uvećanju Kneževine Bugarske priključenjem Istočne Rumelije. Zbog toga se u tim listovima odobravaju ratne pripreme Srbije protiv Bugarske, uz naglasak da je s tim saglasna Austro-Ugarska, jer podržava stav Kneževine Srbije i njene ratne pripreme.¹⁸²

Grčka se je suprotstavila ujedinjenju Bugarske i zahtevala status quo ante ili naknadu. Ali, pošto je Bugarska bila od Grčke isuviše udaljena, a Srbija nije bila donela nepokolebljivu odluku da traži naknadu u Staroj Srbiji i Makedoniji, već se u pregovorima s njenim predstavnicima izjašnjavala evazivno, to se ona odlučila da pretenduje na teritoriju u Makedoniji i ratni sukob sa Turskom za koji nije bila spremna. U Atini su održani mnogobrojni masovni mitinzi, na kojima su došli do izražaja zahtevi da grčka vojska umaršira u Makedoniju, kako bi se Grčka teritorijalno proširila na račun Turske.¹⁸³ Budući da u vreme političke krize zbog ujedinjenja Bugarske, Grčka ni izdaleka nije ispoljila tako visok stepen ratobornosti kao Srbija, a pogotovu što je prema Bugarskoj ostala korektna, to ni slovenački listovi nisu posvećivali neku posebnu pažnju njenom reagovanju na zbivanja vezana za plovdivski prevrat. Ograničili su se jednostavno na konstataciju da je Grčka objavila mobilizaciju svojih oružanih snaga i da ima teritorijalne pretenzije prema Turskoj. Tako je u »Slovenskom Narodu«, uskoro iza plovdivskog prevrata, kratko i bez bilo kakvog komentara, navedeno da je na ujedinjenje Bugarske Grčka reagovala mobilizacijom i pripremom za rat, ne precizirajući protiv koga, što su u to vreme saopštili svojim čitaocima i »Edinost«, »Soča«, »Slovenski Gospodar«, »Novice« i »Ljubljanski List«, dok je »Slovenec«, u broju od zadnjeg dana septembra, bio nešto određeniji, naglasivši kako se po celoj Grčkoj čuje jedan glas: priključenje Makedonije Grčkoj. »Nikada, otkako je samostalna, Grčkoj se nije, kao sada, ukazala tako povoljna prilika da svoju severnu granicu proširi, pa da tom prilikom i Solun dobije, na koga

¹⁸² Up.: »Edinost« 76, 78, 80, 83, 90, 91 od 23, 30. IX, 7, 17. X, 11. i 14. XI 1885; »Soča« 41, 43, 44 od 2, 23. i 30. X 1885; »Slovenski Gospodar« 41, 44, 46 od 8, 29. X i 12. XI 1885, str. 329, 353, 370; »Ljubljanski List« 215, 216, 217, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 236, 237, 238, 244, 245, 256, 258, 259 od 22, 23, 25, 30. IX, 1, 2, 3, 5, 7, 16, 17, 19, 26, 27. X, 9, 11. i 12. XI 1885; »Novice« 38, 39, 40, 42, 43, 45 od 23, 30. IX, 7, 21, 28. X i 11. XI 1885, str. 308, 313—314, 324, 340, 348, 364; »Laibacher Zeitung« 217, 218, 224, 225, 226, 228, 231, 233, 248, 256 od 24, 25. IX, 2, 3, 5, 7, 10, 13, 30. X i 9. XI 1885, str. 1760, 1765—1766, 1816, 1823—1824, 1834, 1851, 1874, 1892, 2017, 2088; »Laibacher Wochenblatt« 268, 269, 272, 273 od 26. IX, 3, 24. i 31. X 1885.

¹⁸³ Opširnije o reagovanju Grčke na ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske, v.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV. . . ., str. 61—62; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX. . . ., str. 260; V. J. Vučković, op. cit., str. 26—27; K. Todorov, op. cit., str. 87; J. Mitev, Svedeni-
nieto 1885. . . ., str. 261—263.

i Srbija žudno svoje oči upire.¹⁸⁴ Osim toga, u organu slovenačkih liberala, u broju od 24. oktobra, u sklopu drugih vesti, u uvodniku s naslovom »Položaj na jugu«, navedeno je kako je Grčka, podstaknuta primerom Bugarske i rezonovanjem da je došao najugodniji trenutak, »kada otkucavaju zadnji časovi Turske«, da se što više zahvati od turske baštine, mobilisala znatan deo svoje vojske uz izvođenje opsežnih ratnih priprema.¹⁸⁵ Tri dana docnije, u opširnom uvodniku ovog lista s naslovom »Ruska politika na Balkanu«, navedeno je da se je pored Srbije, Grčka otvoreno izjasnila protiv bugarskog sjedinjenja, što je prouzrokovalo akutnu opasnost po mir.¹⁸⁶

Turska, koja je bila najviše tangirana ujedinjenjem Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom, svesna svojih unutrašnjih teškoća i opasnosti po njen dalji opstanak u Evropi ako bi došlo do ratnog požara širih razmera na Balkanu, ograničila se, gotovo, samo na to da, što se tiče svog stava, da nekoliko neodređenih izjava. One se svode na zahtev od vesisila da interveniše, u smislu očuvanja celovitosti urednaba Berlinskog mirovnog ugovora i mobilizaciju izvesnog dela vojnih efektiva i njihovo prebacivanje na područje Stare Srbije i Makedonije. Postupci Visoke Porte su bili sračunati na očuvanje sopstvenog prestiža.¹⁸⁷ Pomirljivo držanje Porte prema ujedinjenju Bugarske do izbijanja srpsko-bugarskog rata, kako mislimo, uslovilo je po tom pitanju oskudnije i ređe napise u slovenačkim listovima. Uskoro po plovdivskom prevratu ili, pak, sedam i više dana docnije, slovenački listovi su saopštili svojim čitaocima: »Slovenski Narod«, da bolesnik na Bosforu nije u stanju da sam reši pitanje buduće pripadnosti Istočne Rumelije, već traži intervenciju velikih sila i ujedno se sprema za rat protiv Bugarske; »Slovenec«, da Turci najviše eksploatišu i ugnjetavaju naročito bugarski narod u Istočnoj Rumeliji i u Makedoniji, što je istakao i »Ljubljanski List«, uz dodatak da bi turska vojna intervencija u Istočnoj Rumeliji dovela do ratnog požara širih razmera; »Edinost«, »Novice« i »Slovenski Gospodar«, da se Turska sprema za rat protiv Bugarske, kako bi zadržala Istočnu Rumeliju u svom sastavu; i »Soča«, da se ujedinjenju Bugarske neće protiviti velike sile pa, kako izgleda, ni Turska.¹⁸⁸ U uvodniku s naslovom »Posvet v Carigradu«, objavljenom u organu slovenačkih liberala, u broju od 6. oktobra, nakon napomene da je zakasnila vojna intervencija Turske u Istočnoj Rumeliji, naglašeno je da Turska ne namerava da napadne na Bugarsku.¹⁸⁹ Dalje, u broju od 15. oktobra ovog lista stoji da ako Turska ne bude priznala ujedinjenje Bugarske, već izvrši agresiju na ovu zemlju, onda će se, na prvi pucanj kod Mustafa-paše, pobuniti protiv Porte narod Makedonije, a dan docnije, navedeno je u ovom listu da je, navodno, Turska postala nepopustljiva prema bugarskim zahtevima, dok je u broju od 24. oktobra, u uvodniku s naslovom »Položaj na jugu«, navedeno kako se turske trupe prevažaju iz Anadolije na granicu Istočne Rumelije da »tamo zaštite interese Turske«.¹⁹⁰ Dalje je u ovom listu, u uvodniku s naslovom »Ruska politika na Balkanu«, objavljenom u broju od 27. oktobra, što se tiče ratnih namera Srbije, istaknuto to, da bi njen pokušaj da zauzme Staru Srbiju naišao na odlučan otpor turske vojske, o čemu se

¹⁸⁴ Up.: »Slovenski Narod« 216, 217 od 23. i 24. IX 1885; »Edinost« 79, 80 od 2. i 7. X 1885; »Soča« 40, 42 od 2. i 15. X 1885; »Slovenski Gospodar« 40, 41 od 1. i 8. X 1885, str. 321, 329; »Novice« 38, 39 od 23. i 30. IX 1885, str. 308, 316; »Ljubljanski List« 216, 23. IX 1885; »Slovenec« 222, 30. IX 1885.

¹⁸⁵ »Slovenski Narod« 243, 24. X 1885.

¹⁸⁶ O tome je tamo doslovno rečeno ovo: »Ko se je pa zaznalo, da so se Bolgari zjediniili, oglasili so se takoj Srbi in Grki proti temu, in nevarnost je nastala, da ne nastane kak boj mej temi narodi. Tak boj bi pa utegnili pravoslavju in slovanstvu mnogo škodovati, zabraniti se pa lahko ne da drugače, kakor, da se ustanovi status quo ante« (»Slovenski Narod« 245, 27. X 1885).

¹⁸⁷ Opširnije o stavu Turske prema bugarskom pitanju 1885, v.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV ... str. 37—47; K. Todarov, op. cit., str. 84—85; V. J. Vučković, op. cit., str. 13—14; J. Mitev, Sjedinenieto 1885 ... str. 205—217.

¹⁸⁸ Up.: »Slovenski Narod« 214, 216 od 21. i 23. IX 1885; »Slovenec« 214, 21. IX 1885; »Ljubljanski List« 216, 222, 230, 231 od 23, 30. IX, 9. i 10. X 1885; »Edinost« 78, 30. IX 1885; »Novice« 38, 23. IX 1885, str. 308; »Slovenski Gospodar« 41, 42 od 8. i 15. X 1885, str. 329, 337; »Soča« 41, 9. X 1885.

¹⁸⁹ Doslovno o tome tamo stoji ovo: »In uprav Turčija ne misli z orožjem udariti po Bolgarih, nego vidi se, da bi bila jako zadovoljna, če bi ostalo tako, kakor je sedaj, naj bi že izgubila oblast svojo nad Bolgari v prejšnjem obsegu. Njej in pač tudi konservativni diplomaciji mora biti do tega, da se kolikor moči najmanj odškoduje druge države, drugi narodi na Balkanskem poluotoku, ki sedaj z vso resnobo in z oboroženim poudarkom čekajo, ali tudi njim pade v naročje kak dobiček iz najnovješe situacije ali ne« (»Slovenski Narod« 227, 6. X 1885).

¹⁹⁰ Up.: »Slovenski Narod« 235, 236, 243 od 15, 16. i 24. X 1885.

»Slovenec«, sedam dana ranije, sasvim suprotno izrazio, preporučivši Srbiji da posedne Staru Srbiju i deo Makedonije, jer bi Turska bila u stanju samo da simbolično izrazi svoje suprotstavljanje, dok je u ovom listu, početkom novembra, rečeno kako je Srbija već zakasnila sa zaposedanjem Stare Srbije i Makedonije, budući da je Turska već tamo bila koncentrisala znatne snage, sposobne da osujete takve srpske namere.¹⁹¹ Pretposljednog dana oktobra, organa slovenačkih liberala, u kratkom saopštenju, rečeno je kako su Srbi do nedavno računali na laku pobjedu nad Bugarima zbog uverenosti da će turska vojska upasti na teritoriju Istočne Rumelije.¹⁹² Konačno, »Slovenski Gospodar« je, krajem oktobra i početkom novembra, svojim čitaocima kratko saopštio, kako Porta želi rešenje bugarskog pitanja miroljubivim putem na konferenciji velikih sila u Carigradu, što je navedeno s posebnim naglaskom i u »Ljubljanskom Listu«, u broju od 3. novembra, uz napomenu da Porta insistira na tome da se pitanje sjedinjenja Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom reši putem pregovora.¹⁹³ Dakle, iz navedenog je uočljivo, da je evanzivno držanje Porte prema ujedinjenju severnog i južnog dela Bugarske uslovalo neodređenost pa, katkada, i kontradiktornost po sadržaju kratkih informacija o tome, objavljenih u tadašnjim slovenačkim novinama.

Austro-Ugarska je u odnosu na ujedinjenje Bugarske zahtevala održanje status quo, tj. vraćanje stanja kakvo je bilo pre plovdivskog prevrata, no i ne po svaku cenu. Inače, po pitanju držanja Monarhije prema ujedinjenju Bugarske u istoriografiji postoje dva oprečna gledišta. Bugarski istoričari tvrde da je Austro-Ugarska među velikim silama bila glavni pobornik za vraćanje na stanje pre plovdivskog prevrata, tj. da Bugarska ostane podeljena onako kako je odlučio Berlinski kongres, i istovremeno najuticajniji podstrekač srpskog kralja da zarati protiv Bugarske. Dijametralno suprotan stav zauzima dr Vladan Đorđević, savremenik i učesnik u srpsko-bugarskom ratu 1885, visoki državni funkcioner i pisac monumentalnog dela o srpsko-bugarskom ratu od 1885, koji apodiktično tvrdi, pozivajući se i na sadržaj svog razgovora sa ondašnjim najuticajnijim austrougarskim državicima, da je Austro-Ugarska bila protivna stupanju Srbije u rat protiv Bugarske. Slobodan Jovanović misli da je Habsburška Monarhija imala veliki uticaj na srpskog kralja pa je, shodno tome, mogla, da je to iskreno želela, ovoga odvratiti od ratne avanture. Valja imati na umu, da je na sastanku austrijskog, nemačkog i ruskog vladara 1881. odlučeno da će se Rusija saglasiti sa austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine, a Austro-Ugarska će, zauzvrat, akceptirati ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske. To je imalo za posledicu da Austro-Ugarska nije pružila odlučnu podršku Srbiji za rat protiv Bugarske, niti se je energično suprotstavila plovdivskom prevratu, želeći da pridobije Bugarsku na svoju stranu. Pored toga, austrougarska diplomatija je, ustuknuvši pred Bismarckovim zahtevom da Austro-Ugarska ne treba da se zamera Rusiji zalaganjem da se Srbiji ustupe vidinski i trnski kraj, odustala od zalaganja za kompenzaciju Srbiji na račun bugarske teritorije i nastojala je Srbiju odvratiti od rata, u prvoj polovini novembra 1885. U tom svom poduhvatu austrijska diplomatija nije uspela, jer je kralj Milan već bio doneo konačnu odluku da objavi rat Bugarskoj, čemu je, dobrim delom, doprinelo ratoborno držanje visokih bečkih vojnih krugova, nadvojvode Rudolfa i uticajnih mađarskih državnika, koji su podsticali kralja Milana na oružani sukob protiv Kneževine Bugarske.¹⁹⁴

¹⁹¹ Up.: »Slovenski Narod« 245, 27. X 1885; »Slovenec« 239, 251 od 20. X i 3. XI 1885.

¹⁹² O gore navedenom tamo doslovno piše ovo: »V Srbiji se vlada neki že boji da bi bolgarske čete ne zmagale, ko bi prišlo do vojne. Do sedaj so se Srbi vedno zanašali, da bode tudi Turčija napadla Bolgarsko in tedaj bi zmaga ne bila težavna. Sedaj se pa kaže, da Turki nemajo posebnega veselja posluževati se sile proti Bolgarom in da se bi najrajše ž njimi mirno pobotali. Zato so pa poslednji lahko poslali većino svojih polkov na srbsko mejo« (»Slovenski Narod« 248, 30. X 1885).

¹⁹³ Up.: »Slovenski Gospodar« 44, 45 od 29. X i 5. XI 1885, str. 353, 361; »Ljubljanski List« 251, 3. XI 1885.

¹⁹⁴ Opširnije o stavu Austro-Ugarske prema bugarskom pitanju i srpsko-turskom ratu, v.: Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva . . . , str. 31–56, 212–213, 215–220; Ščab na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srpsko-bolgarskata vojna 1885 god. . . , str. 65–69; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 77–106; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 243–253; K. Todorov, op. cit., str. 86–88; V. J. Vučković, op. cit., str. 13–

O stavu Austro-Ugarske prema bugarskom pitanju, ondašnji slovenački listovi, koliko smo mogli utvrditi, nisu posvetili upadljivu pažnju. Ovo naročito važi za tada najčitaniji list u Sloveniji, »Slovenski Narod«. Do toga je, verovatno, došlo zbog okolnosti da se »Slovenski Narod«, kao i drugi slovenački liberalno orijentisani listovi, nije slagao sa imperijalističkim posezanjem Monarhije na Balkanskom poluostrvu kao iskreni zagovornik politike jačanja jugoslovenske solidarnosti i stvaranja na Balkanu samostalnih jugoslovenskih država. Pošto otvoreno nije smeo kritikovati oficijelnu politiku Beča prema bugarskom pitanju, to se ovaj list postarao da o njoj što manje obaveštava svoje čitaoce. Iz raspoloživih informacija, koje su ondašnji slovenački listovi objavili, moglo bi se zaključiti da su, sem »Novica«, »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatta«, koji su bili za povratak na stanje pre plovdivskog prevrata, zahtevali od Monarhije umerenost i postepeno prilagođavanje novonastaloj situaciji na Balkanskom poluostrvu. Tako je organ slovenačkih liberala, u članku s naslovom »Dogodki na Balkanu«, tri dana posle plovdivskog prevrata, izrazio nadu, nakon isticanja kako se je u nekoliko poslednjih godina ispoljila uzajamnost spoljne politike Rusije, na jednoj, i Austro-Ugarske i Nemačke, na drugoj strani, da će »nesumnjivo Austro-Ugarska i Nemačka ostati bar neutralne prema hvale vrednoj i opravdanoj težnji Bugara«. ¹⁹⁵ Krajem oktobra u ovom listu je objavljena informacija, preuzeta od češkog lista »Pokroka«, u kojoj je naveden sadržaj izjave bugarskog poslanika u Beču, Načoviča, koja se svodi na to, kako je ovaj predstavnik Bugarske bio prinuđen da napusti Beč zbog govora austrijskog cara u delegacijama, u kome je istakao da bečka vlada ne može priznati novostvoreno stanje u Bugarskoj. ¹⁹⁶

Organ slovenačkih klerikalaca, u kratkoj informaciji, objavljenoj u broju od 24. septembra, u sklopu razmatranja opravdanosti ujedinjenja Bugarske, istakao je, kao najvažnije, da Austrija, uz pomoć Rusije, treba da pomogne u rešavanju »velikog jugoslovenskog pitanja«, u tom smislu da Monarhija dobije zapadni a Rusija istočni deo Balkanskog poluostrva. ¹⁹⁷ Kako je navedeno, »Slovenec« je bio za to, da se Srbija obešteti na račun Turske, teritorijom Stare Srbije i dela Makedonije, a nipošto prisvajanjem dela bugarske teritorije. Međutim, u sastavima od 10. i 29. oktobra u ovom listu navedeno je, sasvim određeno i rezolutno, u sklopu tretiranja pitanja mogućnosti teritorijalnog obeštećenja Srbije, da bi vojna intervencija srpske vojske na teritoriji Stare Srbije, na svaki način, naišla na odsudan otpor Austro-Ugarske, pošto, nesumnjivo, to područje predstavlja njenu interesnu sferu i budući placdarm za prodor austrougarske vojske ka Solunu. ¹⁹⁸ Četiri dana pred otpočinjanje

21; S. N. Penkov, op. cit., str. 112—116; J. Mitev, Srbsko-bugarskata vojna 1885 ..., str. 53—55; isti, Svedinenieto 1885 ..., str. 250—255.

¹⁹⁵ »Slovenski Narod« 214, 21. IX 1885.

¹⁹⁶ »Slovenski Narod« 246, 28. X 1885. — Radi se o rusofobu, pripadniku Konzervativne partije, agentu anglo-austrofilске politike na Balkanu i publicisti, Grigoru Načoviču, koji je u to vreme boravio u Beču sa specijalnom misijom u vezi teritorijalnog obeštećenja Srbije na račun »nekoliko srezova« zapadne Bugarske, zašto se zalagala austrougarska diplomatija po cenu priznavanja bugarskog ujedinjenja. Načovič je javio svojoj vladi da Austrija podržava stav Srbije a Mađarska se protivi. Kako navode Slobodan Jovanović i Vojislav J. Vučković, Mađarska je uporno ostala da podržava stav Srbije, kako se ne bi bacila u naručje Rusije, dok je Austrija, nakon upozorenja Bismarcka da ne treba zbog Srbije stvarati komplikacije između Austro-Ugarske i Rusije, prestala da podržava srpske zahteve i savetovala srpskom kralju i njegovoj vladi da odustanu od rata protiv Bugarske. Što se tiče sadržaja govora austrijskog cara, radi se o njegovom istupanju prilikom prijema mađarske delegacije, 10/22. oktobra, i naglasaka na neophodnosti održavanja Berlinskog kongresa, kako ističe Slobodan Jovanović. Nije se išlo za uspostavljanje status quo u ortodoksnom smislu, već da se od Kneževine Bugarske i Istočne Rumelije stvori personalna unija i tako; bar formalno, održi u važnosti Berlinski ugovor (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV ..., str. 91—101; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885 ..., str. 58; Bugarska enciklopedija, Izdatelstvo na Bugarskata akademija na naukite, Sofija, 1974, str. 538; V. J. Vučković, op. cit., str. 23—26).

¹⁹⁷ »Slovenec« 217, 24. IX 1885. — Valja primetiti to, da je Bismarck na sastanku ruskog, austrijskog i nemačkog cara u Skernevicu, septembra 1884, insistirao na tome da Rusija i Austro-Ugarska razgraniče svoje uticajne sfere na Balkanskom poluostrvu, što je Monarhija odbila, jer nije htela predati Bugarsku na milost i nemilost Rusije (S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX ..., str. 204—205).

¹⁹⁸ Up.: »Slovenec« 231, 247 od 10. i 29. X 1885. — Treba istaći da je Austro-Ugarska, pored Stare Srbije, i Makedoniju smatrala kao svoju interesnu sferu. Odmah po plovdivskom prevratu zamolila je Nemačku, Rusiju i Englesku da zahtevaju od bugarskog kneza »da se uzdrži od upada u Makedoniju«. Osim toga, Austro-Ugarska je, obećavaju da će se zauzeti za kompenzaciju Srbije na račun zapadnih delova Bugarske, išla za tim da »uspava srpske aspiracije« na Makedoniju, ako se ispostavi kao nemogućnost povratak status quo u Istočnoj Rumeliji (V. J. Vučković, op. cit., str. 16—18).

srpsko-bugarskih neprijateljstava, »Slovenec« je saopštio da Srbija zahteva »neko-liko bugarskih okruga«. ¹⁹⁹ U članku s naslovom »Carigradska konferenca«, objavljenom u ovom listu u broju od 14. novembra i posvećenom radu konferencije velikih sila u Carigradu u vezi bugarskog ujedinjenja, interpretiran je, gotovo, verodostojno stav austrougarske delegacije. ²⁰⁰

»Edinost« je, u uvodniku s naslovom »Srbija in jutrovo vprašanje«, objavljenom u dva dela, u prvoj polovini druge dekade novembra, sa žaljenjem konstatovala da se je Srbija posle Berlinskog kongresa odrekla političkog koncepta kneza Mihaila, bacivši se u naručje Austro-Ugarske. Iz toga je rezultirala politika beogradske vlade, koja je pogodovala Habsburškoj Monarhiji: odricanje Srbije od predvodničke uloge u borbi za oslobođenje jugoslovenskih naroda od tuđinske vlasti i stvaranje zajedničke jugoslovenske države. Iz takve orijentacije je sledila austrofilaska politika Srbije, uperena protiv politike jačanja jugoslovenske solidarnosti, iz čega je rezultirala i najnovija rešenost srpskog kralja i njegove vlade da srpska vojska izvrši oružani napad na susednu Bugarsku. ²⁰¹ »Soča« je, u broju od 6. novembra, istakla da je austrougarski ministar spoljnih poslova, grof Gustav Kálnoky, istakao pred najvišim narodnim predstavništvom Ugarske kako se Austro-Ugarska zalaže za mir, istovremeno apelujući na Srbiju i Grčku da ne pribegavaju vojnoj sili, što je i »Ljubljanski List« saopštio svojim čitaocima dva-tri dana pre, uz naglasak da će Srbija snositi tešku odgovornost »za nepromišljene korake«. ²⁰² Valja istaći da je »Ljubljanski List«, peti dan po plovdivskom prevratu, istakao, u uvodniku s naslovom »Dogodki v Bolgarski«, kako je primarni zadatak Austro-Ugarske da, uz pomoć drugih velikih sila, iznađe modus vivendi za rešenje bugarskog pitanja, kojim se ne bi narušavale odredbe Berlinskog kongresa »ali i ne anuliralo to što je ostvarilo narodno oduševljenje bugarskih sinova«, dok je, krajem oktobra, u ovom listu navedeno da Austro-Ugarska, u sopstvenom interesu, treba da se svesrdno založi za rešenje bugarskog pitanja na miroljubiv način. ²⁰³ Konačno, valja reći i to, da su »Novice«, »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt« naglašavali, da je Austro-Ugarska dužna da u zajednici sa drugim velikim silama nastoji da se povрати u Kneževini Bugarskoj i Istočnoj Rumeliji ranije stanje, tj. ono koje odgovara odredbama Berlinskog kongresa, i očuva mir na Balkanskom poluostrvu. ²⁰⁴

Najveće iznenađenje za evropsku javnost, pa i za nedovoljno upućene političare, predstavljalo je držanje Rusije prema plovdivskom prevratu. Očekivalo se da će Petrograd, kome je nametnut Berlinski ugovor, obručke prihvatiti ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske. Ustvari, dogodilo se sasvim suprotno. Nasuprot ruskom narodu, koji je sa oduševljenjem dočekao plovdivski prevrat, i vođe slavofilna, Ivana Segejeviča Aksakova, koji je upozoravao na nelogičnost i paradoksalnost

¹⁹⁹ O tome je tamo doslovno navedeno ovo: »Znano je da Srbija zahteva nekaj bolgarskih okrožij ob srbski meji ležećih, o kterih ve, da so bila nekđaj srbska, Avstrija je Srbiji prijateljica in če ji je prav rekla, da naj se pri kakem boji nikdar ne zanaša na našo podporo, vendar nij prav verjetno, da bi jo kar meni nič tebi nič osamljeno pustila.« (»Slovenec« 257, 10. XI 1885).

²⁰⁰ O stavu Austro-Ugarske na Carigradskoj konferenciji ambasadora velikih sila, koja je počela zasedati 24 (4. novembra) oktobra 1885, doslovno je navedeno ovo: »Kaj pa bo Avstrija nasproti temu vprašanju začela, kako bo ona postopala? To bodo določile šele okoliščine in pa novi minister zunanjih zadev keđar pride; grof Kálnoky je sicer za »status quo ante«, če ga ne bo doživel, si tudi ne bo las z glave pulil, ker dobro ve, da se zid ne prebije z glavno. Sploh pa menda tudi ne bo nihče pričakoval, da bi pri tej reči tam doli na Balkanu Avstrija za katerokoli državo v žrjavico segala in kostanj iz nje pobirala. Tudi oreh, ki se mu »status quo« pravi, prepustila bo Avstrija prej ko ne Rusu in Angležu, ktera se bosta tudi prej ko ne zanj sprijela.« (»Slovenec« 261, 14. XI 1885).

²⁰¹ Up.: »Edinost« 90, 91 od 11. i 14. XI 1885.

²⁰² Up.: »Soča« 45, 6. XI 1885; »Ljubljanski List« 251, 252 od 3. i 4. XI 1885. — O tome je obavestila svoje čitaoce i »Laibacher Zeitung«, u broju od 3. novembra, a sedam dana docije ovaj list je saopštio da je grof Kálnoky pred austrijskom delegacijom rekao da je Monarhija više naklonjena Srbiji negoli, pak, Bugarskoj i da će se Avstrija zalagati za status quo i boriti za očuvanje mira (up.: »Laibacher Zeitung« 251, 257 od 3. i 10. XI 1885, str. 2043—2044, 2095—2096). — Nakon odustajanja, na pritisak Bismarcka, da podržava srpske teritorijalne pretenzije u zapadnom delu Bugarske, grof Kálnoky je u najvišim predstavničkim telima Austrije i Ugarske otvoreno odvrtao Srbiju od rata protiv Bugarske (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat. Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 96—106; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 240—241).

²⁰³ Up.: »Ljubljanski List« 216, 246 od 23. IX i 28. X 1885.

²⁰⁴ Up.: »Novice« 39, 30. IX 1885, str. 313—314; »Laibacher Zeitung« 216, 217, 257 od 23, 24. IX i 10. XI 1885, str. 1750—1751, 1758, 2095; »Laibacher Wochenblatt« 268, 270 od 26. IX i 10. X 1885.

fenomena, sadržanog u tome, da Rusija brani odredbe nametnutog joj Berlinskog ugovora, oficijelna Rusija se među velikim silama ispoljila kao najdosledniji i najnekompromisniji zagovornik povratka na stanje u oba dela Bugarske kakvo je bilo pre plovdivskog prevrata. Do toga je došlo otuda, što se na čelo ujedinjene Bugarske stavio bugarski knez, Alexander Battenberg, koji je već odavna bio postao u očima ruskog cara i njegove vlade persona non grata i što se u Petrogradu smatralo da je sjedinjenje severnog i južnog dela Bugarske izvedeno pod egidom Engleske, kako bi se Rusiji sprečio prilaz Carigradu. Inače, ruska vlada je bila odlučno protivna vojnoj intervenciji Turske u Istočnoj Rumeliji, pa je u tom smislu učinila demarš kod Porte, odmah iza plovdivskog prevrata, dok je 9/21. septembra predložila velikim silama da što pre otpočnu sa rešavanjem rumelijskog pitanja u cilju sprečavanja narušavanja mira. Zvanična Rusija, a naročito njeno javno mnjenje, oštro je osuđivala ratne pripreme Srbije protiv Bugarske i odsudno bila protivna tome da se Kraljevina Srbija obešteti na račun zapadnih delova bugarske teritorije.²⁰⁵

Sloveneci su bili čvrsto uvereni u to, da će Rusija obručke prihvatiti sjedinjenje severnog i južnog dela Bugarske, kako se vidi iz prvih informacija objavljenih u slovenačkim listovima neposredno iza plovdivskog prevrata. Međutim, nešto kasnije je slovenačka javnost upoznata, posredstvom slovenačkih listova, sa držanjem zvaničnog Petrograda prema bugarskom pitanju, koga je sa žaljenjem prihvatila, nadajući se da Rusija neće ostaviti na cedilu bugarski narod. Kasnije je, naročito klerikalno orijentisani deo slovenačke javnosti, odobravao ovaj stav i smatrao da je zato glavni krivac bugarski knez, Alexander Battenberg, koji je, iz sebičnih interesa, predpostavio zaštitu svoje ličnosti od Engleske prijateljstvu i pokroviteljstvu Bugarske od strane Rusije. Za potvrdu gore rečenog, potrebno je da navedemo nekoliko verodostojnih podataka iz ondašnjih slovenačkih listova. U članku s naslovom »Dogodki na Bolgarskem« izrazio je organ slovenačkih liberala uverenje, da je ujedinjenje Bugarske rezultat sporazuma između sila Trojecarskog saveza, a prvenstveno između Rusije i Austro-Ugarske i da će ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske naći »na snažnu podršku s te strane«, dok je »Slovenec« naglašavao, neposredno pred plovdivski prevrat, kako se Rusija još nije odrekla Balkana, ističući svoju uverenost, tri dana po ovom događaju, da je do ujedinjenja Bugarske došlo odobrenjem Rusije i ostale dve države članice Trojecarskog saveza, što su tih dana istakli i »Edinost«, »Novice« i »Ljubljanski List«, a »Laibacher Zeitung« je izrazila sumnju u držanje Rusije, smatrajući da nije isključena njena umešanost u plovdivske događaje.²⁰⁶ Već narednog dana, organ slovenačkih liberala je kratko saopštio, bez ikakvog komentara, da je aktom ujedinjenja severnog i južnog dela Bugarske »narušen Berlinski ugovor, koji je delo velikih sila.«²⁰⁷ U uvodniku s naslovom »Položaj na jugu«, objavljenom sredinom zadnje dekade oktobra, u organu slovenačkih liberala, došla je do izražaja rusofilska politička orijentacija, uz osudu rusofobske politike Battenberga. Prebacujući bugarskom knezu, da je izvršio prevrat u Plovdivu protiv volje »osloboditeljice Rusije« i ističući da je kod bugarskog naroda kratkotrajno bio popularan po izvršenom ujedinjenju, nepoznati autor ovog uvodnika ističe kako će Battenberga kao senka pratiti »ruska nemilost«, jer bez obzira što ga podupiru zapadne velesile na čelu sa Engleskom, Rusija će nastojati »da zbací nepouzdanog Alexandra« i postavi čoveka, »koji neće voditi pustolovnu politiku, već će imati isključivo u vidu interese naroda i pri tom se obzirati na mišljenje prvog i jedinog pravog njegovog prijatelja«, tj. ruskog cara. Na kraju ovog uvodnika je istaknuto, da će se bugarsko pitanje uskoro rešiti onako kako to želi bugarski narod, dok će

²⁰⁵ Opširnije o stavu Rusije prema ujedinjenju Bugarske i ratnim pripremama Srbije, v.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 40—47; K. Todorov, op. cit., str. 84—86; V. J. Vučković, op. cit., str. 14; S. N. Penkov, op. cit., str. 111—113; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bolgarskata vojna 1885 . . . , str. 46—51; isti, Sjedinenieto 1885 . . . , str. 217—229.

²⁰⁶ Up.: »Slovenski Narod« 214, 21. IX 1885; »Slovenec« 212, 214 od 18. i 21. IX 1885; »Edinost« 76, 23. IX 1885; »Ljubljanski List« 214, 21. IX 1885; »Laibacher Zeitung« 215, 22. IX 1885, str. 1742; »Novice« 38, 39 od 23. i 30. IX 1885, str. 308, 316;

²⁰⁷ »Slovenski Narod« 215, 22. IX 1885.

Alexander Battenberg biti detroniziran, jer će Francuskoj, ipak, pred nemačkom opasnošću, biti potrebna Rusija negoli, pak, sadašnji bugarski knez.²⁰⁸ Nenaklonost i nastojanje ruskog cara i njegove vlade da se Alexander Battenberg zbaci sa bugarskog kneževskog prestola dominira i u uvodniku s naslovom »Rusija in bolgarski knez«, objavljenom u »Slovenskom Narodu«, u broju od 7. novembra. Kao osnovni razlog rešenosti Rusije da zbaci Battenberga sa bugarskog prestola je bojazan, da dođe do bugarskog ujedinjenja pod uticajem zapadnoevropskih država, pre svega Engleske. Rusija nije protiv bugarskog ujedinjenja, ali želi da do njega dođe po njejoj želji i uz njenu pomoć.²⁰⁹ Konačno, u podužem uvodniku s naslovom »Ruska politika na Balkanu«, objavljenom u »Slovenskom Narodu« krajem oktobra, naročito je istaknuto da Rusija nije odmah po plovdivskom prevratu bila u tolikoj meri za status quo kao u najnovije vreme, budući da je ruski car u Kopenhagenu čak ljubazno primio bugarsku delegaciju.²¹⁰ Međutim, nakon osvedočenja da se Srbija sprema za rat protiv Bugarske, Rusija je otpočela još odlučnije zagovarati status quo na Balkanskom poluostrvu. Nepoznati autor ovog uvodnika ističe razloge koji su determinisali negativan odnos zvanične Rusije prema ujedinjenju Bugarske i teritorijalnom proširenju Srbije.²¹¹

Od drugih slovenačkih liberalno orijentisanih listova, »Soča« je, u broju od 13. novembra, kratko upozorila da je ruski car naredio da se bugarski knez briše iz imenika ruske vojske, što je »Ljubljanski List« saopštio svojim čitaocima, nekoliko dana pre, u tri broja, dodajući da je bugarskom knezu oduzet 13. ruski lovački bataljon, jer je bio prema ruskom caru nezahvalan, pa je između njega i Rusije za svagda sve svršeno, o čemu je i »Slovenski Gospodar« u to vreme obavestio slovenačku javnost.²¹² Sedam dana docnije, organ goričkih liberala istakao je, kako je bugarski knez, pod uticajem čitinske Engleske, ispoljio nezahvalnost prema Rusiji, stavivši se, bez njenog znanja, na čelo plovdivskog prevrata.²¹³ Od preostalih slovenačkih listova, liberalno orijentisana »Edinost« je, u drugom delu uvodnika s naslovom »Srbija in jutrovo vprašanje«, istakla da Rusija i Austro-Ugarska mogu naći put i način da zadovolje Srbiju, kako bi prestala da zveckea oružjem; Rusija bi time

²⁰⁸ »Slovenski Narod« 243, 24. X 1885.

²⁰⁹ »Slovenski Narod« 255, 7. XI 1885.

²¹⁰ Nakon svog proglašenja za kneza ujedinjene Bugarske, Alexander Battenberg je telegrafisao iz Plovdiva ruskom caru, Aleksandru III, ovo: »Vi volite bugarski narod, stoga se nadam da ćete odobriti ono što sam učinio«. Car mu je odgovorio: »Zato što volim bugarski narod, ne odobravam ono što ste učinili!«. U to vreme je upućena delegacija bugarskog Narodnog sabora ruskom caru u Kopenhagen, gde se nalazio na odmoru, koju su predvodili mitropolit Kliment i Ivan Ev. Gešev. Delegacija je zamolila cara da promeni mišljenje o bugarskom ujedinjenju. Car je odgovorio da nema ni govora o anulanju ujedinjenja, ali da sve dok je postojeća vlada na čelu sa knezom Alexandrom Battenbergom na vlasti od njega Bugarska ne treba ništa da očekuje (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV ... str. 42-46; K. Todorov, op. cit., str. 85; V. J. Vučković, op. cit., str. 14; J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 ... str. 48).

²¹¹ Ovaj deo uvodnika zaslužuje zbog važnosti da ga ad litteram navedemo na ovom mestu. On glasi: »Res bi se morda posrećilo Rusiji odvratiti boj mej Bolgari in Srbi, ko bi Stara Srbija pridružila se Srbiji. Toda to bi teško šlo, kajti Turčija bi morda branila to provincijo. To bi pa okrepčalo sedanjou vladu v Srbiji, ki je Rusom naravnost nasprotna in nikakor ne goji pravega slovanskega duha, ampak duh zapadne Evrope. Slovanska Rusija zaradi tega ne mara sedaj povekšati Srbije. Ko bi se pa razmere v Srbiji spremenile, bode pa to jako rada privolila. Povekšana Srbija bi pozneje tudi utegnila služiti za dobro orodje sovražnikom slovanstva proti ruskemu uplivu na Balkanu. Pa še jako važen verski pomislek ima Rusija proti povekšanju Srbije in Bolgarije. Kako je znano baš slovanska stranka v Rusiji visoko ceni pravoslavje. Ko bi pa Bolgari zjedini se z pomočjo zapadnih držav in bi Srbija se povekšala vsled avstrijskega vpliva, utegnili bi ti dve državi prestopiti h katoličanstvu. V Srbiji je vlada že tako marsikaj storila, kar se ne stinja prav s pravoslavjem. To so vzroki, da Rusi sedaj neso za zedinjenje Bolgarov. S tem pa ni rečeno, da ne bi Rusi kdaj pospeševali zedinjenje tega naroda. Toda Rusija hoče zediniti Bolgare s svojo pomočjo, in v zedinjeni Bolgari pridobiti prijateljico, katera bode potpirala njene namere na Balkanu. Pa tudi Srbom Rusija ne bode odrekala svoje pomoči, ako nastopijo bolj slovansko politiko. Rusi želé, da bi spremembe na Balkanu koristile vsemu slovanstvu, in utrdile prijateljstvo mej slovanskimi rodovi, ne pa bile kal mejsebojnega sovrašva« (»Slovenski Narod« 245, 27. X 1885).

²¹² Up.: »Soča« 46, 13. XI 1885; »Ljubljanski List« 253, 256, 259 od 5, 9, 12. XI 1885; »Slovenski Gospodar« 46, 12. XI 1885, str. 370. — Već 9/21. septembra 1885, da bi dao do znanja kako je plovdivski prevrat izvršen protivno volji Rusije, car Aleksandar III naredio je bugarskom vojnom ministru, ruskom državljaninu, general-majoru Mihailu Kantakuzovu, da odmah sa svim oficirima-instruktorima ima napustiti Bugarsku, što je dovelo u težak položaj mladu i neobučenu bugarsku armiju. Potom je sledilo oduzimanje 13. ruskom lovačkom bataljonu imena bugarskog kneza, Alexandra Battenberga carskim rešiptom od 22 (3. novembra) oktobra. Time je bugarski knez bio brisan iz spiska ruske vojske, u kojoj je imao generalski čin, što je značilo konačan raskid između ruskog dvora i Battenberga i neopozivu nameru ruskog cara da Alexandra Battenberga zbaci sa bugarskog prestola (up.: V. J. Vučković, op. cit., str. 14, 39; J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 ... str. 47).

²¹³ »Soča« 47, 20. XI 1885.

ojačala svoj uticaj u Bugarskoj, do čega može jedino doći po zbacivanju Alexandra Battenberga sa bugarskog kneževskog prestola, jer je sasvim evidentno da je »prevrat u Istočnoj Rumeliji, u izvesnoj meri, delo engleske intrige protiv ruskog uticaja u Bugarskoj«, što je istog dana, u drugoj formi, istakao i organ slovenačkih klerikalaca.²¹⁴ Treba reći da je »Ljubljanski List«, krajem septembra i u prvoj polovini oktobra, o stavu Rusije prema pitanju ujedinjenja Bugarske, kao najvažnije, naveo: da se Rusija od velikih sila najviše suprotstavlja ujedinjenju Bugarske, energično zahtevajući povratak na stanje pre plovdivskog prevrata; da je zvanični Petrograd, iz dana u dan, sve oštiji u osudi ujedinjenja severnog i južnog dela Bugarske; da ruski car ne odobrava bugarsko ujedinjenje, jer je izvršeno protiv njegove volje; da je, navodno, Rusija koncentrisala oko 90.000 vojnika na bugarskoj, granici; i da je zahtev Rusije, za održanjem na snazi odredaba Berlinskog kongresa, odjeknuo u Evropi kao senzacija, što je istakao i »Slovenski Gospodar«, sredinom oktobra.²¹⁵ Organ domaćih Nemaca, inače rusofobski nastrojen, tokom oktobra i u prvoj polovini novembra, naročito je isticao: da su Rusi iznenađeni plovdivskim prevratom; da je ruski car rezolutno postavio zahtev pred delegaciju bugarskog Narodnog so-branja, koja ga je posetila u Kopenhagenu posle plovdivskog prevrata, da zbaci s bugarskog prestola Alexandra Battenberga, što će biti teško izvodljivo, budući da je bugarski narod uz njega; da je držanje Rusije, i pored njene osude plovdivskog prevrata, ipak sumnjivo; i da je nepovoljan ruski stav prema sjedinjenju severnog i južnog dela Bugarske naročito iznenadio Slovence i Hrvate.²¹⁶

O držanju drugih sila prema pitanju ujedinjenja Bugarske: Nemačke, Engleske, Francuske i Italije, o čemu je najneophodnije rečeno u uvodnim razmatranjima ovog dela rada, slovenačka javnost je bila upoznata s onim što je bilo najvažnije. Kako nam izgleda, do toga je došlo otuda, što su slovenački listovi uzgredno pominjali stavove ovih velikih sila prema bugarskom pitanju u sklopu tretiranja stavova o njemu Austro-Ugarske i Rusije, koji su naročito zaokupljali pažnju slovenačke javnosti, budući da su ove dve velike sile teritorijalno bile događaju najbliže i najviše zainteresovane za buduću sudbinu Bugarske. Iznećemo nekoliko primera radi potvrde navedenog. U članku »Dogodki na Bolgarskem«, koga je »Slovenski Narod« objavio treći dan po plovdivskom prevratu, izražena je nada da će Nemačka, ako ne prizna ujedinjenje Bugarske, u najmanju ruku, zauzeti neutralan stav, dok je »Slovenec«, istog dana i dan docnije, okvalifikovao Nemačku, odnosno njenog kancelara, Otto Bismarcka, za glavnog krivca što je Berlinski kongres razdelio Bugarsku na dva dela, izražavajući nadu da će ova država i njen kancelar pokazati nužno potreban stepen razumevanja za životne potrebe bugarskog naroda.²¹⁷ U kratkoj informaciji, u tršćanskoj »Edinosti«, od zadnjeg dana prve dekade oktobra, stoji, da Engleska već sada otvoreno priznaje ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske, dok je dvadeset dana docnije, u informaciji »Soče« nedvosmisleno i tačno navedeno kako Engleska, Francuska i Italija zagovaraju potrebu ujedinjenja Bugarske, što čine, kako je navedeno u organu goričkih liberala, u broju od 13. novembra, iz neprijateljstva prema Rusiji.²¹⁸ Sasvim je tačno primetio nepoznati autor uvodnika s naslovom »Položaj na jugu«, objavljenog sredinom treće dekade oktobra u organu slovenačkih liberala, da, nasuprot insistiranju Rusije na zbacivanju sa bugarskog prestola tadašnjeg kneza, Engleska, Francuska i Italija, zalažući se za ujedinjenje Bugarske, otvoreno su zahtevali da Alexander Battenberg i nadalje zadrži svoj presto.²¹⁹ dok

²¹⁴ Up.: »Edinost« 91, 14. XI 1885; »Slovenec« 261, 14. XI 1885.

²¹⁵ Up.: »Ljubljanski List« 216, 217, 221, 224, 226, 228, 233, 234 od 23, 24, 29. IX, 2, 5, 7, 13. i 14. X 1885; »Slovenski Gospodar« 42, 15. X 1885, str. 337.

²¹⁶ Up.: »Laibacher Wochenblatt« 269, 270, 273, 275 od 3, 10, 31. X i 14. XI 1885.

²¹⁷ Up.: »Slovenski Narod« 214, 21. IX 1885; »Slovenec« 214, 215 od 21. i 22. IX 1885.

²¹⁸ Up.: »Edinost« 81, 10. X 1885; »Soča« 44, 46 od 30. X i 13. XI 1885.

²¹⁹ što je tačno. Naime, na »Maloj« konferenciji u Carigradu, 22 (4. oktobra) septembra — 2/14. novembra 1885, došlo je naročito do nesuglasice između Rusije, koja je zastupala tezu neophodne potrebe zbacivanja Alexandra Battenberga sa bugarskog prestola i stvaranje realne unije između Istočne Rumelije i Kneževine Bugarske, što bi značilo izmenu odredbi Berlinskog ugovora, i Engleske, koja je bila za to da se naime ujedine Battenberg za generalnog gubernatora Istočne Rumelije, što bi značilo stvaranje personalne unije između dve bugarske zemlje, čemu se Rusija najviše suprotstavljala, dok su u Beču i Berlinu tajno prihvatili taj koncept na početku krize (V. J. Vučković, op. cit., str. 30).

je sredinom novembra, u ovom listu kratko rečeno, da bi se Engleska, a možda i Francuska, suprotstavila intervenciji Turske u Istočnoj Rumeliji čak i vojnom silom »za slučaj da bugarski knez ne prihvati odluku Carigradske konferencije status quo ante i ne evakuše bugarsku vojsku iz pomenute pokrajine«. ²²⁰ Nadalje, »Slovenec« je, krajem prve dekade novembra, kratko saopštio da se Bugari sve odlučnije suprotstavljaju povratku na staro, »jer su ih Englezi otpočeli podbadati da bi ih od ruskog uticaja odvukli«, dok su »Novice«, narednog dana, saopštile svojim čitaocima ovo: »U zadnje vreme bugarsko pitanje veoma slabo napreduje na putu njegovog rešenja na miroljubiv način. Kako izgleda, Engleska i Francuska potpomažu pothvat kneza Alexandra, dok trojica careva, pak, nastoje održati mir na podlozi predjašnjeg stanja«. ²²¹ Konačno, »Slovenec« je, u broju od 14. novembra, objavio članak s naslovom »Carigrajska konferenca«, u kome se je nepoznati autor pohvalno izrazio o odlučnom suprotstavljanju engleskog punomoćnika predlogu predstavnika Trojecarskog saveza na Carigradskoj konferenciji, 12. novembra, da se naredi bugarskom knezu da povuče bugarske trupe iz Istočne Rumelije. Pohvala je upućena i na adresu punomoćnika Francuske zbog njegovog otvorenog solidarisanja sa stavom Engleske, dok je za Italiju rečeno da je podržala stav sila Trojecarskog saveza, uz komentar, »da se je Italija u poslednje vreme otprilek obrtati sa svojim brodom, tako da niko, zapravo, ne zna na koju stranu se misli okrenuti«. ²²²

Na predlog Rusije, 12/24. septembra 1885, velike sile su prihvatile poziv Turske i Bugarske da razmotre pitanje Istočne Rumelije, pa su svojim ambasadorima u Carigradu postavile zadatak da, bez formalnog sastanka konferencije, predlože tekst izjave koji će imati za cilj rešenje krize u vezi bugarskog ujedinjenja na miroljubiv način. Od 22 (4. oktobra) septembra do 2/14. oktobra, održana je u Carigradu »Mala« konferencija ambasadora. Na njoj je došlo do izražaja neslaganje Rusije, koja je zahtevala zbacivanje sa bugarskog kneževskog prestola Alexandra Battenberga i stvaranje realne unije između dve Bugarske, što bi značilo i izvesnu izmenu nekih odredaba Berlinskog ugovora, i Engleske, koja se zalagala za personalnu uniju između dve Bugarske, tj. za naimenovanje tadašnjeg bugarskog kneza za generalnog gubernatora Istočne Rumelije, što je tajno prihvaćeno u Beču i Berlinu. Postignuto je kompromisno rešenje: pomenuta je u blagoj formi povreda Berlinskog ugovora i izostavljeno ime bugarskog kneza. Izjava sila sadrži šest tačaka, usredsređenih na miroljubivo rešenje bugarskog pitanja: priznanje sultanovih sizerenih prava na Istočnu Rumeliju i pohvala miroljubivosti Porte, blaga osuda plovdivskog prevrata, želja da se nemiri ne prošire na druge teritorije u Turskoj i apel na bugarske odgovorne faktore da održe mir. Na poziv Turske, tzv. »Velika« konferencija ambasadora otpočela je u Carigradu 24 (5. novembra) oktobra 1885. godine. Na njoj je došlo do nepremostivih razlika između stava Trojecarskog saveza i Porte, s jedne, koji su tražili neodložno povlačenje bugarskih trupa iz Istočne Rumelije, i Engleske, s druge strane, koja je insistirala na izviđanju stanja stvari u toj pokrajini, što je značilo odlaganje povratka na status quo. Kako ni posle četvrtog zasedanja, 31 (12. novembra) oktobra Carigradska konferencija nije objavila konačnu odluku u vezi bugarskog pitanja, to je kralj Milan, izgubivši strpljenje, objavio rat Bugarskoj, 2/14. novembra 1885. Konferencija je imala zadnji sastanak 13/25. novembra, kada se uvidelo da je, zbog oprečnih gledišta, nemoguće doneti konačnu odluku, pa su se punomoćnici razišli, a nova sednica zakazana tek u martu 1886. godine. ²²³

O najvažnijem, što se tiče zasedanja Carigradske konferencije ambasadora velikih sila, tj. o razmimoilaženju po suštinskim pitanjima Engleske i Rusije, što je ovaj visoki skup lišilo mogućnosti donošenja meritorne odluke, Slovenci su, kako se

²²⁰ Up.: »Slovenski Narod« 243, 261 od 24. X i 14. XI 1885.

²²¹ Up.: »Slovenec« 257, 10. XI 1885; »Novice« 45, 11. XI 1885, str. 364.

²²² »Slovenec« 261, 14. XI 1885.

²²³ Opširnije o radu Carigradske konferencije u vezi pitanja ujedinjenja Bugarske, v.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 122—133, 154—162; K. Todorov, op. cit., str. 88—89; V. J. Vučković, op. cit., str. 30—32, 39—42; J. Mitrev, Istorija na Srpsko-bugarskata vojna 1885 . . . , str. 60—70; isti, Sjedinenieto 1885 . . . , str. 286—306.

vidi iz niže navedenog, bili dosta dobro i blagovremeno upoznati. Već u broju od 28. septembra, tj. četvrti dan po predlogu Rusije velesilama da razmotre rumelijsko pitanje, »Ljubljanski List« je saopštio kako su velike sile odlučile da uskoro otpočne rad Carigradske konferencije njihovih ambasadora u vezi bugarskog pitanja, što je u ovom listu i narednog dana rečeno, a u »Soči« i »Laibacher Wochenblattu« početkom oktobra, dok je, u broju od 7. oktobra, u ljubljanskom večernjem listu objavljen kratak uvodnik s naslovom »Konferenca poslanikov v Carigradu«. Tamo je, kao najvažnije, istaknuto, uz odobravanje, da su velesile odlučile da na miroljubiv način reše bugarsko pitanje i da je već održana u Carigradu prva sednica njihovih punomoćnika. Istaknuto je, da će Konferencija imati težak zadatak zbog dijametralno suprotnih stavova po pitanju ujedinjenja Bugarske. Na kraju je upućena pohvala na adresu Porte zbog njenog miroljubivog držanja, uz naglasak da bi bilo najcelishodnije rešenje bugarskog pitanja stvaranje personalne unije između dve Bugarske, tj. da ondašnji bugarski knez, Alexander Battenberg, bude postavljen za generalnog gubernatora Istočne Rumelije, zašto se zalagao, krajem oktobra, i »Slovenski Gospodar«, smatrajući, kao i »Ljubljanski List«, da time ne bi bile povređene odredbe Berlinskog mirovnog ugovora.²²⁴ U uvodniku s naslovom »Posvet v Carigradu«, koga je »Slovenski Narod« objavio u broju od 6. oktobra, u kome je izražena nada da će na savetovanju predstavnika velikih sila u Carigradu dominirati realno sagledavanje situacije.²²⁵ Kako mislimo, navedeni podaci iz slovenačkih listova odnose se na rad tzv. »Male« konferencije ambasadora velikih sila u Carigradu.

O radu tzv. »Velike« konferencije ambasadora velesila u Carigradu, od početka zasedanja pa do objave rata Srbije Bugarskoj, 24 (5. novembra) oktobra — 2/14. novembra 1885, slovenački listovi su verodostojno i u dovoljnoj meri obavestili slovenačku javnost. Dva dana pre početka Carigradske konferencije, objavio je »Ljubljanski List« uvodnik s naslovom »Carigradska konferenca«, u kome je rečeno, da će predstavnici velikih sila pokušati da reše bugarsko pitanje, koje je ostalo nerešeno najviše zbog ratobornog držanja Srbije i Grčke i dosta oprečnih gledišta što se tiče načina rešenja ovog pitanja, naročito između Engleske i Rusije, a tri dana docnije, tačno je rečeno kako je prethodnog dana održana pripremna sednica Carigradske konferencije, dok je četiri dana docnije, tj. u broju od 10. novembra, navedeno da oprečna gledišta Engleske i Rusije upozoravaju na to, da će Konferencija biti paralizovana.²²⁶ Dalje je »Slovenski Narod«, krajem prve dekade novembra, obavestio slovenačku javnost da je Carigradska konferencija imala u subotu, 7. novembra, drugu sednicu, ali je rezultat njenog rada nepoznat. Naglašeno je, da neuspešan tok konferencije može pripomoći da uskoro otpočne srpsko-bugarski rat. No, kako je naglašeno na kraju te kratke informacije, treba se nadati da će Konferencija uspeti da iznađe put za izlazak iz krize na miroljubiv način. Međutim, u nekoliko narednih brojeva ovog lista izražena je opravdana bojazan, da će Carigradska konferencija doživeti potpuni fijasko.²²⁷ »Slovenski Gospodar« je 12. novembra kratko izvestio da su u Carigradu održane dve sednice ambasadora velikih sila, 5. i 7. novembra, čiji su rezultati nepoznati, što je, dan docnije, i »Soča« saopštila, uz dodatak, da je očito kako se na Balkanskom poluostrvu ukrštaju engleski i ruski interesi, jer je na Carigradskoj konferenciji »Engleska zahtevala ujedinjenje Bugarske samo iz opreke prema Rusiji, koja zasada o tome ujedinjenju, a posebno pod

²²⁴ Up.: »Ljubljanski List« 220, 221, 228 od 28. 29. IX i 7. X 1885; »Soča« 40, 2. X 1885; »Slovenski Gospodar« 43, 44 od 22. i 29. X 1885, str. 345, 353; »Laibacher Wochenblatt« 269, 3. X 1885. — Krajem prve dekade oktobra, »Ljubljanski List« je kratko saopštio da će se punomoćnici velikih sila na Carigradskoj konferenciji posavetovati verovatno u vezi eventualnog davanja odškodnine balkanskim državama za bugarsko ujedinjenje (»Ljubljanski List« 229, 8. X 1885).

²²⁵ O tome tamo doslovno stoji zabeleženo sledeće: »V navadnem zdravem razumu je tedaj bilo obrazloženo že iz kraja, kar se sedaj izrečno izjavlja, mnenje namreč, da diplomacija pač ne bode silila bolgarskega naroda v prejšnje državno-pravne in mejnarodne odnošaje in da ne bode sedaj v Carigradu ugibala, kako bi se napravil 'status quo' na podlagi Berolinskega dogovora. Ako ti etični nazori ne bodo toliko prepričevali poslanikov v Carigradu, silila jih bode v pripoznanje zedinjene Bolgarske okolnost, da s tem odvrnejo še večje homatije in upore, in pa to, da bi vojaška intervencija Turčije sedaj bila najmanj že zamujena« (»Slovenski Narod« 227, 6. X 1885).

²²⁶ Up.: »Ljubljanski List« 251, 254, 257 od 3, 6. i 10. XI 1885.

²²⁷ Up.: »Slovenski Narod« 256, 258, 259, 260 od 9, 11, 12. i 13. XI 1885.

knezom Alexandrom, neće ni da čuje.²²⁸ Dalje je, u broju od 14. novembra, »Slovenski Narod« obavestio slovenačku javnost da je Carigradska konferencija odlučila da u Istočnoj Rumeliji ostane status quo ante, o čemu će biti obavješten i bugarski knez, koji je dužan da povuče bugarsku vojsku iz pomenute turske pokrajine. Kao važno, navedeno je i to, da, verovatno, bugarski knez, imajući podršku Engleske, Francuske i Italije, neće povući bugarsku vojsku iz Istočne Rumelije, »o čemu Konferencija nije ništa određeno rešila.«²²⁹ Istog dana, kad i organ slovenačkih liberala, objavio je i organ slovenačkih klerikalaca članak s naslovom »Carigradska konferencija«, koji predstavlja dopunu navedenog iz pomenutog lista.²³⁰ Dalje je nepoznati autor ovog članka, odlučno podupirući zagovornike sjedinjenja Bugarske, otvoreno zahtevao od austrougarskog punomoćnika na Carigradskoj konferenciji da se ne protivi želji bugarskog naroda i ne zahteva povratak na stanje pre plovdivskog prevrata. Naročito se je pisac ovog članka pohvalno izrazio o odlučnom suprotstavljanju engleskog punomoćnika zahtevu Trojecarskog saveza od bugarskog kneza da povuče bugarsku vojsku iz Istočne Rumelije, kao i punomoćniku Francuske, koji ga je podržao, dok je na adresu italijanskog predstavnika, zbog njegovog kolebljivog držanja, uputio prekor u dosta oštrom i sarkastičnom tonu.²³¹ Konačno, i organ domaćih Nemaca upozoravao je svoje čitaoce na neslogu velesila po bugarskom pitanju, istakavši suštinsko neslaganje: insistiranje sila Trojecarskog saveza na povratku stanja pre plovdivskog prevrata, nasuprot zapadnoevropskim silama, predvođenih Engleskom, koje su zahtevale priznanje svršenog čina, tj. ujedinjenja severnog i južnog dela Bugarske.²³²

Iz navedenog o odjeku u Sloveniji plovdivskog prevrata i nastavka, u povećanoj meri, zaoštavanja srpsko-bugarskih odnosa od zbacivanja turskog generalnog gubernatora u Plovdivu do izbijanja srpsko-bugarskog rata, 6/18. septembra — 2/14. novembra 1885, može se zaključiti sledeće: 1) da je veći deo slovenačke javnosti dočekao sjedinjenje severnog i južnog dela Bugarske sa otvorenim odobravanjem i protivljenjem povratku na staro stanje stvari; 2) da je veći deo Slovenaca, naročito liberalno orijentisanih, oštro kritikovao avanturističku i ratobornu politiku srpskog kralja Milana i njegove vlade, naročito kad je već bilo očigledno da je uperena ne protiv Turske već susedne Bugarske; 3) da je veći deo slovenačkih listova, naročito onih koji su izražavali politička stremljenja liberalne struje slovenačkog nacionalnog pokreta, otvoreno ispoljavao nezadovoljstvo politikom Trojecarskog saveza u odnosu na bugarsko pitanje, koja se svodila na povratak stanja u Istočnoj

²²⁸ Up.: »Slovenski Gospodar« 46, 12. XI 1885, str. 370; »Soča« 46, 13. XI 1885.

²²⁹ »Slovenski Narod« 216, 14. XI 1885. — Valja ponovo reći, da je zadnji dan čekanja na konačnu odluku Carigradske konferencije bio 31 (12. novembra) oktobra, kako je rekao prethodnog dana austrougarskom poslaniku u Beogradu, grofu Rudolfu Khevenhülleru, srpski kralj, istakavši da će, ako ta odluka izostane, oružana akcija »otpočeti u subotu«, 2/14. novembra 1885. Kako do rečenog dana, ni na četvrtoj sednici Carigradske konferencije, nije doneta konačna odluka zbog odsudnog suprotstavljanja Engleske zahtevu sila Trojecarskog saveza da se u Istočnoj Rumeliji uspostavi status quo, zahtevajući da se izvidi stanje stvari u toj pokrajini, to je kralj Milan, doživši, 30 (11. novembra) oktobra, odgovor od Porte da će ostati neutralna, objavio, 2/14. novembra 1885, Bugarskoj rat (V. J. Vučković, op. cit., str. 46—52).

²³⁰ O tome je tamo doslovno navedeno ovo: »Kaj dela bolgarska konferenca v Carigradu? Zboruje in drugaza nič! To je najkrajši in najtemeljiteji odgovor, ki se sploh na to vprašanje dati more. Novejši telegrami iz Carigrada pravijo, da so diplomatije priznali, da ima sultan svoje pravice do Bolgarije in istočne Rumelije in da je Angleška predlagala izvolitev podkomsije, ktera naj zasliši istočne Rumelije in njih želje preiskuje. To je vse«. Dalje je, nakon kritike upućene na adresu ruskog punomoćnika na Carigradskoj konferenciji, Aleksandra Nelidova, što se protivi ujedinjenju Bugarske, rečeno »da so velesile na sobotni konferenciji sklenile po zaslišanju nekterih poslanikov (Angleža, Francoza in Laha) naj se razprave ne omeje na »status quo ante«. Tukaj se je torej Rus umaknil Angležu in ta pridobitev se mora John Bullu na dobro zapisati.« (»Slovenec« 261, 14. XI 1885). — Iz sadržaja navedenog članka »Slovenca«, kao i iznete informacije »Slovenskog Naroda«, slovenačka javnost je mogla steći utisak da je Carigradska konferencija donela definitivnu odluku što se tiče sudbine ujedinjenja bugarskog naroda. Međutim, kako smo već naveli, ona to nije učinila ni do 31 (12. novembra) oktobra 1885, što je upozoravalo na paralizovanost Carigradske konferencije da bilo šta učini u smislu rešenja bugarskog pitanja, zbog nepremostivih oprečnih gledišta naročito između Rusije i Engleske, i u znatnoj meri uticalo na kralja Milana da dva dana donije objavi rat Bugarskoj. Time je praktično Carigradska konferencija završila rad. Održala je zadnju sednicu 13/25. novembra, kad se razila i odlučila da se nova sednica održi na proleće 1886. sine die (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Stobodana Jovanovića, IV ..., str. 132—133, 154—162; V. J. Vučković, op. cit., str. 40—42).

²³¹ »Slovenec« 261, 14. XI 1885.

²³² Up.: »Laibacher Wochenblatt« 272, 273, 275 od 24, 31. X i 14. XI 1885.

Rumeliji koje je bilo pre plovdivskog prevrata, dok je odobravao politički koncept Engleske, Francuske i, katkada, Italije, ispoljen u zahtevu da se izade u susret željama bugarskog naroda i prizna svršen čin, tj. ujedinjenje Bugarske; i 4) da je manji deo javnog mnjenja u Sloveniji, tj. njen konzervativno i režimski orijentisan deo, čije su mišljenja odražavale naročito »Novice«, »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt«, bio protivan ujedinjenju Bugarske pa je, zagovarajući gledište neprikosnovnosti odluka Berlinskog kongresa, odobravao ratne pripreme Srbije i njeno nepomirljivo držanje prema Bugarskoj, a tako isto i posledice, ispoljene u neminovnoj srpsko-bugarskoj ratnoj konfrontaciji, koja je uskoro i usledila.

Obaveštenost Slovenaca o toku srpsko-bugarskog rata i njihov stav prema zaraćenim stranama, 14—28. novembra 1885. godine

Istog dana, tj. 2/14. novembra 1885, kad je Srbija objavila rat Bugarskoj, otpočela su i borbena dejstva. Srpske trupe su, uz slab otpor bugarske vojske, prešle tog dana granicu, prodrevši na bugarsku teritoriju 5—7 km, sa usmerenim glavnim pravcem dejstva ka Sofiji. Prvog dana nastupanja, Dunavska divizija je zauzela Caribrod. Narednog dana, tj. 3/15, delovi srpske vojske su zauzeli Ržanu, dok je Konjička brigada prodrla do sela Razboišta; Dunavsku diviziju zadržale su bugarske snage pred dragomanskim tesnacem, koje je Drinska divizija uveče primorala na povlačenje i napuštanje svih položaja u tom rejonu, 15/16. novembra; Šumadijska divizija je kod sela Vrabče razbila bugarski odred od oko 1200 boraca i primorala ih na povlačenje ka Trnu i selu Filipovcima, dok je Moravska divizija napala na bugarske snage kod Trna, koje su se oko 16 časova povukle. Na dan 4/16. novembra, Konjička brigada je preko planinskog i teško prohodnog zemljišta izbila do sela Golemog Malova, ugroživši bugarsko desno krilo, dok je Dunavska divizija zauzela visove Tri uši. U međuvremenu je Drinska divizija izbila do sela Dragotinaca, a Šumadijska, koja je trebala da se što više približi desnom krilu Drinske divizije i sa dejstvuje Moravskoj diviziji u napadu na Trn, zbog kiše i snega kao i zbog teško prohodnog planinskog zemljišta, izbila je bez komore u selo Krušu i uputila jedan puk Moravskoj diviziji, koja je ušla u evakuisani Trn i potom nastupala do sela Filipovaca. Premorena teškim marševima, srpska Nišavska vojska se 4/16. novembra zaustavila na liniji selo Golemo Malovo-selo Dragotinci-selo Filipovci, na frontu širokom 40 km, razdvojenim ispresecanim zemljištem i sa isturenim levim, umesto desnim krilom, koje je trebalo da obuhvati bugarsku vojsku kod Sofije.

Sporo nastupanje Nišavske vojske preko planinskog zemljišta, čemu je doprineo i žilav otpor slabijih bugarskih snaga srpskim jedinicama na pojedinim pravcima, znalački je iskoristila bugarska Vrhovna komanda, jer je znatno ojačala svoje snage na slivničkim položajima delovima iz Istočnog korpusa, koji su sa turske granice ubrzanim marševima svakodnevno pristizali u sastav Zapadnog korpusa. Utvrđeni su položaji u širem rejonu Slivnice, koji zatvaraju pravce prema Sofiji: vis Lešte, Slivnički vis, selo Aldomirovci, selo Bratuškovo i visovi Višaja i Vojvodina mogila, zaposevši ih do 4/16. novembra uveče jakim snagama. Namera Vrhovne komande bugarske vojske bila je, da se upornom odbranom slivničkih položaja zadrži nadiranje srpske vojske do pristizanja neophodno potrebnih pojačanja iz Istočnog korpusa, a ako se u tome ne uspe onda bi se bugarske snage povukle na utvrđene položaje u rejonu Ihtimana. Srpska Vrhovna komanda naredila je da se 5/17. novembra napadne sa Drinskom, Šumadijskom i Moravskom divizijom na bugarsko levo krilo, dok su Konjička brigada i Dunavska divizija dobile zadatak da vežu desno krilo neprijatelja. No, to je odloženo za 6/18. novembra, budući da sve srpske snage do 4/16. novembra uveče nisu bile prikupljene za napad. Neobavešten o tome, komandant Konjičke brigade uputio je svoju jedinicu prema Lešti, gde se sukobila s bugarskim snagama, koje su reagovale napadom na Dunavsku diviziju i Konjičku brigadu, ovladavši Mekim crevima i južnim vrhom visa Tri uši, odakle su proterane na Leštu protivnapadom Dunavske divizije. Sredinom dana, Drinska divizija je na-

pala na centar i levo krilo, ali je napadom ispred bugarskih reduta od dva neprijateljska bataljona prinuđena da se povuče, dok su oko 16 sati bugarski delovi potisli Dunavsku diviziju i zauzeli Meka creva i Tri uši, ali su ih, radi skraćivanja fronta, evakuisali, pa je ove važne zemljišne objekte ponovo posela Dunavska divizija. Prvog dana slivničke bitke, Moravska divizija je ovladala Breznikom, gde je i zanoćila. Srpska Vrhovna komanda je naredila da se 6/18. novembra nastavi napad. No, kako je noću, 5 (17)/6 (18) novembra, pogrešno obavestena da Bugari nameravaju da jakim snagama, mada se radilo samo o jednom slabijem bugarskom odredu, zaobidu srpsko levo krilo severno od drumu Caribrod-Sofija i napadnu na levi bok Nišavske vojske, to je srpska Vrhovna komanda odustala od nameravanog napada i naredila prikupljanje jedinica na određenim položajima: Konjička brigada severno od sela Dragomana, Dunavska divizija istočni izlaz tesnaca kod sela Dragomana, a Drinska i Šumadijska južno od nje, dok je Moravska divizija trebalo da obrazuje rezervu pozadi desnog krila. Valja reći, da je i bugarska Vrhovna komanda tada bila slabo informisana o situaciji i nameravala da napusti slivničke položaje, pa je naredila, štaviše, evakuaciju ustanova iz Sofije dublje u unutrašnjost zemlje. Zapovest za novo grupisanje blagovremeno je primila samo Dunavska divizija, dok su je ostale jedinice srpske vojske primile tek 7/19. novembra, pa su Drinska divizija i 11. puk Šumadijske divizije prešli u napad, shodno zapovesti od prethodnog dana. Pomenuti puk, iz Šumadijske divizije zauzeo je selo Bratuškovo i vis južno od njega, ali su Bugari protivnapadom povratili pomenuto selo i prinudili 11. puk na povlačenje. To je uslovalo da se na svom odseku povuče i Drinska divizija, nakon nanošenja bugarskim jedinicama znatnih gubitaka. Ponovljeni napad srpskih snaga na bugarski centar oko 13 sati nije uspeo. Oko 10,30 sati, pošla je u napad u pravcu sela Slivnice Moravska divizija iz Breznika, ali je od toga odustala, jer je bila prinuđena da vodi dvočasovnu borbu sa jednim slabijim bugarskim odredom, koga je razbila. Najzad, po podne, 6/18. novembra, ponovo je prešlo u napad bugarsko desno krilo i, nakon odbacivanja delova Dunavske divizije, ovladalo Mekim crevima i južnim vrhom Tri uši. Zbog uobražene bugarske opasnosti sa pravca sela Ržane, srpska Vrhovna komanda preselila se iz Caribroda u Pirost, ne ispoljivši nikakav uticaj na borbena dejstva svojih divizija. Tokom 7/19. novembra borbe su nastavljene napadom bugarskog desnog krila iz koga je, nakon teških borbi, rezultiralo do 11 sati ovladavanje od bugarskih snaga južnim i severnim vrhom Tri uši, dok je u napadu na zapadni vrh bilo zadržano. U cilju smanjenja pritiska na Dunavsku diviziju, u pravcu levog krila i boka bugarskih snaga izvršila je napad Drinska divizija, izloživši svoj desni bok napadu bugarskog centra, pa je, nakon žestoke borbe, bila prinuđena da se povuče na vis Zabel i ka selu Jarlovcima. U cilju rasterećenja Drinske i Dunavske divizije, oko 14 sati napala je Šumadijska divizija na bugarsko levo krilo, ali je, u odsudnom momentu, kad su se njene jedinice približile bugarskim rovovima, napadnuta bočnom vatrom i bila prinuđena da se povuče na liniju sela Dragotinci—Povali Raž. Moravska divizija krenula je ka selu Slivnici i oko 11 sati se kod sela Gurguljata sukobila sa bugarskim snagama; nakon tročasovne borbe, povukla se na Krivi kolnik. Istodobno, bugarsko desno krilo odbacilo je dva bataljona Dunavske divizije sa Petrovskog krsta, pa su potom bugarske snage prešle u opšti napad i konačno odbacile demoralisane bataljone Dunavske divizije sa zapadnog vrha Tri uši ka selu Dragomanu. Padom mraka borba je prekinuta, iako su trupe zaraćenih strana ostale u bliskom borbenom dodiru. Narednog dana je Nišavska vojska odstupila prema Caribrodu, a bugarski Zapadni korpus je ostao na slivničkim položajima. Time je bitka kod Slivnice bila završena. Srbi su imali oko 3000, a Bugari oko 2500 vojnika izbačenih iz stroja.

Posle slivničke bitke, bugarske trupe, kojima su stalno pristizala nova pojačanja iz Istočne Rumelije, primorale su Srbe da napuste dragomanski tesnac, 10/22. novembra, pa su, potom, zauzele 11/23. novembra Caribrod, a dan docnije, posle žestoke borbe, ovladale su Neškovim visom, te im je time bio otvoren put u pirotsku

kotlinu. Posle dvodnevnog boja, 14/26. i 15/27. novembra, bugarske snage su posele Pirot, a dan docnije, na intervenciju Austro-Ugarske, obustavljena su neprijateljstva između srpske i bugarske vojske.

Snage iz Timočke divizije, koje su nastupale od Zaječara, izbile su 3/15. novembra pred Kulu, odbacivši ka Vidinu bugarski Kulski pododred, dok je novoformirani bugarski odred noću, 3 (15)/4 (16) novembra, prešao Timok kod Bregova i ugrozio Zaječar sa severa, ali je, uz obostrano velike gubitke, odbačen na desnu obalu Timoka. Tokom 4/16. novembra, bugarske snage su poražene u boju kod Kule i u neredu su se povukle ka Akčaru i Vidinu, pa su delovi Timočke divizije izbili 10/22. novembra pred vidinsku tvrđavu. Pomoćni delovi Timočke divizije prešli su na Kadibogazu i na Svetom Nikoli bugarsku granicu na dan objave rata, u nameri da se te dve kolone sastanu pred Belogradčikom. Do toga nije došlo, pošto je glavna kolona odbačena od Belogradčika ka Knjaževcu, pa je pomoćna kolona bila prinuđena da se povuče. Borbe kod Vidina su vođene od 11/23. do 17/29. novembra 1885, kada su obustavljene usled obostrane odluke o prekidu neprijateljstava.

U toku srpsko-bugarskog rata 1885, Srbi su ukupno izgubili oko 750 poginulih, oko 4600 ranjenih i oko 1650 nestalih, a Bugari oko 700 poginulih i 4500 ranjenih vojnika, podoficira i oficira.

Glavni uzroci neuspaha srpske vojske u srpsko-bugarskom ratu 1885. bili su sledeći: slabo grupisanje snaga, naročito pred odlučujuću, slivničku bitku; počesno uvođenje jedinica u borbu; veoma slabo sadejstvo u borbi i sasvim slabe veze; sudbonosno zakašnjenje jedinica Šumadijske i Moravske divizije, određenih da izvrše obuhvat bugarskog levog krila; odsustvo samoinicijative i snalažljivosti kod starešinskog kadra skoro svih profila; i nepravovremeno dostavljanje jedinicama izdatih naređenja. Na svaki način, najveća odgovornost pada na samouverenost u neminovnu pobedu i autokratizam kralja Milana, koji se ograđivao od pametnih saveta, a faktički bio nesposoban da kao vrhovni komandant umešno i autoritativno rukovodi operacijama srpske vojske.²³³

Pre nego što pređemo na tretiranje važnog pitanja: odjeka u Sloveniji objave rata Srbije Bugarskoj, osvrnućemo se na stav Slovenaca prema ubrzanom zaoštravanju srpsko-bugarskih odnosa i obostranim forsiranim ratnim pripremama pred otpočinjanje neprijateljstava. Najkraće rečeno, većina Slovenaca je sa žaljenjem pratila naglo pogoršavanje srpsko-bugarskih odnosa i osuđivala ratne pripreme Srbije u cilju agresije na susednu slovensku zemlju, dok je odobravalala ratne pripreme Bugarske, sračunate na odbranu svoje zemlje od srpskih invazionih snaga. Tako je, što se tiče naglog pogoršavanja srpsko-bugarskih odnosa, »Slovenski Narod«, krajem oktobra, pisao da su Bugari sve ogorčeniji na Srbe i da je knez Alexander Battemberg, vrativši se u Sofiju, nakon obilaska srpsko-bugarske granice, prilikom dočeka puka vojske koji je prispeo iz Jambola, rekao: »Pozdravljam braću u prestonici ujedinjene Bugarske! Naša braća Srbi postali su nam neprijatelji. Vi ste pozvani da od njih branite Bugarsku.«²³⁴ Krajem oktobra i početkom novembra, »Slovenski Narod«, »Edinost« i »Soča« objavili su nekoliko informacija, u kojima je istaknuto: da je srpsko-bugarska granica zatvorena; da se na srpsko-bugarskoj granici događaju manji oružani sukobi između delova srpske i bugarske vojske; i da se Srbi u bugarskoj štampi nazivaju izdajnicima zbog rešenosti da, bez ikakvog stvarnog uzroka,

²³³ Opširnije o operacijama srpske i bugarske vojske u toku trajanja neprijateljstava, v.: D. Đurić, Srpsko-bugarska vojna 1885/6 sa vojno-ekonomskog gledišta. Građa za vojnu istoriju i spremu, »Ratnik«, god. VIII, 1886, Beograd, 1886, str. 1—144; Bdin, U Vidinu za vreme borbe oko Vidina 1885, »Ratnik«, god. VIII, 1886, Beograd, 1886, sv. I, juli, str. 41—72, sv. II, avgust, str. 115—145, sv. III, septembar, str. 169—195; St. Grujić, Slivnica, Rat Srbije i Bugarske 1885, Operacije Šumadijske divizije, Beograd, 1887, str. 37—115; A. Benderev, op. cit., str. 138—466; C. Regenspursky, op. cit., str. 42—167; H. Kunz, op. cit., str. 40—155; Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva . . . str. 273—589, knj. druga: od Slivnice do Pirota . . . str. 593—1254, 1282—1355; J. Venediktov, op. cit., str. 28—398; Sčab na armijata-Voenna-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885 god. . . . str. 247—752; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . str. 272—297; K. Todorov, op. cit., str. 90—93; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885 . . . str. 173—403.

²³⁴ »Slovenski Narod« 245, 27. X 1885.

napadnu na susednu Bugarsku.²³⁵ Konačno, u »Ljubljanskom Listu«, o ubrzanom zaoštavanju srpsko-bugarskih odnosa, navedeno je, uglavnom, ovo: da su Srbija i Bugarska koncentrisale jedna prema drugoj veliku oružanu vojnu silu, što nagoveštava da uskoro predstoji ratna konfrontacija između dva susedna slovenska naroda; da su zapažena obostrana optuživanja za povrede granične linije; da iz Sofije pristižu optužbe na adresu Srbije, kako namerava da po svaku cenu uskoro napadne na Bugarsku; i da će, kako izgleda, srpsko-bugarski rat otpočeti pre završetka rada Carigradske konferencije.²³⁶

Što se tiče završnih priprema Srbije za rat protiv Bugarske »Slovenski Narod« je, još sredinom oktobra, konstatovao da je Srbija spremna za rat i da će uskoro dobiti iz inostranstva nove topove, dok je »Slovenec«, sredinom prve dekade novembra, istakao kako se Srbija intenzivno sprema za rat, jer je dobila nove puške i naručila topove u Francuskoj, koji će uskoro doći.²³⁷ Tršćanska »Edinost« i »Ljubljanski List« isticali su, takođe, da se Srbija uveliko priprema za rat, jer na granici prema Bugarskoj koncentriše vojsku i sredstva za život i borbu.²³⁸ Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku je, krajem oktobra i u prvoj polovini novembra, naročito isticao da se Srbija korektno drži prema velikim silama, čekajući konačnu odluku Carigradske konferencije u vezi ujedinjenja Bugarske i da, s pravom, insistira na povratku u Bugarskoj i Istočnoj Rumeliji na stanje pre plovdivskog prevrata.²³⁹

U vezi ratnih priprema Bugarske protiv Srbije, »Slovenski Narod« je, krajem oktobra, istakao da se bugarske snage na granici prema Srbiji, od Vidina do Pirota, stalno uvećavaju, a u broju od 4. novembra, navedeno je da je kod Caribroda koncentrisano 20.000 bugarskih pešaka, 6 baterija, 2 eskadrona, kod Trna 2 bataljona i 1500 dobrovoljaca i kod Vidina 5 bataljona, 5 baterija, 1 eskadron i 4000 dobrovoljaca,²⁴⁰ dok je u ovom listu, krajem druge dekade decembra, navedeno kako su bugarske dake, koji studiraju u inostranstvu i koji su se dobrovoljno javili da brane zemlju, srdačno primili u Beču Česi, Hrvati i Poljaci, što je i organ slovenačkih klerikalaca saopštio svojim čitaocima, sredinom treće dekade novembra, a tako isto i »Ljubljanski List«.²⁴¹ Tršćanska »Edinost« je, u broju od 3. oktobra, saopštila da se u Istočnoj Rumeliji za oružane snage popisuju dobrovoljci od 18—32 godine starosti, što je i »Ljubljanski List« naveo, tri dana ranije,²⁴² a četiri dana docnije, u tršćanskom listu je navedeno da se, uistinu, Bugari bore za miroljubivo rešenje svog ujedinjenja, dok je, na početku treće dekade oktobra, u ovom listu istaknuto kako je bugarski knez, radi osornog ponašanja srpskog kralja, uopšte, i odbijanja prijema kneževog izaslanika, Dimitra Grekova, naredio da se znatan deo bugarskih snaga prebaci na srpsku granicu.²⁴³ Konačno, »Ljubljanski List« je, početkom oktobra, neodređeno saopštio da se u Istočnoj Rumeliji uspešno izvodi mobilizacija spo-

²³⁷ Up.: »Slovenski Narod« 234, 14. X 1885; »Slovenec« 254, 6. XI 1885. — Tačno je da je srpska vojska imala nove puške. Međutim, one su trošile mnogo municije i vojnici su bili vrlo malo uvežbani u rukovanju sa njima. Nasuprot Bugarima, koji su imali izolučene Kroupove topove, srpska vojska je imala topove »ostragane«, koji su se ostrag punili i u turskim ratovima, dobrim delom, oštećeni. Novi topovi, naručeni u Francuskoj, nisu prispeli (S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 263).

²³⁸ Up.: »Edinost« 85, 86, 88, 90 od 24, 28. X, 4. i 11. XI 1885; »Ljubljanski List« 256, 261 od 9. i 14. XI 1885.

²³⁹ Up.: »Laibacher Zeitung« 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256 od 30, 31. X, 2, 3, 4, 6, 7. i 9. XI 1885, str. 2024, 2036, 2045, 2052, 2060, 2068, 2075—2076, 2088.

²⁴⁰ Up.: »Slovenski Narod« 248, 249, 250, 251, 253 od 30, 31. X, 2, 3. i 5. XI 1885; »Edinost« 87, 89, 91 od 31. X, 7. i 14. XI 1885, »Soča« 46, 13. XI 1885.

²⁴¹ Up.: »Ljubljanski List« 254, 255, 256, 259, 260, 261 od 6, 7, 9, 12, 13. i 14. XI 1885.

²⁴² što nije tačno. Za dejstvo protiv srpske vojske, Zapadni korpus je uoči rata bio sastavljen od 21 3/4 bataljona, 5 eskadrona i 6 baterija, što je ukupno činilo oko 150.000 ljudi i 37 artiljerijskih oruđa (J. Mitev, Istorija na Srpsko-bugarskata vojna 1885 . . . , str. 116—119).

²⁴³ Up.: »Slovenski Narod« 247, 248, 252, 289 od 29, 30. X, 4. XI i 18. XII 1885; »Slovenec« 270, 25. XI 1885; »Ljubljanski List« 269, 24. XI 1885.

²⁴⁴ što nije tačno. Odmah po izvršenom plovdivskom prevratu, objavljena je u Istočnoj Rumeliji opšta mobilizacija i otpočeli su se ustrojavati mobilizacioni spiskovi, u koje su upisivani svi sposobni muškarc i od 18—40 godina starosti (J. Mitev, Istorija na Srpsko-bugarskata vojna 1885 . . . , str. 112).

²⁴⁵ Up.: »Edinost« 79, 80, 84 od 3, 7, 21. X 1885; »Ljubljanski List« 222, 30. IX 1885. — Kako ističe Carl Regenspurky, knez Alexander Battenberg je, sredinom oktobra, inspicirao trupe u dolini Strume pa je, nalazeći se u Radomiru, 7/19. oktobra, dobio obaveštenje o odbijanju kralja Milana da primi Dimitra Grekova sa njegovom porukom, što ga je uverilo u uverenju da Srbija namerava napasti Bugarsku. Zbog toga je toga dana naredio da se Zapadni korpus odmah ojača sa 13.000 boraca iz Istočnog korpusa (C. Regenspurky, op. cit., str. 176—177).

sobnih za vojsku od 18—40 godina starosti i da se i muslimani javljaju na zborna mesta, pa je na granicu upućeno već 80.000 ljudi, dok je, na početku druge dekade novembra, podvučeno da je bugarski narod, ohrabren zalaganjem Engleske za jedinstvenu Bugarsku, rešen da se bori do poslednjeg čoveka za svoje ujedinjenje protiv agresivnih namera kralja Milana i njegove vojske, koja u manjim grupama, gotovo svakodnevno, upada na bugarsku teritoriju.²⁴⁴

Sudeći po sadržaju dosta opsežnih napisa dva najčitanija slovenačka lista, »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«, slovenačka javnost je dočekala objavu rata Srbije Bugarskoj sa najvećom dozom žaljenja što je do toga došlo i ogorčenja na Srbiju kao agresora, a posebno na kralja Milana kao glavnog aktera i krivca za »bratoubilački rat« između dva susedna jugoslovenska naroda. Istog dana kad je Srbija objavila rat Bugarskoj, tj. u subotu, 14. novembra 1885, organ slovenačkih liberala objavio je vrlo kratko saopštenje u rubrici »Telegrami 'Slovenskemu Narodu'«, u kome je, bez ikakvog komentara, rečeno da je vlada Srbije dostavila vladi Bugarske poruku: »da se je na bugarska izazivanja odgovorilo objavom rata« i da je kralj Milan »u 1. sat noću otišao u Pirot da kao vrhovni komandant preuzme rukovođenje operacijama srpske vojske«.²⁴⁵ Drugi dan po otpočinjanju srpsko-bugarskih neprijateljstava, »Slovenski Narod« je objavio dosta dug uvodnik s naslovom »Srbsko-bolgarska vojna«, u kome je; nakon napomene, da je došlo do rata²⁴⁶ akcentirano, da nema pravog uzroka ratu, jer su im zajednički interesi nalagali, da »žive u bratskoj ljubavi« na Balkanskom poluostrvu, »kako bi u uzajamnom delovanju zadobili još one pokrajine koje im je uskratio Berlinski kongres«. U nastavku svog rezonovanja, anonimni autor ovog uvodnika naročito je istakao, da su glavni krivci što je došlo do rata između dve susedne jugoslovenske države njihovi vladari: srpski kralj, Milan Obrenović, za koga je rečeno da je, što se tiče zlih osobina, nadmašio zloglasnog Cesara Borgia, a usto je »otpočeo voditi politiku koja je godila njegovim ličnim strastima«, i bugarski knez, Alexander Battenberg, koji je vodio »pustolovnu politiku«, jer se je mimo volje Rusa, stavio na čelo plovdivskog prevrata.²⁴⁷ Zaključujući svoj sastav, njegov autor je naglasio: »Pravog povoda za rat, kako je rečeno, nije bilo. A Milan, koji se našao u čorsokaku, nije imao drugog rešenja nego da se, bar, privremeno zadrži na prestolu. Pošto nije smeo protiv Turaka, odlučio se da zarati protiv Bugara«.²⁴⁸ Narednog dana, u organu slovenačkih liberala, objavljen je uvodnik s naslovom »Vojska«, koji predstavlja novouvedenu rubriku. Tamo se ističe da je napad Srbije na Bugarsku naišao u Evropi na, gotovo, jednodušnu i oštru osudu. Zadnji događaji, a posebno objava rata Bugarskoj od strane Srbije, kako se naglašava u ovom napisu, pobudili su, štaviše, i kod Mađara simpatije prema Bugariji, a u Budžetskom odboru austrijskih delegacija poznati češki političar, Ladislav František Rieger, založio se za ujedinjenu Bugarsku, dok je engleski list »Times« naveo kako je Austro-Ugarska podstakla Srbiju na rat protiv Bugarske, što može dovesti do konflikta između Habsburške Monarhije i Rusije. Nepoznati autor ovog sastava, naročito je posvetio pažnju stavu Rusije prema avanturističkom potezu Srbije, istakavši da su ruski listovi, »Novoe Vremja«, »St. Petersburg Zeitung«

²⁴⁴ Up.: »Ljubljanski List« 225, 258 od 3. X i 11. XI 1885.

²⁴⁵ »Slovenski Narod« 261, 14. XI 1885.

²⁴⁶ o čemu je doslovno rečeno ovo: »Česar se je svak pošten Slovan bal, dogodilo se je preteklo soboto. Srbija napovedala je Bolgarskoj vojno, srbske čete prekoračile so mejo in začel se je boj mej sosednima in bratskima narodoma. Bolgari in Srbi, ki so nekđaj v tolikih bitkah vkup krvaveli, ki bi morali čuvati mlado svojo svobodo in drug na drugoga se naslanjati, da si mirnim potom zagotove še boljšo bodočnost. sprli so se mej seboj na veliko veselje neslovanskega sveta in na neizmerno škodo ideji slovanske« (»Slovenski Narod« 262, 16. XI 1885).

²⁴⁷ Važniji deo navedenog doslovno glasi: »V njegovi državi, katero je pokojni knez Mihajlo tako izvrstno uredil, da je jej po vsej pravici pristajalo ime slovanskega Pijemonta, zavladala je kruta sila, s silo pa je naraščala nezadovoljnost, katera se je uduševala le najskrajnejšimi sredstvi. V Bolgariji pa je knez Aleksander pričel uprav pustolovno politiko. Ni se oziral na to, da ima Bolgarija vse kar je dobila, le po nesebičnej požrtvovalnosti Rusov, da mora, ako ne iz hvaležnosti, vsaj iz previdnosti ravnati se po mnenji carja, ampak uprizoril je samovlastno senzačni prevrat plovdivski, ž njim pa narod bolgarski zapeljal za kraj propada. Vse sedanje zlo zakrivila sta jedino obestranska vladarja in njih pustolovni pristaši, zatorej pa upamo, da bosta oba naroda tudi to uvidela in da bude boj mej bratoma imel vsaj to dobro posledico, da bota Milan in Aleksander zgubila svoji kroni« (»Slovenski Narod« 262, 16. XI 1885).

²⁴⁸ »Slovenski Narod« 262, 16. XI 1885.

i »St. peterburgskija Vjedomosti«, istakli da Rusija ne može i ne sme mirno gledati, »da bi se od Rusa oslobođena Bugarska i srodna Srbija međusobno ubijali«, kao i to, da je Srbija prenebregla svoje obećanje kako će sačekati konačnu odluku Carigradske konferencije, o čemu je, uglavnom, što se tiče odjeka u Rusiji objave rata Srbije Bugarskoj, i »Slovenec, istog dana, saopštio svojim čitaocima.²⁴⁹ Konačno, od važnijih sastava organa slovenačkih liberala je dosta okasneli dopis korespondenta iz Plovdiva od 14. novembra, koga je ovaj list objavio u broju od 2. decembra pod naslovom »Krvava slovanska nesloga«.²⁵⁰

Organ klerikalne struje slovenačkog nacionalnog pokreta, u rubrici »Telegrami«, identično organu slovenačkih liberala, saopštio je da je Srbija objavila rat Bugarskoj, kao i to da je kralj Milan otputovao iz Niša u Pirotda preuzme komandu nad srpskom vojskom.²⁵¹ U narednom broju, ovaj list je objavio dosta opširan uvodnik s naslovom »Vojska med Bolgari in Srbi«. Tamo je, nakon napomene da su razlozi za casus belli između Srbije i Bugarske: izazivanje Bugara, kako tvrdi Beograd, i izazivanje Srba, kako naglašava Sofija, neistiniti, kao i upozorenja da Bugarska ni u kom slučaju ne može biti agresor,²⁵² istaknuto, da je Srbija, bez opravdanog uzroka izvršila oružani napad na susednu Bugarsku. To je obrazloženo sasvim verodostojnom okolnošću sadržanom u krajnjoj nepopularnosti despotske vladavine kralja Milana i njegovog režima. Taj avanturistički kraljev korak je usledio zbog izrazite austrofilске politike njega i njegove vlade, kojoj je protivna ogromna većina srpskog naroda.²⁵³ U zaključku ovog uvodnika navedeno je, da se presto kralja Milana još više drma nego pre objave rata, jer će moćna opozicija, koja je odsudno protivna ratu između Srbije i Bugarske, umeti znalački da iskoristi sve te promašene i posve avanturističke poteze srpskog kralja i njegov nesiguran položaj učini još nesigurnijim.²⁵⁴ Upozorivši u kraćem sastavu, objavljenom u »Slovenec«, u broju od 17. novembra, u uvodnom njegovom delu, da se je svak mogao u jućerašnjem broju organa slovenačkih klerikalaca upoznati sa sadržajem ratnih proklamacija srpskog kralja i bugarskog kneza,²⁵⁵ nepoznati autor je istakao kao kvinte-

²⁴⁹ Up.: »Slovenski Narod« 263, 17. XI 1885; »Slovenec« 263, 17. XI 1885.

²⁵⁰ Prvi i važniji deo tog dopisa iz Plovdiva doslovno glasi: »Plovdiv, 14. novembra (Izv. dop.) 'Alea iacta est!' 'Kocka je pala' — žalibog kocka jednoga slovanskoga plemena proti drugemu. Pala je na radost ali podsmeh tujih nam narodnostij, a nenadno i neželjateljno za vsacega pravega Slovana, kajti katerokoli pleme od sedaj vojujočih se strank bođe premagano, na vsak način je kvar za našo obćo slovansko idejo, a katerokoli bo zmagalo, to je na korist jednemu ali drugemu naših tajnih ali vidnih sovražnikov. Dan 2. novembra po starem stflu ali 14. po novem, zaznamovan bođe v zgodovini Južnega Slovanstva z debelimi črkami. Bog daj, da bi se naši potomci od njega kaj naučili! Jedva smo postali neodvisni, jedva smo osvobojeni, bolj s krvljo oddaljenih naših bratov Rusov, nego s svojo, jedva smo začeli razvijati se: dosegli v Srbiji kraljestvo, tukaj hoteli zedinjenje — že nas šćujejo drugzega proti drugzemu; češ, da se uničujemo sami mej seboj, česar tujci skozi stoletja niti z ljuto silo niso mogli dognati.« (»Slovenski Narod« 276, 2. XII 1885).

²⁵¹ »Slovenec« 261, 14. XI 1885.

²⁵² Što se argumentira sledećim okolnostima: »Ali si moremo misliti bolgarske državnike tako kratkovidne, da bi sedaj želeli vojske s Srbi in da bi jih izzivali, ko so turške čete na bolgarski meji, ko se bo morebiti treba boriti za zedinjenje, ko je meja proti Srbiji malo zavarovana in skoraj prazna vajakov, ko vidijo, da stoji Srbiji za hrbtom Avstrija? Ali res želi sedaj Aleksander boja (s Srbi) ko je padel v nemilost v Petrogradu, ko je za blagor in združenje domovine tako želó potreben mir s Srbijo in drugimí vlasti? Iz teh vzrokov vidimo, da niso Bolgari želeli vojske temuć Srbi. A iz kterih vzrokov, zakaj teče bratska kri? Pravo unganiti je teško.« (»Slovenec« 262, 16. XI 1885).

²⁵³ O tome tamo stoji zabeleženo ovo: »Navzlic vsemu zatrjevanju srbske vlade in avstrijskih listov, je srbska vlada narodu želó nepriljubljena in brez zaslobe. V vladnih krogih vlada vpliv avstrijski in neprijaznost proti Rusiji. Narod pa sovraži Avstrijo kot gospodovalko v Bosni, in je nagnjen Rusom, ktere smatra svojim osvoboditeljem. Opozicija dosedanje vlade in kralja je veća in moćnejša, kot si mislimo. Ker je Milan za avstrijski vpliv in vlada ne oziraje se na ogromno većino naroda, se je pomnožila še itak številna Karadorđevića stranka. Res da ima v skupščini većino, a kako se većina dobi, nam prića sedanjí hrvaški deželni zbor in nam je pričal prejšnji kranjski, ko je manjšina zastopala ogromno većino: Milan je čutil da se mu maje prestol in hoće posnemati Napoleona III, ki je obrnil pozornost ljudstva na vojno, misleć, da si bo z bojno slavo pomnožil privrćence in da se po povrnili notranji mir. Napoleon se je opekeli, kako bo z Milanom, kdo ve! In kakor nalašč mu je revolucija za združenje Bolgarov dala priliko pridobiti si ljubav naroda in vtrditi si stališće, hoteć spolniti narodu željo po Veliki Srbiji. Casopisi so začeli pisati, će se Bolgarija združi in okrepi, moramo se tudi mi. Zedinjena Bolgarija — torej živelja tudi Velika Srbija! Ohraniti se mora ravnotežje!« (»Slovenec« 262, 16. XI 1885).

²⁵⁴ »Slovenec« 262, 16. XI 1885.

²⁵⁵ jer je »Slovenec«, u broju od 16. novembra 1885, bez komentara, u rubrici »Politićni pregled. Vnanje države«, u celini, u prevodu na slovenaćkom jeziku, objavio ratne proklamacije: srpskog kralja Milana Obrenovića i bugarskog kneza Alexandra Battenberga (»Slovenec« 262, 16. XI 1885). — Ratne proklamacije srpskog kralja i bugarskog kneza objavljene su na srpskom u delu dr Vladana Dorđevića a na bugarskom jeziku u radu Jona Miteva, propraćene komentarom (up.: Dr V. Dorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva: od Pirota do Slivnice ..., str. 283—286; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bolgarskata vojna 1885 ..., str. 168—171).

senciju ratnog manifesta bugarskog kneza: »Srpski kralj hoće da uništi Bugarsku, umesto da joj pomaže!« U smislu komentara, tamo je navedeno da je bugarski knez, Alexander Battenberg, iako Nemač po poreklu, bolje od srpskog kralja, Milana Obrenovića, razumeo svoj »slovenski zadatak«. ²⁵⁶ Dva dana docnije, organ slovenačkih klerikalaca je, poput organa slovenačkih liberala, ²⁵⁷ podvrgao oštroj kritici cirkular srpske vlade velikim silama od 2/14. novembra 1885, ističući da je taj potez srpske vlade licemeran, jer se kao uzrok objave rata Bugarskoj navodi upad bugarskih trupa na srpsku teritoriju. Međutim, to ne odgovara istini, jer faktično su srpski vojnici upadali na bugarsku teritoriju, a nikako bugarski na teritoriju Srbije. »Ako su pojedini pljačkaši iz Bugarske preko granice u Srbiju zalazili, to još nikako ne može biti casus belli, jer su oni međunarodno vlasništvo i vrlo se malo brinu za državne granice, ako im nisu od lične koristi«. Pravi uzrok objave rata Bugarskoj od strane Srbije je, navodno, u tome, »što je Bugarska prošle godine primila srpske izbeglice pod svoju strehu i želja Srbije da nešto zemlje pridobije«. ²⁵⁸ Prvog dana treće dekade novembra, u ovom listu je objavljen kratak sastav, u kome je naglašeno »da svugde gde žive ljudi sa zdravim razumom, osuđuju srpski korak, koji je uperen protiv Bugara«. U tom pogledu, stoji tamo, ni Rusi ne zaostaju, jer preko svojih listova oštro osuđuju ne srpski narod, »za koga kažu da nikako ne bi napao na bugarski narod, kao ni ovaj što ne bi vodio borbu protiv srpskog naroda, jer znaju da su im zajednički neprijatelji Turčin i Švaba«, već srpskog kralja Milana Obrenovića, »čoveka koji je za večna vremena na sebe navukao prezir sopstvene zemlje i celog Slovenstva, jer je napao srodnog brata u vreme kada je na bugarskoj granici stajao iskonski neprijatelj hrišćanstva, grozni Turčin«. ²⁵⁹ Dalje je tamo, u broju od 23. novembra, u prvom delu uvodnika s naslovom »Boj na Balkanu«, navedeno da se na Balkanskom poluostrvu proliva bratska krv iz razloga što je još uvek tamo prisutna Turska, koju bi Rusija još odavno oterala da ju ne brani »prosvetčena Evropa«, a narednog dana, u drugom delu uvodnika »Boj na Balkanu«, navedeno je kako bi velesile, koje inače, dobrim delom, snose odgovornost za srpsko-bugarski rat, priznale fait accompli sjedinjenja severnog i južnog dela Bugarske »da Srbija nije

²⁵⁶ Doslovno o navedenom u pomenutom sastavu stoji ovo: »Kar je bolgarski knez svojim vojakom rekel je vse od besede do besede čista gola resnica. Srbski kralj hoće Bolgarijo vničiti, namesto da bi ji pomagal. V teh besedah je vse povedano, s temi besedami je knez Aleksander srbskega kralja grozno obsodil. Battenberg je nemškega rodu in kljubu temu bolje razume slavjansko svojo nalogo, kakor pa srbski Milan, v katerem se pretaka kri slavjanska. Milan že do sedaj ni imel posebnih simpatij med Slovani, med Srbi većinoma prav nobenih. Ta vojska pa, ki jo je sedaj proti Bolgarom, proti svojim sosedom in sobratom pričel, vničila mu bo še tiste, kar mu jih je ostalo, naj že on potem vojsko dobi ili izgubi. Če jo zgubi tem huje zanj, kajti v tem slučajju zgubil bo poleg sočutja, ki ga morda tu pa tam ima, tudi še prestol; Milan je vojsko iz tega vzroka pričel ker se mu je prestol zdel preslab stoječ. Če bi jo dobil in bi nobena druga velesila nič ugovarjala podjarmiljajočemu Bolgare, no, potem bi se morda obdržal na prestolu srbskem. Če se mu pa to ne posreči, potem naj si pa Milan kar izbere mesto, kjer bo preživel dneve, kar mu jih je še odločenih.« (»Slovenec« 263, 17. XI 1885).

²⁵⁷ koji je još, u broju od 16. novembra, u uvodniku s naslovom »Srbsko-bolgarska vojna«, kritikovao osnovne postavke objave rata srpske vlade Bugarskoj i ratne proklamacije kralja Milana, istakavši sledeće: »Objava vojne, katero je srbska vlada poslala v Sofijo ni nič drugoga, kakor prebacivanje raznih podlosti Bolgarom. Očita se njim, da so iz jednostranskih sebičnih ozirov rušili ravnotežje na Balkanu in vzmirili balkanske narode, s svojevoljnimi naredbami ovirali trgovino mej Srbijo in Bolgarsko, po sili si prisvojili Bregovo, podpirali srbske veleizdajnike, srbske podložnike zatirali in na mejo postavili nedisciplinovane protovoljce, ki so napadali mejno prebivalstvo.« (»Slovenski Narod« 262, 16. XI 1885). — To su zapravo bile osnovne misli ratne proklamacije kralja Milana u Nišu, 2/14. novembra 1885, iza koje su otpočela srpsko-bugarska neprijateljstva (Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva: od Pirota do Slivnice . . . , str. 283—284).

²⁵⁸ »Slovenec« 265, 19. XI 1885. — Ovde je u pitanju oštra kritika uperena protiv cirkulara ministra spoljnih poslova vlade Srbije, Milutina Garašanina, upućenog velikim silama, 2/14. novembra 1885, u kome se ovima stavlja do znanja da je srpska vlada objavila rat Bugarskoj zbog toga »što su bugarske trupe napale juče — 1. novembra — u sedam i po časova iz jutra, pozicije koje je zauzimao prvi bataljon prve regimente kraljevske pešadije u blizini Vlasine. Kraljevska vlada, uzimajući taj nemotivisan napad kao proglas rata od strane Kneževske vlade, notifikovana je diplomatskom agentu i generalnom konzulu Njegovog Jelninskog Veličanstva u Sofiji, da se ova Kraljevska smatra u ratnom stanju, počev od subote 2 novembra, od šest časova iz jutra«. Kao povod rata, kako se iz navedenog vidi, uzeta je jedna povreda srpske granice od strane bugarskih oružanih snaga, bez pominjanja povrede Berlinskog ugovora i balkanske ravnoteže. Pored toga, u ratnoj proklamaciji je uzeto kao uzrok objave rata pitanje o Bregovu i emigrantsko pitanje, što je bilo aktuelno 1884. godine. Pošto je bilo teško dokazati navedenu povredu srpske granice, to je objava rata Srbije Bugarskoj naišla na opštu osudu u Evropi, a Srbija je okvalifikovana kao agresor. Zbog svega toga »rat je dobio značaj malog lokalnog rata«, kako ističe Slobodan Jovanović, »koji je upravo trebao da se desi 1884, pa je zakasnio za godinu dana« (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 144—145, 148—153; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 242).

²⁵⁹ »Slovenec« 267, 21. XI 1885.

žedna bratske krvi.²⁶⁰ Najzad, u broju od 25. novembra ovog lista, navedeno je da je Srbija izvršila agresiju krivicom kralja Milana, pa mu se sada sveti njegova nepromišljena politika,²⁶¹ a pet dana dočnije, u petom delu uvodnika »Boj na Balkanu«, navedeno je kao glavna misao, da Srbija, radi svoje agresije na Bugarsku i zbog svoje sadašnje antijugoslovenske političke orijentacije, ne može biti pijemont na Balkanskom poluostrvu ni izdaleka u onolikoj meri koliko je to bio Pijemont u Italiji. Pored toga, takvu ulogu Srbija ne može imati, jer na Balkanskom poluostrvu ne prebiva jedan narod, kao na Apeninskom, »pa ne treba ni misliti da bi neko mogao narode na Balkanu na jedan kalup nabiti«.²⁶²

Čvrsto stojeći na pozicijama političkog koncepta jugoslovenske solidarnosti, tršćanska »Edinost« i gorička »Soča«, sa žalošću su primili vest o otpočinjanju rata između Srbije i Bugarske; označivši srpsku vladu kao glavnog krivca za to. Tako je organ tršćanskih liberala, u broju od 18. novembra, kratko konstatovao, da Srbiju svi slovenski narodi oštro osuđuju,²⁶³ dok je organ goričkih liberala, dva dana dočnije, u novoformiranoj rubrici, »Vojna na jugu«, sa ogorčenjem javio svojim čitaocima da je Srbija neočekivano, kojoj je bila namenjena pijemontska uloga kod jugoslovenskih naroda, »objavila braći Bugarima rat; pa su već dosada srpske puške prekinule život stotinama Bugara«. Nakon naglaska da je Srbija skoro postala nezavisna država; a da je Bugarska još uvek pod sizerentvom turskog sultana i »da već slovensku zemlju na jugu napaja slovenska krv«, anonimni autor ovog sastava ističe: »Tome nije kriv krvoločni Turčin ili, pak, gramzivi Englez, već prvi slovenski kralj na jugu, u čijim žilama teče čista slovenska krv, kralj Milan. Dok je svak očekivao, da će zajedno s drugim nezavisnim vladarima na jugu pomoći siromašnoj braći Bugarima u njihovoj borbi protiv svirepog neprijatelja hrišćanstva i slovenstva, protiv Turčina, da se konačno oslobode ropskih okova, koje nose duga stoleća, napao ih je — krvne brate — sâm, objavio im rat i to bez bilo kakvog povoda«.²⁶⁴ Iznenaden izbijanjem srpsko-bugarskog rata, »Slovenski Gospodar« je objavio, preposlednjeg dana druge dekade novembra, uvodnik s naslovom »Vojska na vzhodu«, u kome je, u smislu uvodnog rasuđivanja, istaknuto da je došlo između dva slovenska naroda, Srba i Bugara, do ratne konfrontacije,²⁶⁵ dok je u narednom broju ovog lista, u uvodniku s naslovom »Boj med Srbi in Bolgari«, nakon navođenja da je ujedinjena Bugarska teritorijalno i po broju stanovnika znatno nadmašila Srbiju, podvučeno: »Srbija je takode želela postati veća širenjem prema jugu, gde je Turčin gospodar, koga se srpski kralj Milan boji. Zbog toga je, poput jalovog suseda, zahtevao da se takode Bugarska ne sme uvećati, pošto se Srbija ne može, pa, prema tome, da mora sve po starom ostati. Pošto se to nije dogodilo, objavio je srpski kralj bugarskom knezu rat. S posebnim naglaskom je rečeno da slovenski narodi sa žalošću gledaju borbu dva susedna slovenska naroda, dok »njihov večiti neprijatelj, Turčin, gleda i čeka da opet oba naroda, kad oslabe, pod svoj jaram podvrgne, pod kojim su oba stolećima stenjala«.²⁶⁶

Od ostalih listova, koji su u to vreme izlazili u Sloveniji, »Ljubljanski List« je, drugi dan po objavi rata, u dosta dugom uvodniku s naslovom »Boj napovedan«, istakao da je otpočinjanje oružanog sukoba između Srbije i Bugarske posebno iznenadio slovenske narode, tim pre što se radi o prolivanju krvi u borbi između dva

²⁶⁰ Up.: »Slovenec« 268, 269 od 23. i 24. XI 1885.

²⁶¹ o čemu, u rubrici »Z balkanskega bojišča«, stoji ovo: »Vsaka pregreha, vsako zlodejstvo maščuje se že na tem svetu prej ali pozneje. Da je bil srbski napad na Bolgare: zlodejstvo v pravem pomenu besede, prepričal se je Milan lahko sedaj, ko mu Bolgari pobijajo in vničujejo batalijon za batalijonom« (»Slovenec« 270, 25. XI 1885).

²⁶² Up.: »Slovenec« 270, 274 od 25. i 30. XI 1885.

²⁶³ o čemu je tamo doslovno rečeno ovo: »Mej Srbe in Bolgare je vrgla vojna pošast žarno plamenico. Srbska vlada je izdrkla meč za bratomor! Tužna majka Slava! Vsi slovenski narodi obžalujejo to bratovsko svajo in obsojajo Srbijo, katero je napuh in vladohlepnost zapeljala, da je z ognjem in mečem planola v bratovo deželo« (»Edinost« 92, 18. XI 1885).

²⁶⁴ Up.: »Edinost« 92, 18. XI 1885; »Soča« 47, 20. XI 1885.

²⁶⁵ o čemu je tamo, kao najvažnije, navedeno ovo: »Neradi nastavimo danes peró. Vojska, čije začetek naznanjamo, je bratomor, kajti tako Bolgari, kakor Srbi so slovenske krvi. . . To ni nikakor dobro znamenje, pa je to že stara, vedno se ponavljajoča navada, da je brat bratu, keadar v njihovih srcih ne biva pravi duh kršćanstva, najhujši sovražnik« (»Slovenski Gospodar« 47, 19. XI 1885, str. 373).

²⁶⁶ Up.: »Slovenski Gospodar« 47, 48 od 19. i 26. XI 1885, str. 373—374, 381.

susedna slovenska naroda, koji su se donedavno rame uz rame borili protiv zajedničkog neprijatelja, Turske. Nakon konstatacije da se odužio rad Carigradske konferencije bez donošenja konačne odluke i da je došlo do uzajamnih optuživanja između srpskog kralja i bugarskog kneza zbog izbijanja oružanog sukoba, istaknuto je da će istorija teško moći objektivno utvrditi ko je od navedena dva vladara više odgovoran za rat, »jer će u pogledu tog pitanja nastati dve stranke, koje će, zavisno od svoje naklonjenosti, zagovarati interese Srbije ili, pak, Bugarske«.²⁶⁷ »Novice« su, takođe, istakle, u kratkom saopštenju od 18. novembra, da je objava rata Srbije Bugarskoj iznenadila svet; ali, taj korak Srbije ne osuđuje, već ističe da je do njega došlo otuda što se je Srbija osećala ugroženom od uvećane Bugarske, što je, uglavnom, i organ Pokrajinske vlade za Kranjsku naveo, uz isticanje da se je Srbija zalagala za status quo, a potom, videći da je ujedinjenje Bugarske fait accompli, očekivala ustanak u Staroj Srbiji i Makedoniji i raspad Turske, da bi posela te dve pokrajine; pošto od toga nije došlo, Srbija je odlučila da prisvoji deo Bugarske, zbog čega je i zaratila, dok je organ domaćih Nemaca vrlo kratko i bez komentara saopštio, kako je kralj Milan obavestio velike sile da će njegova vojska 14. novembra otpočeti sa operacijama protiv bugarskih oružanih snaga.²⁶⁸

Jedan od glavnih razloga što se kralj Milan odlučio na rat protiv Bugarske, svakako je ležao u slaboj obaveštenosti o jačini i obučenosti bugarske vojske, a naročito o njenom borbenom moralu. U Srbiji su ne samo kralj Milan već i drugi važni ljudi činili tretirali Bugare kao miran zemljoradnički narod bez vojničkih tradicija, a njihova vojska smatrana neučezbanom i bez iskusnog starešinskog sastava. Prezrivo se o njima govorilo kao o »baštovandžijama«, oslobođenih od Rusa, koje će iskusna srpska vojska brzo i bez velikih teškoća savladati. Takav razvoj događaja se činio kao nemišovan, jer se sa sigurnošću računalo da se znatno veći deo bugarske vojske nalazio u Istočnoj Rumeliji. Malo je ko u Evropi pre početka srpsko-bugarskih neprijateljstava, pa, čak, ponegde i nakon poraza Nišavske vojske u bici kod Slivnice, 5/17—7/19. novembra 1885, verovao da će mlada, neiskusna i nedovoljno obučena bugarska vojska naneti poraz daleko bolje uvežbanoj i iskusnijoj srpskoj vojsci.²⁶⁹

Tako je, zapravo, mislila i slovenačka javnost, kako se može razabrati iz pisanja, ondašnjih slovenačkih listova, izražavajući visok stepen saosećanja što se neobučena bugarska vojska našla u tako nezavidnom položaju. U gornjem smislu je rezonovao »Slovenec«, pa je u broju od 18. novembra istakao da su bugarske oružane snage u znatnoj meri inferiornije u odnosu na izvežbaniju i za ratovanje iskusniju srpsku vojsku. Zbog toga, radi napada na »bratsku Bugarsku«, Srbi nisu ništa drugo zaslužili nego »da ih Turčin uzme za uši i raspuštenom kralju Milanu pokaže put za Beograd«, jer će za sva vremena ostati sramota za mladu Srbiju što nije napala na starog neprijatelja, Tursku, već na »slabu i nenaoružanu Bugarsku«.²⁷⁰ Pa i posle poraza srpske Nišavske vojske kod Slivnice i prenošenja težišta operacija na srpsku teritoriju, ovaj list je ispoljio bojazan da reorganizovane i popunjene srpske snage ponovo otpočnu uspešno nadirati prema bugarskoj prestonici.²⁷¹ Drugog

²⁶⁷ O odgovornosti za rat u tom uvodniku, u kome je, inače, rečeno da srpski narod podržava rat Srbije protiv Bugarske, stoji ovo: »Srbija dolži Bolgarsko, Bolgarska Srbijo. Kralj Milan kaže v svojem proglasu na izzivajuće postopanje bolgarskih prostovoljnih čet, na njih opetovano prekračenje srbskih mej, knez Aleksander pa vnema svoje vojake na boj proti Srbom, s klicom, da so ti zavratno in izdajalski napadli bratski narod. Kedo ima prav? Zgodovina težko kedaj odgovori popolnem objektivno na to vprašanje in mi nismo tako natančno poučeni o teh stvarah, da bi z gotovostjo zamogli dati odgovor. Kakor povsod, tako nastanete tudi gledé tega vprašanja dve stranki, ki boste odgovarjali zdaj na korist Srbske, zdaj na korist Bolgarske, kamor jih ravno bolj vlečejo simpatije« (»Ljubljanski List« 262, 16. XI 1885).

²⁶⁸ Up.: »Novice« 46, 18. XI 1885, str. 372; »Laibacher Zeitung« 262, 263 od 16. i 17. XI 1885, str. 2141, 2148; »Laibacher Wochenblatt« 275, 14. XI 1885.

²⁶⁹ Opširnije o navedenom, v.: C. Regenspurky, op. cit., str. 8—11; H. Kunz, op. cit., str. 9—19; Ščab na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-bolgarskata vojna 1885 god. . . . str. 79—112, 117—127; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 269—272; K. Todorov, op. cit., str. 90—91; D. Kosev, Opšestveno-ekonomičesko i političesko razvitie sled Osvoždenieto (1878—1885) . . . , str. 83; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bolgarskata vojna 1885 . . . , str. 76—102, 126—135.

²⁷⁰ »Slovenec« 264, 18. XI 1885.

²⁷¹ »Slovenec« 270, 25. XI 1885.

dana iza otpočinjanja srpsko-bugarskih neprijateljstava, organ slovenačkih liberala, u uvodniku s naslovom »Srpsko-bolgarska vojna«, kratko je i tačno konstatovao: »O ishodu rata se sada ne može ništa sa sigurnošću reći, jer su Srbi bolje izvežbani, ali Bugari su za borbu oduševljeniji«. Izražena je sumnja u nadu Srba, da će za sedam dana zauzeti Sofiju i diktirati mir, jer će se Bugari, da bi tu nameru osujetili, suprotstaviti svim raspoloživim snagama.²⁷² Narednog dana, u rubrici »Vojna«, u ovom listu je istaknuto, da su Srbi znatno nadmoćniji u živoj sili i superiorniji u naoružanju, naročito, tobože, u artiljeriji,²⁷³ pa zbog toga brzo napreduju, te će možda uskoro zauzeti Sofiju, dok je, u navedenoj rubrici, sledećeg dana rečeno da su Bugari iznenađeni napadom Srba, te su im se, radi toga, sa slabim snagama suprotstavili, pošto im je glavnina raspoređena na graničnim položajima prema Turskoj.²⁷⁴ Tri dana nakon otpočinjanja slivničke bitke i zaustavljanja nadiranja srpske vojske prema Sofiji, ovaj list je, u rubrici »Vojna«, izrazio svoju bojazan da će Bugari, ipak, izgubiti rat,²⁷⁵ dok je u naredna dva broja istaknuto, da su, pre svega, hrabrost i rodoljubivost doneli pobedu bugarskoj vojsci u slivničkoj bici nad srpskim invazionim trupama. Zbog toga treba odati puno priznanje bugarskim borcima, kako se tamo naglašava, »a srpski narod zaslužuje sažaljenje, što su ga njegov pustolovni kralj i lakomisljeni ministri naveli u tako veliku nesreću«²⁷⁶ Valja naglasiti još i to, da su superiornost srpske nad bugarskom vojskom isticali i ovi listovi: »Ljubljanski List«, »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt«. U kraćim informacijama i sastavima, oni su naročito naglašavali veću uvežbanost srpske vojske, njeno bogato ratno iskustvo, stečeno u dva nedavna rata protiv Turaka, i bolju opremljenost u sredstvima za borbu i život.²⁷⁷ Međutim, organ slovenačkih klerikalaca je, u broju od 17. novembra, objavio informaciju koja posve odudara od svega navedenog što se tiče borbene spremnosti srpske vojske. Naime, tamo je, što se tiče opremljenosti II poziva srpske vojske tačno navedeno, kako su srpski vojnici, većim delom, odeveni u svoju vlastitu nošnju u potpunosti ili, pak, delimično. Osim toga, istaknuto je da izvestan deo vojnika još uvek nosi letnju uniformu i da ima iznošenu obuću, da oficiri imaju vrlo male plate i da ih neredovno primaju.²⁷⁸

Slovinci su, kako se vidi iz kratkih upozorenja objavljenih u tadašnjim njihovim listovima, bili dovoljno obavesteni o ratnim ciljevima obe zaraćene strane. Organ slovenačkih liberala je istakao u uvodniku »Srpsko-bolgarska vojna«, u broju od 16. novembra, sasvim određeno, da će glavni napadni objekat srpske vojske biti bugarska prestonica koja će, kako se sa merodavne srpske strane procenjuje, za nedelju dana biti zauzeta. Što se tiče plana borbenih operacija bugarske vojske, navedeno je da će nastojati da, žilavom odbranom najvažnijih borbenih položaja, osujeti navedeni plan srpskih trupa. Bugarske snage će naročito uporno braniti dragomanski tesnac i Slivnicu, te će, potom, ako zadrže nadiranje srpske vojske, preći u kontraofanzivu u cilju proterivanja napadača sa svoje teritorije, kako se ističe u ovom listu u broju od 17. novembra, u rubrici »Vojna«, što je, uglavnom, rečeno tih dana

²⁷² »Slovenski Narod« 266, 16. XI 1885.

²⁷³ što nije tačno, jer je srpska vojska u odnosu na bugarske oružane snage, uoči otpočinjanja neprijateljstava, bila naročito inferiorna u artiljeriji, budući da je, nasuprot bugarskoj vojsci, koja je imala u naoružanju savremene Krupove topove, imala u naoružanju zastarele i u turskim ratovima oštećene spredpuneće Lahitove topove, a naručeni Debangeovi topovi iz Francuske, ostrag puneci i sa izljebljenom cev, nisu prispeli (Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva: od Pirota do Slivnice . . . , str. 77).

²⁷⁴ Up.: »Slovenski Narod« 263, 264 od 17. i 18. XI 1885.

²⁷⁵ o čemu je rečeno samo ovo: »Res da sicer ni dosti upanja, da bi zmagali naposlud Bolgari, ker imajo Srbi boljše orožje in priméroma več in bolj izvežbanih vojakov« (»Slovenski Narod« 266, 20. XI 1885).

²⁷⁶ Up.: »Slovenski Narod« 266, 267, 268 od 20, 21. i 23. XI 1885.

²⁷⁷ Up.: »Ljubljanski List« 262, 265, 266 od 16, 19. i 20. XI 1885; »Laibacher Zeitung« 262, 264, 266 od 16, 18. i 20. XI 1885, str. 2141, 2155—2156, 2173; »Laibacher Wochenblatt« 276, 21. XI 1885.

²⁷⁸ »Slovenec« 263, 17. XI 1885. — Dimitrije Đurić ističe da, sem detašovanih jedinica, za svo vreme nastupnog marša srpske vojske, pa i kasnije, do svršetka borbenih dejstava, nije bilo oskudno snabdevanje prehrambenim artiklima, mada, naravno, nije bilo na evropskom nivou. Međutim, dr Vladan Đorđević ističe, da je znatan deo srpske vojske I poziva bio u letnjem, belom odelu, dok »II poziv došao je u svome narodnom šarenilu, i više gô no obučen. Nije bilo pripremljeno ni hrane u potrebnjoj količini«. Sve se to, naravno, negativno odrazilo na borbenu spremnost srpske vojske (up.: D. Đurić, Srpsko-bugarski rat 1885/6 sa vojno-ekonomskog gledišta . . . , str. 79—81, 92—93, 112, 144; Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva: od Pirota do Slivnice . . . , str. 77).

i u organu slovenačkih klerikalaca.²⁷⁹ »Laibacher Zeitung« je u to vreme navela: da će vrhovne komande predvoditi vladari dve zaraćene zemlje: srpsku kralj Milan Obrenović, a bugarsku knez Alexander Battenberg; da srpska vojska operiše u tri pravca: vidinskom, sofijskom i trnskom sa stratezijskim ciljem usredsređenim na zauzimanje Sofije; i da će bugarska vojska nastojati da žilavom odbranom najvažnijih zemljišnih objekata, pre svega Slivnice, spreči brz prodor srpskih snaga ka bugarskoj prestonici.²⁸⁰ Osim toga, valja primetiti i to, da je večernji dodatak organa Pokrajinske vlade za Kranjsku, zadnjeg dana druge dekade novembra, saopštio slovenačkoj javnosti kako je srpska vlada po objavi rata Bugarskoj uvela strogu vojnu cenzuru, jer se vesti sa srpsko-bugarskog ratišta mogu u listovima objaviti tek nakon odobrenja nadležnih vojnih vlasti, što je i »Edinost«, dan docnije, saopštila svojim čitaocima.²⁸¹

Slovenačka javnost je, još od samog početka neprijateljstva između bugarske i srpske vojske, ispoljila veliko zanimanje za svaku borbu,²⁸² otvoreno, pretežnim delom, ispoljavajući, shodno svojoj političkoj orijentaciji, želju da nadiranje srpske vojske prema bugarskoj prestonici bude zaustavljeno i agresor proteran sa bugarske zemlje. Tako je organ slovenačkih liberala, u broju od 16. novembra, u rubrici »Telegrami 'Slovenskemu Narodu'«, doneo telegrafsko saopštenje iz Sofije od tog dana, prema kome su znatno nadmoćnije srpske snage zaposlele 14. novembra Caribrod, po cenu velikih gubitaka u živoj sili i ratnoj tehnici, pri čemu su Bugari imali 34 borca izbačena iz stroja. Narednog dana, po zauzeću Caribroda, kako je tamo navedeno, srpske snage su nastavile sa nadiranjem ka Dragomanu, »gde je kanonada trajala do pada mraka«. Rečeno je još i to da je kod Trna vođena borba.²⁸³ Narednog dana, u rubrici »Vojna« ovog lista, navedeno je da srpske snage i dalje nadiru na pravcu prema Sofiji, te da je u toku borba u rejonu dragomanskog tesnaca, dok su u rubrici »Telegrami 'Slovenskemu Narodu'«, objavljena dva telegrama iz Sofije od 16. novembra. U njima je, uglavnom, navedeno kako nadmoćnije srpske trupe, po zauzeću dragomanskog tesnaca, nastavljaju sa daljim prodiranjem na bugarskoj teritoriji prema Slivnici, gde se bugarske snage koncentrišu i pojačavaju pristizanjem svežih trupa sa granice prema Turskoj. Kako je u ova dva telegrama rečeno, borbe se vode i na pravcima prema Brezniku i Perniku.²⁸⁴ O rezultatima operacija srpske vojske i odbrambenih dejstava bugarskih jedinica tokom 14, 15. i delimično 16. novembra, uglavnom, poput organa slovenačkih liberala, obavestio je slovenačku javnost i organ slovenačkih klerikalaca, pozivajući se, pre svega, na telegrame iz bugarskog izvora.²⁸⁵ Dalje je organ slovenačkih liberala, u rubrici »Vojna« od 18. novembra, kratko naglasio kako su bugarske snage, pod pritiskom nadmoćnijih srpskih trupa, bile prinudene da se povuku iz rejonu dragomanskog tesnaca, koji je od Sofije udaljen 25 km. Bez navođenja datuma kad se to dogodilo, navedeno je da je do toga došlo otuda što je prema srpskoj granici, odnosno na glavnom pravcu operacija srpske vojske koncentrisan veoma mali broj bugarskih snaga, budući da se njen glavni deo nalazi na položajima prema turskoj granici. Pored toga, kako se tamo ističe, vrhovni komandant bugarske vojske, bugarski knez Alexander Battenberg, prilikom otpočinjanja srpsko-bugarskih neprijateljstava nalazio se u Plovdivu, odakle je odmah krenuo na bojište. U nastavku je tamo navedeno još i to, nakon upozorenja da se postupak Srbije »može uporediti sa razbojničkim napadom«, da će se Bugari, po gubitku dragomanskog tesnaca, teško moći sa uspehom odupirati nad-

²⁷⁹ Up.: »Slovenski Narod« 262, 263 od 16. i 17. XI 1885; »Slovenec« 262, 263 od 16. i 17. XI 1885.

²⁸⁰ Up.: »Laibacher Zeitung« 262, 264, 265 od 16, 18. i 19. XI 1885, str. 2148—2149, 2158, 2166.

²⁸¹ Up.: »Ljubljanski List« 266, 20. XI 1885; »Edinost« 93, 21. XI 1885.

²⁸² budući da su dva najčitanija slovenačka lista, »Slovenski Narod« i »Slovenec«, uveli posebne rubrike posvećene ovom ratu. Organ slovenačkih liberala je već od 17. novembra uveo rubriku »Vojna« i dao joj počasno mesto, predviđeno za uvodnike, dok je organ slovenačkih klerikalaca to isto učinio narednog dana, uvevši rubriku »Z balkanskega bojišča«, uz objašnjenje, da je do toga došlo iz jednostavnog razloga, kako bi se mnogobrojni čitaoci što pre i potpunije obavestili o zbivanjima na srpsko-bugarskom ratištu (up.: »Slovenski Narod« 263, 17. XI 1885; »Slovenec« 264, 18. XI 1885).

²⁸³ »Slovenski Narod« 262, 16. XI 1885.

²⁸⁴ »Slovenski Narod« 263, 17. XI 1885.

²⁸⁵ Up.: »Slovenec« 262, 263 od 16. i 17. XI 1885.

moćnijoj srpskoj vojnoj sili, te će, verovatno, i Sofija pasti.²⁸⁶ Međutim, u ovom listu je, u rubrici »Telegrami Slovenskemu Narodu«, objavljen telegram iz Sofije od 17. novembra.²⁸⁷

Organ slovenačkih klerikalaca je isto toliko, ako ne možda još i više, bio zainteresovan za događaje na srpsko-bugarskom ratištu kao i organ slovenačkih liberala. U broju od 18. novembra ovog lista, u rubrici »Z balkanskoga bojišča«, saopšteno je, bez komentara i u lapidarnoj formi, o zbivanjima na srpsko-bugarskom ratištu, baziranim na telegrafskim izveštajima, uglavnom, iz bugarskog izvora. Tako je u telegramu iz Sofije od 16. novembra, »u 9 sati izjutra«, rečeno da su srpske snage 15. novembra, »ostrag napavši«, bezuspešno pokušale da ovladaju drumom Trn—Caribrod, postigavši pri tom izvestan uspeh kod Dragomana. U rejonu Trna, uprkos velikoj nadmoćnosti, srpske trupe su jako malo uspeha postigle, »pošto su se Bugari borili kao lavovi«: dva puka srpske vojske napala su tamo jedan bugarski bataljon, »koji se pred njima nije povukao već im je mnogo štete naneo«.²⁸⁸ Naročito je istaknuto, da će bugarske snage, ako im blagovremeno pristigne pomoć, uporno braniti dragomanski tesnac, »inače će se prikupiti kod Slivnice da tu Srbe sačekaju«. Dalje je po telegramu iz Sofije od 16. novembra navedeno da su se jedinice bugarske vojske povukle iz rejona dragomanskog tesnaca na položaje u rejonu Slivnice,²⁸⁹ a u narednom telegramu, »Sofija 16. novembra u 1 sat po podne«, navedeno je da je bugarski knez, Alexander Battenberg, otputovao za Slivnicu, dok će Vrhovna komanda bugarske vojske ostati u Sofiji. Za srpsku vojsku je rečeno da je od Sofije udaljena samo 40—50 km i da će joj se, navodno, bugarske snage odupreti u Brezniku ili, pak, u Perniku. »Bugarska vojska očekuje da joj kroz jedan čas dođe iz Istočne Rumelije pomoć od 4000 ljudi«. Ovome sledi telegram iz Slivnice od 16. novembra uveče, u kome je navedeno da je bugarski knez prispeo na slivničke položaje. Naročito je podvučeno da bugarske snage ispoljavaju čvrstu nadu da će se uspešno suprotstaviti.²⁹⁰ Konačno, u ovom broju organa slovenačkih klerikalaca objavljen je i sadržaj telegrama iz Beča od 17. novembra, u kome je, nakon napomene da je srpska Vrhovna komanda smeštena u Caribrodu, navedeno kako su Srbi kod Trna zarobili veliki broj Bugara i zaplenili dva topa. »Predali su im se bataljoni redovne vojske i oružje su u stranu pobacali. Takođe i u rejonu Timoka položio je oružje bataljon bugarskih dobrovoljaca«.²⁹¹ Usredsredivši komentar, u narednom broju ovog lista, u rubrici »Z balkanskoga bojišča«, na pitanje verodostojnosti sadržaja ovog telegrama srpske provenijencije iz Beča, nepoznati autor kratkog sastava otvoreno je posumnjao u to, da je u njemu verno prikazan tok navedenih događaja iz najprostijeg razloga što sve ratne vesti »moraju biti odobrene od srpskog Generalštaba pre nego što budu objavljene«. Kao argumenat ovog stava, naveden je sadržaj

²⁸⁶ »Slovenski Narod« 264, 18. XI 1885.

²⁸⁷ Taj pregnantan telegrafski izveštaj glasi: »Sofija, 17. novembra. Domneva se da bodo Srbi Slivnicu na levem krilu naskočili. A Bolgari so na ta napad, kakor tudi na napad od Lom Palanke pripravljani. Za trdno se upa, da se bode Slivnica krepko branila, akoravno so Bolgari v manjšini. Sicer' pa bode v treh dneh okolu Sofije dovolj vojakov zbranih, da se začne ofenzivno postopati. Bolgari imajo doslej 800 mrtvih in ranjenih. Govori se, da so Bolgari pri Vidinu 150 Srbov ujeli.« (»Slovenski Narod« 264, 18. XI 1885).

²⁸⁸ Taj fenomen je, dan docnije, u rubrici »Vojna«, istakao i organ slovenačkih liberala kao dokaz »da so Bolgari hrabrejši kakor Srbi.« (»Slovenski Narod« 265, 19. XI 1885).

²⁸⁹ o čemu je doslovno rečeno ovo: »Sofija, 16. novembra ob 11 uri dopoludne. Bolgari vidoč da jih je premalo (samo 2000), da bi mogli vspešno braniti Dragomansko sotesko, opustili so jo, in so se umaknili nazaj proti Slivnici, kjer se zbirajo ter srbskega napada pričakujejo. Srbi valé se tječaj v trumah in se bo danes odločila sodba glavnega mesta Sofije.« (»Slovenec« 264, 18. XI 1885).

²⁹⁰ O tome je tamo doslovno rečeno ovo: »Slivnica, 16. novembra (zvečer). Knez prišel je popoldne semkaj. Redute ob cestí se na vsó moč hitro izdelujejo in se je nadjati, da se bodo posebno dobro obnesle pri obrambi. Srbi so se čez dan pečali s svojimi ranjenci, te so nekaj bataljonov preko Dragomana potisnili, ktere so potem ob njegovem izhodu nastavili, Slivnice danes niso napadli. Bolgari zasedli so progo Breznik—Slivnica. Cesta iz Palanke je še nezasedena. Dosedaj so Bolgari zgubili 800 mrtvih in ranjenih. Srbi pa menda še več. Pri Vidinu so menda Bolgari ujeli 150 Srbov. V Sofiji so ustanovili zdravstveni oddelek z postrežbo ranjenih vojakov. Rumelijske čete ravno dahajajo in jih narod navdušeno pozdravlja. Srbi menda nameravajo Slivnico vzeti, ktere sé mislijo iz leve strani polastiti. Če tudi je Bolgari ondi vrlo málo naproti Srbom, se vendar nadejajo, da se jim bodo uspešno branili. V treh dnehi bode pa že okoli Sofije vse polno vojakov na obrambo.« (»Slovenec« 264, 18. XI 1885).

²⁹¹ »Slovenec« 264, 18. XI 1885.

telegrama iz Caribroda, prispeloga u Beč 18. novembra, i telegram prispeo iz Beograda 18. novembra.²⁹²

Tršćanska »Edinost« je, u broju od 18. novembra, navela nekoliko vrlo kratkih telegrama, uglavnom iz bugarskog izvora, koji se odnose na tok rata prva tri dana od njegovog otpočinjanja. Tako je pod 14. novembra, navedeno kako je srpska vojska kod Planinice prešla na bugarsku teritoriju, da nadire prema Dragomanu i Trnu i da »bugarska vojska poseda položaje za odbranu«, pod 15. novembra, da je bugarski knez stigao u Sofiju i da se je kod Dragomana glavnina bugarske vojske sukobila sa nadirućim delovima srpskih trupa, dok je pod 16. novembra, navedeno kako su u borbi kod Caribroda, koga su Srbi zauzeli, Bugari imali 34 mrtva i ranjena, a Srbi znatno više, da se borbe vode na udaljenosti od oko 50 km od Sofije, a takođe i u rejonu Trna i da se kod Slivnice prikupljaju bugarske snage, kojima je iz Istočne Rumelije prispela pomoć od 4000 ljudi.²⁹³ U narednom broju ovog lista, uglavnom su navedeni sadržaji telegrama iz bugarskih i srpskih izvora: iz Slivnice, 16. novembra uveče: knez je prispeo u Slivnicu, koju Srbi još nisu napali, a pojačanja iz Istočne Rumelije pridolaze; iz Sredca, 17. novembra: Slivnicu, koju će Srbi pokušati da osvoje napadom na njene levokrilne položaje, Bugari će uporno braniti, a za tri dana bugarska vojska će biti spremna da pređe u ofanzivu; iz Beograda, 17. novembra: srpska Vrhovna komanda se preselila iz Pirota u Caribrod, a kod Trna Srbi zaplenili 2 topa i »mnogo Bugara zarobili«; iz Caribroda, 17. novembra:

²⁹² Po izrečenoj sumnji u verodostojnost srpskih zvaničnih vesti o događajima na srpsko-bugarskom ratištu, u navedenom sastavu, u rubrici »Z balkanskoga bojišta«, doslovno je navedeno ovo: »Kakšna da bode torej sporočila došla o srbsko-bolgarski vojni si pač lahko mislite. Da se bode pa takoj lahko vsak prepričal, podamo tukaj tak telegram, došel iz srbskega tabora v Caribrodu na Dunaj 18. novembra. Glasi se: Po uradnem sporočilu iz Caribroda so Srbije v soboto 14 t. m. Caribrod zasedli in se je že drugi dan v nedeljo vnel hud boj, ki je trajal štiri ure, okoli Trna, kjer so bili Bolgari popolnoma tepeni, Srbi so mesto naskočili. Zapovednik major Nikolajev je padel, 300 Bolgarov je bilo ujetih. Kralj je vodil vojsko osobno. 16. novembra imel je hud boj general Lešjanin pri Adliji. Kretajoče proti Vidinu napadli so Bolgari Srbe na štirih krajih, toda zastoj. Bolgari so bili popolnoma tepeni in so se v divjem begu razprašili. Pri tej priložnosti vjeli so Srbi 1000 Bolgarov in veliko vojnega blaga. Tudi srbska zguba je občutljiva. Navdušenje v srbski armadi je velikansko. Prebivalci pozdravljajo Srbe povsod kot svoje rešitelje«. Drug tak telegram došel je, iz Belega grada 18. novembra in se glasi: »Srbi so včeraj zasedli Breznik, kjer so Bolgari popustili 8 topov in več voz s strelivom. Bolgarske čete v Vidinu nimajo prav nobenega reda več in so na vse strane razkropljene« (»Slovenec« 265, 19. XI 1885). — Komparirajući sadržaj navedenih telegrama o borbama na srpsko-bugarskom ratištu prvih dana od početka neprijateljstava sa oficijelnim telegramima srpske Vrhovne komande, objavljenih u organima ondašnje srpske vlade, »Srpskim Novinama« i »Videlu«, mogu se uočiti izvesne razlike. Tako su »Srpske Novine«, u broju od 5/17. novembra, u rubrici »Vesti sa bojnog polja«, a »Videlo«, tri dana ranije, u rubrici »Sa bojnog polja«, objavili identičan telegram iz Pirota od 2/14. novembra, u »12 časova noću«, u kome je rečeno da je srpska vojska, 2/14. novembra, prešla bugarsku granicu i potisla prednja odeljenja bugarske vojske te »u 5 časova po podne zauzela Caribrod«, zarobivši, uz omanje borbe, 50 bugarskih vojnika (up.: »Srpske Novine« 244, 5/17. XI 1885; »Videlo« 231, 2/14. XI 1885). — U vezi borbe kod Trna, 3/15. novembra, u »Srpskim Novinama« od 6/18. novembra, u rubrici »Zvanični bilten«, objavljen je telegram iz Caribroda od 4. novembra 12 sat. po ponoći, pod brojem 3, koji se znatno razlikuje u vezi sa brojem zarobljenih Bugara. U drugom njegovom delu stoji: »Juče se nije mogla dovršiti borba oko utvrđenih položaja kod Trna, ali je jutros dovršena i neprijatelj savršeno potučen i Trn zauzet. Imamo mnogo zarobljenih bugarskih vojnika. Nekoliko čitavih bataljona neprijateljskih bili su prinuđeni da se predadu. Oteta su dva topa«. Istog dana »Videlo« je objavilo telegram »Caribrod, 4. novembra«, koji sadržajno odudara od navedenog, jer zadnja rečenica glasi: »Ovde smo otieli dva topa, mnogo pušaka i drugih vojnih potreba« (up.: »Srpske Novine« 245, 6/18. XI 1885; »Videlo« 234, 6/18. XI 1885). — O borbi Timočke divizije kod Kule, 4/16. novembra, u ova dva lista, u broju od 6/18. novembra, objavljen je u svemu identičan telegram pod br. 6 u »Srpskim Novinama« iz Caribroda od 5. novembra 9 sati u jutru, a u »Videlu« s nazivom »Caribrod, 5. novembra u jutru«, u svemu saglasni sa onim u »Slovencu« (up.: »Srpske Novine« 245, 6/18. XI 1885; »Videlo« 234, 6/18. XI 1885).

Konačno, o zauzeću Breznika, objavljeni su u »Srpskim Novinama«, u broju od 7/19. novembra pod br. 7, a istog dana u »Videlu« posve identični telegrami: »Caribrod, 6. novembra 8 sat. 25 m. pre podne«, koji, što se tiče sadržaja, odudaraju od navedenog u »Slovencu«, u tome, što u njima nema reči: »in več voz s strelivom« (up.: »Srpske Novine« 246, 7/19. XI 1885; »Videlo« 235, 7/19. XI 1885). — Valja reći, da su tačno navedeni datumi zauzeća od srpske vojske: Caribroda 2/14. novembra, sela Dragomana, dragomanskog tesnaca, Trna i Kule 4/16. novembra i Breznika 5/17. novembra kao i to da su vodene borbe kod Trna 3/15. i Kule 4/16. novembra, o čemu smo najneophodnije u uvodnom delu ovog poglavlja rekli (up.: V. Belić, Rat sa Bugarskom 1885. Ratovi Srbije, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, III knjiga, Zagreb, 1928, str. 693—695; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bolgarskata vojna 1885... str. 165—224). — Što se tiče broja zarobljenih bugarskih vojnika, očito je posredi preuveličavanje njihovog broja u informacijama iz izvora srpske Vrhovne komande. Dr Vladan Đorđević navodi, na primer, da je u boju kod Vrabče, 3/15. novembra, zarobljeno 250 »mahom stajaćih vojnika« bugarske vojske, a da je »na celom frontu od Vrabče do levog krila trnske pozicije«, u borbama, vođenim 3/15. novembra, izbačeno iz stroja 750 bugarskih vojnika, a zarobljeno ovih 350, zaplenjeno 8 poljskih i 2 brdska topa, dok je u boju kod Kule, 4/16. novembra »zarobljeno: 2 oficira, 350 st. vojnika, 970 opolčevnika«, a »uzeto 409 Berdanovih pušaka, 900 Krnkinih pušaka, 28 doboša, 4 trube, 8 topovskih munic. kara. Naši gubici u celom behu: mrtvih i ranjenih 2 oficira i oko 130 ljudi« (Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva: od Pirota do Slivnice, str. 358, 372, 376; isti, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. druga: od Slivnice do Pirota..., str. 1302).

²⁹³ »Edinost« 92, 18. XI 1885.

Srbi su zauzeli Caribrod 14. novembra po podne, a narednog dana je bio kod Trna boj, koji je trajao četiri časa, nakon koga je varoš zauzeta i 300 Bugara zarobljeno, dok trupe generala Lešjanina napreduju kod Vidina; iz Beograda, 18. novembra: juče su Srbi Breznik zauzeli, »a bugarske jedinice kod Vidina su se raspale.«²⁹⁴ Gorički list je, u broju od 20. novembra, vrlo kratko razmotrio zbivanja na srpsko-bugarskom ratištu od izbijanja rata do otpočinjanja slivničke bitke. Istaknuto je da su na dan objave rata srpske trupe na tri mesta prešle granicu. Bugari su bili iznenađeni i branili su se jedino kod Dragomana sa snagom od oko 2000 boraca, pa su se odatle, radi izrazite premoći napadača, povukli ka Slivnici, gde je prispeo bugarski knez. To mesto je ključ od Sofije, pa će Srbi nastojati da ga osvoje, u čemu će, možda, i uspeti pošto je veći deo bugarske vojske razmešten na granici prema Turskoj.²⁹⁵ »Novice« su veoma kratkim saopštenjem obavestile svoje čitaoce o događajima sa srpsko-bugarskog ratišta, prvih dana rata, navodeći sadržaje najvažnijih telegrama iz srpskih i bugarskih izvora o napredovanju srpskih trupa i odbrambenim borbama bugarske vojske kod Caribroda, Dragomana, Trna i Kule, uz naglasak da glavnina Nišavske vojske nadire od Caribroda, a pomoćna, tj. Moravska divizija, od Trna ka Sofiji, dejstvujući obuhvatno ka dragomanskom tesnacu.²⁹⁶ U kratkim crtama dao je i »Slovenski Gospodar« pregled najvažnijih događaja vezanih za napredovanje srpske vojske do otpočinjanja prelomne, slivničke bitke. Istakao je da su delovi srpske vojske, nakon prelaska na bugarsku teritoriju, »marširali prema Trnu i zaposeli nekoliko bugarskih sela«, dok je u međuvremenu glavna kolona srpskih snaga vodila borbu s bugarskim delovima kod Caribroda. Na dan 15. novembra, srpske jedinice su nastavile nadirati prema Dragomanu gde je, kao i kod Trna, »bio krvav boj«. Na kraju ovog saopštenja doslovno je rečeno ovo: »Nakon oštre borbe prodrli su Srbi kroz Vrabču, pored Trna, i sada su se zaustavili na drumu Trn—Breznik. Bugari se koncentrišu kod Slivnice, koju će Srbi napasti. Za neki dan odlučiće se sudbina Sofije.«²⁹⁷ Večernji dodatak organa Pokrajinske vlade za Kranjsku, budući da je izlazio svakog dana sem nedelje i praznika, poput ostalih dnevnih listova, usredsredio je pažnju objavljivanju telegrama iz srpskih i bugarskih izvora, u kojima su u lapidarnoj formi navedeni najvažniji događaji vezani za borbe između srpske i bugarske vojske u toku prva tri dana rata. Naročito je istaknuto, bez naznake datuma, da su vođene žestoke borbe između zaraćenih strana u rejonu Dragomana i Trna i da su ta mesta zauzeta od strane srpskih trupa. Naglašeno je još i to, da su srpske snage u svakom pogledu superiornije od bugarske vojske i da će, kako izgleda, postići krajnji cilj kome teže, tj. zauzeti bugarsku prestonicu.²⁹⁸ Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku o toku događaja prvih dana srpsko-bugarskog rata, pretežno je objavljivao telegrafске izveštaje iz srpskih i bugarskih izvora, kako su učinila i dva slovenačka dnevnika, uz naglasak da su bugarske snage uspele da odsudnom odbranom položaja na glavnom pravcu napada znatno uspore nadiranje srpskih trupa prema Sofiji, te na taj način osujete plan srpske Vrhovne komande da za vrlo kratko vreme ovlada bugarskom prestonicom i diktira mir. Osim toga, istaknuto je i to, da je srpsko-bugarski rat potiskao kod evropskog javnog mnjenja u stranu druga politička zbivanja, postavši tako događaj od primarnog značaja.²⁹⁹

Konačno, organ domaćih Nemaca je, sedmicu dana docnije od otpočinjanja srpsko-bugarskih neprijateljstava, istakao, kao najvažnije, da je srpska vojska osvojila Caribrod, Dragoman i Trn i da nastavlja sa nadiranjem prema Sofiji kao glavnom strategijskom napadnom objektu. Naročito je podvučeno da treba očekivati pun uspeh srpske vojske, budući da je superiornija od protivnika, kako u pogledu obučenosti i naoružanja tako i brojčano.³⁰⁰

²⁹⁴ »Edinost« 93, 21. XI 1885.

²⁹⁵ »Soča« 47, 20. XI 1885.

²⁹⁶ »Novice« 46, 18. XI 1885, str. 372.

²⁹⁷ »Slovenski Gospodar« 47, 19. XI 1885, str. 378.

²⁹⁸ Up.: »Ljubljanski List« 261, 262, 263, 264 od 14, 16, 17, i 18. XI 1885.

²⁹⁹ Up.: »Laibacher Zeitung« 261, 262, 263 od 14, 16, i 17. XI 1885, str. 2128, 2141—2142, 2148.

³⁰⁰ »Laibacher Wochenblatt« 276, 21. XI 1885.

Ono što je bilo najkobnije za srpsku ratujuću stranu i što je, najvećim delom, odlučilo po Srbiju negativan ishod rata sa Bugarskom 1885. jeste ostvarenje onog što je srpska Vrhovna komanda najmanje očekivala. Naime, kralj Milan je računao da će pravac nastupanja glavnine srpske vojske braniti tako slabe bugarske snage, da će srpska vojska uspešno i brzo nastupati prema Sofiji. Međutim, počev još od 7/19. oktobra do početka rata bugarska Vrhovna komanda je organizovala prebacivanje iz Istočne Rumelije na slivničke položaje i drugde znatne vojne efektivne, što se je nastavilo forsiranim tempom od otpočinjanja neprijateljstava. Bugarske snage za prva tri dana rata su, upornom odbranom položaja, znatno usporile napredovanje srpske vojske na sofijском pravcu da bi je, konačno, zaustavile ispred položaja kod Slivnice i tako stvorile potrebno vreme da se slivnička grupacija znatno ojača snagama iz Istočne Rumelije. Osim toga, već tokom prva tri dana rata kod srpske vojske su se ispoljili, kao najvažniji i najsudbonosniji za ishod rata, sledeći nedostaci: slabo grupisanje jedinica pred važnije borbe, nesnalažljivost vojnih starešina u komandovanju podređenim im jedinicama, slaba obučenost boraca u rukovanju vatrenim oružjem, izuzetno slabo sadejstvo jedinica u borbenim dejstvima i sasvim slabo održavanje veza između pretpostavljenih i potčinjenih starešina. Tome treba dodati i okolnost da Vrhovna komanda srpske vojske, u kojoj je kralj Milan imao glavnu i odlučujuću reč iako nije bio dorastao takvoj ulozi, nije bila sposobna da brzo i umešno rešava mnogobrojne složene zadatke koji su se nametali u toku operacija.³⁰¹

Koliko smo mogli ustanoviti, slovenački listovi su do otpočinjanja slivničke bitke, u priličnoj meri, hiperbolisali brojno stanje srpskih oružanih snaga, koje su izvodile kampanju na bugarskoj teritoriji, uz pribojavanje da će uspeti brzo razbiti daleko malobrojnije bugarske snage, zauzeti njihove odbrambene položaje i pobedonosno nastaviti sa nastupanjem prema Sofiji. Kako nam izgleda, u tom pogledu je naročito prednjačio organ slovenačkih klerikalaca. Tako je u ovom listu, u broju od 18. novembra, u rubrici »Z balkanskoga bojišča«, u komparativnom smislu, razmatran odnos snaga između dve zaraćene strane i to tako da je, što se tiče srpske vojske, prezentiran njen brojni pregled po rodovima daleko veći od stvarnog, dok je bugarska vojska ocenjena u umanjenoj formi, tako da je o njoj čitalac, hteo ili ne, sticao utisak da je u svakom pogledu daleko inferiornija od srpskih invazivnih trupa, pa je utoliko još vrednija pažnje i poštovanja što je i dosada pružila tako žilav otpor srpskom agresoru. Srpska vojska, kako tamo stoji, ima 75 bataljona, 1065 oficira i 76.255 boraca; 25 eskadrona sa 150 oficira, 4758 konjanika i 4859 konja; 40 baterija sa 240 topova, 248 oficira i 6820 artiljeraca, koji imaju 6390 konja; sveukupno, Srbija ima na srpsko-bugarskom ratištu 107.435 boraca.³⁰² Što se tiče borbenog sastava bugarske vojske kod Slivnice, istaknuto je da je ova pod komandom »bivšeg pruskog oficira Benderova, koji ima oko sebe nekoliko hiljada slabo odevenih vojnika i mladih i neukih oficira«³⁰³ tako malo, da su komandanti bataljona

³⁰¹ Opširnije o uzrocima slabih rezultata ofanzivnih operacija srpske vojske u prva tri dana srpsko-bugarskog rata, v.: A. Benderev, op. cit., passim, str. 138—215; C. Regenspurky, op. cit., str. 38, 41—51, 169—172; H. Kunz, op. cit., str. 30—40; Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva: od Pirota do Slivnice... passim, str. 273—474; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX..., str. 273—275; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885... passim, str. 173—223.

³⁰² Tri dana doznije, tj. u broju od 21. novembra, »Edinost« je objavila identičnu informaciju o brojnom stanju srpske vojske, izostavivši bugarsku vojsku, što navodi na zaključak da ju je preuzela iz »Slovenca« (»Edinost« 93, 21. XI 1885).

³⁰³ To zanimljivo poređenje brojne snage srpske i bugarske vojske pred otpočinjanje slivničke bitke doslovno glasi: »Naj danes konečno še omenimo, v kakem razmerji da si stoji ta Srbija in Bolgarija z orožjem v roki nasproti. Srbi imajo v orožji 75 batalijonov, v kterih je 1065 častnikov in 78.255 mož pehote; 25 eskadronov s 190 častniki, 4758 konjiki in 4859 konji; 40 baterij z 240 topovi, 248 častniki in 6820 možmi topničarji, ki imajo 6390 konj. Vsega skupaj z vštetimi ženisti, zdravstveniki in vozarji ima Srbija na bojišči 107.436 mož. Bolgarov glavna moč je v nabranih prostovoljcih, ki so se od vseh vetrov skupaj naleteli. Zapovednik onih čet, ki so okoli Slivnice zbrani, je bivši pruski častnik in sedaj bolgarski kapetan Benderov, kteri ima okoli sebe nekaj tisoč slabo oblečenih vojakov in mladih ter nevednih častnikov in še teh je tako malo, da so zapovedniki batalijonov mladi lajtenanti po dvajset leti stari. O kaki disciplini niti govora ni; vsako dela kakor hoče. Orožje je tudi popolnoma slabo. Prostovoljci in opolčenci so oboroženi s starimi ruskimi musketami na kamen; kaj da so te za vojno vredne, vsak lahko sam presodi« (»Slovenec« 264, 18. XI 1885). — S obzirom na to da je u uvodnim razmatranjima ovog dela rada i na nekoliko mesta nešto ranije bilo dovoljno rečeno o superiornosti bugarske

mladi poručnici, stari po dvadeset godina«. Na početku ove informacije istaknuto je da glavninu bugarske vojske čine dobrovoljci, »prikupljeni sa svih strana«. Rečeno je još i to, da je kod bugarskih jedinica u rejonu Slivnice disciplina na veoma niskom nivou i da su vojnici naoružani slabim i zastarelim, uglavnom, ruskim puškama kremenjačama. »Koliko su one za rat vredne, to svak sâm može oceniti«. Valja navesti i to, da je u organu slovenačkih liberala, u broju od 19. novembra, u rubrici »Vojna«, podvučeno da su srpske trupe kod slivničkih položaja, neposredno pred otpočinjanje bitke kod Slivnice imale u sastavu »ništa manje nego 30.000 vojnika«. ³⁰⁴

O toku bitke kod Slivnice, 5/17, 6/18. i 7/19. novembra 1885, i porazu srpske vojske u njoj, slovenačka javnost je bila dosta dobro i blagovremeno upoznata. Do toga je došlo otuda, što su ondašnji listovi, koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, posvednevno objavljivali telegrafске izveštaje iz bugarskih i srpskih izvora o toku borbi i njihovom ishodu na slivničkim položajima, uz sopstvene komentare, u čemu su, naravno, prednjačila dva slovenačka dnevnika, »Slovenski Narod« i »Slovenec«. Valja naglasiti to, da je veći deo slovenačke javnosti, budući da je Srbija bila, s pravom, okvalifikovana kao agresor od većeg dela evropskog javnog mnenja, pozdravio pobedu bugarske vojske u odlučujućoj, slivničkoj bici. Kratku informaciju o odbijanju napada srpske vojske na bugarske slivničke položaje, 5/17. novembra, saopštili su slovenačkoj javnosti kratkim i, u pogledu sadržaja, sa nijansirajućom razlikom, »Slovenski Narod«, objavljivanjem telegrama iz Sofije od 18. novembra, u rubrici »Telegrami 'Slovenskemu Narodu'«, u broju od 18. novembra, a »Slovenec« istog dana i iz istog izvora, u rubrici »Telegrami«. Sadržaj oba telegrama svodi se na to, da su 5/17. novembra znatno nadmoćnije srpske snage napale na bugarske levokrilne i desnokrilne položaje kod Slivnice. Bugarska vojska je odbila ovaj napad i potom, kontranapadom, odbacila neprijatelja, te ga gonila pet kilometara i nanela mu ozbiljne gubitke. ³⁰⁵ Komentarišući neuspeh srpske vojske na slivničkim položajima u borbama vođenim 5/17. novembra, nepoznati autor sastava o tome, u rubrici »Vojna«, organa slovenačkih liberala od 19. novembra, istakao je da kako je presudni činilac tog dana bila hrabrost bugarskih vojnika. Ona je prvo došla do izražaja, kako tamo stoji, u borbi kod Trna, 3/15. novembra, kada se jedan bataljon bugarske vojske uspešno odupro napadu dva puka srpskih trupa. ³⁰⁶ U nastavku je rečeno da je hrabrost bugarske vojske bila od odlučujućeg značaja za zaustavljanje napada glavnine srpskih snaga na položajima kod Slivnice, a takođe i za paralisanje

vojske u naoružanju, naročito u artiljeriji, to ćemo na ovom mestu napomenuti ono što je, kako mi slimo, nužno potrebno. Benderev Anastas Georgiev (1859—1946), nije bio pruski oficir, već je po oslobođenju Bugarske, 1878. završio Vojno učilište u Sofiji, a potom u Petrogradu Vojnu akademiju. U bici kod Slivnice kao kapetan komandovao je desnim bugarskim krilom i svojim samoinicijativnim poduhvatima znatno doprineo pobedi bugarske vojske. Povlačenjem oko 150 ruskih oficira-instruktora iz bugarske vojske, nakon plovdivskog prevrata, bugarske oružane snage su ostale bez iskusnog kadra. Zbog toga su, gotovo, sva mesta u vojsci popunili mladi bugarski oficiri, mahom kapetani. U bugarskoj vojsci, uoči slivničke bitke, kako se vidi iz dela Jona Miteva, bilo je relativno malo dobrovoljaca. Glavnu snagu su činili pripadnici aktivne vojske i opolčenci, dok se brojčano dobrovoljaca navodi 848 uz navođenje mesta i dobrovoljačkih jedinica gde su formirane bez brojne oznake (up.: K. Todorov, op. cit., str. 89—90; J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 . . . , str. 120—122; Enciklopedija »Bulgarija«, Blgarska akademija na naukite, tom 1, Sofija, 1978, str. 259).

³⁰⁴ »Slovenski Narod«, 265, 19. XI 1885. — Srbija je ukupno mobilisala 61.000 vojnika i 132 topa, a Bugarska 126.000 vojnika i 166 topova. Glavne bugarsko-rumeljske snage bile su grupisane na granici prema Turskoj, dok je u oblasti Sofije bilo oko 20.000, a u oblasti Vidina i u rejonu Radomir—Kjustendil oko 28.000 vojnika. Prebacivanjem bugarskih jedinica na srpsko-bugarsko ratište iz Istočne Rumelije, započeto 7/19. oktobra, bugarske snage na slivničkim položajima narasle su do 5/17. novembra od 11.000 na oko 19.000 vojnika, dok su srpske snage u to vreme kod Slivnice imale oko 13.500 boraca (up.: Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva: od Pirota do Slivnice . . . , str. 65—80, 112—124; J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 . . . , str. 109—114, 140—143; N. Maksimović, Srpsko-bugarski rat 1885, Vojna enciklopedija, drugo izdanje, 9, Beograd, 1975, str. 114—115).

³⁰⁵ Doslovno, sadržaj tih telegrama glasi: »Sofija«, stoji u organu slovenačkih liberala, »18. novembra. Tokom večerajšnjega dne naskočili so Srbi z mnogobrojnimi četami Slivnico z leve in desne. Na obeh straneh zavrnili so je Bolgari, kateri so prestopivši potem v ofanzivo, Srbe pet kilometrov daleč podili, jih veliko pobili, nekoliko pa ujeli« (»Slovenski Narod« 264, 18. XI 1885). Isti telegram u organu slovenačkih klerikalaca glasi: »Sofija, 18. novembra. Srbe so večeraj napadli Slivnico iz leve in desne v jako obilnem številu, pa so se morali na obeh straneh umakniti Bolgarom, kateri so takoj na to Srbe napadati jeli in so jih pet kilometrov daleč podili. Silno veliko so jih pobili in tudi ujeli mnogo« (»Slovenec« 264, 18. XI 1885).

³⁰⁶ Reč je o uspešnoj odbrani jednog bataljona bugarske vojske položaja Mali Ruj pred Trnom, 3/15. novembra, od napada četiri bataljona iz sastava 2. i 14. puka Moravске divizije. Srpske snage nisu mogle ovladati ovim položajem sve dok nisu jedinice Sumadijske divizije, tog dana, osvojile Vrabču, nakon čega su se uveče povukle bugarske snage sa Malog Ruja (J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 . . . , str. 203—205).

dejstva pomoćnog dela, koji je pokušao bugarske delove s boka obuhvatiti, jer ga je jedan bugarski bataljon suzbio nazad.³⁰⁷ Naročito je istaknuto da je bugarskoj pobedi znatno doprineo bugarski vladar koji je, učestvujući i sam u borbi, »oduševljavao vojnike za borbu«. Ovome je dodato, da će srpska vojska, zbog brzog povećanja broja bugarskih jedinica, usled stalnog pristizanja pojačanja iz Istočne Rumelije, nadalje imati veoma težak posao. Na kraju ovog sastava nagoveštena je mogućnost zalaganja velikih sila da se povrati mir na Balkanskom poluostrvu, a da će Bugarska iz ovog rata, pa bilo kako da se on završi, izaći sa statusom nezavisne države.³⁰⁸ U ovom broju organa slovenačkih liberala, u rubrici »Telegrami 'Slovenskemu Narodu'«, a u rubrici »Telegrami« organa slovenačkih klerikalaca, objavljeni su identični po sadržaju telegrafski izveštaji, s tim što je oznaka datuma u »Slovincu« navedena dan docnije nego što je učinjeno u »Slovenskom Narodu«. Njihov sadržaj se može svesti na sledeće: »Sofija, 17. novembra, noću«: današnjim uspehom Slivnica je oslobođena, a za Sofiju opasnost prošla, jer je levo krilo srpske vojske potisnuto i gonjeno, dok je desno krilo »bilo bolje sreće«, jer nije gonjeno iako je poraženo; »Piro, 18. novembra, oficijelno«: u utorak, 17. novembra, znatno nadmoćnije snage neprijatelja napale su naše levo krilo i, posle vrlo oštre borbe prsa u prsa, koja je trajala do pozno u noć, srpska vojska je uspela da odbije napad bugarskih snaga i zadrži nanovo zadobijene položaje, uz gubitak od 60 mrtvih i 300 ranjenih boraca, »dok su bugarski gubici neuporedivo veći«.³⁰⁹ Dalje je, u narednom broju organa slovenačkih liberala, u rubrici »Vojna«, po napomeni da su Bugari kod Breznika imali manje sreće negoli kod Slivnice, jer je ovu varoš zauzela Moravska divizija, naglašeno kako se u Beogradu »govori da je grad Vidin pao i ranjen bugarski knez, što je vrlo sumnjivo«. Iza toga je tamo, nakon izrečene sumnje u mogućnost konačne pobeđe bugarske vojske u bici kod Slivnice, naglašeno, kako je pomenuta bugarska pobeđa naišla na neopisivo oduševljenje stanovnika Istočne Rumelije. U istom broju ovog lista, u rubrici »Telegrami 'Slovenskemu Narodu'«, objavljena su dva telegrafska izveštaja iz Sofije od 19. novembra, u kojima je navedeno: da su bugarske snage u borbi kod Slivnice, 5/17. novembra, izvojevale pobeđu nad daleko nadmoćnijim srpskim trupama; da na slivničke položaje stalno pridolaze pojačanja iz Istočne Rumelije; i »da smo sve današnje napade neprijatelja ispred Slivnice odbili«. Pored toga, tamo je objavljen i vrlo kratak telegrafski izveštaj iz Beograda od 19. novembra, u kome je navedeno »da su vremenske prilike neugodne za vojevanje, jer su kiša i sneg pokvarili drumove«.³¹⁰ Konačno, u rubrici »Vojna«, u informaciji, objavljenoj u najčitanijem slovenačkom listu, prvog dana treće dekade novembra, odato je puno priznanje bugarskoj vojsci za izvojevanu pobeđu nad srpskim snagama u bici kod Slivnice. Kao najvažnije, tamo je navedeno ovo: »Bugari su se borili s neobičnom hrabrošću kod Slivnice 17, 18. i 19. novembra«, što potvrđuje poruka iz Beograda nekim evropskim listovima u kojoj stoji da se je srpska vojska, zbog velikih gubitaka, morala povući. Smešno je »i više nego neverovatno«, ističe se tamo u smislu komentara, da srpska Vrhovna komanda opravdava svoj poraz tobožnjom nadmoćnošću bugarske vojske i slabim vremenskim

³⁰⁷ Valja istaći to, da prvog dana slivničke bitke, 5/17. novembra, nije bilo značajnijih poduhvata desnokrilih snaga srpske Nišavske vojske prema levom krilu i boku bugarske vojske na slivničkim položajima. Radi se, najverovatnije o dejstvima snaga Moravske divizije, koja su usledila drugog dana slivničke bitke, 6/18. novembra. Naime, tog dana, oko 10,30 sati, na desnom srpskom krilu u napad je pošla u pravcu sela Slivnice Moravska divizija iz Breznika, ali je ubrzo napadnuta u leđa od odreda bugarske vojske pod komandom kapetana S. Kisova, jačine 3 slaba bataljona. Posle dvočasovne borbe u rejonu Sv. Nikole kod Breznika, ovaj odred je razbijen, ali divizija nije produžila sa nastupanjem prema Slivnici. Poraz ovog odreda izazvao je paniku u bugarskoj Vrhovnoj komandi, pa je knez Aleksander Battenberg na zasedanju ratnog saveta, održanog 6/18. novembra, tražio povlačenje bugarske vojske sa slivničkih položaja, čemu su se oduprli mlađi oficiri na čelu sa kapetanom Anastasom Benderevim (up.: V. Belić, Slivnička bitka (5, 6 i 7/11 1885), Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, IV knjiga, Zagreb, 1929, str. 183; K. Todorov, op. cit., str. 97; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX... str. 279).

³⁰⁸ »Slovenski Narod« 265, 19. XI 1885.

³⁰⁹ Up.: »Slovenski Narod« 265, 19. XI 1885; »Slovenec« 265, 19. XI 1885. — Koliko smo mogli ustanoviti, u »Srpskim Novinama«, koje su objavljivale telegrame srpske Vrhovne komande, u rubrici »Zvanični bilten«, telegrama iz Pirota od 6/18. novembra nema (up.: »Srpske Novine« 245, 246, 247, 248, 249, 250 od 6/18, 7/19, 8/20, 10/22, 12/24, i 13/25. XI 1885).

³¹⁰ »Slovenski Narod« 266, 20. XI 1885.

uslovima. Bugari su dobili, zbog svoje hrabrosti, svcopšte priznanje i poštovanje evropske javnosti.³¹¹

Komentarišući sadržaj telegrama iz Sofije od 18. novembra, o odbijanju napada Nišavske vojske na slivničke položaje, 5/17. novembra, organ slovenačkih klerikalaca je, u rubrici »Z balkanskoga bojišča«, u broju od 19. novembra, nakon isticanja kako je Srbija zaratila da bi anektirala deo teritorije zapadne Bugarske »radi ravnoteže i održavanja mira na Balkanskom poluostrvu«, našto više ne može ni pomisliti, jer je juče izostala »slavna pobeda«, naveo, u dosta sarkastičkoj formi, da su slabo naoružani bugarski borci odbili napad daleko iskusnije i brojnije srpske vojske.³¹² Nešto pre, prilikom razmatranja pitanja obaveštavanja slovenačke javnosti o toku slivničke bitke od strane »Slovenskog Naroda«, naveli smo iz tog lista od 19. novembra sadržaj telegrafskog izveštaja iz Sofije od 17. novembra, gde stoji da je pobedom bugarske vojske nad srpskim snagama u borbi kod Slivnice, 5/17. novembra, otklonjena opasnost od Sofije, i oficijelni telegrafski izveštaj iz Pirota od 18. novembra, u kome srpska Vrhovna komanda navodi da su srpske snage odbile napad bugarske vojske i zadržale se na novim položajima. Istakli smo da je i »Slovenec« objavio, istog dana kad i »Slovenski Narod«, ova dva izveštaja. Kako smo videli »Slovenski Narod« nije pridavao neku osobitu važnost dijametralno suprotnom sadržaju ova dva izveštaja. Međutim, narednog dana, tj. u broju od 20. novembra, redakcija organa slovenačkih klerikalaca kritički je razmotrila sadržaj ova dva telegrafska izveštaja, iz srpskog i bugarskog izvora, o rezultatu borbe vođene kod Slivnice između glavnine srpske i bugarske vojske, 5/17. novembra 1885. Otvoreno je rečeno da saopštenje srpske Vrhovne komande nije verodostojno, jer skriva poraz srpske vojske, nasuprot telegrafskom izveštaju iz Sofije, koji je verno odslikao, u najvažnijim crtama, što se odigralo na slivničkom bojištu, 5/17. novembra. Kao dokaz verodostojnosti telegrafskog izveštaja iz Sofije od 18. novembra navedeno je to, kako je tamo rečeno, da postoji realna osnova za tvrdnju da će srpske trupe, nakon svog poraza u borbama od 5/17. novembra, »napustiti misao da pred Slivnicom još ikada probaju svoju silu«. Tvrdnja u telegramu iz Sofije da je, porazom srpske vojske prvog dana bitke kod Slivnice; otklonjena opasnost za bugarsku prestonicu je isto tako na mestu. Istaknuto je, kao važno, još i to, da bi moglo doći do zaokreta u ratu, što je zavisno od držanja bugarskog kneza. Naime, podvlači se tamo, ako bi prihvatio savet Rusa i napustio Istočnu Rumeliju, to bi neminovno dovelo do evakuacije bugarske teritorije od srpskih trupa, jer bi u novonastalim prilikama nastavak srpsko-bugarskog rata izgubio raison d'être.³¹³ Valja reći, da su u ovom broju

³¹¹ Zaključni deo ovog komentara glasi: »Bolgari so po svoji hrabrosti pridobili občno spoštovanje in občudovanje in ako im dojdejo o pravem času vsa pokrepčanja, bode se boj še huje nadaljeval. Iz Vzhodne Rumelije odposlanih je 25.000 mož na srbsko mejo. Cete so tako hitele na bojišče, da je n. pr. jeden oddelek v dveh dneih 120 kilometrov prehodil. Srbski bojni črtež bil je dobro a presangvinično osnovan. Da so se vsi trije oddelki: glavna vojska, šumadijska in moravska divizija pravčasno združili, bili bi po tem koncentričnem manevru Bolgari obkoljeni in zajeti. A zadnji dve diviziji zadržali so ljuti boji, glavna vojska pa je mej tem skoro poražena in tako ves črtež prečrtan, ako se Srbom ne posreči popraviti nevspehe zadnjih dnij« (»Slovenski Narod« 267, 21. XI 1885). — Rasudivanja nepoznatog komentatora o najvažnijem vzroku poraza srpske vojske u bici kod Slivnice su tačna, jer Šumadijska divizija je vodila oštru borbu kod Vrabča sa bugarskim odredom, jačine oko 1500 boraca, 3/15. novembra, koga je razbila, ali je njeno nastupanje bilo znatno usporeno, što isto važi i za Moravsku diviziju, koja je, navedenog dana, vodila borbu protiv bugarskih snaga kod Trna, uspevši da ovu varoš zauzme narednog dana, tj. 4/16. novembra. Na dan otpočinjanja bitke kod Slivnice, 5/17. novembra, ove dve divizije nisu mogle učestvovati u njoj, jer su bile dosta daleko od Slivnice. (S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX... str. 274—275).

³¹² Deo koji se odnosi na pobedu bugarske vojske prvog dana bitke kod Slivnice glasi: »Srbi so morali teći! Teći pred tistimi Bolgari, ki niti novejših pušek nimajo, temveč še vedno one na kresalo rabijo... Če bodo še nekaj dni tako zmagoslavno prodirali, bode Evropa pač poprej Bolgare v Belem gradu nego Srbe v Sofiji videla« (»Slovenec« 265, 19. XI 1885).

³¹³ Sastav, koji se odnosi na ocenu telegrafskih izveštaja dve zaraćene strane o borbi kod Slivnice, 5/17. novembra, glasi: »Izvestno nihče naših čitateljev včeraj ni prezrl telegramov iz Pirota in Sofije; prvi je bil iz srbskega tabora, drugi iz bolgarskega. Znano je namreč da so morali Srbi pri Slivnici pred Bolgarom dobro pete pobrusiti. V telegramu pa Srbija trdi, da je konečno vendarle sovražnika odbila; tega pa ne pove, da je morala poprej pet kilometrov daleč teći. Jako lepo zasukano je tudi priznanje, da so se Srbi v svojih novih pozicijah vzdržali, kar hoče toliko reči, kakor: ko so nas bili Bolgari pet kilometrov daleč podili, se jim je zadosti sdelo in so nam mir dali. Mi smo se ozrli po novih pozicijah, kjer smo se celo noč vzdržali, ker nas ni nihče več preganjal. Tako je ta telegram umeti. Da je bil predvčeranjji bolgarski telegram resničen, dokazuje nam včerajšnja brzojavka iz ravno tistega tabora, ki se nadeja, da bodo vsled te zmage tepeni Srbi vendarle opustili misel nad Slivnico še kdaj svoje moči poskušati. Vsled tega tudi glavno mesto Sofija ni več v tolikošniji nevarnosti« (»Slovenec« 266, 20. XI

organa slovenačkih klerikalaca objavljena dva telegrafska izveštaja iz Sofije od 19. novembra, u kojima je rečeno kako je neprijatelj daleko nadmoćnijim snagama napao na bugarske položaje kod Slivnice, 5/17. novembra, i da na slivničke položaje i dalje pridolaze »novi dobrovoljci« iz Istočne Rumelije. O borbi kod Slivnice, 6/18. novembra, rečeno je samo to, kako su se »Srbi opet uzalud zaletali, jer su ih Bugari valjano odbili.«³¹⁴ Nastavljajući sa obaveštavanjem svojih čitalaca o situaciji na srpsko-bugarskom ratištu, »Slovenec« je, prvog dana treće dekade novembra, u rubrici »Telegrami«, objavio, pored ostalog, telegram iz Slivnice od 19. novembra, koga je istog dana objavio i »Ljubljanski List«, u kome je navedeno da je borba kod Slivnice, 7/19. novembra, otpočela izjutra u 7 sati napadom desnog krila bugarske vojske na tri čete srpskih snaga, a potom su se borbena dejstva prenela na levo krilo kao i na centar, pa su se srpske jedinice, nakon žilavog otpora, morale oko podne povući. Navedeno je i to, da je borba oko 1 sat posle podne nastavljena nastojanjem bugarske vojske da protera neprijatelja s visova Karlova i Tolinca, »kako bi mu presekla put koji vodi za Niš i potisla ga nazad prema Brezniku, gde ga čekaju moćne bugarske snage«. Na kraju ovog telegrafskog izveštaja navedeno je ovo: »Današnji dan je za Bugare bio opet srećan«. Gubici na obe strane su bili jako osetljivi. Bugari su zarobili 300 Srba.³¹⁵ O obostranim borbenim dejstvima na slivničkim položajima, 7/19. novembra, u »Slovenec« je, u broju od 21. novembra, u rubrici »Z balkanskoga bojišča«, naglašeno, kao dopuna rečenog, da su inicijatori borbenih dejstava bile srpske snage.³¹⁶ Poraz srpske vojske kod Slivnice bio je predmet pažnje i u broju od 23. novembra ovog lista, posredstvom razmatranja uzroka koji su do njega doveli. Navedeno je bez komentara, odnosno bez osporavanja verodostojnosti iznetog, kako Srbi pravdaju svoj neuspeh maglom i, uopšte, slabim vremenskim

1885). — Koliko smo mogli utvrditi, jedino se u telegrafskom izveštaju srpske Vrhovne komande iz Caribroda od 6/18. novembra, »11 sati i 5 minuta noću«, vrlo šturo navodi rezultat prvog dana bitke kod Slivnice, 5/17. novembra. Rečeno je da tog dana srpska vojska nije ni napadala, jer je imala odmor. Koristeći maglu, bugarske snage su se »privukle našem levom krilu«, izvršile napad na njega i donekle postigle izvestan uspeh. Međutim, bugarske snage su odbijene, »napadom našeg desnog krila« (up.: »Srpske Novine« 247, 8/20. XI 1885; »Videlo« 236, 8/20. XI 1885). — Pošto Moravska i Šumadijska divizija nisu mogle stići na slivničko bojište do 5/17. novembra, to je srpska Vrhovna komanda odlučila da odloži napad za naredni dan. Neobaveštena o ovom, Konjička brigada je 5/17. novembra krenula ka Lešti, gde se sukobila sa bugarskim snagama, koje su, ocenivši taj manevar srpske Konjičke brigade kao početak opšteg napada srpske vojske, izvršile napad na Dunavsku diviziju i Konjičku brigadu i zauzele Meka creva (k. 892) i južni vrh visa Tri uši, nakon čega je Dunavska divizija odmah prešla u protivnapad i od neprijatelja preotela pomenute položaje, odbacivši ga na Leštu (k. 876). Oko podne je Drinska divizija, napavši na centar i levo bugarsko krilo, podišla do na 350 m udaljenosti od bugarskih reduta, ali se radi napada na levi bok od dva bugarska bataljona, morala povući. Oko 16 sati, bugarsko desno krilo, napavši na položaje Dunavske divizije, ponovo je zauzelo Meka creva i južni i severni vrh visa Tri uši, odakle se noću, radi skraćenja fronta, povuklo, te je srpska vojska ponovo posela te položaje. Vredno je pomenuti i to, da je Moravska divizija prvog dana slivničke bitke zauzela Breznik. Dakle, nema osnove tvrdnja, da su srpske snage poražene u borbama kod Slivnice, 5/17. novembra. Međutim, tog dana je došlo do zaokreta od presudnog značaja za ishod ne samo slivničke bitke već i rata u celini, budući da je tog dana inicijativu u borbenim dejstvima preuzela bugarska vojska (up.: A. Benderev, op. cit., str. 222—258; C. Regenspurky, op. cit., str. 62—89; H. Kunz, op. cit., str. 42—54; Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva: od Pirota do Slivnice . . . str. 488—589; J. Venediktov, op. cit., str. 94—131; Ščab na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 god. . . . str. 371—421; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . str. 276—279; J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 . . . str. 233—248).

³¹⁴ »Slovenec« 266, 20. XI 1885.

³¹⁵ Up.: »Slovenec« 267, 21. XI 1885; »Ljubljanski List« 267, 21. XI 1885.

³¹⁶ Doslovno tako o borbenim dejstvima kod Slivnice, 7/19. novembra, stoji ovo: »Napad nameravali so Srbi 19. t. m., kterege so tudi izpeljali, če ne srečno, ni bolgarska krivda, temveč njihova lastna. Napadli so Bolgare iz novega na desnem krilu, pa so se morali zopet umakniti, nakar sta se takoj za njimi pomaknila bolgarski centrum in pa levo krilo, katero je potem na višavah ostalo. Srbi videti, da tu ne bo pravega uspeha, planili so na levi bolgarski bok ob silnem pokanji pušek in topov, pa tudi tukaj so jih Bolgari nazaj potisnili. Pozna noč storila je konec boju. Čem hrabreje ponašajo se. Bolgari na bojnem polji, tem večje je navdušenje v njihovem glavnem mestu.« (»Slovenec« 267, 21. XI 1885). — Borbe tokom 7/19. novembra kod Slivnice otpočele su napadom bugarskog desnog krila, koje je, nakon teških borbi, oviđalo položajima Tri uši i odbacilo ka Dragomanu pokolebane jedinice Dunavske divizije. Toga dana je Moravska divizija deo snaga ostavila u Brezniku, te se glavninom krenula ka bugarskom levom krilu slivničkih položaja, ali je oko 11 sati, u rejonu Gurguljata, napadnuta od jakih bugarskih snaga i bila prinuđena da se povuče na Krivi Kolnik, dok su u to vreme jake snage bugarskog centra napale na Dunavsku i Šumadijsku diviziju, pa se borba, s pojedinačnim obostranim jurišima, razvila duž celog fronta. Pod pritiskom jačih snaga protivnika, Drinska divizija se povukla na liniju Oštra čuka—Jarlovci—Bohalin, a Šumadijska na liniju Dragotinci—Povalji Raž. Padom mraka, prekinuta su borbena dejstva i obe vojske su ostale u bliskom borbenom stajanju (up.: A. Benderev, op. cit., str. 281—328; C. Regenspurky, op. cit., str. 121—156; H. Kunz, op. cit., str. 78—84; Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. druga: od Slivnice do Pirota . . . str. 690—823; J. Venediktov, op. cit., str. 153—196; Ščab na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 god. . . . str. 464—501; J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 . . . str. 265—287).

prilikama kao i nesposobnošću, nebudnošću i neumešnošću komandovanja Dunavskom divizijom od strane njenog komandanta, što je dovelo do poraza te jedinice, kako je istakao i organ slovenačkih liberala istog dana kad i organ slovenačkih klerikalaca, koji je uslovio poraz i ostalih jedinica srpske vojske. To iz razloga, jer je Dunavska divizija, nastupajući u pravcu glavnog strategijskog cilja, bugarske prestonice, imala da izvrši glavni i odlučujući zadatak od čega je zavisio ne samo ishod bitke kod Slivnice već i rata u celini.³¹⁷ U narednom broju organa slovenačkih klerikalaca, u rubrici »Z balkanskoga bojišča«, kao dopuna analize uzroka poraza srpske vojske u slivničkoj bici, iznete u prethodnom broju ovog lista, rečeno je kako je totalan poraz Dunavske divizije u bici kod Slivnice usledio zbog nebudnosti i neumešnosti njenog komandanta u komandovanju svojom jedinicom, što je prenerazilo kralja Milana,³¹⁸ a, verovatno, donekle i bugarskog kneza, »kome je bila ratna sreća naklonjena, jer je sa svojom malobrojnom vojskom potpuno iznenadio Srbe«. U nastavku ovog sastava, uz hiperbolisanje uloge bugarskog kneza kao vrhovnog komandanta bugarske vojske, navedeno je kako je kralj Milan potcenjivao bugarskog kneza.³¹⁹

Tršćanska »Edinost« je kratko, u broju od 21. novembra, obavestila svoje čitaoce o borbenim dejstvima u rejonu Slivnice, objavivši dostava uopštene u sadržajnom pogledu telegrafске izveštaje koji se, kako nam se čini, odnose na borbe vođene prva dva dana slivničke bitke, 5/17 — 6/18. novembra. Prezentirana su dva takva izveštaja: »18. novembra uveče, Slivnica«: položaji kod Slivnice nisu više u opasnosti, a od Lom Palanke dolazi pomoć, dok su Srbi zauzeli Breznik, pa će pokušati da slivničkoj bugarskoj vojsci zađu za leđa; »19. novembra, Sredac«: bugarsko desno krilo je odbilo napad srpske vojske i proteralo neprijatelja s visova, nakon čega su srpske trupe napale bugarsko levo krilo, ali su odbijene. Navedeno je i to, da je borba trajala do mraka i da u Sredu vlada oduševljenje zbog pobeđe bugarske vojske. U zaključku ovog telegrafskog izveštaja stoji: »sigurno znamo da Srbi avanziraju nach zurükwärts, jer se je srpska Vrhovna komanda juče iz Bugarske vratila u Pirot«. ³²⁰ Organ goričkih liberala, u broju od zadnjeg dana druge dekade novembra, u rubrici »Vojna na jugu«, određeno je saopštio svojim čitaocima, kako je pri-

³¹⁷ Up.: »Slovenec« 268, 23. XI 1885; »Slovenski Narod« 268, 23. IX 1885.

³¹⁸ Što je tačno. Jer, na sastanku u jednoj kolibi, blizu visova Tri uši, uveče, 5/17. novembra, kralja Milana i oficira iz njegovog štaba sa komandantima iz Dunavske divizije i Konjičke brigade, srpski vladar je smenio komandanta Dunavske divizije, generala Milutina Jovanovića, a na njegovo mesto postavio dotadašnjeg komandanta artiljerijskog puka te divizije, pukovnika P. Horstiga (up.: Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva: od Pirota do Slivnice ..., str. 543—545; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885 ..., str. 249).

³¹⁹ Tekst, kojim se hiperboliše uloga bugarskog kneza glasi: »Tako se svet preobrača. Zaničevanji Aleksander spletel si je na slivniških zakopih latorike, ki bi kakemu Moltkeju čast delale, kajti ves čas je oseбно vodil boj in pogumen napad Bolgarov na Srbe, kateri se mu je tudi jako sijajno posrečil. Tako tepeni Srbi že od poslednje turške vojske niso bili, kakor jih je sedaj Aleksander naklestil, ki se je Milanu prestal zdel da bi z njim sklepal mirovne pogodbe« (»Slovenec« 269, 24. XI 1885). — Hvaleći bugarskog kneza, Alexandra Battenberga, »Soča« je, krajem novembra, o njemu pisala: »Izpodletelo mu je (kralju Milanu, m. op., P. L.), in dočim občuduje svet oseбно hrabrost kneza Aleksandra, kateri je bil v prvih vrstah v bitki pri Slivnici, ne občuduje kralja Milana, kateri se ni nikjer pokazal med svojimi vojaki v ognji« (»Soča« 48, 27. XI 1885). — U izdašnim pohvalama, ne samo držanja bugarskog kneza, Alexandra Battenberga, u bici kod Slivnice i kasnije, nego i prikazivanja njegove ličnosti u znatno superiornijem vidu negoli, pak, kralja Milana, naročito prednjače nemački vojni istoričari, Carl Regenspurky i Hermann Kunz. Naročito su istakli da je Battenberg, kao Nemaac, bio radan, istrajan, pronicljiv, hrabar, dobar poznavalac vojne strategije i, kao takav, odličan kao vrhovni komandant bugarskih oružanih snaga, što nije bilo svojstveno kralju Milanu. Naročito je podvlačeno da je knez Alexander Battenberg, neprekidno za svo vreme rata, bio zajedno sa bugarskim trupama i lično učestvovao u borbama, dok je kralj Milan neposredno komandovao, ali sa velike udaljenosti, svojim trupama samo do 6/18. novembra. Međutim, takav pristup u oceni uloge bugarskog kneza je, svakako, neobjektivan pa i, kako nam izgleda, tendenciozan, pošto oni koji mu nisu bili naklonjeni tvrde sasvim suprotno. Tako, na primer, kako navodi Kostaodorov, a što potvrđuje u svom delu i jedan od najumešnijih komandanata bugarske vojske u slivničkoj bici, kapetan Anastas Georgiev Benderev, po održanom ratnom savetu posle poraza bugarskog odreda kod Sv. Nikole, blizu Brezika, u borbi protiv Moravske divizije, 6/18. novembra, i pronetih glasova da su srpske trupe zauzele selo Vladaju, udaljenu 15 km jugozapadno od Sofije, i zašle za leđa glavnim bugarskim snagama, »kada je knez Aleksandar uplašeno tražio da se odstupi, Benderev je prilikom izlaska rekao: 'Ovaj Nemaac razume se u strategiju kao svinja u pomorandžama'. Naravno, time je navukao kneževu mržnju«. U delu pod redakcijom profesora Jona Miteva, opravdano odsustvuje glorifikovanje bugarskog kneza. On je prikazan ne baš kao sretan komandant i dobar poznavalac ratne veštine, već kao čovek koji je, čak, podložan panikerstvu (up.: A. Benderev, op. cit., str. 260—261; C. Regenspurky, op. cit., str. 65—66, 72—73, 113, 123—126, 167—179; H. Kunz, op. cit., str. 14—19, 27, 54—55; K. Todorov, op. cit., str. 97; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885 ..., str. 251, 264, 280, 282, 285—287).

³²⁰ »Edinost« 93, 21. XI 1885.

spela vest iz Sofije, 18. novembra, da su srpske snage napale na položaje bugarske vojske kod Slivnice, 5/17. novembra, ali su bile ne samo odbijene već i potisnute i gonjene pet kilometara od bugarske vojske. U smislu komentara rečeno je ovo: »Valja pričekati u vezi s tom novosti vesti iz srpskog izvora, kako bi se prava istina saznala. Inače, dosada su izveštaji iz Sredca bili verodostojni i nisu preterivali.«³²¹ Sedam dana dočnije, »Soča« je preokretu situacije na srpsko-bugarskom ratištu u korist Bugara posvetila dobar deo rubrike »Vojna na jugu«. Tamo je, nakon upozorenja da je zbog brojne i tehničke superiornosti srpske vojske redakcija lista bila uverena, da će srpske snage za osam dana biti u Sredcu, što se srećom nije dogodilo, već je došla pravična odmazda »za svirepi postupak srpskog kralja«,³²² istaknuto, da su srpske trupe nastupale prema bugarskoj prestonici u tri odeljenja, a Timočka divizija ka Vidinu. Pod komandom kralja Milana srednje odeljenje je do 5/17. novembra prodrlo do Slivnice i, da bi sačekalo dolazak druga dva odeljenja, koja su zaostala iz raznoraznih uzroka, odlučilo je da se jedan dan odmara. Međutim, bugarski knez je sa svojom vojskom na dan 5/17. novembra napao na srednje odeljenje srpske vojske i, posle žestokih trodnevni borbi, naneo mu poraz i primorao ga na povlačenje prema srpskoj granici, dok se je u međuvremenu srpska Vrhovna komanda preselila iz Caribroda u Piroć.³²³ »Slovenski Gospodar« je o rezultatu slivničke bitke obavestio svoje čitaoce kratkom informacijom, sedam dana po završetku bitke, istakavši, nakon primedbe kako su »vesti sa srpsko-bugarskog ratišta nepouzdan«, da je, po izveštaju iz Sofije, napad srpske vojske na bugarske položaje kod Slivnice, 5/17. novembra, odbijen, nakon čega je bugarska vojska prešla u protivnapad i uspeła ne samo da zaustavi napad već i da neprijatelja potisne i goni ga pet kilometara, nanevši mu velike gubitke. »Na dan 19. novembra borba je otpočela izjutra. Desno bugarsko krilo nastupalo je s visova u dolinu i napalo tri čete srpske vojske. Srbi su se rokirali prema levom bugarskom krilu. Noć je zaustavila dalje prodiranje Bugara.«³²⁴ »Novice« su, u broju od 18. novembra, u rubrici »Telegrami 'Novicam'«, objavile telegrafski izveštaj iz Sofije od 18. novembra, gotovo, posve identičan onom koga su objavila dva slovenačka dnevnika istoga dana, o odbijanju napada srpske vojske na položaje kod Slivnice, 5/17. novembra 1885. godine.³²⁵ Sedam dana dočnije, kao komentar sadržaja ovog telegrama, u ovom listu je istaknuto, da je poraz srpske vojske u bici kod Slivnice, 5/17. novembra, označio »okretanje ratne sreće u korist Bugara.«³²⁶

Poput dva slovenačka dnevnika, i večernji dodatak Pokrajinske vlade za Kranjsku, u broju od 18. novembra, u rubrici »Srbsko-bolgarska vojska«, saopštio je u lapidarnoj formi telegrafski izveštaj iz Slivnice od 18. novembra, u kome je rečeno da su srpske trupe napale na levokrilne i desnokrilne bugarske slivničke položaje, 5/17. novembra, ali su odbijene i pet kilometara gonjene od bugarske vojske, dok su, u istoj rubrici, narednog dana, objavljeni ovi važniji telegrafski izveštaji: iz Sofije, 18. novembra, privatni izveštaj: daleko nadmoćnije srpske snage napale su na bugarske položaje kod Slivnice, 5/17. novembra, dok je jedno odeljenje srpske vojske, koje je od Breznika krenulo ka Slivnici, napadnuto od jednog bugarskog bataljona i potisnuto ka Trnu; iz Sofije, 17. novembra, noću: današnji uspeh bu-

³²¹ »Soča« 47, 20. XI 1885.

³²² O čemu je tamo doslovno navedeno ovo: »Ko smo zadnjič pisali o srbsko-bolgarski vojski, uverjeni smo bili, da se srbski vojski posreći vzeti glavno bulgarsko mesto Sredce. Ta strah je bil radi tega opravičen, ker so srbski vojaki bolj izvežbani in v večjem številu na bojišču nego Bolgari. Slednji zbrali so bili vse svoje moči na rumeljsko-turški meji, da bi se Turku ustavili, ako bi hotel v deželo prodirati in zjedinjenje Bolgarov rušiti. V veliko radost motili smo se. Nečloveškemu postopanju srbskega kralja stediła je kazen za petami. Srbi, ki so mislili da bodo v teku osmih dneih v Sredci zavratno napadenim bratom narekovali pogoje miru, bili so hudo tepeni. Tudi ko bi se sreča zopet na njihovo stran obrnila, nepopisljivo blamažo, katero so do sedaj skupili, ne izbrišejo nikdar več iz svoje zgodovine« (»Soča« 48, 27. XI 1885).

³²³ »Soča« 48, 27. XI 1885.

³²⁴ »Slovenski Gospodar« 48, 26. XI 1885, str. 385.

³²⁵ »Novice« 46, 18. XI 1885, str. 372.

³²⁶ O tome tamo stoji zabeleženo ovo: »Z srbsko-bolgarskega bojišča. Pred tednom došli nam zadnji telegram naznanjal je, da se je bojna sreča obrnila na korist Bolgarom. Tako tekli so tudi vsi daljni boji minuloga tedna. Povsod morali so se Srbi umikati zmagovito borečim se Bolgarom« (»Novice« 47, 25. XI 1885, str. 380).

garske vojske imaće za posledicu »oslobodenje Slivnice«, otklanjanje opasnosti od Sofije i, verovatno, zauzimanje dragomanskog tesnaca od bugarske vojske; i iz Pirot, 18. novembra, službeno: znatno nadmoćnije bugarske snage napale su 5/17. novembra srpsku vojsku kod Slivnice »s leve strane«, ali su odbijene i borba je, uz dejstvo artiljerije, trajala do pada mraka, »pa su Srbi održali položaje, koje su nanovo poseli.«³²⁷ Zadnjeg dana druge deкаде novembra, u rubrici »Srbsko-bolgarska vojska«, u ovom listu su objavljeni ovi telegrafski izveštaji koji zaslužuju pažnju: Beograd, 18. novembra, noću: juče Srbi osvojili Breznik i zaplenili 8 topova, a Izvor su zauzeli na juriš sa 18 utvrđenja, te nakon toga Moravska divizija nastupa ka Sofiji, a glavnina, pod komandom kralja Milana, vodi borbu kod Slivnice; Beograd, 19. novembra: Moravska divizija zauzela Pernik, koji se nalazi između Radomira i Breznika. Vreme slabo, pa su putevi zbog susnežice i snega zaskvašeni; Kalafat, 18. novembra: Srbi stoje pred Vidinom na 1,15 časova; Sofija, 19. novembra: »dobrovoljci i redovne čete i dalje dolaze iz Istočne Rumelije i, po odmoru, stupaju u borbu«; Sofija, 19. novembra: »danas su odbijeni mnogi napadi neprijatelja na Slivnicu, a za sutra se očekuje odlučujući boj«; i Bukurešt, 20. novembra: govori se »da su se juče kod Vidina bugarske snage povukle pod pritiskom srpske vojske.«³²⁸ Komentarišući sadržaj telegrafskih izveštaja objavljenih prethodnog dana, koje smo gore naveli, ovaj list je, u broju od 21. novembra, u rubrici »Srbsko-bolgarska vojska«, istakao da prekjučerašnji dan nije doneo preokret, pošto Srbi nisu zauzeli Slivnicu niti, pak, Vidin, jer su naišli na hrabrog i izdržljivog protivnika koji je, što je sasvim na mestu, prikupio glavne snage kod Slivnice. Glavnina srpske vojske je takođe koncentrisana kod Slivnice i, kako su pokazale borbe zadnjih dana, »nikako nije dorasla bugarskim snagama«. Što se tiče izgleda srpske vojske u operacijama koje neposredno predstoje, anonimni autor ovog sastava, sasvim umesno, primećuje: ako glavnina srpskih trupa izdrži pritisak bugarske vojske do pridolaska srpskih kolona od Breznika i Izvora u pozadinu bugarske vojske, »onda Srbi mogu očekivati uspeh«; i ako glavnina srpskih trupa ne odoli pritisku bugarskih jedinica kod Slivnice do pristizanja znatnih pojačanja od Breznika i Izvora, onda je neminovan poraz sveukupne srpske vojske. Rasplet događaja u tom pravcu je na vidiku. našto upozorava premeštanje srpske Vrhovne komande iz Caribroda u Pirot.³²⁹ Svoje čitaocce su upoznali sa tokom slivničke bitke i organ Pokrajinske vlade za Kranjsku kao i organ domaćih Nemaca, uglavnom, poput ostalih listova koji su tada izlazili u Sloveniji, objavljivanjem telegrafskih izveštaja, više iz srpskih negoli, pak, iz bugarskih izvora. Inače, poraz srpske vojske kod Slivnice priznali su i ovi listovi, ali ne kao odsudan. Jer, u komentarima je prisutna nada da će srpska vojska smoići snage da prebrodi krizu i pređe u uspešnu protivofanzivu.³³⁰

Slovenački listovi su, što se tiče ocene verodostojnosti informacija o događajima na srpsko-bugarskom ratištu predpostavljali bugarske srpskim izvorima. Zbog toga su naročito isticali brojnu i tehničku superiornost srpske nad bugarskom vojskom, u više navrata, prilikom tretiranja pitanja borbene spremnosti vojnih jedinica zaraćenih strana. To je naročito došlo do izražaja prilikom prezentiranja slovenačkoj javnosti, osloncem na bugarske izvorne podatke, cifarskog pregleda obostranog sastava snaga koje su učestvovala u bici kod Slivnice. Tako je, na primer, »Slovenski Narod«, u broju od 19. novembra, u rubrici »Vojna«, naveo da je prvog dana slivničke bitke, tj. 5/17. novembra, »na bugarske položaje kod Slivnice napalo ništa manje nego 30.000 Srba, dok druga srpska odeljenja pokušavaju da Bugare obuhvate.«³³¹ Međutim, narednog dana, u rubrici »Telegrami Slovenskemu Narodu«, u ovom listu je objavljen telegrafski izveštaj iz Sofije od 19. novembra, u kome je navedeno: »Prekjuche su Srbi uveli u borbu 25.000 ljudi sa 6 ili 7 baterija, kojima

³²⁷ Up.: »Ljubljanski List« 264, 265 od 18. i 19. XI 1885.

³²⁸ »Ljubljanski List« 266, 20. XI 1885.

³²⁹ »Ljubljanski List« 267, 21. XI 1885.

³³⁰ Up.: »Laibacher Zeitung« 265, 266, 267, 268 od 19, 20, 21. i 23. XI 1885, str. 2166, 2174, 2182, 2194; »Laibacher Wochenblatt« 277, 28. XI 1885.

³³¹ »Slovenski Narod« 265, 19. XI 1885.

su se Bugari suprotstavili samo sa 15.000 ljudi i 4 baterije, uz naglasak da »neprekidno, pridolaze dobrovoljci i redovne trupe iz Istočne Rumelije, koje se, po neophodno potrebnom odmoru, šalju u borbu protiv neprijatelja«. ³³² Identičnu informaciju, odnosno telegrafski izveštaj iz Sofije od 19. novembra sa navedenim odnosom snaga prvog dana slivničke bitke doneo je i organ trščanskih liberala, dan docnije, a istog dana kad i organ slovenačkih liberala i organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, dok je njegov večernji dodatak istog tog dana taj odnos srpskih i bugarskih snaga prvog dana slivničke bitke objavio u rubrici »Srbsko-bolgarska vojna«, gde je uočljiva razlika u tome što je navedeno da je jačina srpske vojske bila 25.000 ljudi i 7 baterija, a bugarske 14.000 boraca i 4 baterije. ³³³ Znatna brojna prednost srpske nad bugarskom vojskom naznačena je i u najvažnijoj monografiji između dva svetska rata kao i po drugom svetskom ratu, izdatoj od Vojnoistorijskog odeljenja bugarske armije. Tamo je naveden sledeći odnos snaga po danima bitke kod Slivnice:

5/17. novembra, Srba: 19 bataljona, 10 eskadrona i 12 baterija, ili oko 20.000 ljudi sa 72 topa; Bugara: 21 bataljon, 5 eskadrona i 40 topova, ili ukupno oko 18.000 ljudi;

6/18. novembra, Srba: 28 bataljona, 11 eskadrona, 16 baterija i 3 pionirske čete, ili ukupno oko 25.000 pušaka, 1300 sabalja i 96 topova; Bugara: 24 bataljona, 8 eskadrona, 4 poljske i 2 planinske baterije, ili oko 20.000 pušaka, 6000 sabalja i 40 topova; i

7/19. novembra, Srba: 32 bataljona (26—27.000 pešaka), 4 eskadrona i 102 topa; Bugara: 26 3/4 bataljona (21—22.000 pešaka), 8 eskadrona i 48 topova. ³³⁴ Taj odnos snaga u slivničkoj bici, prema rezultatima istraživanja generala Vladimira Belića, ima drukčiji izgled, jer, kako prvog tako i zadnjeg dana bitke, po njemu, bugarske snage su bile superiornije od srpskih. Po njemu taj odnos snaga dve zaračene strane izgleda ovako:

5/17. novembra, Srba: 11.810 pušaka, 1500 sabalja i 56 topova; Bugara: 19.000 pušaka, 300 sabalja i 36 topova; i

7/19. novembra, Srba: 21.700 pušaka, 1700 sabalja i 68 topova; Bugara: 23.000 pušaka, 800 sabalja i 40 topova. ³³⁵

Iz svega navedenog, što se tiče prezentiranja slovenačkoj javnosti podataka o ključnom događaju srpsko-bugarskog rata, tj. o bici kod Slivnice, može se ustanoviti da su slovenački listovi uložili mnogo truda da obaveste svoje čitaoce o najbitnijem što se odnosi na ovaj presudni događaj za ishod srpsko-bugarskog rata, 1885. godine. U tome su, nema sumnje, uspeli. Jer, kada se kritički razmotri, šta su o slivničkoj bici saopštila tadašnja dva najčitanija dnevna slovenačka lista, »Slovenski Narod« i »Slovenec«, rezultira kao neminovna konkluzija to, da je slovenačka javnost o najvažnijim događajima, što se tiče pomenute bitke, bila blagovremeno i verodostojno obavještavana o najvažnijim događajima, koji su činili bitne komponente same bitke. Naime, Slovenci su informisani da je tok bitke, mahom, svakog dana započinjao napadom srpskih trupa na desno ili, pak, levo krilo bugarske vojske kod Slivnice, koga su bugarske jedinice odbijale i potom prelazile u protivnapad, uspevajući da potisnu protivnika i nanesu mu teške gubitke u živoj sili i vatrenim sredstvima. Tu nije bilo detaljisanja, što je razumljivo, jer se radi o objavljivanju kratkih telegrafskih izveštaja i sažetih komentara na njih, u kojima je isticano zaista najvažnije: vreme i mesto otpočinjanja borbe, njen tok i ishod. Pada u oči to, da smo koristili podatke iz svih ondašnjih listova koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, a koji se odnose na tok trodnevne slivničke bitke. Do toga je došlo otuda, što je svaki od njih ponešto doneo što drugi nije, pa nam je to na-

³³² »Slovenski Narod« 266, 20. XI 1885.

³³³ Up.: »Edinost« 93, 21. XI 1885; »Laibacher Zeitung« 266, 20. XI 1885, str. 2174; »Ljubljanski List« 266, 20. XI 1885.

³³⁴ Up.: Ščab na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-bolgarskata vojna 1885 god. . . . , str. 375—376, 466—468; J. Mitev, Istorija na Srbsko-bolgarskata vojna 1885 . . . , str. 231, 251, 263.

³³⁵ V. Belić, Slivnička bitka (5, 6 i 7/11 1885), Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, IV knjiga, Zagreb, 1929, str. 181.

metalo potrebu da postupimo na izložen način, kako bi se dobila što celovitija slika o tom, svakako, najvažnijem događaju iz srpsko-bugarskog rata 1885. godine. Iako su izveštaji o bici kod Slivnice, objavljeni u slovenačkim listovima, bili kratki, a poneki po sadržaju šturi i uopšteni, slovenačka javnost je, ipak, i iz onog što joj je saopšteno, pravilno shvatila da se radi o bici, od čijeg će ishoda zavisiti dalji tok rata, tj. da će ona zaraćena strana koja bude poražena u slivničkoj bici izgubiti rat.

Posle bitke kod Slivnice, na sastanku Ratnog saveta Zapadnog korpusa bugarske vojske odlučeno je, da se na slivničkim položajima desno krilo i centar povuku na pogodnije položaje, a levo krilo ostane gde je i bilo i da jedinice budu spremne za odbijanje eventualnog ponovnog napada srpske vojske. Međutim, srpska Vrhovna komanda, zahvaćena panikom zbog iznenadnog napada, 7 (19)/8 (20) novembra, bugarskog odreda, pod komandom kapetana Kostadina Panice, na krajnje levo krilo srpske vojske kod sela Ržane, seli se iz Pirota u Belu Palanku, u zoru, 8/20. novembra, i tog dana izdaje divizijama, prvo u 3 sata, a potom u 13,30 sati, naređenje da se povuku ka Pirotu sem Moravske divizije, koja je trebala ostati kod Trna. Ali, po dobijanju izveštaja da se bugarske snage ne kreću od Slivnice, tog istog dana, u 21 sat, srpska Vrhovna komanda naredila je Drinskoj diviziji da se vrati na stare položaje, Šumadijskoj da posedne visove desno od dragomanskog tesnaca, a Moravskoj diviziji da posedne položaje kod Trna. Srpska Vrhovna komanda se 9/21. novembra vratila u Piroto. Istog dana, uveče, srpska vojska je izbila na liniju selo Berende-selo Kalotina-selo Vrabča-Trn. U međuvremenu je bugarska Vrhovna komanda uputila izviđačka konjička odeljenja ka Brezniku i Caribrodu. Ona je, po dobijanju izveštaja da se srpske snage povlače, uputila pešadijske delove koji su uspostavili kontakt sa srpskim trupama. Bugarska kolona, jačine oko 5 bataljona i 2 baterije, otpočela je nastupati na glavnom pravcu: Dragoman—Caribrod, 10/22. novembra oko 9 sati, i sukobila se u rejonu dragomanskog tesnaca sa prednjim delovima Šumadijske, Dunavske i Drinske divizije i uspela, uz pomoć novodošlih pojačanja, da potisne srpske snage i posedne liniju selo Dragoman-selo Čorul. Objedinjene četiri divizije na nišavskom pravcu u Nišavsku vojsku, pod komandom pukovnika Petra Todorovića, povučene su, noću, 10 (22)/11 (23) novembra, na granicu, zapadno od Caribroda, sa ovim rasporedom: Moravska divizija južno od sela Sukova, Drinska na levoj obali Sukovske reke, Šumadijska na desnoj obali Nišave, dok je Dunavska obrazovala rezervu iza Šumadijske divizije. U međuvremenu se kralj Milan obratio velesilama s molbom da insistiraju na obustavljanju neprijateljstava između srpske i bugarske vojske. Bugarska konjička izviđačka kolona izbila je dolinom Lukavice, 11/23. novembra, oko 15 sati, pred Caribrod. Protiv srpske Nišavske vojske, jačine 32 bataljona, 19 baterija i 12 eskadrona, Bugari su pred Caribrodom grupisali 15 bataljona, 4 baterije i 6 eskadrona, pa su, 11/23. novembra, napali na isturene položaje Dunavske divizije na Oštom vrhu i Babinoj glavi s fronta i bokova, prinudivši srpske delove da se povuku na Goli rt i na visove zapadno od sela Petrlaša. To je dovelo do toga, da je 12. puk Šumadijske divizije ostao usamljen na Neškovom visu. Dobivši tokom noći kao pojačanje 8 bataljona, 8 topova i eskadron konjice, bugarske snage su, 12/24. novembra, izvršile koncentričan napad na 12. puk srpske vojske na Neškovom visu. Puk je pružio veoma snažan otpor i tek se, po padu mraka, povukao ka Pirotu. Tog istog dana, bugarske snage su ponovo zauzele selo Ržanu, Breznik i Trn. Sile Trojecarskog saveza predložile su obustavu vatre, što je kralj Milan prihvatio, pa se Nišavska vojska povukla u rejon Pirota, ostavivši na granici samo jače predstraže. To se nije smelo učiniti pre nego što bugarska Vrhovna komanda prihvati predlog za obustavljanje neprijateljstava, budući da je takvim postupkom Piroto ostao nezaštićen. Bugarski knez, Alexander Battenberg, predlog velikih sila za obustavljanje neprijateljstava nije htio prihvatiti, već je pripremao napad na Piroto. U cilju odbrane Pirota, Nišavska vojska je posela položaje od sela Gradašnice preko Berilovca, Izvora i Rasnice snagama Šumadijske, Dunavske i Drinske divizije. Bugarski Zapadni korpus, po izvršenoj artiljerijskoj pripremi, napao je, 14/26. no-

vembra, u 9 sati, jedinice Nišavske vojske i, nakon žestoke borbe, uspeo u 19 sati da zauzme Piroto. U to vreme je potpaljen municijski magacin u pirotskom gradu, pa su se bugarske snage povukle istočno od Pirota i tu prenoćile. Narednog dana, 15/27. novembra, pre zore u Piroto je prodro jedan puk bugarske vojske a potom i odred kapetana Kostadina Panice. No, ove bugarske snage su proterane od dva bataljona srpske vojske pre podne. Popodne borba je nastavljena bez prekida, pa su jake bugarske snage, posle žestokog otpora delova srpske vojske, uspele da, krajem dana, zauzmu visove zapadno od Pirota, ali i da budu zaustavljene pred položajima sela Kostur—Suvodol—visovi zapadno od sela Temske. Nakon energične intervencije Austro-Ugarske preko svog poslanika u Beogradu, grofa Rudolfa Khevenhüllera, i Bugarska je 16/28. novembra 1885. obustavila neprijateljstava, pa je, faktično, tim aktom bio srpsko-bugarski rat 1885. završen.³³⁶

Koliko smo mogli uočiti, obostranim borbenim dejstvima na srpsko-bugarskom ratištu, koja su usledila posle slivničke bitke, odnosno u kratkotrajnoj završnoj fazi rata, slovenački listovi nisu dali, ni izdaleka, toliko prostora kao početnim operacijama i borbama tokom odlučujuće, tj. bitke kod Slivnice. Do toga je, verovatno, došlo otuda, što je vladalo uverenje da je pomenutom bitkom rešeno sve i što borbena dejstva, do prekida neprijateljstava, ni po intenzitetu niti, pak, po angažovanju snaga, nisu, ni izdaleka, mogla da se mere sa onima iz trodnevne slivničke bitke. Niže navedeno, kako mislimo, neće osporiti ovu tvrdnju. Organ slovenačkih liberala je, u broju od 23. novembra, u rubrici »Vojna«, istakao kako se vojske zaraćenih strana »pripremaju za nove bojeve«, a u rubrici »Telegrami 'Slovenskemu Narodu'«, objavio je telegrafski izveštaj iz Sofije od 23. novembra, što su istog dana učinili »Slovenec« i »Ljubljanski List«, u kome je navedeno: da su bugarske snage posele Dragoman i Breznik i da je jedno bugarsko odeljenje izbilo na srpsku granicu,³³⁷ dok je, kao komentar gornjeg, u narednom broju ovog lista, u rubrici »Vojna«, navedeno ovo: »Iz svih izveštaja se očituje, da Srbima ide sve naopako. Glavni deo srpske vojske, kojim komanduje kralj, razbijen je i više nije u stanju pružiti otpor. Bugari su već u Caribrodu, odakle Piroto nije daleko. U Pirotu je dosada boravila srpska Vrhovna komanda, odakle će se morati odmah povući, jer će Bugari, ako ne danas a ono sigurno sutra, biti na srpskoj zemlji.«³³⁸ Dalje je u ovom listu, u broju od 25. novembra, u rubrici »Vojna«, kratko rečeno da se srpska vojska i dalje povlači, a narednog dana, u istoj rubrici, naglašeno je kako je bugarska vojska u slivničkoj bici priređivala neprijateljskim snagama iznenađenja napadom manjim delovima noću na njihova krila i bokove kao i na pozadinske delove, završavajući svoje napade često jurišem sa bajonetima na puškama, čemu srpske trupe nisu bile vične, pa tom vidu borbe nisu mogle uspešno parirati,³³⁹ dok je u istoj rubrici, u broju od 27. novembra organa slovenačkih liberala, rečeno ovo: da je kralj Milan prihvatio apel sila Trojecarskog saveza za obustavu vatre i naredio svojim trupama da prekinu borbena dejstva; da bugarske snage ne žele da obustave vatru, jer nameravaju da zauzmu Piroto, »ako ga već dosad nisu zauzele«; da snage generala Milojka Lešjanina i dalje opsedaju Vidin pošto, verovatno, još nisu dobile naređenje o obustavi neprijateljstava; i da bugarski knez neće pristati na prekid vatre sve dotle

³³⁶ Opširnije o obostranim borbenim dejstvima od završetka slivničke bitke do obustave neprijateljstava, v.: St. Grujić, op. cit., str. 90—116; A. Benderev, op. cit., str. 346—466; C. Regenspurky, op. cit., str. 158—166; H. Kunz, op. cit., str. 90—135; Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. druga: od Slivnice do Pirota ... str. 824—1254, 1282—1355; J. Venediktov, op. cit., str. 197—382; Ščah na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 god. ... str. 515—756; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX ... str. 285—301; J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 ... str. 289—419.

³³⁷ O čemu doslovno na rečenom mestu stoji ovo zabeleženo: »Sofija, 23. novembra. Srbska vojska umika se neprestano nazaj. Samo proti Solinci postavljeni oddelek je še ostal. Breznik in Dragoman zasele so bolgarske čete boja. Jeden oddelek Bolgarov prodrj je črez Caribrod do srbske meje. Verjetno je, da odrine bolgarska vojska naprej« (up.: »Slovenski Narod« 268, 23. XI 1885; »Slovenec« 268, 23. XI 1885; »Ljubljanski List« 268, 23. XI 1885).

³³⁸ Up.: »Slovenski Narod« 268, 269 od 23. i 24. XI 1885.

³³⁹ Što, uz druge prednosti borbenog morala bugarske nad srpskom vojskom, naročito ističu u svojim delima Carl Regenspurky i Hermann Kunz (up.: C. Regenspurky, op. cit., str. 85—87; H. Kunz, op. cit., str. 14—19, 86—89).

dok sve srpske jedinice ne napuste bugarsku teritoriju.³⁴⁰ Dan po zauzeću Pirota od bugarskih snaga, tj. u broju od 28. novembra, u rubrici »Telegrami Slovenskemu Narodu«, objavio je najčitaniji slovenački list telegrafski izveštaj iz Sofije od 28. novembra, koga su, istog dana, saopštili »Slovenec«, u rubrici »Telegrami«, i »Ljubljanski List«, u rubrici »Telegrami Ljubljanskemu Listu«, a takođe i »Edinost«, u broju od 2. decembra, koji se odnosi na pirotski boj. Tamo je, nakon naglasaka da glavnina bugarske vojske nije ušla u Piro, »bojeći se eksplozije«, već nekoliko bataljona i da je srpska vojska potisnuta 12 km daleko od Pirota prema Beloj Palanci, istaknuto kako je »boj kod Pirota otpočeo 15/27. novembra u 7 sati izjutra,³⁴¹ napadom glavnine bugarske vojske na četiri srpske divizije«. Srbi su prvo napustili uzvišenje levo od Pirota, a potom u 15 sati i uzvišenja desno od ovog grada. »Borba je vođena do 15 sati, kada je bugarska vojska ovladala nekim položajima prema Nišu. U Pirotu su bile dve eksplozije, pa vlada bojazan da je grad miniran.«³⁴² Drugog dana pirotskog boja, tj. u broju od 27. novembra, organ slovenačkih liberala objavio je dosta dug sastav, u rubrici »Vojna«, u kome je poentirana misao kako su Mađari i kralj Milan glavni krivci što je srpski narod posle izgubljenog rata sa susjednim bugarskim narodom doveden u veoma težak položaj. Taj sastav, radi toga što je indirektno upućen protiv zvanične austrougarske imperijalističke i antijugoslovenske politike, kako mislimo, zaslužuje da ga pobliže upoznamo. Komparirajući antijugoslovensku politiku Mađara iz vremena prvog srpsko-turskog rata, 1876—1877, i srpsko-bugarskog rata od 1885, nepoznati autor ovog sastava naglasio je da su Mađari pre devet godina, radujući se pobjedi turske nad srpskom vojskom u odlučujućoj bici kod Djunisa, 17/29. oktobra 1876, poslali glavnokomandujućem turskih snaga, Abdul Kerim Nadir-paši, počasnu sablju na poklon,³⁴³ a »ove godine, kada je ministar spoljnih poslova, grof Kalnoky, u ugarskim delegacijama saopštio da je Srbija objavila Bugarskoj rat, Mađari su oduševljeno uzvikivali 'eljen!'«³⁴⁴ U nastavku ovog sastava je rečeno, da su Mađari imali »dovolj povoda, z eljen-klici pozdravljati vojno mej bratskima narodoma, mej Srbi in Bolgari. Z okupaciji Bosne in Hercegovine potisnili so bili klin med Jugoslovane in ta vojna med Bolgari in Srbi je obetala, da se ta klin še razširi in povekša, kajti madjarski politiki bili so preverjeni, da bodo dobro oboroženi in izvežbani Srbi lahko zmagali in da se bode s tem madjarski upliv, ki je mlado srbsko kraljevino že zapel v svoje mreže, razširil do Sofije.«³⁴⁵ Međutim, umesto pobjede, istaknuto je u ovom sastavu, srpska vojska je

³⁴⁰ Up.: »Slovenski Narod« 270, 271, 272 od 25, 26. i 27. XI 1885.

³⁴¹ što nije tačno. Faktički, kako smo već u uvodnom delu ovog poglavlja rekli, borba za grad Piro, je otpočela artiljerijskom pripremom bugarskih snaga, 14/26. novembra, u 8,30 sati, a pola sata dočnije Bugari su duž celog fronta otvorili pušcanu i topovsku vatru. Borba je trajala do 19 sati, kada su bugarske jedinice ovladale gradom. U to vreme je potpaljen municijiski magacin u pirotskom gradu, pa je bugarska vojska napustila grad i povukla se istočno od njega, gde je i prenoćila. Pred zoru, 15/27. novembra, u Piro, je, uz slab otpor manjih delova srpske vojske, ušao jedan puk i jedan odred bugarske armije, koji su u podne proterani od srpskih snaga. Borba je nastavljena, pa su, krajem dana, jake bugarske snage uspele da zauzmu Piro i visove zapadno od njega (up.: A. Benderev, op. cit., str. 364—415; Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. druga: od Slivnice do Pirota . . ., str. 1077—1203; J. Mitev, Istorija na Srpsko-bugarskata vojna 1885 . . ., str. 323—349).

³⁴² Up.: »Slovenski Narod« 273, 28. XI 1885; »Slovenec« 273, 28. XI 1885; »Ljubljanski List« 273, 28. XI 1885; »Edinost« 96, 2. XII 1885.

³⁴³ što nije tačno. Radi se o sablji, koju je delegacija mađarskih studenata iz Budimpešte darovala glavnom komandantu turske vojske u prvom srpsko-turskom ratu, 1876—1877, Abdul Kerim Nadir-paši, 13. januara 1877, kao »dem Sieger von Djunis«, prilikom svog boravka u Carigradu od 12. do 23. januara 1877. Moritz B. Zimmermann je toj poseti delegacije mađarskih studenata turskoj prestonici posvetio dosta prostora. Naglašava, da su pomenutoga dana mađarski studenti svečano predali sablju slavnom turskom vojskovođi kao »Unterpand der ewigen Freundschaft zwischen Ungarn und der Türkei«. Abdul Kerim Nadir-paša se darodavcima toplo zahvalio (M. B. Zimmermann, Illustrierte Geschichte des orientalischen Krieges von 1876—1878, Wien—Pest—Leipzig, 1878, str. 520—523).

³⁴⁴ Na dan proglasa rata, 2/14. novembra 1885, u mađarskoj delegaciji se raspravljalo o izveštaju odbora za spoljne poslove. Tad je od nekih poslanika napadnut ministar spoljnih poslova, grof Gustav Kalnoky, što je, zalažući se za status quo zajedno sa Rusijom, otudio od Austro-Ugarske Srbiju i Bugarsku. Tad je odborski izvestilac, dr Falk, izjavio: »Sa uspostavljanjem status quo, uostalom, već je svršeno; od toga neće biti ništa, jer, kako doznajem, kralj Milan je jutros prešao granicu.« Ta vest je sa oduševljenjem i uz uzvike »Eljen« prihvaćena u mađarskoj delegaciji. Na taj način, grof Gustav Kalnoky ostao je na položaju ministra spoljnih poslova, jer je, u poslednjem trenutku, prestao uzdržavati Srbiju da ne stupi u rat. Pored toga, blagodareći podršci Mađara, rat Srbije protiv Bugarske dobio je određen politički značaj (S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sa-brana dela Slobodana Jovanovića, IV . . ., str. 151—153).

³⁴⁵ »Slovenski Narod« 272, 27. XI 1885. — Mađari su nastojali da njihova država na Balkanskom poluostrvu, poput Engleske, ništa za sebe ne traži, kako bi Rusiji izbili adute iz ruku da tamo zahteva što za sebe. Takom politikom bi se štitila samostalnost balkanskih država, kako bi one uspele da se efi-

pretrpela težak poraz i sada Mađari više ne kuju u zvezde kralja Milana, već nastoje da, i bez njega, očuvaju svoj dominantan uticaj u Beogradu.³⁴⁶ No, to će biti teško, jer je poznato da su Mađari podstrekavali kralja Milana na rat i uspeali da ga sklone na objavu rata susednoj slovenskoj državi. Dosadnji tok rata je bio nesrećan po srpski narod, te zbog toga sada u Beogradu »svi proklinju mađarski uticaj, jer od svih blistavih obećanja nijedno se nije ispunilo, a umesto uobražene slave, Srbija stenje pod teretom nesrećnog rata i mora podnositi sav užas i žalost koji proističu iz krvavih poraza«.³⁴⁷

Osim već navedenog sadržaja telegrafskog izveštaja iz Sofije od 22. novembra o povlačenju srpskih snaga i posedanju Dragomana i Breznika od strane bugarske vojske, »Slovenec« je, u rubrici »Telegrami«, u broju od 23. novembra, objavio telegrafski izveštaj iz Sofije od 21. novembra, u kome je navedeno da je »po zadnjem boju kod Slivnice velika dragomanska cesta opet u posedu bugarske vojske«, a dan docnije, u istoj rubrici, kao važnije, navedeno je: Beč, 23. novembra: jedinice srpske vojske su se grupisale i nameravaju obnoviti ofanzivu; Slivnica, 23. novembra: ceo dan je na dragomanskim visovima »puška pucala«, odakle su Bugari, »jurišem s bajonetom«, Srbe proterali i tamo prenoćili; Sofija, 24. novembra: »bugarske jedinice su prenoćile na položajima s kojih su Srbi proterani, a danas su protivnika gonile i po podne zauzele Caribrod«.³⁴⁸ U rubrici »Z balkanskoga bojišča«, u ovom listu, u broju od 25. novembra, izražena je bojazan da srpske snage ponovo otpočnu sa ofanzivom, što ne bi umanjilo njihov poraz u slivničkoj bici,³⁴⁹ a u rubrici »Telegrami« stoji, kao najvažnije, ovo: Sofija, 24. novembra: »knez depešom iz Caribroda od 24. novembra javlja vladi da je u 16 sati, tog dana, neprijatelj napao na centar bugarske vojske, ali je odbijen i nazad potisnut, pa su bugarski prednji delovi već izbili na granicu, a Srbi su se povukli iz Trna«.³⁵⁰ Dalje je u ovom listu, u rubrici »Telegrami«, u broju od 26. novembra, navedeno: Niš, 26. novembra: pod uplivom velesila naredeno je juče uveče komandantima srpske vojske da obustave vatru i o tome obaveste nadležne starešine bugarskih oružanih snaga, pa se je »potom srpska vojska prikupila oko Pirota, ostavivši na svojim ranijim položajima samo straže«; Caribrod, 24. novembra, uveče: knez se naselio u Caribrodu u kući u kojoj je kralj Milan boravio. »Nema više nijednog Srbina na bugarskoj teritoriji. Bugarska armija

kasno odupru prodoru Rusije ka turskoj prestonici. Da bi se takva politika realizovala, trebalo je zadržati Srbiju još čvršće vezanu uz Habsburšku Monarhiju. To se može postići, naglašavalo se u Budimpešti, jedino ako se Srbiji da naknada za sjedinjenje Bugarske i Istočne Rumelije (S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 89—93).

³⁴⁶ Očigledno je da se aludira na nameru kralja Milana da abdicira zbog poraza srpske vojske u ratu protiv Bugarske. O tome je bila obavestena stovenačka javnost. »Slovenec« je, u broju od 25. novembra, u rubrici »Telegrami«, objavio telegrafski izveštaj iz Beograda od 25. novembra, u kome je rečeno da »Times«, iz srpskog izvora, saznaje da će se kralj Milan odreći prestola i otići u Francusku i da će kraljica Natalija vladati zemljom do punoletstva kraljevog sina, Aleksandra Obrenovića, a dva dana docnije, u istoj rubrici, objavljen je telegrafski izveštaj iz Beča od 26. novembra, u kome stoji, da srpski poslanik u Beču tvrdi kako nije poznato »da bi kralj Milan zaista nameravao odreći se prestola i otići iz zemlje« (up.: »Slovenec« 270, 272 od 25. i 27. XI 1885). — Telegrafska saopštenja o nameri kralja Milana da abdicira i demanti objavili su »Ljubljanski List«, u broju od 25. i 26. novembra (up.: »Ljubljanski List« 270, 271 od 25. i 26. XI 1885; »Edinost« 95, 28. XI 1885; »Laibacher Zeitung«, u broju od 26. i 27. novembra (up.: »Ljubljanski List« 270, 271 od 25. i 26. XI 1885; »Edinost« 95, 28. XI 1885; »Laibacher Zeitung« 271, 272 od 26. i 27. XI 1885, str. 2218, 2226). — Kralj Milan je posle predloga Trojcarskog saveza da se obustave neprijateljstva na srpsko-bugarskom ratištu, napustio vojsku i otišao u Niš, 13/25. novembra, rešen da nastavi put za Beograd i sa ženom i detetom pobegne iz zemlje. Radilo se o nameri ostavke cele dinastije Obrenovića. U Beogradu je održana sednica vlade, 14/26. novembra, kojom prilikom je rešeno da članovi vlade ne idu u Niš, kao ni kraljica, već dva ministra: Vukašin Petrović, ministar finansija, i Dragomir Rajović, ministar narodne privrede. Ova dvojica ministara i predsednik vlade, Milutin Garašanin, na sastanku sa vladarom, 15/27. novembra, u Nišu, uspeali su da nagovore kralja da povuče ostavku, ministar vojni, Jovan Petrović, imao je biti razrešen, a za novog načelnika Vrhovnog štaba postavljen je general Đura Horvatović. Kraljica Natalija, koja se jedno vreme zanosila mišlju da bude regentkinja, Austro-Ugarska i Milutin Garašanin najviše su doprineli da je kralj Milan zadržan na prestolu (up.: Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata, knj. druga: od Slivnice do Pirota . . . , str. 125—127; S. Jovanović, Naprednjački pad, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 315—323; V. J. Vučković, op. cit., str. 50—51).

³⁴⁷ »Slovenski Narod« 272, 27. XI 1885.

³⁴⁸ Up.: »Slovenec« 268, 269 od 23. i 24. XI 1885.

³⁴⁹ O čemu je, na navedenom mestu, rečeno ovo: »Če se ne bodo druge velesile Srbiji po robu postavile, se bodo Srbi še enkrat obrnili proti Sofiji, ktere se polastiti so se zakleli. Toda naj le gredó, čeh jo tudi vzamejo (saj obdržali je ne bodo), kajti Slivnce jim nihče več ne odvzame in naj bi se tudi dve Sofij polastili, je ne zbrišejo. Cesar je Milan iskal, to je pri Slivnici našel. Kar je bil Sedan za Napoleona, to zna postati Slivnica za Milana« (»Slovenec« 270, 25. XI 1885).

³⁵⁰ »Slovenec« 270, 25. XI 1885.

stoji na 2 do 3 km udaljena od granice i sprema se da ju pređe.³⁵¹ U istoj rubrici, narednog dana, u ovom listu je navedeno: Sofija, 27. novembra: juče je bio boj 5 km pred Pirotom, gde je veći deo srpske armije prikupljen na visovima nad ovim gradom. »Nakon tri časa borbe, Bugari su osvojili položaje levo od Pirola. Noć je boj prekinula«; Sofija, 27. novembra: bugarska vlada nije dala odgovor vesilima u vezi njihovog predloga za obustavu neprijateljstava, jer su kod Vidina srpske snage još na bugarskom zemljištu. »Bugarska armija je na putu za Pirot«.³⁵² Kako smo naveli, »Slovenec« je, u broju od 28. novembra, objavio identično telegrafsko saopštenje iz bugarskog izvora, kao i »Slovenski Narod« što je učinio, tog istog dana, o porazu srpske vojske drugog dana boja kod Pirola, 15/27. novembra, o čemu smo najneophodnije rekli. U smislu komentara, u ovom broju organa slovenačkih klerikalaca rečeno je, da bugarske vojne vlasti nisu prihvatile predlog srpskog kralja o obustavljanju neprijateljstava, jer je bio šifrovan, pa »je to jedan od uzroka jučerašnjeg poraza srpske vojske kod Pirola i, nadati se je, da je to poslednja lavorika, koju su Bugari u pobedonosni venac svog junaštva upleli«. Ovaj list je, u broju od 2. decembra, istakao da su se srpske snage u boju kod Pirola znatno bolje borile negoli, pak, na bugarskoj teritoriji, a organ slovenačkih liberala je, dva dana ranije, istakao da su Bugari, »nakon teške borbe«, uspeli da zauzmu Pirot.³⁵³

Ostali slovenački listovi, kao i dva koja su izlazila na nemačkom jeziku, obavestili su svoje čitaoce u granicama svojih mogućnosti o povlačenju srpskih snaga posle poraza u bici kod Slivnice prema srpsko-bugarskoj granici i njihovom porazu u borbama kod Dragomana, 10/22, Caribroda, 11/23. i kod Pirola, 14/26. i 15/27. novembra 1885. »Edinost«, »Soča« i »Slovenski Gospodar« su pozdravili pobeđe bugarske vojske i isticali da su bugarski vojnici bili inspirisani gotovošću da se bespoštedno bore na svojoj zemlji protiv agresora. »Novice«, »Ljubljanski List«, »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt« obavestili su svoje čitaoce o porazima srpske vojske, ali bez isticanja hrabrosti bugarskih vojnika i opravdanosti rata koga su vodili, već su naglašavali totalnu nesposobnost srpske Vrhovne komande, na čelu sa kraljem Milanom, da rukovodi operacijama svojih snaga, što je neminovno dovelo do njihovih poraza.³⁵⁴

Na predlog Porte bugarskom knezu da obustavi neprijateljstava, 9/21. novembra, on je narednog dana odgovorio, da se prvo mora bugarska teritorija očistiti od srpskih trupa i preneti borba na srpsko zemljište. Radi toga su sile Trojecarskog saveza predložile srpskom kralju i bugarskom knezu prekid neprijateljstava, 12/24. novembra, što je srpski vladar prihvatio, dok je bugarska vlada odgovorila, 14/26. novembra, da bez odobrenja kneza, koji je na bojištu, ne može predlog prihvatiti,³⁵⁵ što je nametalo potrebu vršenja pritiska na bugarskog kneza. Situacija u Srbiji za Austro-Ugarsku, kojoj je bilo u interesu da kralj Milan ostane na prestolu i Srbija naslonjena na Monarhiju, postajala je sve više zabrinjavajuća. Bojeći se nastavljanja

³⁵¹ »Slovenec« 271, 26. XI 1885.

³⁵² »Slovenec« 272, 27. XI 1885.

³⁵³ Up.: »Slovenec« 273, 276 od 28. XI i 2. XII 1885; »Slovenski Narod« 274, 30. XI 1885. — Na inicijativu Rusije, koja se bojala poraza bugarske vojske, sile Trojecarskog saveza predložile su zaraćenim stranama prekid neprijateljstava, 12/24. novembra, što je kralj Milan odmah prihvatio, ne čekajući da to učini i druga zaraćena strana. Srpskim trupama je naredeno ne samo da obustave neprijateljstava već i to, da se povuku s pograničnih položaja i koncentrišu se »nad Pirotom«, a da se na pograničnim položajima ostave slabi delovi. Prema tome, faktički Pirot su branile samo predstraže od bugarskih snaga, koje su nastupale ka ovom gradu. Neprijateljstava nipošto nije trebalo obustaviti pre nego što to učini i druga strana. Pa i pored toga, znatno nadmoćnijim bugarskim trupama, u dvodnevnom boju, pružen je snažan otpor (S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 292—297).

³⁵⁴ Up.: »Edinost« 95, 96 od 28. XI i 2. XII 1885; »Soča« 48, 49 od 27. XI i 4. XII 1885; »Slovenski Gospodar« 48, 49 od 26. XI i 3. XII 1885, str. 385, 389—390; »Novice« 47, 48 od 25. XI i 2. XII 1885, str. 380, 388; »Ljubljanski List« 268, 269, 270, 271, 272, 273 od 23, 24, 25, 26, 27. i 28. XI 1885; »Laibacher Zeitung« 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274 od 23, 24, 25, 26, 27, 28. i 30. XI 1885, str. 2194, 2202, 2210, 2218, 2226, 2234, 2246; »Laibacher Wochenblatt« 277, 28. XI 1885.

³⁵⁵ o čemu je slovenačka javnost bila blagovremeno upoznata, jer su je o tome obavestili njeni listovi (up.: »Slovenski Narod« 271, 272, 273 od 26, 27. i 28. XI 1885; »Slovenec« 271, 272, 273 od 26, 27. i 28. XI 1885; »Edinost« 96, 2. XII 1885; »Soča« 48, 27. XI 1885; »Slovenski Gospodar« 48, 26. XI 1885, str. 384—385; »Novice« 48, 2. XII 1885, str. 388; »Ljubljanski List« 271, 272, 273 od 26, 27. i 28. XI 1885; »Laibacher Zeitung« 271, 272, 273 od 26, 27. i 28. XI 1885, str. 2216, 2224—2225, 2234; »Laibacher Wochenblatt« 277, 28. XI 1885).

nadiranja bugarske vojske prema Nišu i rasula srpskih snaga, bečka vlada je naredila svom poslaniku u Beogradu, grofu Rudolfu Khevenhülleru, da odmah stupi u kontakt sa bugarskim knezom i privoli ga na obustavu neprijateljstava. On je prispeo u Piroć pre podne, 16/28. novembra. Skoro jedan sat trajao je razgovor između bugarskog kneza i austrougarskog poslanika. Bugarski vladar nije odmah pristao na prekid vatre, težeći da zauzme i Niš, te tako, sa uverljivo pobedonosnim završetkom rata sa Srbijom, obezbedi ujedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom. Radi toga je grof Rudolf Khevenhüller istupio znatno energičnije i svom sagovorniku rekao da njegovo držanje može navesti Austro-Ugarsku da prema njemu istupi neprijateljski, što je značilo akciju austrougarske vojske, kojoj bi sledila ruska okupacija Bugarske. Nakon toga, po kratkoj konsultaciji sa svojim oficirima, bugarski knez je izjavio da »pristaje na primirje«.³⁵⁶

Sudeći po pisanju slovenačkih listova, Slovenci su pozdravili obustavu neprijateljstava između srpske i bugarske vojske. Organ slovenačkih liberala je, u rubrici »Vojna«, u broju od 28. novembra, istakao da bugarski knez namerava na srpskoj teritoriji »sklopiti mir« pod uslovom da se povuku srpske snage sa područja Vidina. Naročito je istaknuto, kako »Bugari ne mogu akceptirati primirje, već samo mir. To iz razloga, što bi verolomni Srbi, nakon otpuštanja i slanja kući istočnorumelijske milicije, iskoristili priliku i, po isteku primirja, bili u stanju da opet napadnu«.³⁵⁷ Dva dana docnije, organ slovenačkih liberala objavio je važan uvodnik s naslovom »Primirje«, u kome je izraženo nezadovoljstvo što je Austro-Ugarska intervenisala u korist Srbije, iako je obustava neprijateljstava prihvaćena sa punim odobravanjem. Nakon naglaska da je u Sofiju, 28. novembra, u 21 sat, prispela depeša od kneza, u kojoj je naveo kako je izdao naredenje o obustavljanju neprijateljstava, pošto je grof Rudolf Khevenhüller, po nalogu austrijskog cara, izjavio da će austrougarske snage doći u pomoć Srbima »ako idemo dalje«, kao i podvlačenja da se je posebno Austro-Ugarska svesrdno zauzela za Srbiju »kao i Turska«, nepoznati autor ovog uvodnika naročito je podvukao prihvatanje primirja.³⁵⁸ Dan iza toga; tj. u broju od 1. decembra, objavio je ovaj list članak s naslovom »Dogodki na poluotoku balkanskom«, u kome je, uz odobravanje, navedeno da se Rusija ljuti na Austro-Ugarsku što se otvoreno eksponirala kao zaštitnica Srbije. Kao najvažnije, istaknuto je »kako su ruski listovi veoma nezadovoljni što se je Austro-Ugarska zauzela za Srbe«. Dalje je navedeno mišljenje, u to vreme vodećeg reakcionarnog ruskog dnevnog lista, koji je propovedao velikodržavni šovinizam i antisemitizam, »Novoe Vremja«, prema kome »će se možda pokvariti sloga među silama Trojecarskog saveza, jer kralj Milan je u stanju da iskoristi primirje za to, da bi se pripremio za rat«. Istaknuto je, kao važno, i to, da je ruski general Mihail Černjajev vratio kralju Milanu orden Takovskog krsta i u propratnom pismu izjavio, »da je iz ljubavi prema slovenstvu uzeo učešće u ratu 1876, pa mu, upravo, ta ljubav ne dozvoljava nositi odlikovanja kralja Milana, koji bratoubilački postupa sa Bugarima, od kojih se je 1876. godine na hiljade borilo u redovima srpske vojske protiv zajedničkog neprijatelja. Veći broj ruskih oficira misli isto uraditi što i Černjajev«.³⁵⁹

³⁵⁶ Opširnije o misiji austrougarskog poslanika u Beogradu kod bugarskog kneza, v.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ... str. 293—295, 297—299; V. J. Vučković, op. cit., str. 49—54; J. Mitev, Istorija na Srpsko-bugarskata vojna 1885, ... str. 421—425.

³⁵⁷ »Slovenski Narod« 273, 28. XI 1885.

³⁵⁸ O tome, u drugom delu ovog uvodnika, doslovno stoji zabeleženo ovo: »Z dna srca pozdravljamo premirje, ki je ustavilo nenaravni boj, akoravno pri tem pogrešno politične pravičnosti. Kje so bile takrat velevlasti, ko je Srbija brez vsacega uzroka napovedala vojno in prekoračivi mejo napadla nepripravljene Bolgare? Nihče takrat niti ganil ni in apatično so gledale vlasti, kako so Srbi dan za dnevom Bolgare potiskali nazaj, dokler neso utrdbe pri Slivnici in v naglici dohitevši rumelijski batalijoni zastavili napadovalec pota. Ko so pa Bolgari prekoračili srbsko mejo in po hudem boji zajeli mesto Piroć, oglasili sta se hkrati dve vlasti tepenim Srbom na korist in premirje se je moralo skleniti. Kakor rečeno, veselil smo premirja, nikakor pa ne nagibov, ki so bili v tej zadevi odločini, akoravno so bili ti nagibi razkrili, da so se čudne stvari snovale in da je mej Avstro-Ogersko in kraljevino Srbsko bila trdna pogodba za gotove slučaje, akoravno se je to zanikalo« (»Slovenski Narod« 274, 30. XI 1885).

³⁵⁹ »Slovenski Narod« 275, 1. XII 1885. — Rusija se nije ljutila na grofa Rudolfa Khevenhüllera što je bio kod bugarskog kneza, ali ju je iritiralo to, što je sagovorniku pretio austrougarskom okupacijom Srbije i ruskom Bugarske, a da se o tome pre nisu sporazumeli Beč i Petrograd. Te pretnje nisu ni

Istog dana, kad je grof Rudolf Khevenhüller uspeo da od bugarskog kneza iznudi pristanak na obustavu neprijateljstava, tj. u broju od 28. novembra, »Slovenec« je saopštio svojim čitaocima da je bečka vlada, suočena sa uspešnim nastavljanjem operacija bugarske vojske na srpskoj teritoriji, »izdala nalog svom zastupniku na srpskom dvoru, grofu Khevenhülleru, da se odmah uputi u bugarski vojni logor, gde treba da saopšti odluku velesila o potrebi obustave neprijateljstava, što je austrijski zastupnik odmah i učinio«. Očito odobravajući ovaj postupak bečke diplomatije, anonimni autor ovog kratkog sastava savetuje bugarskom knezu, Alexandru Battenbergu, da prihvati zahtev Austro-Ugarske i izda naređenje svojim potčinjenim vojnim starešinama da obustave neprijateljstava prema srpskim trupama. Istini za volju, treba reći da je bugarska vojska pokazala visoku borbenu svest, te je uspela da zauzme i Pirot. Pri tome treba imati u vidu da ju je pratila i sreća. Bugarski knez ne sme imitirati Pruse, kod kojih je učio ratnu veštinu. Jer, ako su Prusi uspeli da do Pariza gone poražene i demoralisane Francuze, ne znači da bi tako uspešno Bugari gonili Srbe na njihovoj teritoriji, pošto se bugarski vojnici, što se tiče vojne obuke i naoružanja, ne mogu, ne samo sa nemačkom, već ni sa srpskom vojskom porediti.³⁶⁰ U broju od zadnjeg dana novembra, organ slovenačkih klerikalaca, odobravajući pritisak bečke vlade na bugarskog kneza, preko svog beogradskog poslanika, da pristane na obustavu neprijateljstava, objavio je informaciju, koja počinje značajnim upozorenjem: »Između Srba i Bugara rat je završen«. U nastavku je navedeno kako je bugarski knez poslao telegram u Sofiju, koji je tamo prispeo 28. novembra u 21 sat, u kome je, kao najvažnije, navedeno da je izdao naređenje o obustavljanju neprijateljstava. Tako je postupio »zbog kolektivnog pisma velesila i izjave grofa Khevenhüllera, koji je došao u ime njegovog vladara i rekao, da će, ako budemo mi dalje nadirali, austrijske čete doći u pomoć srpskim četama«. Kao najvažnije, u smislu komentara, navedeno je da je prestalo prolivanje »bratske jugoslovenske krvi«, do čega je došlo zbog oholosti srpskog kralja, a koju su potom Bugari, »opijeni pobedom«, nastavili, iako to nije bilo neophodno potrebno, jer za bugarsku vojnu slavu bilo bi dovoljno da su Srbe potisli preko granice. Oštro osuđujući operacije bugarske vojske na srpskoj teritoriji, nepoznati autor ovog sastava je naglasio: »Iako je knezu Aleksandru izdašno uvećao pobedonosne lavorike, napad na Pirot je bio suvišan, jer su te lavorike poškrupljene bratskom krvlju. Do toga ne bi ni došlo, da su Bugari prvu depešu o obustavi neprijateljstava prihvatili, namesto što su je odbili, jer je bila šifrovana. U Srbiji Bugari i tako nemaju šta da traže. Uglavnom, sada, pak, imaju oba (vladara) dovoljno. Kralj Milan je dobio to što je iskao, a knez Aleksandar se je učvrstio na prestolu, koga mu je Rusija otpočela podrivati. Šta će biti sa Istočnom Rumelijom uskoro će se saznati.«³⁶¹

Organ tršćanskih liberala je, u broju od 2. decembra, objavio uvodnik s naslovom »Vojna ili mir«, u kome je, kao najvažnije, istaknuto da je do Khevenhüllerove misije i faktičkog prestanka srpsko-bugarskog rata moglo doći samo zato, jer joj je prethodio saobrazan dogovor između Austro-Ugarske i Rusije, pošto bi, u suprotnom, ovaj korak bečke vlade bio opasan po evropski mir. Istaknuto je i to, da je žalosno stanje, kako Srba tako i Bugara, neosporno po obustavi neprijateljstava: prvih što su poraženi, a drugih što se njihov vladar otuđio od Rusije, naslonivši se na Englesku, pa je ujedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom problematično.³⁶²

u Berlinu odobravali, jer je Otto Bismarck poručio u Beč, da u jednom eventualnom ratnom sukobu između Austro-Ugarske i Rusije zbog Srbije, Habsburška Monarhija ne treba da očekuje podršku Nemačke (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 300; V. J. Vučković, op. cit., str. 54).

³⁶⁰ Važniji deo saveta, upućenog na adresu bugarskog kneza, glasi: »Poleg junaštva mora se bolgarskim junakom nedvomno tudi ogromna sreća pripoznati. Naj bi se le prevēč ne zanašali na njo. Sreća je opoteča. Naj bi pač vrli Aleksander, pomislil da je kaj drugoga domaće ognjišče braniti, kakor pa v sovražnikovih deželi nasprotnika iskati. Naj ne posnema Prusov, pri katerih se je vojevati učil. Res so oni Francoze do Pariza podili. Če se bo tudi Bolgarom to glede Srbov posrečilo, je pač drugo vprašanje, kajti bolgarska vojska se vendar ne dá z nemško in niti s srpsko primerjati, kar se šolanja in oboroženja tiče. Aleksander naj bo zadovoljen s tem, kaj si je do sedaj priboril in naj se v Sofijo povrne ter miruje« (»Slovenec« 273, 28. XI 1885).

³⁶¹ »Slovenec« 274, 30. XI 1885.

³⁶² »Edinost« 96, 2. XII 1885.

»Soča« je, u broju od 4. decembra, objavila uvodnik s naslovom »Premirje«, u kome je, poput »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«, navela sadržaj kneževe depeše, poslate u Sofiju, 28. novembra, uveče, vezane za Khevenhüllerovu misiju i obustavu neprijateljstava, a potom, odobravajući ovaj korak bečke vlade, navedeno je: »Prema tome, sigurno je da je samo moćna ruka našeg presvetlog cara zaštitila Srbe od daljih bugarskih napada, a time još od veće nevolje i sramote«. ³⁶³ »Slovenski Gospodar« je, u broju od 3. decembra, u uvodniku s naslovom »O naših susedih Srbih«, pored ostalog, naročito podvukao da je Austro-Ugarska posredno kriva što je Srbija zaratila protiv Bugarske, jer ju je mogla odvratiti od tog, po Srbiju, tako sudbonosno nesrećnog koraka. ³⁶⁴ Ostali listovi, »Novice«, »Ljubljanski List«, »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt«, saopštili su svojim čitaocima okolnosti vezane za obustavljanje neprijateljstava na srpsko-bugarskom ratištu, bez zapaznijih komentara. ³⁶⁵

Slovinci su, kako se vidi iz napred navedenog, bili dosta dobro i blagovremeno obavješteni o obostranim borbenim dejstvima na srpsko-bugarskom ratištu od otpočinjanja pa do obustavljanja neprijateljstava, 2/14 — 16/28. novembra 1885. godine. Liberalna struja slovenačkog nacionalnog pokreta, sudeći po pisanju njenih organa, »Slovenskog Naroda«, »Edinosti« i »Soče«, pa i klerikalna struja sa svojim organom, »Slovenec«, i donekle konzervativna sa »Slovenskim Gospodarom«, osuđivali su prodiranje srpske vojske ka glavnom strategijskom objektu, Sofiji, priželjkujući neuspех srpske vojske, jer su je otvoreno tretirali kao agresora. Zbog toga su pozdravili pobjedu bugarske vojske u bici kod Slivnice, 5/17 — 7/19. novembra, kao i bugarske pobjede koje su potom usledile u završnim operacijama, zaključno sa bojem kod Pirota, 14/26 — 15/27. novembra 1885. Ovaj, znatno veći deo slovenačke javnosti, veličao je bugarske pobjede, ističući da su bugarski ratnici iznenadili evropsku javnost, jer je vladala, gotovo, opšta uverenost da će obučenija, iskusnija i bolje naoružana srpska vojska veoma brzo slaviti pobjedu. Konzervativna struja slovenačkog nacionalnog pokreta, sa svojim organom, »Novice«, a tako isto i organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, i njegov večernji dodatak, »Ljubljanski List«, te i stranka domaćih Nemaca sa svojim organom, »Laibacher Wochenblattom«, priželjkivali su pobjedu srpske vojske i isticali njene uspehe u početnoj fazi rata. No, ipak su priznali poraz srpskih snaga u slivničkoj bici, kao i u završnim borbama, ističući, da je neumešnost u komandovanju srpske Vrhovne komande, na čelu sa kraljem Milanom, bila glavni uzrok neuspeha srpske vojske.

(se nadaljuje)

³⁶³ »Soča« 49, 4. XII 1885.

³⁶⁴ »Slovenski Gospodar« 49, 3. XII 1885, str. 389—390.

³⁶⁵ Up.: »Novice« 48, 2. XII 1885, str. 388; »Ljubljanski List« 273, 274 od 28. i 30. XI 1885; »Laibacher Zeitung« 274, 30. XI 1885, str. 2246; »Laibacher Wochenblatt« 278, 5. XII 1885.

ZGODOVINSKI ČASOPIS

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 480 din	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 490 din
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 720 din
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 — pred ponatisom	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 8/1954 — razprodan	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 480 din (kmalu razprodan)
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 400 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 360 din
ZČ 12-13/1958-59 — 1000 din (kmalu razprodan)	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 360 din
ZČ 14/1960 — 600 din (kmalu razprodan)	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 360 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 440 din
ZČ 16/1962 — 800 din (kmalu razprodan)	ZČ 31/1977, št. 3 — 360 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 520 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 300 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 520 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 360 din
ZČ 19-20/1965-66 (ponatis 1985) — 1400 din	ZČ 32/1978, št. 3 — 300 din
ZČ 21/1967 — 800 din (kmalu razprodan)	ZČ 32/1978, št. 4 — 300 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 480 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 360 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 480 din	ZČ 33/1979, št. 2 — 320 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 3 — 300 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 4 — 280 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 360 din	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 400 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 3 — 260 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 880 din	ZČ 34/1980, št. 4 — 260 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 — pred ponatisom	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 360 din
	ZČ 35/1981, št. 3 — 260 din
	ZČ 35/1981, št. 4 — 260 din
	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 400 din
	ZČ 36/1982, št. 3 — 300 din
	ZČ 36/1982, št. 4 — 300 din
	ZČ 37/1983, št. 1-2 — 520 din
	ZČ 37/1983, št. 3 — 320 din
	ZČ 37/1983, št. 4 — 360 din
	ZČ 38/1984, št. 1-2 — 680 din
	ZČ 38/1984, št. 3 — 480 din
	ZČ 38/1984, št. 4 — 520 din
	ZČ 39/1985, št. 1-2 — 840 din

Za prvih petindvajset letnikov ZČ je na voljo bibliografsko kazalo.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 1000 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Irena Gantar Godina

ČEŠKI POLITIČNI REALIZEM MED HRVAŠKIMI IN SLOVENSKIMI ŠTUDENTI V PRAGI (1895—1900)

Že leta 1895 so začeli hrvaški študentje, ki so se iz političnih razlogov našli na praški univerzi, iskati v predavanjih profesorja Masaryka in v programu skupine čeških realistov (ki v tistem času še niso bili organizirani v stranki)¹ potrditev svojih, že prej izraženih zahtev doma, ki so kulminirale z zažigom madžarske zastave v Zagrebu.² Program skupine čeških realistov je predvideval socializacijo politike, kulture in znanosti, reformo šolstva, drobno delo med ljudstvom, nacionalno avtonomijo, rešitev nacionalnega in hkrati s tem socialnega vprašanja, realističen pogled na slovansko vzajemnost. Vse to so bile točke, ki so pritegnile hrvaške študente, da so prebirali Masarykova politična in filozofska dela ter poslušali njegova predavanja. Leta 1897 so začeli izdajati časopis »Hrvatska Misao«,³ kjer so predstavili svoje načrte in zahteve v imenu hrvaškega naroda oziroma hrvaške napredne mladine. Pomemben je uvodnik z naslovom »Šta hočemo?«,⁴ ki je sicer nepodpisan, ga je pa gotovo napisal Stjepan Radić.⁵ Radić je tu dokaj radikalno zastavil zahteve »praške struje« napredne hrvaške mladine, ki so predvsem poziv hrvaškemu in srbskemu narodu, zlasti dijaštvu in študentom, naj aktivno sodelujejo pri osveščanju širših množic, kajti »jezgom tomu narodu upravo su najnižji slojevi, kojih se' mi danas samo za stolom sjećamo ... Danas je hrvatska mladež puna romantizma, danas ona još pjeva u boji, u boji! gdje s najvećim zanosom izgovara nek Turčin zna kako mre-mo mi! — a mi hočemo da ta mladež počne realno misliti, da razbere da je narodu već dogorjelo, da narod već očajava, da propada moralno, umire materijalno. Dakle, mjesto oduševljenih zdravica, brzovanja, pouzdanica i izjava, mi hočemo promišljen rad na polju gospodarskom, prosvjetnom i političkom ...«⁶ Večina prispevkov v »Hrvatski Misli« je bila pisana v podobnem duhu, zato je bil časopis na Hrvaškem 1898 prepovedan.⁷

Vzporedno s »praško strujo« napredne hrvaške mladine je v Zagrebu delovala še skupina, ki se je leta 1897 konstituirala kot »Ujedinjena hrvatska i srpska omladina«. Leta 1897 je izdala almanah »Narodna Misao« s podnaslovom »Za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu«. Med uredniki je bil tudi Svetozar Pribičević. Temeljne zahteve in cilje je v uvodniku podal Dušan Mangjer. V njem je predvsem jasno in odločno zahteval enotnost Srbov in Hrvatov: »Hrvati i Srbi u neprestanoj borbi izmegju sebe, a oko sitnica i nabačenih razmirica, satiru se sami, troše onu otpornu snagu, koja im je potrebna za druge. Oni se utvaraju da su dva naroda, koje ništa ne veže, već sve dijeli, te držeći, da im je raditi samo za jednu stranu, a protiv druge, čine na samom sebi samoubojstvo, kad bez potrebe uništuju jedan dio svoj ... Za to, stavlajući se na stanovište jednog Daničića i jednog Ra-

¹ Realistično stranko so Masaryk in somišljeniki ustanovili 1900 kot Češko ljudsko stranko, ki so jo leta 1905 preimenovali v Češko napredno stranko.

² O tem glej tudi: Mirjana Gross, Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči 1. svjetskog rata, Historijski zbornik, XII—XXII, 1968—1969; Branka Pribič, Idejna strujanja u hrvatskoj kulturi od 1895—1903, Casopis za suvremenu povijest, 1972, št. 1, str. 57—129.

³ Hrvatska Misao, izhaja v Pragi od 1897—1898; uredniki in sodelavci so: Stjepan Radić, Zivan Bertić, Milan Heimrl, Svetimir Korporić, Franjo Poljak, Milan Šarić in drugi.

⁴ »Šta hočemo?«, Hrvatska Misao, št. 1, 1897, str. 1—4.

⁵ V avtobiografiji Radić omenja svoje sodelovanje pri »Hrvatski Misli«: »Zato odem u Prag, gdje sam se morao kriti, i tu sam kroz šest tjedana s malom skupinom Hrvata spremio sve, da je početkom 1897. počeo izlaziti u Pragu mjesečnik »Hrvatska Misao«, koji sam gotovo sav ispunjavao i u kojem sam prvi put formulirao sve svoje političke i socijalne ideje«. (Stjepan Radić, Politički spisi, Zagreb 1971, str. 66).

⁶ »Šta hočemo?«, HM, str. 3.

⁷ Glej Češi a Jihoslované v minulosti, Praha 1975, str. 513—514. Avtor navaja, da je Hrvatska Misao izšla že leta 1896; piše tudi, da so na Hrvaškem prepovedali razpečevanje časopisa po pošti, zato tam ni bil več dostopen.

čkog, da smo jedan narod sa jednim jezikom, moramo imati zajedničke aspiracije, zajednički jedan ideal: dići narodnu svijest i narodnu sreću — tako će samo nestati hrvatsko-srpskog spora, i mjesto današnjeg razdora, današnjeg mrtvila, gotove propasti, imali bismo složan i svjestan narod, pripravan na obranu svojih prava, svoje individualnosti, svoje slobode, kao i oživotvorenje svojih težnja . . . Umom, srcem ne k slozi, nego narodnom jedinstvu!⁸ Tako je že v uvodniku očitna bistvena razlika med »praško« in »zagrebško« struju, kajti »zagrebška« se je zavzemala predvsem za enoten srbsko-hrvatski narod, ni pa pri tem upoštevala Slovencev.

V prispevku »Misao vodilja Srba i Hrvata«⁹ je Svetozar Pribičević v podobnem duhu in še podrobneje obdelal to vprašanje, ki mu je bil sicer posvečen celoten almanah. Pribičević je skušal dokazati, da so Srbi in Hrvati en narod tako z zgodovinskega kot s praktično-političnega vidika: »Jedan narod ima jedne potrebe, jedne potrebe rađaju jednu misao, jedna misao vodi jednom idealu. Naše narodne potrebe, kao i ideal naše narodnosti zahtijevaju da jedna misao spaja Biograd, Zagreb, Spljet, Sarajevo, Cetinje i Prizren. S faktičkim našim, narodnim položajem ne možemo se nikako pomiriti, jer taj položaj ne odgovara našim narodnim i kulturnim aspiracijama, a kad bi to htjeli učiniti, nagubili bi upravo na časno ime naroda. No samo jednjem putem možemo ići, ako želimo da taj položaj promijenimo u smislu narodnijeh potreba i zadataka, taj put pogodićemo onda, ako prigrlimo misao narodnog samoopredeljenja . . . Drugim riječima, najpreči naš zadatak počiva u tom, da u našem narodu dižemo i jačamo svijest o ukupnoj narodnosti, jer je to prius, kome će kao posterius slijediti narodno ujedinjenje Srba i Hrvata.«¹⁰ Pribičević piše: »Za nas dakle nije pojam naroda, pojam istorijski, politički, nego pojam kulturno-socijalni. Nijesmo mi morali, niti moramo biti jedna država, da budemo jedan narod, jer kad bi se takav uvjet postavio, ne bi ni jedan od kulturnijeh naroda imao potrebne atribute za svoju državnost.«¹¹ Trdi tudi, da ima vsak narod pravico do samostojnega življenja in razvoja, ki izvira iz skupnih nacionalnih potreb, to je, živi v narodovi zavesti. Vsak narod naj bi uveljavljal naravno pravo. Zavzemal se je za eno samo narodno stranko, ki bi morala, »podržavajući kulturne veze s ostalijem dijelovima našega naroda, zahtijevati samostalnost Trojedinice na osnovi načela narodne suverenosti.«¹² »Narodna Misao« si je sicer zastavljala tudi dolgoročneje cilje, ureditev narodnega gospodarstva in kulture itd., o slovanski vzajemnosti pa niso razmišljali. Prav tako se niso opredelili za ali proti klerikalizmu, socialni demokraciji ali za ali proti ideji mednarodnosti. »Narodna Misao« je ostala na pozicijah hrvatsko-srbskega unitarizma, ne upoštevaajoč Slovence, zato tudi med Slovenci ni imela vidnejšega odmeva.

Istege leta so slovenski študentje v Pragi ustanovili akademski »Slovenski klub«,¹³ ki pa je deloval le pol leta. Slovenski študentje so se nato pridružili srbskemu akademskemu društvu »Šumadija«, ki je bilo ustanovljeno 1892, ter začeli sodelovati pri novoustanovljenem študentskem glasilu »Novo doba«.¹⁴ S prispevki so sodelovali predvsem tisti študentje, ki so bili v tistem času nazorsko bolj ali manj že opredeljeni za Masarykov oziroma češki realizem. To so bili Ivan Zmavc, Dragotin Lončar, Anton Dermota, Anton Kristan; izjema je Ivan Benkovič,¹⁵ ki je v glasilu sicer sodeloval, ni pa bil pristaš realizma.

Uredniki »Nove Dobe« so s podnaslovom »list sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine za politička, socijalna i književna pitanja« hoteli poudariti težnjo

⁸ Dušan Mangjer, Uvodnik, Narodna Misao 1897, št. 1, str. 1—4.

⁹ Svetozar Pribičević, Misao vodilja Srba i Hrvata, NM 1897, str. 49—77.

¹⁰ nav. d., 73—74.

¹¹ nav. d., 67.

¹² nav. d., 76.

¹³ »Slovenski klub« v Pragi, katerega člani so bili med drugimi tudi Anton Dermota, Dragotin Lončar, Anton Kristan, Karl Schweiger, Ivan Benkovič in Josip Ferfolja.

¹⁴ »Novo Doba«, list sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine za politička, socijalna i književna pitanja; urednik in izdajatelj Vice Iljadica-Grbešić; v Pragi 1898.

¹⁵ Ivan Benkovič (1875—1929) je študiral pravo na Dunaju. Leta 1912 je napisal študijo »Die Slawen und der Landeshausalt Steiermarks«. Kot kandidat SLS je zastopal okraj Brežice—Sevnica—Laško v državnem zboru 1907—1918 ter okraj Celje—Vransko—Gornji grad—Laško v štajerskem deželnem zboru 1911—1918 (SBL). V »Novi Dobi« je objavil prispevek »Socializem kot veda«, str. 58, 108, 180, 227.

po sodelovanju Hrvatov, Srbov in Slovencev, kar je bila tudi sicer ena pomembnejših daljnoročnih nalog lista. Sicer pa si je list oziroma krog sodelavcev zastavil širše in tudi težje naloge kakor »Hrvatska Misao«, kot je zapisal uvodničar Franjo Hlavaček.¹⁶ Poudaril je, da hočejo h kulturnemu, izobraževalnemu in političnemu delu poleg hrvaške pritegniti tudi srbsko in slovensko mladino. Tako kot »Hrvatska Misao« se tudi uredništvo »Nove Dobe« ni ideološko opredelilo; zavzemali so se za nadaljevanje začete ideje v »Hrvatski Misli«, to je, za »narodno jedinstvo Hrvata i Srba«, predvsem v smislu zблиževanja, ne pa tudi združevanja. »Novo Doba« je pri tem upoštevala tudi Slovence, ki naj bi se bodisi pridružili bodisi združili s Hrvati in Srbi; poudarili pa so, da odločitev prepuščajo Slovencem samim. Najpomembnejši jim je »sveopći kulturni napredak«, zato so se vpraševali po boljši možnosti: »da li povesti se za onom strujom svetskog razvoja, koja ide za diferencijacijom kod naroda, za tim, naime, da se pojedina plemena obraze u narode, — ili je bolje: da se istovjetna plemena, koja su krače ili dulje vremena živjela kao posebni narodi, spoje u narod jedan«. Odgovor na to vprašanje so prepustili bralcem, njim samim pa je šlo predvsem za to, da bi prebudili zanimanje naroda do sorodnih narodov, da bi se učili jezike, s tem pa bi zgradili dobro osnovo za »jugoslovenski kulturni federalizam«. Toda sodelavci »Nove Dobe« niso ostali le pri ideji kulturnega federalizma, saj so v uvodniku posebej poudarili, da mora težnja po kulturnem federalizmu »buditi i težnjo za spojenjem političkim, za jugoslovenskim federalizmom političkim«, ¹⁷ o čemer v »Hrvatski Misli« niso razpravljali.

Korak naprej od koncepta »Hrvatske Misli« se je v »Novi Dobi« pokazal predvsem z opredelitvijo do socializma oziroma historičnega materializma, medtem ko so v »Hrvatski Misli« samo bežno nakazali povezavo socialnega vprašanja in socialne demokracije.¹⁸ V »Novi Dobi« so se do socializma opredelili podobno kot Masaryk¹⁹ in dve leti kasneje tudi slovenski študentje. Poudarili so, da ne priznavajo »filozofije socijalno-demokratske (materijalizam, osobito ne materijalizam historički), ne slažemo se otud s mnogim nazorima, koji izviru iz te filozofije, niti vjerujemo, da je marksovski kolektivizam jedino spasonosan; priznajemo pored toga i što je dobro kod socijalne demokracije, napose opravdanost velikog djela njihovih praktičkih zahtjeva, osobito priznajemo im za zaslugu, da probuđuju i osvješćuju upravo one slojeve naroda, na koje se nitko do sada ni obazirao nije.«²⁰ S primerjavo opredelitve slovenskih realistov do tega vprašanja v Poslanici vidimo, da slovenska opredelitev izhaja tako iz Masarykove kakor iz te izjave.²¹

Leta 1899 sta začela najvidnejša predstavnika hrvaških oziroma srbskih študentov, Stjepan Radić in Svetozar Pribičević, izdajati na Dunaju nov list »Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine«, katerega urednik je bil Fran Podgornik. Tudi sodelavci »Glasa«²² so se zavzemali za podobne cilje kakor prejšnji dve praški glasili, torej za narodno avtonomijo, za reformo šolstva, za drobno delo med ljudstvom, za slovansko vzajemnost in podobno, vse v duhu programa čeških realistov. V »Glasu« ne zasledimo več Pribičevićevih unitarističnih idej, zasledimo pa precej večje zanimanje za socialno-demokratske ideje. S programom lista se nemara da pojasniti Podgornikovo urednikovanje, predvsem glede na njegov slovenski kulturni program ter program narodne avtonomije, za katerega se je zavzemal v svojem listu »Slovanski svet« (1888—1899). Dragotin Lončar piše, da je Podgornik skušal dokazati, da z »narodno avtonomijo dosežejo Slovenci svojo narodno samostojnost, s hrvaškim državnim pravom pa tudi svojo državnopravno neodvisnost, ker

¹⁶ Franjo Hlavaček, »Novo Doba« 1898, str. 4.

¹⁷ nav. d., str. 3—5.

¹⁸ glej Hrvatska Misao, št. 1, 1897.

¹⁹ Znana Masarykova teza, objavljena v delu »Idealy humanitny, Praha 1901, prim. francoski prevod L'ideal d'humanité, Paris 1930, str. 18.

²⁰ Franjo Hlavaček, uvodnik »Novo Doba«, str. 3—5.

²¹ Kaj hočemo — Poslanica slovenski mladini, Ljubljana 1901, str. 28. (Dragotin Lončar, Naše filozofično stališče).

²² V »Glasu« je opazen večji interes za socialno vprašanje pa tudi večje simpatije do socialno demokratske stranke nasploh.

hrvaško državno pravo obsega tudi Slovence . . .²³ Janko Pleterski pa ugotavlja, da je »Podgornik program nacionalne avtonomije glede Slovencev zagovarjal že od začetka v jugoslovanskem smislu in da je to specifično obliko jugoslovanskega programa že leta 1889 in pozneje prilagajal stvarnim političnim razmeram, to je, ne le programu nove vodilne stranke pri Čehih, temveč tudi naraščajočemu nagnenju slovenske meščanske, zlasti liberalne politike, da si s pridružitvijo zgodovinskemu državnemu pravu pridobi (ob koncu Taaffejeve dobe, ko je sodelovanje v vladni večini postajalo vedno bolj dvomljivo) novo in širšo podlago.«²⁴

Do 1900 je »Glas«, katerega lastnika sta bila Stjepan Radić in Svetozar Pribičević, izšel v 4 številkah. Že leta 1902 sta se Radić in Pribičević razšla: Radić je začel v Zagrebu snovati svojo Hrvatsko pučko seljačko stranko, Pribičević pa je nadaljeval delo pri napredni mladini. Leta 1902 je začel Stjepan Radić izdajati novo »Hrvatsko Misao«, »mesečnik za narodno gospodarstvo, književnost i politiku u slavenskom i demokratskom duhu.«²⁵ V listu najdemo podobne načrte in cilje kot v prejšnjih dveh praških glasilih, predvsem politične in kulturne, toda na splošno je vsebina ostala v okvirih dnevne politike banovinske Hrvatske. Tu se je moral Masarykov politični realizem umakniti konkretnim vprašanjem hrvaških notranjih razmer.

Realistični nazori in Masarykov vpliv niso ostali omejeni le na študente v Pragi ali mladino v Zagrebu, marveč so bili podobno aktivni tudi dijaki v drugih hrvaških mestih, na primer v Karlovcu, kjer so bili zelo dejavni predvsem Petar Skok, Henrik Krizman in Milán Marjanović.²⁶

Napredna mladina se je leta 1904 konstituirala kot Napredna stranka in je zaradi dokaj radikalnih stališč do reševanja nacionalnega vprašanja, do hrvaško-srbskega spora ter zaradi dokaj kritičnega presojanja monarhije kot take postala pomembna politična sila. S tem so pritegnili k sodelovanju tudi Frana Supila.

Del hrvaške mladine v Zagrebu, ki ni bil zadovoljen s strankarsko pripadnostjo Napredne mladine oziroma s programiranjem strankarske politike, se je od leta 1906 naprej zbiral okrog lista »Hrvatski djak«, ki ga je urejal Jurislav Janušić. Sodelavci lista so se zavzemali predvsem za samostojno mladinsko organizacijo, neodvisno od strankarske politike, ki bi delovala po načelih naprednjaštva. Kot bistvena vprašanja so navedli predvsem reformo šolstva, laicizacijo šole, celo vprašanje ločitve cerkve od države; zavzemali so se za zблиževanje Južnih Slovanov na kulturnem in gospodarskem področju ipd., kar so v bistvu zmerna, realistična načela, ki jih lahko postavimo v širše okvire češkega političnega realizma, pa tudi v okvire predhodnikov teh idej na Hrvaškem. Hrvaško-srbski spor so skušali reševati podobno kot Frano Supilo, to je, Srbi in Hrvati enotno proti nemškemu Drangu. Dijaki, zbrani okrog tega lista, in tudi Janušić sam so s simpatijami spremljali delovanje slovenske narodno-radikalne mladine, saj sta imeli gibanji več stičnih točk.

Med glasili, ki jih je v tistem obdobju izdajala hrvaška mladina oziroma študentje, in za katera lahko rečemo, da so ostajala pri temeljnih Masarykovih oziroma realističnih koncepcijah, je bil tudi »Val«, ki je od oktobra 1911 izhajal v Zagrebu. Urejali so ga Vladimir Čerina, Dalmatinec Oskar Tartaglia in Matej Koščina. »Val« bi lahko bil nekakšna kombinacija »Nove Dobe« in almanaha »Narodna Misao«, saj je zanjo na eni strani značilna dokaj radikalna kritika političnih in kulturnih razmer, zahteva po reformi le-teh, na drugi strani pa so pri reševanju nacionalnega vprašanja vztrajali pri hrvaško-srbskem unitarizmu, saj so skušali radikalno zbrisati razliko med srbskim in hrvaškim. Pri tem pa tudi oni niso upoštevali Slo-

²³ Dragutin Lončar, *Politično življenje Slovencev*, Ljubljana 1921, str. 57.

²⁴ Janko Pleterski, *Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade 1879—1893*, *Zgodovinski časopis*, 1975, str. 268.

²⁵ Lastnik in izdajatelj dr. Lav Mazzura. Od 1903 izhaja »Hrvatska Misao« kot »mesečnik za javni život u slavenskom i demokratskom duhu«, lastnik in izdajatelj je Stjepan Radić. Izhaja 1903—1904 in 1905.

²⁶ Dragutin Prohaska, *Utjecaj T. G. Masaryka na modernu jugoslovensku kulturu*, *Zbornik Masaryk*, Beograd—Praga 1927, str. 102—168.

vencev. Vodstvo in del članstva se z uredniško politiko ni strinjalo, zato so Čerino odstavili, list pa je v začetku leta 1912 začel izhajati v Pragi. Praški »Val« je nadaljeval z zmernimi, realističnimi nazori; zavzemali so se predvsem za drobno delo med ljudstvom, za zблиževanje Južnih Slovanov na gospodarskem in kulturnem področju ipd. Tudi praški »Val« je zagovarjal hrvaško-srbski unitarizem, toda ne tako radikalno kakor zagrebški. Bil je tudi bliže Supilovim koncepcijam in politiki »Novega kurza«, »katerega bistveni del so bile naprednjaške metode postopnosti, 'drobno delo', parlamentarizem in zakonitost«,²⁷ to je, zavzemali so se za ideje, ki jih je zagrebška skupina kritizirala in jih skušala radikalizirati.

Idejno manj opredeljeni so bili srbski študentje na Dunaju, ki so začeli leta 1910 v Zagrebu izdajati list »Zora«. Zavzemali so se predvsem za idejo nacionalne enotnosti Srbov in Hrvatov ter za njihovo kulturno zedinjenje. Temeljni načelni razloček med praškim (hrvaškim) »Valom« in zagrebško (srbsko) »Zoro« je predvsem v samem pojmovanju nacionalnega vprašanja oziroma nacionalne enotnosti. »Val« pojmuje srbsko-hrvatsko enotnost kot aksiom, kot že dano dejstvo, medtem ko je bil za »Zoro« to cilj, ki ga morajo šele doseči. »Valovci« so vztrajali pri sistematičnem antiklerikalizmu na kulturnem področju, kar naj bi bila ena bistvenih postavk za nacionalni obstoj; »zoraši« so ostali ob tem »kulturno indiferentni« in so vztrajali pri čistem nacionalizmu.²⁸

Na Hrvaškem je bilo glede na politični, kulturni in gospodarski položaj dovolj možnosti za sprejem realističnih nazorov oziroma smeri in metod. Hrvaška, kjer v tem obdobju ni bilo več prave in množične opozicijske stranke, je bila zato morda še v večji meri pripravljena sprejeti »novi val«. Nove smeri, politiko in metode so na Hrvaškem v največji meri povezovali z nacionalnim vprašanjem, ki je bilo v tistem času najpomembnejše. Radić je večji del svojih nazorov, ki jih je kasneje uveljavljal v okviru HPSS, vsekakor prinesel iz Prage. Z realističnimi nazori, ki jih je večinoma prilagodil dejanskim razmeram, pa tudi s pomočjo novega volilnega sistema, je bil zlasti velik porast glasov za HPSS po novem volilnem zakonu iz leta 1910: leta 1905 so dobili 500 glasov, leta 1908 1500, leta 1910 pa že 15.000.

Edini resnični posnetek Masarykovih nazorov oziroma naslonitev nanje je med hrvaškimi študenti viden le v Hrvatski Misli (Praga) in Novi Dobi, ter delno v Hrvatskem djaku in praškem Valu. Vse druge smeri, struje in tudi stranke, ki so sicer izhajale iz načel češkega političnega realizma, so glede na dane razmere in možnosti iskale lastne poti reševanja nacionalnega in drugih pomembnih vprašanj. Nazori, ki so segli in vplivali na politično in kulturno dogajanje na Hrvaškem, so bili torej že v samem začetku, s prvo številko »Hrvatske Misli« tako prirejani in prilagojeni konkretnim razmeram, da so v bistvu lahko pomenili le neko začetno iniciativo — predvsem v smeri enotnosti Srbov in Hrvatov — ki se je vseskozi prilagajala konkretnim kulturno-političnim razmeram.

Masarykova in s tem realistična politična misel je bila po letu 1918, v novi jugoslovanski državi, še vedno živa med nekaterimi hrvaškimi intelektualci. Le-ti so izdajali revijo »Nova Europa«, katere urednik je bil dr. Dragutin Prohaska.

*

Z vključitvijo v srbsko akademsko društvo »Šumadija«²⁹ se je z letom 1898 začel tudi za slovenske študente v Pragi čas aktivnega sodelovanja s hrvaškimi in srbskimi študenti. Sodelovanje Slovencev v listu »Novo Doba« je bilo povsem konkretno — s prispevki »prvega Pražana« Ivana Žmavca,³⁰ ki je objavljal pod različ-

²⁷ Mirjana Gross, Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata, Histroijski zbornik, XXI—XXII, 1968—1969, str. 82.

²⁸ nav. d., str. 108.

²⁹ O tem glej tudi Češi a Jihoslované v minulosti, Praha 1975, str. 510.

³⁰ Ivan Žmavc se je rodil 11. 1. 1871 v Brežicah, umrl 22. 11. 1966 v Pragi. Gimnazijo je obiskoval v Mariboru, študiral v Rimu (na Collegium Germanicum teologijo), 1892 se je preselil v Gradec, kjer je nekaj časa študiral filozofijo pri Meinongu. 1895/1896 je začel študij filozofije in sociologije v Pragi pri Masaryku, in 1897/1898 pri Drtini. Pozneje je prešel na nemško univerzo v Pragi, kjer je doktoriral.

nimi psevdonimi, Antona Dermote, Dragotina Lončarja (D. L. Selski), Ivana Benkoviča ter Antona Kristana.

Žmavčev prispevek, podpisan z imenom Ivan Jaroslavec, »Položaj in zadača Slovencev«³¹ je nekakšna programska zasnova slovenskega »narodnega programa na trdni znanstveni podlagi«, h katerega oblikovanju vabi predvsem izobražence; le-ti naj »znanstveno jasno določijo, kaj hočemo, po čem nam je težiti...«. Žmavc je skušal rešiti socialno vprašanje v okviru gospodarskega vprašanja oziroma v okviru uveljavljene gospodarske neodvisnosti. Nacionalno vprašanje je povezoval s slovenskim programom in pozival »jugoslovanske brate«, naj se »bolje zanimajo za naše težavno življenje nego doslej«. Tudi v prispevku »Slovenska univerza v Ljubljani«³² je bila Žmavc (tu piše kot Ivan Sotlán) prva skrb rešitev nacionalnega vprašanja, ki ga je povezoval z nujnostjo ustanovitve slovenske univerze v Ljubljani. Slovensko univerzo si je predstavljal v povezavi z južnoslovanskimi univerzami kot so Zagreb, Beograd, Sofija, saj je optimistično pričakoval, da v »duševni zvezi s slovanskimi in narodnimi vseučilišči, bode zora naše sreče!« Pod istim psevdonimom Ivan Sotlán je objavil tudi članek »O moralni naši študirajoče mladeži«,³³ v katerem se sklicuje na humanitetna načela, ki naj mladino vodijo pri vsakdanjem delu, pri vzgoji in predvsem samovzgoji; vse to bo v prid duševni povzdigi slovenskega naroda.

Dragutin Prohaska piše,³⁴ da je bil Žmavc eden prvih slovenskih študentov, ki je pri Masaryku študiral sociologijo. Že zgodaj je začel slovensko javnost seznanjati z Masarykovimi nazori in deli. Že septembra 1897 je v »Slovenskem narodu« objavil prispevek o Masarykovem delu »Naše sedanje krize«,³⁵ leta 1899 pa prispevek z naslovom »Čehi in Slovenci.«³⁶ Istega leta je v »Ljubljanskem zvonu« objavil članek »Masaryk — slovanski filozof«,³⁷ podpisan z Ivan Ž., v katerem je s simpatijami orisal Masarykovo praktično filozofijo in jo — zelo skrajšano — opredelil: »Taka filozofija ni golo igranje z abstraktnimi pojmi ali slovi, ki le še bolj zagrinjajo bistvo stvari — ta filozofija je filozofija življenja, filozofija širnih mas, znanstvena nabožnost, kakor se večkrat v spisih imenuje — znanstvena vera.«³⁸ Leta 1900 je objavil v »Ljubljanskem zvonu« prispevek »Socialno vprašanje«,³⁹ v katerem se je vprašal: Kaj je pravzaprav socialno vprašanje? Kaj je socializem? Odgovore na ta vprašanja — in tudi druga — je našel v Masarykovem delu »Socialno vprašanje«,⁴⁰ v katerem je Masaryk podal kritiko in svoje razumevanje Marxa in marksizma. Žmavc je povsem nekritično sprejel Masarykova naziranja, hkrati pa ga ponekod niti ni razumel, saj je videl v Masarykovi kritiki Marxa celo antisemitizem: »Več in boljše filozofije nahaja naš kritik v prijatelju in sotrudniku Marxovem, v Engelsu. 1819—1895, ki mu je vobče zelo všeč, veliko bolj od Marxa; brez dvoma dela to rasa, na katero Masaryk mimogrede opozarja, in ni čuda, da arijski mislec in agi-

O energetičnih osnovah sociotehnike je pisal v slovenske, nemške in češke časopise in revije. 1906 je izdal samostojno delo »Elementi obče teorije dela« v Bernu, 1908 v Leipzigu »Ozdravljenje socialnega življenja potom prirodnih ved«, ki ga je 1914 v slovenskem jeziku izdala »Socialna Matica« v Gorici. Isto delo je izšlo 1919 v češčini z naslovom »Energetični temelji sociotehnike«. Ponatis tega dela je izšel 1923 v založbi Masarykove akademije. Že kot študent v Gradcu je vstopil v socialno-demokratsko stranko (okrog 1893), toda politično se ni vidneje udeleževal. Sprva simpatizer Masarykovih pogledov, kasneje nastopa zelo kritično proti njemu. Dopisoval je tudi v Naše zapiske in kasneje v Vedo. Leta 1914 je bil upokojen kot namestnik ravnatelja univerzitetne knjižnice v Pragi, 1919 imenovan za rednega profesorja za politično ekonomijo na Univerzi v Ljubljani, toda mesta ni prevzel. Bil je eden soustanoviteljev Masarykove akademije dela (takratne Tehnične akademije) ter bivši generalni tajnik Masarykove akademije. Še leta 1936 je imel na Kolarčevi ljudski univerzi v Beogradu predavanje »Znanstvena organizacija dela in narodno blagostanje«, ki je izšlo v biblioteki »Matica rada«. Svoje prispevke je objavil pod različnimi psevdonimi: Zlogonski, Ivan Jaroslavec, Ivan Sotlán, Milivoj Savič, Fran Krajec, A. P. Regelj, dr. M. A., dr. I. Zm., P. R., I. Z. in anonimno.

³¹ Novo Doba, str. 17—22.

³² Novo Doba, str. 133—138.

³³ Novo Doba, str. 357—362.

³⁴ Dragutin Prohaska, Utjecaj T. G. Masaryka na modernu jugoslovensku kulturu, Zbornik Masaryk, Beograd—Praga, 1927, str. 161.

³⁵ O Masarykovem delu »Naše nynejši krize«, Praga 1895, je pisal v Slovenskem narodu z naslovom »Na višini našega časa«, od 8. 6. do 2. 7. 1897.

³⁶ Ivan Sotlán, Čehi in Slovenci, Slovenski narod, 27. 5. 1899.

³⁷ Ljubljanski zvon, letnik XVII, 1897, str. 606—610.

³⁸ nav. d., str. 610.

³⁹ Ljubljanski zvon, letnik XX, 1900, str. 550—558.

⁴⁰ T. G. Masaryk, Otázka socialní, Praha 1898.

tator bolj ugaja. Marxova čemernost, negacija, anarhija ima res usoden vpliv na mase in obtežuje razumno socialno reformo; celo pristašem malih, tlačanih narodov preseda sčasoma ta bridki sarkazem.⁴¹ Toda Masarykove simpatije za Engelsa so bile povsem druge narave; Engels je bil za Masaryka (verjetno) sprejemljivejši že zaradi takrat posplošene teze, da se je po Marxovi smrti odpovedal revolucionarni taktiki in se zavzel za parlamentarno oziroma evoliucijsko taktiko, s tem pa stopil na pot reformizma,⁴² kar so povzeli in propagirali revizionisti.

Zmavec se ni nikoli pridružil krogu »zapiskarjev«, saj se je odločil, kot lahko razberemo iz njegove poslovilne besede ob Dermotovi smrti, kot eden prvih slovenskih akademikov v vrstah socialne demokracije, »v tihi samoti vse svoje skromne duševne moči, kolikor mi jih je po prehudih bojih moje mladosti ostalo, posvetiti znanstvenemu delu za priboritev socialne pravice«.⁴³ Ivan Zmavec je živel v Pragi in tam izdajal svoja dela. Leta 1923 je izdal »Energetske osnove sociotehnike«, kjer, kot navaja Prohaska, večkrat kritično obravnava Masarykove nazore.⁴⁴

V »Novi Dobi« je pod imenom D. L. Selski objavil daljši prispevek z naslovom »Rane na našem narodnem telesu«⁴⁵ tudi Dragotin Lončar.⁴⁶ V prispevku je skušal pokazati možnosti, ki jih ima slovenski narod za svoje izobrazbeno, narodno in politično prebujenje. Lončar je predlagal ustanavljanje čitalnic, prirejanje predavanj, tiskanje brošur, kar vse bi pripomoglo k večji nacionalni in politični izobrazbi. Ta vprašanja je povezoval tudi z gospodarskim razvojem in ugotovil, da slovenski narod potrebuje »gospodarsko inteligenco«, ki bi bila sposobna prirejati gospodarske tečaje in ustanavljati šole. Lončar se je zavzemal za organizacijo posebnih narodno-gospodarskih tečajev po posameznih občinah, kjer bi »sistematiško obdelovali posamezne stroke obširnega tega polja, pri čemer bi se mogla poučevati in razpravljati tudi druga vprašanja, ki se ne dostajajo toliko gospodarstva samega in kaj ž njim v zvezi, marveč so bolj splošnega, a za življenje pomembnega značaja«.⁴⁷

Tudi Anton Dermota je svoj prispevek⁴⁸ navezal na gospodarsko tematiko oziroma na razpravljanje o konzumnih društvi oziroma zadrugah, ki so jih ponekod na Slovenskem že ustanovili.

Zanimiva so razmišljanja Ivana Benkoviča o socializmu v članku »Socializem kot veda«.⁴⁹ Tu Benkovič kritično razmišlja o Marxu in marksizmu. Čeprav priznava, da nekatere ideje niso slabe, je do marksizma oziroma socializma zelo skeptičen. Opozarja, naj ljudje slepo ne verjamejo vsemu, kar jim socialna demokracija ponuja. Vsebina prispevkov slovenskih študentov v »Novi Dobi« nam kaže prve rezultate vpliva Masarykovih predavanj oziroma njegovih nazorov. Prav nekatere točke Masarykovih naziranj so tista vez, ki povezuje stremljenja, načrte in cilje delovanja obeh skupin v Pragi (hrvatsko-srbske in slovenske). To so predvsem nacionalna enotnost, trezno slovanstvo, nedogmatična vera, reforma šolstva, socializacija kulture, znanosti in politike, prednost naravnega prava pred historičnim; za Slovence pa še zlasti pomemben boj proti liberalizmu in klerikalizmu. Tudi stališče do socializma oziroma do socialne demokracije je podobno ali enako Masarykovemu. Toda kljub podobnim ali enakim stališčem do mnogih vprašanj je temeljni razloček med hrvaškimi in slovenskimi študenti v tem, da je bil, ne glede na vse splošne opredelitve, hrvaški program — za Slovence — preozko vezan na specifične hrvaške razmere. Zlasti se slovenski študentje niso mogli navdušiti za hrvaško-srbsko pojmovanje naroda oziroma celo za težnje po hrvatsko-srbskem unitarizmu. Zgled pri

⁴¹ Ljubljanski Zvon, letnik XX, 1900, str. 555.

⁴² O tem glej Božidar Debenjak, Friedrich Engels — zgodovina in odtujitev, Maribor, Založba Obzorja 1970.

⁴³ Ivan Zmavec, K zgodovini slovenskega socializma, Naši zapiski, 1914, str. 199.

⁴⁴ Dragutin Prohaska, Utjecaj T. G. Masaryka na modernu jugoslovensku kulturu, Zbornik Masaryk, Beograd—Praga 1927, str. 162.

⁴⁵ D. L. Selski, Rane na našem narodnem telesu, Novo Doba, str. 74—77 in str. 192—195.

⁴⁶ O Dragotinu Lončarju obširneje piše Fran Zwitter, Dragotin Lončar, Zgodovinski časopis, letnik VII, 1954, str. 181—191.

⁴⁷ Novo Doba, str. 194.

⁴⁸ Anton Dermota, O konzumnih društvi, Novo Doba 1898, str. 301—305.

⁴⁹ Novo Doba 1898, str. 58, 108, 180 in 227.

Hrvatih so dobili predvsem s pozivom mladini in izobraženstvu, ki je vseboval vse točke, za katerè so se zavzemali slovenski izobraženci tudi pozneje, ter jih 1901 v Poslanici slovenski mladini (Kaj hočemo)⁵⁰ kot »delovni program« ponudili tudi slovenski javnosti:

Summary

THE CZECH POLITICAL REALISM AMONG THE CROATION AND SLOVENE STUDENTS IN PRAGUE FROM 1895 TO 1900

Irena Gantar - Godina

In this article concerning Croation, Serbian and Slovene realists from 1895 to 1899, I have attempted to illustrate their fundamental ideological source and the main characteristics of their work. The Croation and Slovene followers of Prof. Masaryk were chiefly called realists as they had already as students of the Czech University in Prague, accepted the main principles of realism as a scientific course or method.

Among the Croation and Serbian students who followed realism there was a group which tried to represent realistic thought and elaborated their plans to solve national and social affairs in the papers »Hrvatska Misao« and »Novo Doba«. The solving of social affairs and social reforms according to Masaryk were the composite part of the solution to national affairs. Another attempt in presenting their ideas was made by editing the paper »Glas« in which the Yugoslav idea was given as the main question to cultural and political work.

The Slovene realists tried to present their main ideological and political thoughts in their mainly short articles in »Novo Doba« in which the political, cultural and economic affairs were included. For the Slovene students Masaryk's criticism of the classical division of the bourgeois parties into liberal and clerical was especially important as was also the criticism of the liberal party, whose consequences according to Masaryk was the strengthening of clericalism. All the ideas written in those articles were repeated in »Poslanica 1901« (Circular Letter) with which this informal group established the ideological foundations for their activity which at first was not thought of as being a political or even a party activity.

However, the complete dependence on realism and Masaryk in »Poslanica« indicates the first attempt to transplant realist principles, non-critically to the Slovene territory.

The Croation, Serbian and Slovene students studying in Prague from 1895 to 1900 who acted from Masaryk's position of realism represented their main ideas and plans for solving the social and national questions in the papers »Hrvatska Misao«, »Novo Doba« and »Glas«. The most important part of those plans was the cultural and educational work among the people, the so called »minor works«.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je maja 1982 izdala kot posebno publikacijo razpravo, ki jo je za »Zgodovinski časopis 1-2/1981« pripravil Franc Šebjanič

ŠOLNIK IN DOMOLJUB ADAM FARKAŠ (1730—1786)

Publikacija o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je v manjšem številu izvodov še na voljo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1. Cena knjižice znaša 80 din (za člane ZZDS 60 din, za študente 40 din).

Peter Kos

MARKOMANSKE VOJNE — NUMIZMATIKA IN ZGODOVINA

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana 11. in 12. decembra 1984.

Pred obravnavo glavne teme prispevka, ki naj prikaže doprinos numizmatične analize proučevanju enega najbolj odmevnih dogodkov prvih dveh stoletij, markomanskih vojn, naj na kratko orišem denarni sistem na področju imperija v tem času ter povsem ilustrativno na nekaj primerih prikažem tedanjo kupno moč denarja.

Osnovni nominal v prvih dveh stoletjih principata je bil zlatnik, aureus, katerega vrednost v srebru je bila enaka 25 denarijem, oziroma v bronu 100 sestercem (to je tedaj bronasti novc najvišje vrednosti), 200 dupondijem ali 400 asom. Kot kaže analiza strukture denarja v obtoku v prvih dveh stoletjih na slovenskem ozemlju, pa tudi v imperiju, je bil delež zlatnikov v vsakodnevnem denarnem obtoku antičnega mesta ali zaselka razmeroma skromen.¹ V drugem stoletju so bili srebrniki (denariji) udeleženi v obtoku z 20 do 50 %, odvisno od ekonomske moči mesta (v drugem stoletju je na primer delež srebrnikov v denarnem obtoku Celeje 50—60 %, na prostoru Pojtvijone 20 %).² Preostali delež odpade na bronaste novce, med katerimi so sesterci in asi zastopani v približno enakem razmerju, kar je razumljivo glede na njihovo pogosto vsakdanjo rabo.

Podatkov (predvsem avtentični so epigrafski spomeniki), ki bi govorili o cenah in zasluhkih v tem času, je razmeroma malo, vendar dovolj, da si moremo ustvariti o njih predstavo. Navajamo predvsem podatke o življenjskih stroških povprečnega prebivalca mesta ali zaselka. Ti kažejo, da je posameznik izdal za dnevni obrok kruha 2 asa, za vino 1. do 2 asa, za dnevni obrok sira 1 as in za olje prav tako 1 as. Amfora prostornine 26 litrov srednje kvalitetnega vina je stala 15 sestercev. Modius žita (prostornina 8,7 litra) je stal v Egiptu v drugem stoletju okoli 4 sesterce, kar je razumljivo, saj je bil Egipt rimska žitnica. V Rimu, kot enem najdražjih mest, je stal modius žita tudi preko 12 sestercev. Cene žita so nihale tudi glede na letino in čas prodaje. Tik pred novo žetvijo, ko so bile stare zaloge že pri kraju, je stal modius žita že preko 20 sestercev. V Rimu je amfora dobrega vina stala tudi do 1000 sestercev.

Poznan je gostilniški račun iz Asernija v Italiji, ki je za večerjo z mesom in vinom, za hrano za osla ter za dekle za čez noč znesel 13 asov. Meso je bilo tedaj seveda za marsikoga razkošje in vsakdanji jedilnik bolje ilustrira napis na oljenki iz Pojtvijone: vino, kruh in redkvica, revežu večerjica.

Vstopnina za kopol za moškega je bila 1 as, za ženske 1 as in pol.

Poznane so nekatere cene domačih živali. Tako je bilo treba za vola odšteti 115 sestercev, za jagnje 14 sestercev. Odojek je stal 20 sestercev. Največ je, razumljivo, stala mula kot osnovno delovno in prevozno sredstvo, 1600 sestercev, v Rimu celo do 10.000 sestercev.

Svetilka je stala 1 as, vedro 9 asov.

Za moškega sužnja v Herkulanu je bilo treba odšteti med 900 in 4000 sesterci, pač glede na njegovo kvalifikacijo. Ženska sužnja v Raveni je stala 2500 sestercev, otrok 820 sestercev. Kuhar je stal 2700 sestercev, gladiator 4000 sestercev.

Ilustrativni so podatki o zasluhkih za nekatere poklice. Sluga duumvira (funkcija, ki nekako odgovarja mestnemu županu) v španskem mestu Urso je na leto prejel plačo 1200 sestercev. Sluga edila je dobil 800 sestercev, arhivar v istem me-

¹ Prim. P. Kos, Denarni obtok na prostoru jugovzhodnih Alp (300 pr. n. s. — 1200) (= Situla 24), Ljubljana 1986, 57 ss.

² P. Kos, op. cit. 70, 71.

stu le bornih 300 sestercev. Vojak — pretorijanec je ob koncu drugega stoletja letno zaslužil 4000 sestercev. Podatki kažejo, da so za ureditev nagrobnika izdali od pol do enoletno plačo (2000 do 4000 sestercev). Oficirske plače so bile precej višje, med 60.000 in 80.000 sesterci.³

Našteli smo le nekaj podatkov, ki se v glavnem nanašajo na povprečne socialne sloje v mestih. Na deželi je bilo življenje daleč cenejše in lažje. Zato ni čudno, da se v drugem stoletju osnovani državni prispevki (alimenta) za otroke nanašajo predvsem na mestno prebivalstvo. Denarna nadomestila so v času Hadrijana znašala na mesec za dečka 16 sestercev, za deklico 12 sestercev. Nezakonski otroci so dobili nekoliko manjši znesek. Dečki so to nadomestilo prejeli do 18. leta, deklice do 14. leta starosti. Denar za alimenta so prispevala posamezna mesta, dobila pa so ga v obliki 5 % obresti na posojila, ki so jih dajala zemljiškim posestnikom v višini 8 % ocenjene vrednosti zemljišča. Država je s tem na eni strani podpirala poljedelstvo v Italiji (posojila z niskimi obrestmi), na drugi strani pa je skušala z denarno podporo povečati število rojstev.⁴

Na drugi strani je pri velikem številu veleposestnikov in visokih državnih in mestnih uradnikov dokumentirana vrednost njihovega premoženja v višini več milijonov sestercev. Samo za primer naj navedemo, da je vrednost premoženja dveh zdravnikov konec prvega stoletja znašala 30 oziroma 20 milijonov sestercev. Oče pisatelja Apuleja je imel premoženje v višini dveh milijonov sestercev.⁵

Iz podatkov o cenah in zasluških je mogoče videti, kako majhen delež denarja, ki je bil nekoč v obtoku v mestih in zaselkih na področju jugovzhodnih Alp, je mogoče danes dokumentirati. V Ptujju je na primer vsega dokumentiranega denarja iz obdobja 21 let Hadrijanove vladave — preračunanega na sesterce — le 152 sestercev ali približno 7 sestercev na leto, iz časa 23 let vladave Antonina Pija 187 sestercev ter iz obdobja 19 let vladave Marka Avrelija 175 sestercev.⁶ Kljub temu neznatnemu delcu dokumentirane denarne mase, ki je bila nekdanj v obtoku na določeni lokaliteti, pa analiza sporadičnih najdb novcev kaže, da le-te odražajo gibanja v denarnem obtoku. Opazovati je namreč mogoče večji ali manjši dotok denarja v neko naselje ali celo prekinitev dotoka, kar je lahko odraz imperialne finančne politike ali pa zgolj posledica delovanja lokalnih ekonomsko-političnih faktorjev. Šele objektivna analiza v sklopu najširše primerjave denarnega obtoka v imperiju nam omogoča ugotavljanje vzrokov za njegovo upadanje in naraščanje. Pri tem je mogoče ugotoviti, da je danes dokumentirani antični denarni obtok dokaj občutljiv pokazatelj ekonomsko-historičnih dogajanj na nekem prostoru. Prav kritična interpretacija teh gibanj ter obravnava zakladnih novčnih najdb predstavlja doprinos numizmatike antičnemu zgodovinopisju.

Skušajmo to prikazati na primeru vprašanja, kako se v denarnem obtoku prve polovice drugega stoletja odražajo markomanske vojne.

Avgustovim osvajanjem v začetku prvega stoletja na Renu in v Podonavju je sledilo razmeroma dolgo obdobje stabilizacije in relativnega miru, ki je bilo kratkotrajno prekinjeno z državljansko vojno leta 69. Šele v šestem desetletju drugega stoletja začno zaradi priseljevanja novih plemen v zaledju germanska in sarmatska plemena na mejah imperija prvič resno ogrozati njegovo varnost. Pripravljale so se markomanske vojne.⁷

³ Podrobnosti pri S. Mrozek, *Prix et rémunération dans l'occident romain*, Gdansk 1975. R. Duncan-Jones, *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge 1974.

⁴ R. Duncan-Jones, op. cit., 291 ss.

⁵ R. Duncan-Jones, op. cit., 343 ss.

⁶ P. Kos, *Denarni obtok*. Tab. 10 in 11.

⁷ Najvažnejša literatura o markomanskih vojnah: W. Zwickler, *Studien zur Markussäule I* (Arch.-Hist. Bijdragen 8), Amsterdam 1941, 150 ss. A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana* (= Diss. Bern. I 6), Bern 1954, 118 ss. J. Fitz, »Der markomannisch-quadische Angriff gegen Aquileia und Opitergium«, *Historia* 15, 1966, 336 ss. A. R. Birley, »The Invasion of Italy in the Reign of M. Aurelius«, *Provinciae*, *Festschrift f. Rudolf Laur-Belart*, Basel-Stuttgart 1968, 214–225. Id., *Mark Aurel*, München 1977, 427 ss. J. Sasel, »Über Umfang und Dauer der Militärzone Praetentura Italiae et Alpium zur Zeit Mark Aurels«, *Museum Helveticum* 31, 1974, 225–233. Glej tudi H. W. Böhme, »Archaeologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.)«, *Jahrbuch des Röm. Germ. Zentralmuseums Mainz* 22, 1975, 153–217.

Germsko nevarnost je rimski generalni štab takoj ocenil in leta 165 v Italiji formiral dve novi legiji, drugo in tretjo Italiko, stacionirani nato v Noriku in v Retiji. Z njima je načrtoval ofenzivo proti obmejnim germanskim plemenom, ki so silita v imperij. Le-ta so ga prehitela. Že leta 166 ali 167 je vdrlo kakih 6000 Langobardov in Obijev v Panonijo. Rimske konjeniške enote so jih zavrnilo. Že leta 167 ali 168 (leto invazije je sporno, saj ga Zwickler postavlja šele v leto 170/171)⁸ so Kvadi in Markomani s koalicijo zaveznikov vdrli v Panonijo in preko današnjega slovenskega ozemlja v severno Italijo vse do Verone. Oblegali so Akvilejo in razrušili Opitergij (Oderzo). Da se to ne bi ponovilo, je štab izgradil vojno obrambno cono, **praetentura Italiae et Alpium**. Tedaj je bila druga italska legija predstavljena v tabor Ločica pri Celju. **Praetentura** je obsegala področje od mesta Forum Iuli (Čedad) do zaledja Tergesta (Trst) in Celeje (Celje) ter vmesni emonski ager.⁹ Leta 168 sta se vladarja Lukij Ver in Mark Avrelij nastanila v Akvileji, da bi nadzorovala priprave za odhod nove armade v ofenzivo. Spremljal ju je tudi Galen, imenovan za vodjo zdravstvene službe.¹⁰ K vsemu je namreč tedaj izbruhnila kuga, ki so jo konec šestdesetih let v severno Italijo in na Balkan zanesli vojaki iz vzhoda. Kaže, da ji je leta 169 Lukij Ver podlegel. Ofenzivo je nato osebno vodil Mark Avrelij, leta 170 iz Sirmija (Sremska Mitrovica), leta 171 iz Karnunta. Boji so trajali vse do smrti Marka Avrelija leta 180.

Germska invazija, predvsem nenadni markomanski vpad do severne Italije, naj bi po interpretaciji arheologov povzročila uničenje vrste mest. Porušen naj bi bil Karnuntum, požgana Flavija Solva (Lipnica).¹¹ O usodnem napadu naj bi pričale desetine novčnih zakladnih najdb, ki jih lastniki niso nikoli več izkopali.¹² Posledica naj bi bila izrazita cezura v kulturnem in gospodarskem razvoju mest tudi na prostoru jugovzhodnih Alp.¹³

Nekritične ugotovitve Rudolfa Nolla o večjem številu zakladnih najdb tudi s področja Slovenije, ki naj bi odražale vojno, so bile takoj po objavi argumentirano zavrjene.¹⁴ Če ponovno analiziramo novčne zakladne najdbe s področja jugovzhodnih Alp, ki jih je Noll povezoval s temi dogodki (kritična analiza naj bi ugotovila, kolikšen delež prvotnega zaklada je ohranjen in postavila **terminus post quem** zakopa najdb oziroma najmlajši novček v sklopu najdbe), moremo ugotoviti, da je pri večini zakopov iz tega časa ohranjeno manj kot 50 % prvotne najdbe, kar onemogoča kakršnokoli resno analizo.¹⁵ Pri preostalih pa je **terminus post quem** za zakop treba iskati bodisi sredi vlade Antonina Pija ali sredi sedemdesetih let drugega stoletja, ko je neposredna nevarnost v jugovzhodnih Alpah že minila.¹⁶ Zgolj leta 168 zakopano najdbo Gummern pri Beljaku je mogoče časovno povezati z markomanskim vpadom.¹⁷ Ugotovimo lahko, da vpad Kvadov in Markomanov ni povzročil zakopov dragocenosti in premoženja v taki meri, da bi le-ti presegali zakope v drugih, relativno mirnih, obdobjih.

Večje število zakladnih najdb iz tega obdobja imamo le na širšem področju Karnunta, ki jih moremo povezati z nedvomno kritično situacijo na obmejnem področju, ki je trajala več let.

In kaj pokaže analiza sporadičnih najdb novcev Marka Avrelija iz Emone (Ljubljana), Celeje (Celje), Pojtovijone (Ptuj) in Flavije Solve (Lipnica)? Novce Marka Avrelija je namreč mogoče datirati na leto natančno, zato lahko precej dobro

⁸ W. Zwickler, op. cit., 160.

⁹ J. Šašel, op. cit. (op. 7).

¹⁰ Prim. J. Šašel, »Galenova navzočnost in delo na slovenskem prostoru«, *Zdravstveni vestnik* 53, 1984, 515–518.

¹¹ W. Modrijan, *Schild von Steier* 9, 1959–1961, 22. G. Alföldy, *Noricum*, London 1974, 154. E. Hudeček, »Flavia Solva«, *ANRW* II 6, 1977, 464. W. Schmid, *BRGK* 15, 1923/24, 225. Id., *JÖAI Bbl.* 19–20, 1919, 139.

¹² R. Noll, *Arch. Austr.* 14, 1954, 43–67.

¹³ Tako B. Saria, *Historia* 1, 1950, 446.

¹⁴ H. Gebhart, K. Kraft, H. Kütthmann, P. R. Franke, K. Christ, *JNG* 7, 1956, 68 ss. E. Swoboda, »*Rex Quadis Datus*«, *Carnuntum Jahrbuch* 1956, 5–12.

¹⁵ Podrobnosti o sestavi posameznih zakladnih najdb glej P. Kos, *Denarni obtok* 83–85.

¹⁶ Npr. najdba Ostriach zaključuje leta 157/158, najdba Ulaka leta 173/174 in najdba Sv. Marjeta pri Skofji vasi leta 174/175; podrobno P. Kos, *Denarni obtok* 85 ss.

¹⁷ G. Dembski, »Die antiken Münzschatzfunde aus Österreich«, *Num. Zeitschrift* 91, 1977, 18.

spremljamo dotok denarja na posamezno lokaliteto tekom posameznih let njegove vlade. Upoštevati je sicer treba zamudni faktor oziroma dejstvo, da je novček iz kovnice prišel na določeno področje šele nekaj časa po izkovanju, vendar nam leta 166 kovani denarij Lukija Vera iz Ločice (vojaški tabor je bil ustanovljen v času med 168—171) kaže, da je zamudni faktor zanemarljiv.¹⁸

Če vzamemo za primerjalno osnovo veliko skupno število novčev Marka Avrelija iz Karnunta, je mogoče ugotoviti stalen dotok denarja skozi vsa obdobja vlade tega cesarja. V večji meri so zastopani novci, kovani po letu 170, kar je predvsem odraz imperialne finančne politike oziroma povečanja denarne mase, ki je bila dana v obtok kot posledica finančnih potreb za kritje vojn z Markomani. V Karnuntu ni mogoče ugotoviti nikakršne prekinitve v denarnem obtoku in s tem posredno tudi prekinitve poselitve ne.¹⁹

V Flaviji Solvi kaže denarni obtok v tem času podobne tendence, kot smo jih ugotavljali v Karnuntu — stalen dotok denarja, ki po letu 170 poraste. Prekinitve, bi bilo mogoče zaznati v letih 164—168, vendar je lahko posledica skromnega števila novčev Marka Avrelija na lokaliteti. Arheologi ugotavljajo na osnovi neprepričljivih dokazov, da je bilo mesto v času markomanskih vojn do tal porušeno in požgano.²⁰ Numizmatično je prizadetost mesta konec šestdesetih let drugega stoletja dopustna, na vsak način pa analiza kaže, da se je že kmalu po letu 170 naselbina razvijala z isto intenzivnostjo kot pred vpadom.²¹

V Pojtvijoni je denarni obtok konstanten in enakomerne intenzivnosti, ki se poveča po letu 170. Prizadetosti mesta numizmatično ni mogoče zaslediti.

Nasprotno je mogoče na osnovi novčnih najdb iz Emone ugotoviti manjšo intenzivnost novčev, kovanih po letu 170, iz česar je mogoče sklepati na zmanjšano intenzivnost poselitve. Delna prizadetost mesta kot posledica markomanskega vpada je mogoča.

Na področju Celeje moremo opazovati stalen dotok denarja Marka Avrelija samo do leta 165, ko je skoraj povsem prekinjen za 15 let. Zelo verjetna je precejšnja prizadetost mesta kot posledica napada barbarskih plemen.

Analiza sporadičnih novčnih najdb potemtakem kaže izrazito prizadetost v tem času le na področju Celeje ter manjšo delno prizadetost Emone. Upoštevaje zamudni faktor bi lahko sklepali na osnovi gornje analize in na osnovi zakopa zakladne najdbe Gummern, da so Markomani prodirali preko našega ozemlja kmalu po letu 168 ali 169. Barbarska plemena so se večjim mestom (kot je Karnuntum ali Pojtvijona) očitno ognila oziroma jih brezuspešno oblegala (kot Akvilejo). Zakopa novčnih zakladnih najdb v izrednem številu ni mogoče dokumentirati. Numizmatično je mogoče zaslediti hitro konsolidacijo v življenju prizadetih mest in o usodni prekinitvi v kulturno-gospodarskem razvoju tega področja ni mogoče govoriti.

Zusammenfassung

MARKOMANNENKRIEGE — NUMISMATIK UND GESCHICHTE

Peter Kos

Der Verfasser gibt eine kurze Übersicht zum Geldumlauf im zweiten Jahrhundert auf dem slowenischen Gebiet und versucht aufgrund einer detaillierten Analyse von numismatischen Schatzfunden oder sporadischen Münzenfunden anschaulich zu zeigen, was und in welchem Maße die Numismatik als ein sekundärer Wissenschaftszweig der Geschichte zur Kenntnis und Interpretation einzelner historischer Ereignisse beitragen kann. Als Beispiel wählte er den Zeitabschnitt einer politisch-militä-

¹⁸ J. Sašel, *Museum Helveticum* 31, 1974, 231.

¹⁹ Zastopanost novčev posameznih emisij podrobno navaja P. Kos, *Denarni obtok* 87 ss. Danes tudi ni arheoloških dokazov, da bi bil Karnuntum v tem času resneje prizadet: H. Stiglitz, M. Kandler, W. Jobst, »Carnuntum«, *ANRW* II 6, 1977, 660, op. 276.

²⁰ Npr. W. Schmid, *BRGK* 15, 1923/24, 225. Id., *JUAI Bbl.* 19—20, 1919, 139.

²¹ Glej P. Kos, *Denarni obtok* 89. Tako tudi E. Hudeczek, »Flavia Solva«, *ANRW* II 6, 1977, 465. G. Alföldy, *Noricum*, London 1974, 156.

rischen Krise zur Zeit der Markomannenkriege, welche der in- und ausländischen antiken Historiographie zufolge auch das heutige Gebiet Sloweniens verheert haben sollen und einen beträchtlichen Rückgang der wirtschaftlichen Entwicklung in diesem Gebiet verursacht haben sollen. Aus einer Analyse der Münzenfunde geht hervor, daß die Behauptung, der gesamte Raum sei stark in Mitleidenschaft gezogen worden, — außer für das Gebiet von Celje und, in geringerem Maße vielleicht für das Gebiet von Emona — nicht haltbar sind; ebenso wenig läßt sich eine Zäsur in der wirtschaftlichen Entwicklung der größeren Städte erkennen.

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustri-rana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgo-dovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgo-dovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slo-venije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 450 dinarjev, za posameznike 300 dinarjev, posamezna številka velja 150 dinarjev, dvojna številka 250 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (le letnik 15/1967 je raz-prodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove, letnik 1981 po 160 oziroma 250 din in letnik 1982 po 180 oziroma 280 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJA-NE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE ME-STNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

O ČEM SMO PISALI...

... pred tremi desetletji?

»Bavarci in z njimi v manjši meri tudi nekatera druga nemška plemena se začnejo, potem ko so Slovani priznali sredi 8. stoletja bavarsko nadoblast in nato prešli najprej v sklop Frankovske monarhije, zatem pa srednjeveškega imperija, v 9. stoletju v okviru velikega kolonizacijskega gibanja naseljevati med in ob alpske Slovane, Proces naseljevanja nemškega ruralnega življa traja okoli 600 let; svoj višek doseže v drugi polovici 10., v 11. in 12. stoletju. Njegova posledica je bila, da so Slovenci od 9. stoletja pa do danes izgubili skoraj dve tretjini nekdanj po njih, sicer zelo ekstenzivno, naseljenega ozemlja. Etnične meje Slovencev danes so od tistih točk, do katerih so pred 1000 leti s svojo naselitvijo prodri, oddaljene tudi do 200 km zračne črte.«

(Milko Kos: Odnosi med kolonizacijo in oblikovanjem narodnostnih in etničnih meja. — ZČ 1955, št. 1—4, str. 140—141)

... pred dvema desetletjema?

»Vključitev dr. Frana Zwittera v narodnoosvobodilno gibanje je bilo samo logično nadaljevanje njegove dotodanje usmerjenosti. Vodstvo Osvobodilne fronte je na njegovo sodelovanje računalo že prav od začetka, pri čemer je dobro spoznalo, koliko lahko pripomore kot izvedenec za narodnostna vprašanja. Že leta 1941 je dr. Fran Zwitter postal predsednik komisije za meje, ustanovljene na pobudo Izvršnega odbora Osvobodilne fronte kot organ IOOF. Komisija, v kateri je ustanovnika predstavljal Edvard Kocbek, se je od oktobra 1941 naprej večkrat sestala, enkrat tudi v Zwitterovem stanovanju. Člani so bili Lovro Kuhar-Prežihov Voranc kot predstavnik KPS, dr. Svetozar Ilešič, dr. Bogo Grafenauer, Maks Miklavčič, dr. Anton Melik in do preloma z OF tudi ing. Črtomir Nagode. Tu je bilo določeno načelno stališče o slovenskih mejah, tj., zajamejo naj celotno slovensko etnično ozemlje, vključno področja, potučjena v dobi imperializma, od srede 19. stoletja naprej.«

(Janko Pleterski: Delo dr. Frana Zwittera za rešitev mejnih vprašanj. — ZČ 1965—1966, str. 24)

... pred enim desetletjem?

»Pri pripravi te spomenice si je nekdo, ki pa prav gotovo ni bil Kutschera, temveč nek celovski geograf, krčevito prizadeval, da bi kar na 17 straneh dokazal podobnost in tesno povezanost Koroške in Kranjske ter nekaterih predelov Štajerske. Če so si nekdanj, ko je Jugoslavija uveljavljala pravice do strnjene slovenskega ozemlja v južnem delu Koroške, prizadevali dokazati, kakšno veliko pregrado pomenijo Karavanke, so si v tej spomenici na vse kriplje prizadevali dokazati ravno nasprotno. Ko je opisoval sosednjo lego in obliko teh območij, je sestavljalec spomenice trdil, da se enake zemljepisne lastnosti pojavljajo v južnem delu Koroške severno od Karavank in v Kranjski in da Karavanke v številnih pogledih niso ostra ločnica med njima. »Z načrtovano vključitvijo kranjskih ravnin in južneje od njih organsko priključujoče se kraške pokrajine do ostro vrezane doline Kolpe ne bi prekoračili narave koroškega mejnega prostora, niti ne na skrajnem jugu, s katerim bi Koroška tako kot danes ostala južna dežela rajha,« je zapisal.

(Tone Ferenc: Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji leta 1940. — ZČ 1975, št. 3—4, str. 234—235)

*
*   *
*

Zgodovinski časopis izpred tridesetih let lahko naročite v prednaročilu na ponatis, ponatis Zwitterovega zbornika (ZČ 1965—1966) je pravkar izšel, na upravi ZČ pa je na voljo še tudi nekaj izvodov omenjene številke izpred desetih let.

Metka Gombač

DENARNI ZAVOD SLOVENIJE — PODRUŽNICA
ZA SLOVENSKO PRIMORJE (1945)

Ustanovitvi Denarnega zavoda Slovenije je kmalu sledilo organiziranje in ustanovitev podružnice za Slovensko primorje. Odlok predsedstva SNOS o ustanovitvi je bil izdan 6. septembra 1944. Sedež podružnice je bil v vasi Lepenje pri Šempasu, njen prvi predsednik je postal Jože Štrukelj, njegov namestnik pa Vladimir Žvab, ki je bil obenem knjigovodja in blagajnik. V januarju 1945, po aretaciji predsednika in namestnika, se je sedež prenesel v Cerkno, postavljen je bil nov odbor, ki so ga sestavljali Lojze Kersnič, Andrej Perko in Pavle Avbelj. Okupatorjeva ofenziva je prekinila začeto poslovanje od 19. marca 1945 do osvoboditve.¹

Ob osvoboditvi Trsta 1. maja 1945 je podružnica prenesla svoj sedež skupaj s Pokrajinskim narodnoosvobodilnim odborom za Slovensko primorje in Trst najprej za nekaj dni na prefekturo v Trstu, nato pa so se preselili v prostore Banca d'Italia. Denarni zavod Slovenije v Trstu je prevzel funkcijo jugoslovanskega državnega denarnega zavoda. Delovno področje Denarnega zavoda Slovenije v Trstu je bilo v primerjavi s klasičnimi bančnimi zavodi precej širše, saj je to zahteval posebni položaj, ki je nastal ob osvoboditvi tako važnih krajev v Slovenskem primorju kot so bili Trst, Gorica, Tržič. Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor je z različnimi pooblastili omogočil Denarnemu zavodu Slovenije v Trstu, da je v najkrajšem času skušal vsaj približno urediti bančniško poslovanje. V ospredju sta bili predvsem dve nalogi: kontrolna in bančno-tehnična. Za izpeljavo prve so izdali v sporazumu z jugoslovansko vojaško komando in z lokalnimi bankami ukrepe, ki naj bi v mejah možnosti zagotovili normalen gospodarski razvoj. V svoji drugi nalogi pa je podružnica skušala rešiti obveznosti, nastale v teku boja, povleči iz obtoka lirski bon, blagajniške zapise in priznanice. Navodila za poslovanje so bila izdelana 4. maja 1945. V zvezi z drugim členom navodil so bili pri denarnih zavodih v Trstu, Gorici in tudi v nekaterih drugih krajih v Slovenskem primorju imenovani komisarji, ki so jih predlagali okrožni izvršni odbori, potrdil pa jih je Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor. Komisarji so bili skupaj z upravo soodgovorni za pravilno poslovanje prevzetih zavodov. Ob prevzemu so javili stanje blagajne, začasno odpustili uslužbence, pripravili seznam novega osebja, naredili bilanco ter pripravili poslovalnice za delo s strankami, kar se je v glavnem izvršilo med 7. in 10. majem 1945. Pri bankah, v katerih ni bil imenovan komisar, se je po teh navodilih ravnal glavni ravnatelj.

V začetku maja so v Trstu registrirali in začeli prevzemati naslednje bančne in denarne zavode: Banca d'Italia, Banca Popolare Giuliana, Banca Commerciale Italiana, Banca Nazionale del Lavoro, Credito Italiana, Banca di Sicilia, Banca di Napoli, Cassa di Risparmio Triestino, Banca di Roma, Banca Triestina, Banca Americana in Italia ter zavarovalnice: Assicurazioni Generali, Riunione Adriatica di Sicurtà, Sicurtà fra Armatori, Istituto nazionale di Assicurazioni (INA), Assicurazioni Generali in Riunione Adriatica.² V Gorici so komisarji pripravljali za delo: Cassa di Risparmio di Gorizia, Banca d'Italia, Banca del Friuli, Banca Nazionale del Lavoro, Banca Commerciale Italiana, Banca Cooperativa Giuliana, Banca Cattolica del Veneto, Kmečka banka v Gorici.³

¹ Lojze Kersnič: Državni zavod Slovenije — podružnica za Slovensko primorje, Borec XX, 1969/5, str. 460—465.

² Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje navajam: A IZDG), arhiv NOB, fasc. 525/III; zavarovalnice in banke v Trstu, 12. maj 1945.

³ A IZDG, fond Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst (dalje navajam: PNOO), fasc. 117/II; zapisnik sestanka s komisarji goriških bančnih zavodov, 5., 6. maj 1945.

Izdana navodila, prilagojena razmeram v Slovenskem primorju, so vsebovala podrobna navodila za hranilne vloge in tekoče račune. Poslovalnice so lahko sprejemale hranilne vloge in tekoče račune v neomejenih zneskih in sicer tako, da so smeli s tem vloženim denarjem razpolagati brez omejitve. Glede hranilnih vlog in tekočih računov, ki so nastali med vojno, je bilo določeno: a) lastnik je lahko razpolagal z zneskom, ki ni presegal 3000 lir, če njegova imovina ni bila pod zaplembo. Znesek je moral biti izplačan skupno ali v obrokih v enem mesecu. Če je imel vlagatelj več ločenih računov pri istem denarnem zavodu, se je pri izplačilu upošteval skupni znesek vlog. Pri hranilnih knjižicah, ki so se glasile na prinositelja, je bilo podobno. Posameznik je lahko predložil le eno knjižico in potrdilo, ki ga je izdal narodnoosvobodilni odbor. Tudi tu je izplačilo dovolil komisar, prinositelj pa je lahko dvignil 1500 lir mesečno. Pri vseh vlagateljih je veljalo, da je bil nedvignjeni znesek obravnavan kot nova vloga; b) za gospodarske namene in v posebnih primerih je bilo dovoljeno izplačilo preko tega zneska. Prošnja je morala biti izročena Denarnemu zavodu Slovenije v Trstu preko narodnoosvobodilnega odbora. Posojila zadrugam, ustanovam in pridobitvenim gospodarskim vejam je dovoljeval Denarni zavod Slovenije, podružnica v Trstu; c) vsi cirkularni čeki, ki so krožili in služili kot nadomestki zakonitega plačilnega sredstva, so ostali zakonito plačilno sredstvo, toda z omejitvijo na čeke, izdane v Slovenskem primorju. Začasno so ukinili izdajanje novih cirkularnih čekov, kar pa so 30. maja 1945 preklicali. Za čeke, izdane od drugih bank, je bilo določeno, da so se registrirali, likvidirali pa pozneje; d) prepovedano je bilo prekupčevanje deviz in valut, delnic in obveznic ter drugih zasebnih vrednostnih papirjev delniških in trgovskih družb. Vsi vrednostni papirji so se registrirali in blokirali, scfi pa zapečatili.

Ta prva navodila, ki jih je izdal Denarni zavod Slovenije za Slovensko primorje v Trstu, so pomagala vzpostaviti, normalizirati ter oživiti delovanje denarnih zavodov v Slovenskem primorju.⁴ Dopolnitve, ki so sledile v naslednjih mesecih, so prinašale dodatne odredbe, ki so se pokazale potrebne v praksi. Denarni zavod Slovenije v Trstu je izdal tudi osnovna navodila za poslovanje zavarovalnic. Tudi za zavarovalnice je veljal enak režim, kot za druge bančne ustanove. Odgovornost je bila na upravi zavarovalnice. Odtujitev premičnin, nepremičnin, stvari, pravic je bila začasno prepovedana, lahko pa se je izplačevala škoda po elementarnem, življenjskem in kasko zavarovanju, če je nastala po osvoboditvi.⁵

V nekajmesečnem poslovanju se je podružnica v Trstu organizirala takole: vodil jo je predsednik (Lojze Kersnič), dva namestnika predsednika, pravni tajnik, administrativni tajnik, organizacijski tajnik, upravnik prometa, blagajnik, knjigovodja, korespondent, kontrolor, ekonom.⁶ Njihovo delo je bilo v glavnem naslednje: vršili so blagajniško službo za Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor, likvidirali blagajniške zapise, izdane v času vojne, likvidirali priznanice, izdane v času vojne, skušali razviti kreditno poslovanje.

Od začetka poslovanja Denarnega zavoda Slovenije v Trstu je bilo njihovo prizadevanje usmerjeno v osamosvojitve, čeprav ta osamosvojitve ni bila načrtovana, saj je bil gospodarski prostor premajhen in so jo vsiljevale predvsem politične ter gospodarske razmere. Slovensko primorje je bilo gospodarsko in s tem tudi denarno odrezano od Jugoslavije in od Italije. Seveda je Denarni zavod Slovenije v Trstu želel in poizkušal shajati z denarnimi sredstvi, ki so bila v Slovenskem primorju. Zelo hitro pa se je pokazalo, da to ne bo mogoče, posebno še zaradi velikega bega italijanskega kapitala s tega področja. Obtok denarnih sredstev v Trstu in v ostalih krajih ni bil zadosten. Ob odhodu je okupator odnesel s seboj skoraj ves denar: ki je bil v obtoku. Jugoslovanske oblasti so ob prihodu našle le nekaj čez pol milijarde lir, naloženih v raznih bankah. Skušali so reševati ta problem z načrtovano dotacijo

⁴ A IZDG, PNOO fasc. 272/I; navodila Denarnega zavoda Slovenije, 4. maj 1945.

⁵ A IZDG, arhiv NOB, fasc. 525 a/VI; začasna navodila o poslovanju zavarovalnic, 9. maj 1945.

⁶ A IZDG, PNOO fasc. 118/I; organizacija Denarnega zavoda Slovenije, podružnice za Slovensko primorje, 30. maj 1945.

iz Ljubljane, hoteli pa so se tudi dogovoriti z italijansko vlado, ki naj bi poskrbela, da bi se denarna sredstva, ki so še vedno odtekala iz Trsta in se zbirala v centralah raznih denarnih zavodov v Italiji, vrnila v podružnice v Trstu. Tu je bila mišljena predvsem poravnava obveznosti, ki so jih imeli denarni zavodi v Trstu in ostalem Slovenskem primorju.⁷ Že 20. maja 1945 je bilo sklenjeno, da se izda v znesku pol milijarde lir cirkularnih čekov, kar naj bi izvedla tržaška mestna hranilnica. Izdaja čekov bi seveda predstavljala le kratkotrajno rešitev, sam postopek izdaje pa je potekal prepočasi.

Načrtovali so tudi deblokiranje sefov pri bankah, kjer je bilo še nekaj denarja, in sicer tako, da bi izdali pozive lastnikom, da dvignejo denar — do 3000 lir v celoti, 3000—20.000 lir naj bi vložili na tekoči račun oziroma na hranilno knjižico, s katero bi razpolagali kot z novo vlogo, če bi vsota preseгла 20.000 lir, bi z njo razpolagali kot s staro vlogo, blokirani pa bi ostali vrednostni papirji, zlato, dragulji. Trajnejšo rešitev, o kateri so govorili, bi predstavljala izdaja okupacijskih lir, ki bi jih izdal Denarni zavod Slovenije v Trstu in bi bile začasna nova valuta.⁸

Iz dopisovanja med Denarnim zavodom Slovenije za Slovensko primorje v Trstu in ministrstvom iz Ljubljane, pa tudi iz Beograda je razvidno, kakšni so bili načrti za mesto Trst. Kot je imelo mesto v okviru Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora poseben položaj in avtonomijo in je bila pokrajinska zakonodaja zanj le okvirna, tako je ministrstvo za finance v Beogradu predlagalo, da preide nadzorstvo nad vsemi denarnimi zavodi v mestu na mestni svet. Denarni zavod Slovenije v Trstu je temu oporekal ter utemeljeval, da bi izgubil kontrolo nad denarnim obtokom v Trstu. Gospodarski razvoj Trsta kot obmorskega pristaniškega mesta je bil tesno povezan z zaledjem. Čimprejšnja vzpostavitev normalnega stanja, zagotovitev dela tržaškim delavskim množicam je zahtevala obnovo industrije, ta pa ogromne kredite. Zato so predlagali, da preidejo pod okvir mestnega sveta samo mestne bančne ustanove, ne pa tudi državne in privatne, ki so imele svoje centrale v glavnem izven mesta. Tako bi imel mestni svet nadzorstvo nad Casso di Risparmio kot popolnoma mestno ustanovo, nad vsemi ostalimi pa Denarni zavod Slovenije, podružnica v Trstu.⁹

Taki so bili ukrepi in načrti, ki jih je podružnica v Trstu sprejela in skušala vpeljati za vzpostavitev normalnega poslovanja v Slovenskem primorju. Obdobje 42 dni jugoslovanske uprave v Slovenskem primorju in Trstu (od osvoboditve do 12. junija 1945) je bilo zelo kratko in ni moglo dati nekih večjih rezultatov, ki bi potrdili ali pa ovrgli zastavljeno delo. Ogromne spremembe na vseh področjih življenja so odpirale vedno nove in nove probleme, ki se jim je morala prilagajati tudi denarna politika.

Nov dogovor o zasedbenih področjih v Slovenskem primorju (beograjski sporazum, ki je stopil v veljavo 12. junija 1945) je prinesel razdelitev na cono A, ki jo je upravljala Zavezniška vojaška uprava, in cono B, ki je prišla pod Vojaško upravo jugoslovanske armade. To je prineslo nove težave in nove ukrepe. Začasna razmejitve, ki je delila Slovensko primorje na dve polovici, je ločila večino dežele od gospodarskih središč Trsta, Gorice, Tržiča. Kakšna bo valuta, kako bo z obtokom denarja, cenami, kakšni bodo gospodarski ukrepi in ukrepi glede denarnega poslovanja v eni in drugi coni, kakšna bo njihova učinkovitost, so bila vprašanja, ki so se postavljala na novo.

Ko so prišli zavezniki v cono A, je bila podružnica Denarnega zavoda Slovenije potisnjena popolnoma v ozadje. Finančni odsek Zavezniške vojaške uprave je izdal bančnim zavodom v coni A navodila za delo, ne da bi se oziral na navodila, izdana od Denarnega zavoda Slovenije v Trstu, deloma celo v navzkrižju z njimi. V juliju 1945 se je zvrstilo več razgovorov med predstavniki Denarnega zavoda Slovenije v Trstu in zastopniki Zavezniške vojaške uprave o tem, ali lahko Denarni zavod Slo-

⁷ A IZDG, PNOO fasc. 117/II; okrožnice in referati, 16. junij 1945.

⁸ A IZDG, PNOO fasc. 118/I; načrti za poživitev obtoka, maj 1945.

⁹ A IZDG, PNOO fasc. 117/IV; dopis Ministrstvu za finance v Beogradu, 26. maj 1945.

venije v Trstu še posluje. Podružnica je nadaljevala z likvidacijo izdanih bančnih zapisov, kar je prineslo nekaj vzpodbude, saj se je precej imetnikov blagajniških zapisov odločilo za hranilne knjižice zavoda in ne za gotovino. V začetku julija 1945 so organizirali podružnico v Gorici, ki je z rednim delom pričela 17. julija 1945 v prostorih Ljudskega doma.¹⁰ Tudi poslovanje te enote je bilo opazno, tako da so italijanske banke intervenirale pri tamkajšnjem zavezniškem finančnem oficirju, ki je res izdal odlok o prepovedi delovanja denarnega zavoda v Gorici, z utemeljitvijo, da nima dovoljenja na podlagi italijanske zakonodaje. Zastopniki goriške in tržaške podružnice so prosili za sestanek s tržaškim finančnim oficirjem Zavezniške vojaške uprave. Na tem sestanku so po dolgem razgovoru uspeli doseči le toliko, da je Denarni zavod Slovenije v Trstu lahko še posloval, dokler ne bo sprejeta dokončna rešitev, za goriško poslovalnico pa je bil potrjen odlok o prepovedi. Dne 7. avgusta 1945 je Denarni zavod Slovenije, podružnica v Trstu predložil pismeno spomenico, kjer je poudaril, da se proti njemu ne more uporabiti italijanski zakon, ki je bil v veljavi 8. septembra 1943, ker se ta nanaša le na privatne bančne ustanove, ne pa na državne zavode, kakršen je bil Denarni zavod Slovenije v Trstu. Zanikali so, da bi bil Denarni zavod Slovenije, podružnica za Slovensko primorje nova bančna ustanova, saj je posloval do 1. maja 1945 v ilegali, od tedaj naprej pa javno kot državni zavod, ki je imel tudi nalogo kontrolirati lokalne denarne ustanove. Zato so podčrtali zahtevo, da se potrdi legalni obstoj in javno poslovanje podružnic v Trstu in Gorici kot jugoslovanskih državnih inštitucij. Na odgovor so čakali do konca oktobra 1945.

V istem času je Zavezniška vojaška uprava tudi zahtevala, da Denarni zavod Slovenije izprazni prostore v palači Banca d'Italia. Pogovori so se prav tako vlekli do konca oktobra 1945.

V coni B Denarni zavod Slovenije ni imel zastopnika, zato je začela poslovati 1. julija 1945 po sklepu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora podružnica v Postojni.¹¹ Pod njeno kontrolo so prišle vse bančne ustanove na področju pod Vojaško upravo jugoslovanske armade. Direktive je dobivala od tržaške podružnice. Organi, sestava in organizacija podružnice v Postojni so bili enaki kot pri Denarnem zavodu Slovenije v Trstu. Upravni odbor je lahko dajal kredite samo v coni B in z odobritvijo Denarnega zavoda Slovenije v Trstu. Podružnica je vršila še vse druge bančne posle (tudi informativnega značaja) za zavod v Trstu. V mesecu juliju 1945 je bila odprta še poslovalnica Denarnega zavoda Slovenije v Kopru.¹² Denarni zavod Slovenije s sedežem v Gorici je kljub odloku Zavezniške vojaške uprave še obstajal in odprl 8. avgusta 1945 podružnico v Ajdovščini. Ustanovitev tega zavoda je narekovala predvsem potreba, da bi služil kot denarni zavod Poverjeništvu pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora Ajdovščina. Dne 11. avgusta 1945 se je odprla še podružnica v Tolminu.¹³ Poslovalnice v coni B so poleg osnovnih navodil ob ustanovitvi takoj po začetku dela prejele še dodatne odredbe. Nakup in prodaja dinarjev se je vršila v razmerju 30 din za 100 lir. Stranka je morala predložiti potni list. Prodalo ali zamenjalo se je lahko le 200 din. Vojaškim oblastem in narodnoosvobodilnim odborom so smeli zamenjati večje vsote ob pismeni izjavi o potrebi. Glede kreditov so dovoljevali le poslovne kredite do zneska 50.000 lir za dobo štirih mesecev in proti menici s podpisom dveh porokov. Vložena je morala biti tudi pismena prošnja. Zneske preko 50.000 lir je obravnaval na podlagi pismene prošnje le Denarni zavod Slovenije v Trstu.¹⁴ Okupacijske lire, ki jih je izdala Zavezniška vojaška uprava v coni A in ki so jih imenovali tudi metropolitanske ali metro lire, v coni B niso bile plačilno sredstvo.

Iz dovolj kritičnega poročila V. Povha in J. Bibra iz ljubljanske centrale z dne 17. septembra 1945 o stanju podružnice v Trstu vidimo, da je šlo še za en poskus

¹⁰ A IZDG, PNOO fasc. 118/II; podružnica Gorica, 17. julij 1945.

¹¹ A IZDG, PNOO fasc. 118/I; ustanovitev podružnice v Postojni, 25. junij 1945.

¹² A IZDG, PNOO fasc. 118/I; podružnica v Kopru, julij 1945.

¹³ A IZDG, PNOO fasc. 118/II; obvestilo o ustanovitvi podružnice v Tolminu, 11. avgust 1945.

¹⁴ A IZDG, PNOO fasc. 118/II; navodila za poslovanje v coni B, 25. julij 1945.

ureditve poslovanja podružnice Denarnega zavoda Slovenije v Trstu. Poudarjena je bila zahteva po še boljši organizaciji, da bi ta ustanova postala reprezentativna, da bi uživala ugled pri slovenskem in italijanskem prebivalstvu ter bi z vztrajanjem morda le dosegli pri Zavezniški vojaški upravi dovoljenje za poslovanje.¹⁵

Denarni zavod Slovenije, podružnica za Slovensko primorje se je oktobra 1945 obrnil na predsedstvo Narodne vlade Slovenije, ta pa na ministrstvo za zunanje zadeve DFJ, naj z diplomatsko intervencijo pri Zavezniški vojaški upravi skuša rešiti vprašanje poslovanja Denarnega zavoda Slovenije v coni A. Dobil so odgovor, da so intervenirali, da pa glede na stanje v Julijski krajini ni pričakovati, »da bi Zavezniška vojaška uprava prenehala z delovanjem proti Denarnemu zavodu Slovenije za Slovensko primorje in Trst«.¹⁶

Končno je 26. oktobra 1945 Denarni zavod Slovenije v Trstu prejel pismen odgovor od Zavezniške vojaške uprave. Ta je bil odklonilen. Kot glavni razlog je navajal, da se jugoslovanski državni banki ne more pustiti delovanje v Julijski krajini, ki je pod upravo zaveznikov in ne sestavni del jugoslovanskega ozemlja.¹⁷ Za datum ukinitve je bil določen 27. oktober 1945. Poslovanje Denarnega zavoda Slovenije v Trstu se je v nadaljnjih nekaj mesecih tja do pomladi 1946, kot lahko sledimo po arhivskih dokumentih, posvetilo izključno opravljanju blagajniške službe za Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor.

Podružnice v coni B Slovenskega primorja so po ustanovitvi Gospodarske banke za Istro, Reko in Slovensko primorje sredi septembra 1945 prešle pod upravo le-te. Vojaška uprava jugoslovanske armade je izdala uredbo št. 26 z dne 18. oktobra 1945, s katero je odredila tiskanje nove denarne enote, ki se je imenovala tudi jugolira. Izdala jo je Gospodarska banka za Istro, Reko in Slovensko primorje, vrednost nove lire pa naj bi bila enaka stari liri in prav tako naj bi se ne spremenil tečaj v razmerju z dinarjem. Kljub temu pa je uvedba jugolire pomenila nove težave v ekonomski izmenjavi med conama A in B.¹⁸ V coni A je kot edina slovenska denarna ustanova lahko delovala Kmečka banka v Gorici.¹⁹

Riassunto

L'ISTITUTO FINANZIARIO DELLA SLOVENIA PRESSO LA PRESIDENZA DELLO SNOS FILIALE PER IL LITORALE SLOVENO

Metka Gombač

La Filiale dell'Istituto finanziario della Slovenia per il Litorale Sloveno fu fondata il 6. settembre 1944 con decreto ufficiale dello SNOS (Governo sloveno). Alcune funzioni vengono attuate prima della fine della guerra, altre certamente più numerose alla fine della stessa. La citata Filiale prende sede all'inizio di maggio del 1945 nella Banca d'Italia a Trieste con funzioni di Banca nazionale Jugoslava. Il Comitato Regionale di Liberazione del Litorale Sloveno a Trieste agevola alla filiale, con decreti ufficiali, la centralizzazione di tutte le transizioni bancarie nel Litorale. Il 4. maggio 1945 vengono rese note le condizioni per l'ammasso di tutte le istituzioni bancarie a Trieste e nel Litorale. La Filiale si pone dunque in cima a tutto il sistema bancario. Le istruzioni prevedono un regime speciale per i conti correnti e i depositi bancari che vengono agevolati. Alcune istruzioni vengono date anche in merito alle società di assicurazioni. Si cerca comunque di normalizzare la circolazione di danaro e di superare l'impasse provocato dalla fine della guerra. Il trattato di Belgrado del 12. giugno

¹⁵ A IZDG, arhiv NOB, fasc. 525 a/VI; poročilo V. Povha in J. Bibra o stanju podružnice v Trstu, 17. september 1945.

¹⁶ A IZDG, PNOO fasc. 117/V; korespondenca podružnice v Trstu s centralo v Ljubljani, 23. oktober 1945.

¹⁷ A IZDG, PNOO fasc. 119/II; dopis Glavnega stana Zavezniške vojaške uprave 13. Korpusa, 26. oktober 1945.

¹⁸ Primorski dnevnik I, št. 148, str. 2; Jugoslovanska okupacijska lira, 3. november 1945.

¹⁹ Marko Waltrisch: Slovensko bančništvo in posojilništvo na Goriškem, Kmečka banka Gorica 1982, str. 188–190.

1945 che portò alla divisione del Litorale in due zone, conferì al Governo Militare Alleato la zona A. Le questioni finanziarie e bancarie vengono prese saldamente in mano dagli alleati che nello spazio tra luglio fino a ottobre del 1945 contrattano alcune questioni con i rappresentanti dell'Istituto finanziario della Slovenia. Il dialogo e le contrattazioni vengono interrotti il 27. ottobre 1945 con un comunicato ufficiale nel quale il Governo Militare Alleato abolisce definitivamente la filiale triestina dell'Istituto finanziario Sloveno.

Nella zona B si nota un incremento maggiore delle istituzioni bancarie verso l'agosto del 1945. Vengono istituite filiali a Postojna, Capodistria, Ajdovščina e a Tolmino. Nel settembre 1945 si forma La Banca commerciale per l'Istria, Fiume e il Litorale Sloveno con una funzione accentratrice. Il Governo Militare Alleato nel Litorale Sloveno impedisce l'istituzione di banche slovene a Trieste, mentre permette la sopravvivenza della Banca Agricola a Gorizia.

GORISKI LETNIK — ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo deset števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1984 izide že njen 55. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

PROBLEMI REFORMACIJE NA SLOVENSKEM

Okrogla miza 28. septembra 1984 na XXII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Brežicah.

Bogo Grafenauer: POGLAVITNE KOMPONENTE SLOVENSKE ZGODOVINE V 16. STOLETJU IN NJIHOVA POVEZANOST

V povojnem slovenskem zgodovinoписju je prejkone 16. stoletje najbolj spremenilo svoj obraz. Do 1941 so bile njegove poglavitne komponente, ki jih je zgodovinoписje predvsem upoštevalo, reformacija in politična dogodkovna zgodovina. Reformacija pač predvsem spričo svojega pomena za izoblikovanje slovenskega knjižnega jezika, ki je brez dvoma pomenil eno izmed poglavitnih izhodišč za vnovično združevanje Slovencev in njihovo izoblikovanje v narodnostno skupnost, potem ko je prav na meji med 15. in 16. stoletjem propadel zadnji spomin na nekdanjo karantansko skupnost, ki se je skozi pol tisočletja postopno razkrojila v »zgodovinske« dežele in so te z deželno zavestjo razgrajevale njeno veljavo. Med političnimi sestavinami je bilo pač najbolj upoštevano — delno že pod vplivom okvira, v katerem se je do 1918 oblikovalo slovensko zgodovinoписje — združevanje slovenskih dežel, čeprav pod Habsburžani s središčem v oddaljenem Dunaju, kar pa je vendar pomenilo zmago nad fevdalno razdrobljenostjo 15. stoletja. Turški vpadi in organizacija obrambe zoper nje ter trije veliki kmečki upori so bili obravnavani le na ravnini dogodkovne zgodovine kot osamljeni pojavi, podobno kot v bistvu tudi spopadi med plemstvom in vladarjem na sestankih deželnih stanov, čeprav so bili ti ožje povezani s političnim bojem za uveljavitev reformacije. Vse to je poleg tega ustvarjalo podobo razvoja, ki je bil vplivan tako rekoč izključno s severa in severozahoda, s katerim je bila seveda slovenska reformacija nesporno zelo tesno povezana. Po svoje je bilo značilno, da je Milko Kos v razpravi o periodizaciji slovenske zgodovine (JČ I, 1935) teoretično predlagal za mejo med srednjim in novim vekom letnico izida prve slovenske knjige, v praksi pa se je ustavil pri obravnavanju srednjeveške zgodovine pri prehodu Goriške grofije pod habsburško oblast l. 1500 (Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, 1933). Nekaj značilnosti te podobe se kaže celo tudi pri Spersansu, čeprav jih je marksistična teorija pomagala do neke mere omiliti.

Poglavitna značilnost povojnega zgodovinoписja je raziskovanje širših strukturalnih sestavin in s tem iskanje družbenih podlag in vzrokov za prav takšen zgodovinski razvoj, kakršnega smo Slovenci doživljali v prelomnem obdobju od srede 15. do konca 16. stoletja. Začelo se je z raziskovanjem kmečkih uporov kot izrazom trajnega razrednega nasprotja, ki je ves ta čas bistveno vplivalo na vse druge strani razvoja, in podlag tega razvoja v gospodarstvu, nastajanju nove državne organizacije in posledicah dogodkovne zgodovine. Nadaljevalo se je z raziskovanjem reformacijskih družbenih koncepcij in zlasti družbenih temeljev slovenske reformacije in njenih smeri, vzporedno s tem pa z različnimi oblikami naraščanja trgovine (zlasti tudi kmečke), pri čemer se je postopno odkrila močna povezanost slovenskih dežel tudi z Italijo, vsaj enaka, če ne v gospodarstvu še pomembnejša od povezanosti s severom. Razkrili so se začetki zgodnjega kapitalizma in z njimi zvezana kriza zemljiškega gospodarstva. Vzporedno z naraščanjem števila visokošolskih študentov iz naših dežel — so pokazali bistveno jasnejšo podobo tudi slovenski humanisti (čeprav le redko na domačih tleh). Oglejmo si le poglavitne sestavine tega zgodovinskega razvoja:

Sredi 15. stoletja je slovenski prostor v dvojnem smislu dosegel tisto podobo, ki ostaja ustaljena za štiri stoletja: potem ko so že od 13. stoletja popuščali kolonizacijski agrarni tokovi s severa in je postala poglavitna oblika kolonizacije le notranja kolonizacija (naseljevanje hribov z ravninskih področij), se je izoblikovala nova nemško-slovenska etnična meja (slovensko romanska se je ustalila že v 12. stoletju), na obeh straneh teh meja pa so se ob tem, razen na redkih jezikovnih otokih drugojezični prebivalci asimilirali večini, tako da se je jezikovna mešanost prejšnjega obdobja bistveno zmanjšala. Tokove s severa so do neke mere zamenjali begunci pred Turki iz vzhodnih pokrajin, že v 15. stoletju posamezniki, ki so se hitro spojili z okolico, v prvi polovici 16. stoletja (po 1530) pa nekaj organiziranih skupin »Uskokov«, ki so vsaj v Žumberku ohranili svojo jezikovno, družbeno in kulturno posebnost. Agrarna kolonizacija podeželja je bila v bistvu dokončana že do 14. stoletja (ponekod

tudi že poprej); od okrog 1500 naprej je sicer prebivalstvo na deželi še naraščalo, a predvsem v oblikah polagrarnega prebivalstva (kajzarjev), ki se niso mogli preživljati s pridelki lastne zemlje, marveč le z drugačnim delom (npr. v obeh dolinah Sore se je med 1500 in 1630 povečalo število gruntarjev za 8 % /757 : 819/, kajzarjev pa za 1657 % /od 47 na 779/ ob 115 gostačih, ki jih 1501 sploh še ni bilo). Spričo dejstva, da je bilo število prebivalstva mest v bistvu konstantno še vse do 18. stoletja, kaže to naraščanje prebivalstva v podeželju, ki seveda ni zajelo vsega prostora naenkrat, da so nove oblike neagrarnega gospodarstva v tem času imele svoje težišče na deželi, zlasti tam, kjer so bile na razpolago rude, gozdovi za kuhanje oglja in potrebna vodna sila, ne pa v mestih, kjer se je mogel koncentrirati le denar, ne pa nove gospodarske možnosti. Delež prebivalstva mest v celotnem prebivalstvu cenimo po deželah na 5 do 8 %.

Staro fevdalno družbo zajema ob teh novih pojavih težka kriza, izražena najmočneje v krizi zemljiškega gospodstva. Najznačilnejša je oslabitev oblasti nad ljudmi na zemljiškem gospodstvu, značilna skoraj za vse 16. stoletje. Ze okrog 1500 si deželni knez vse odločneje vrača regalne pravice (dotlej neredko v rokah velikih zemljiških gospodov), in po tej poti podredi vladarski oblasti in posebej organiziranemu sodstvu ljudi, ki žive od rud in njihovega predelovanja; po tedanjem pojmovanju pomeni to že obnavljanje osebne svobode. Bistveno se oslabi pravica zemljiških gospodov tudi nad tkim. »črnimi gozdovi«, potrebnimi za kuhanje oglja, ki ga potrebujejo fužine — tudi kajzarsko delo pri kuhanju oglja se tako izmuzne izpod graščinske oblasti. Na določeno gospodarsko krizo gospodstva kaže tudi dejstvo, da se prav v 16. stoletju izoblikuje sloj »svobodnikov«, kmetov, ki so si odkupili svojo zemljo in se oprostili graščinskih dajatev ter poslej morali plačevati le še deželne davke neposredno vice-domskega uradu (na Kranjskem okrog 700, na spodnjem Štajerskem blizu 500, na vsem Koroškem okrog 2500, v slovenskem delu vsaj nekaj sto). In končno kažejo sredi 16. stoletja pritožbe kranjskih in štajerskih deželnih stanov, da celo po deželnih ročinih določena glebae adscriptio velja le za gospodarja na kmetiji: otroci jim namreč uhajajo v vinogradniška področja, kjer žive kot vinogradniki in obrtniki (vinogradniška zemlja drugače kot njivska ne ustvarja za obdelovalca vezi podložništva in nesvobode). Pa tudi široko kmečko trgovanje — ki je seveda gospodom koristilo, ker so kmetje lažje plačevali poleg davkov tudi dajatve, zajemalo pa je precej ljudi zlasti na Kranjskem, kjer je po poročilih stalno tvorilo 6—8000 konj — je omogočalo gospodarsko dejavnost, ki je bila zunaj nadzorstva graščine. Ta razvoj ima seveda tudi svoje druge strani, ki so na Kranjskem bolj izrazite kot drugod na Slovenskem. Kmečko trgovanje in kajzarska podeželska obrt sta naleteli na hudo nasprotje pri meščanih, pa so gospodje branili zlasti kmečko trgovino — tudi na dolge razdalje in z neagrarnimi stvarmi, ker so tako zagotavljali svoje dohodke od podložnikov in obenem podložnikom nalagali tlačanska pota pri trgovanju z lastnimi pridelki in živino. Prodaja zemlje nesvobodnikom kaže tudi na denarno stisko gospodov, podobno kot kažejo številni oblačilni redi, da so le s prisilo mogli plemiči še varovati svojo lepšo zunanost pred premožnimi meščani. Vse to je gotovo izraz zgodnjekapitalističnih vplivov na naše gospodarstvo, tako iz južne Nemčije (zlasti iz Augsburga, saj je ob Ziljci pri Podkloštru eno izmed pomembnih Fuggerjevih metalurških podjetij) kot tudi iz Mark, od koder prihaja v slovenska mesta vrsta pomembnih trgovcev in organizatorjev trgovine na dolge razdalje.

Najrazritejša kriza stare družbe so bili seveda kmečki upori, ki pa ob vsem navedenem kažejo veliko širše in bolj ustaljeno izhodišče, kot pa je to spoznala stara historiografija, ki je gledala v njih le osamljene dogodke, omalovaževane tudi zaradi njihovega neuspeha. Toda v resnici ne gre le za tri velike kmečke upore (1478, 1515 in 1572/73), marveč za veliko bolj konstantno upiranje, ki ima svoj vrh prav v obdobju, ki ga obravnavamo. Od 15 uporov srednjega obsega do 1848 jih spada v čas od 1470 do 1600 kar 8 (2 na Koroškem, 6 na Kranjskem, 2 na Goriškem), od 188 krajevnih kmečkih uporov, kar jih poznamo na Slovenskem do marčne revolucije pa jih spada v naše obdobje kar 56 (čeprav so podatki za poznejši čas gotovo relativno popolnejše ohranjeni). Gre torej za stalni pritisk, in nemara ni nepomembno, da spada skoraj polovica teh krajevnih uporov v čas protireformacije po letu 1579).

Če se ob tem spomnimo, da je bila ob obeh velikih kmečkih uporih 16. stoletja za zmago nad uporniki bistvena deželnoknežja vojska in da je veljalo isto tudi za vse poznejše velike kmečke upore na Slovenskem, je seveda veliko lažje razumeti dejstvo, da protestantsko plemstvo v naših deželah nikdar ni mislilo resno na upor proti katoliškemu deželnemu knezu. Le z njegovo pomočjo je plemstvo v 17. stoletju začasno moglo obvladati tudi krizo moči zemljiškega gospodstva, ki se je tako grozeče pokazala prav v obdobju reformacijskega vzpona.

V vse to se zapleta seveda še ogroženost naših dežel spričo turških vpadov in vprašanje organizacije obrambe zoper nje. Največ in največji turški vpadi so se zvrstili gotovo v poldrugem desetletju 1469 do 1483, ko jih je bilo 30, nekateri so zajeli

večino slovenskega ozemlja in nekateri so trajali kar po mesec dni; pozneje je bilo v dveh desetletjih še precej vpadov (1491—1499 11, 1522—1532 21, pozneje le še po redko do srede 70-ih let), vendar pa so bili kratkotrajnejši, manjši po številu vpadnikov (razen 1532, ko je prava sultanova vojska plenila na Štajerskem in Dolenjskem po povratku od Kiseka in celo skušala zavzeti Maribor) in omejeni na bistveno manjši prostor (največ na Belo krajino in dele Dolenjske). Obramba se je v 15. stoletju začela najprej v obliki samoobrambe (signalizacijske črte ob vpadnih poteh z grmadami, utrjevanje mest, gradov in gradnja protiturških »taborov«, vse največ s podložniško tlako ali lastnim delom; pritegnitev podeželskega prebivalstva v »črno vojsko«, kar pa je v drugi polovici 16. stoletja že odpadlo zaradi nevarnosti kmečke puntarije). Do bistvenega izboljšanja obrambe, zlasti proti »mali vojni« ob meji, ki je z vpadi segala tudi k nam, je prišlo šele po izgradnji vojne krajine vzdolž turške meje, v 16. stoletju v obliki trdnjav s plačanimi posadkami (delno najemniki, delno z uskoki, naseljenimi zvečine še na slovenskih tleh), šele po 1600 pa se izoblikuje ta obramba v pokrajino, naseljeno z vojaškim uskoškim prebivalstvom okrog obmejnih utrd v Slavoniji in posameznih delih Hrvaške ob Kolpi.

Slovenske dežele so z živo silo (v obliki »črne vojske«) sodelovale pri obrambi le v manjši meri in v glavnem le do srede 16. stoletja. Značilno pa je, da nekateri popisi obmejnih utrd do srede 16. stoletja navajajo med njimi tudi še takšne na Slovenskem do Ljubljane in Gorice, sicer pa je bila do zgraditve Karlovca komanda hrvaškega dela krajine kar v Novem mestu.

Pač pa je bil za vse to potreben denar. Prav leta 1470 — za stroške obrambe po prvem turškem vpadu — začenja nastajati sistem deželnih davkov, ki se je za več stoletij sistemsko ustalil po l. 1540 na podlagi denarne ocene vseh graščinskih dohodkov od podložnikov (v vseh štirih notranjeavstrijskih deželah znaša 134.750 funtov mark oziroma goldinarjev; na Kranjskem 22.000). Do 1535 se je vsota davkov vrtela okrog 1/3, nato do davčne sistemizacije okrog 1/2 te vsote imenjskih dohodkov. Že 1542 doseže celo vsoto, 1557—1576 se podvoji, ob koncu 16. stoletja pa se ustali v nekaterih deželah na triinpolkratni, v drugih na štirikratni vsoti (na Kranjskem so se davki dvignili od 1508 do 1608 od 9.000 na 80.000 goldinarjev). Realni dvig davkov je bil seveda bistveno manjši od nominalnega: po izračunih S. Vilfana je približno ustrezal dvigu cen v istem obdobju — res pa so za tem dvigom zaostajale mezde, kar po svoje govori o presežku delovne sile za neagrarno gospodarstvo.

V dobi nastajanja tega sistema in postopnega dviganja vsote davkov je politična igra med deželnimi stanov in deželnim knezom dobila naenkrat izreden pomen: po deželnih ročinah je bila namreč za vsakoletni davek potrebna odobritev s strani deželnih stanov. To razmerje je bilo v naših deželah posebej pomembno po razdelitvi habsburških dežel med Ferdinandove sinove 1564, ker je nadvojvoda Karel z Notranjo Avstrijo dobil najrevnejši del Ferdinandove dediščine, zaradi česar se je zanj pomen teh davkov bistveno povzpela, še posebej po njegovem prevzemu Vojne krajine med Dravo in morjem (1578), ki je bila finančno do 90 % odvisna od zaledja. Medtem ko je v tem položaju naraščal vpliv deželnih stanov, pa je ustalitev sistema in višine davka od 1579 naprej že sama na sebi potiskala ta vpliv navzdol, dvigala pa moč deželnega kneza, še posebej po prevzemu Vojne krajine, ker je posledje odločal sam tudi o zasedbi donosnih oficirskih mest v vojski ob meji. Prav ta posel je bil za notranjeavstrijsko plemstvo dvakrat vabljev (dohodki od plače in vojnega plena, pa še odkupnina za ujete sovražnike, tkzv. »ranzioniranje« — redemptio). Med »dolgo vojno« po bitki pri Sisku (1593—1606) se je očitno tudi v Notranji Avstriji ob vseh teh premikih prevesila tehtnica moči že v korist deželnega kneza.

Reformacija, kot poleg kmečkih uporov gotovo najpomembnejša komponenta slovenskega 16. stoletja, je v vseh svojih razvojnih fazah trdno vpeta v prepletanje navedenih sestavin. To velja tako glede različno močnega odmeva pri različnih družbenih slojih, kot glede njenih različnih smeri (poleg ortodoksne augsburške med 1560 in 1578 flacijanstva, ki se je bilo 1578 prisiljeno skriti v podzemlje, pa obeh socialno kritičnih smeri prekrščevalstva med 1525 in 1550 ter štifatarstva v začetku 80-ih let), pa tudi po različnem prevladovanju plemstva pri boju za versko svobodo in lastno cerkveno organizacijo med augsburškim verskim mirom in bruško versko pacifikacijo in še naprej do začetka vlade Ferdinanda II. 1596. Prav to pa velja tudi za njen padajoči lok v dobi protireformacije.

Vasilij Melik: REFORMACIJA V PROCESU UVELJAVLJANJA SLOVENSČINE V PISANI IN TISKANI BESEDI

Kot zgodovinar devetnajstega stoletja se moram pravzaprav najprej opravičiti, da se tu oglašam k problematiki šestnajstega stoletja. Opozoril bi rad le na dve stvari, ki sta mi blizu in ki spadata po svoje tudi v moj čas.

Dolgo časa smo gledali na reformacijo zelo črno-belo, le z vidika klerikalno-liberalnih nasprotij. Klerikalci so videli v Trubarju, čeprav so mu priznavali knjižno prvenstvo, predvsem krivoverca in so poskušali njegove zasluge kar se le da znižati in zmanjšati. Liberalci so Trubarja na moč slavili in so mu postavili v Ljubljani, liberalni trdnjavi, spomenik. Zanje in za velik del socialistov je postal slovenski protestantizem pravi simbol protiklerikalizma. V tej svoji vnemi pa so povsem pozabili na protestantski klerikalizem, ki je v deželah, kjer je zmagala reformacija, močno oviral razvoj in liberalne ideje. Zelo pozitivno je, da je naš čas presegel staro črno-belo gledanje in da danes lahko mnogo objektivneje in pravičneje presojamo ves razvoj šestnajstega stoletja.

Druga stvar je mesto reformacije v procesu uveljavljanja slovenščine v pisani in tiskani besedi. Prva značilnost tega razvoja je, da v srednjem veku, ko je latinščina začela prepuščati del svoje funkcije živim jezikom, na večini slovenskega ozemlja ta jezik ni bila slovenščina ampak nemščina. Čeprav imamo slovenskih zapisov in besedil iz stoletij pred začetkom narodnega preroda več kakor smo domnevali pred desetletji, je vendarle res, da so po kakovosti in množini daleč prevladovali nemški teksti. Slovenci smo prišli tako v velik zaostanek za svojimi severnimi sosedi. Reformacija nam je dala prve slovenske knjige in je s tem pomenila ogromen, bistveno pomemben korak naprej. Vendar pa moramo reči, da je zaostanek premagala le na pol, saj so nastajala skoraj samo verska besedila. Zato se mi zdi, da ne moremo reči, da so Slovenci v reformaciji »dohiteli svoje kulturno močnejše sosede«, kakor so zapisali v Zgodovini slovenskega slovstva, v zvezku, ki ga je izdala Slovenska matica leta 1956.

Zastoj, ki je za Hrenovim delom nastal na Slovenskem, ko več kot pol stoletja ni izšla nobena slovenska knjiga, je bilo po dolgo prevladujočem mnenju krivo »predvsem napačno gledanje katoliške cerkve na rabo ljudskega jezika pri bogoslužju in nezanimanje njenih voditeljev za resnične potrebe nižje duhovščine in vernikov«. Toda ta zastoj ali upad ni značilen samo za slovenske dežele, značilen je prav tako za dežele, kjer je zmagal protestantizem. To je pač razumljivo: veliko se je tiskalo v času vročega boja, ko pa je bila zmaga dosežena, ko je dežela postala katoliška ali protestantska, tak trud zmagovalcu ni bil več potreben. Zastoj na Slovenskem je torej vrednotiti precej drugače. Pomemben pa je nek drug pojav. Z gorskimi bukvami iz leta 1582 in z raznimi deli 17. stoletja se je začelo počasi širiti področje pisane slovenščine iz verskih okvirov na druge panoge, čeprav ne tako redko v stari tehniki pisanja in prepisovanja rokopisov, ne pa v tisku. Bistveno spremembo je prinesla druga polovica 18. stoletja z začetki narodnega preroda, ki je zavestno hotel uveljaviti slovenščino na vseh področjih. Največ tega je bilo uresničeno v drugi polovici devetnajstega stoletja. Tedaj je bil, kot se mi zdi, dosežen največji in najpomembnejši napredek v uveljavljanju slovenskega jezika. Slovenščina je tedaj prodrla na domala vse strani življenja, politike, prava, umetnosti in znanosti, dobila potrebne strokovne terminologije, se izoblikovala v res razvit jezik. Zaostanek je bil odpravljen. Ko že govorim o velikem pomenu druge polovice 19. stoletja v našem razvoju, naj omenim še, da je mnogokje, posebej pa med slavisti, razširjeno mnenje, da v tistem času nismo imeli ne društev, ne politikov, da smo imeli skorajda samo literaturo. To mnenje je povsem nezglašeno. Imeli smo politike, stranke, parlamentarno slovenščino, gospodarska, politična, kulturna, športna in še mnoga druga društva — skratka, močno razvite izvenliterarne dejavnosti.

Vinko Rajšp: DRUŽBENI NAZOR SLOVENSКИH PROTESTANTOV

Ob Trubarju in slovenskih protestantih kot verskih reformatorjih in reformaciji kot verski prenovi se sprašujemo, kakšne posledice so imela ta prizadevanja in nazoni za vsakdanje družbeno življenje in družbene odnose. Ne moremo trditi, da je bilo to vprašanje pri raziskovalcih slovenske reformacije povsem zanemarjeno. Čeprav je bila večina raziskovalcev usmerjena predvsem v raziskovanje književnega in preko tega duhovnega in kulturnega pomena reformacije, se v celoti gledano ni izogibalo družbenim nazorom ali vsaj vprašanjem družbenih nazorov slovenskih reformatorjev. Družbeni nazor slovenskih protestantov je proučeval Albert Kos. Izsledke je objavil v obliki doktorske disertacije, pozneje pa v skrajšani obliki v Slavistični reviji. Družbeni nazor slovenskih protestantov je analiziral na osnovi njihovih literarnih del, z izjemo Cerkovne ordninge, ki mu ni bila dostopna. Ferdo Gestrin je v svoji razpravi Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija v Drugem Trubarjevem zborniku (1952) prav tako posegel na družbeno področje reformacije. Posamezne vidike družbenih nazorov nam predstavlja tudi vsa ostala literatura, ki obravnava reformacijo na Slovenskem, kjer pa družbeni nazoni izzvenijo največkrat v družben pomen reformacije. Literatura nosi pač pečat obdobj, v katerih so dela ali sestavki nastajali.

Pri proučevanju družbenih nazorov se moramo vživeti v družbene in duhovne razmere časa reformacije. Pojmovanje družbe se je v srednjem veku razlikovalo od današnjega. Srednjeveškemu fevdalnemu redu in takratni zavesti je bilo tuje neposredno in direktno tematiziranje družbenih pojavov, ki so spadali v pojmovni sistem religije oziroma teologije. Tega tudi reformacija ni spremenila. V prvi vrsti je težila za obnovo verskega življenja. Ta obnova pa je nujno morala imeti za posledico spremembe v vsakdanjem družbenem življenju. Reformaciji in reformatorjem je šlo za to, da prenovi ali spremeni svoj odnos do Boga ne le človek kot posameznik, ampak da ga spremeni družba kot celota. To najlepše vidimo iz tega, da so vlogo uvajanja reformacije prevzemali deželni knezi, mestni sveti ali druge vodilne strukture in da je tam reformacija tudi uspela. Kjer je reformacija zmagala, je zajela vsa področja družbenega življenja. Spremenjen odnos do stare cerkvene organizacije in njenih pripadnikov je vplival na spremenjen odnos do cerkvene protestantske organizacije in družbene organizacije v celoti. Tudi v reformiranih ali protestantskih cerkvah so ostali družbeni pojavi v okviru pojmovnega sistema religije oziroma teologije. To vidimo iz vloge cerkvenih redov, ki so bili po določilih augsburškega verskega miru iz leta 1555 zakonodajni akt v pristojnosti deželnega vladarja. Urejali so cerkvene zadeve in so nadomeščali ali dopolnjevali ostanke do tedaj veljavnega kanonskega prava. Poleg predpisov glede bogoslužja, delitve zakramentov so v okviru cerkvene dejavnosti urejali še šolstvo in izobraževanje, poleg izpraševanja, ordinacije in nastavljanja protestantskih duhovnikov tudi nastavljanje učiteljev, upravljanje cerkvenega premoženja, skrb za reveže, nadzor znotraj cerkve ali vizitacije itd. V reformiranih deželah so imele glede reformacije pomembno vlogo univerze, kjer so navadno delovali vodilni reformatorji. Moralne in druge norme, ki so jih oznanjali v cerkvah, so bile obvezne v vsakdanjem življenju. Tudi protestantska cerkev je razpolagala z različnimi sredstvi, s katerimi je mogla v občestvu, ki ji je pripadalo, uveljavljati svoje norme.

Pri presojanju družbenih nazorov moramo imeti pred očmi, da je reformacija zgodovinski pojav, do katerega je prišlo v določenih družbenih razmerah, in ki se je ohranil daleč preko družbenih razmer, v katerih ali iz katerih je izšel. To je potrebno upoštevati predvsem pri razumevanju različnih pojmov, ki jih iz tistega časa za reformacijo uporabljamo. Tako kot proučevanje reformacije nosi proučevanje družbenih nazorov še bolj pečat časa, v katerem se vrši.

Kompleksnost proučevanja družbenih nazorov slovenskih protestantov izhaja že iz tega, ker nimamo nobenega njihovega dela, ki bi bilo tej problematiki posvečeno ali bi nosilo vsaj določnejši družbeni pečat. Družbeni nazor moramo luščiti iz njihovih verskih in cerkvenih del. Čeprav so cerkveni redi v protestantskih deželah skupaj z ostalo zakonodajo protestantskih oblasti posegali naravnost tudi na področje družbenega življenja, tega za Trubarjevo Cerkovno ordningo ne moremo trditi. V njej je dal odločilen poudarek verskim in cerkvenim zadevam: verskemu nauku, obredom in zadevam, ki so s tem v najtesnejši zvezi. Le sumarno je obravnaval zadeve kot so šolstvo, skrb za reveže, cerkveno nadzorstvo ali vizitacije; kamor je spadalo tudi naziranje verskega življenja v praksi, se pravi zadeve, ki so neposredneje posegale na družbeno področje. To si razlagamo z obstoječimi družbenimi razmerami v domovini. Zato pa moramo iskati Trubarjev družbeni nazor in nazore ostalih vodilnih slovenskih protestantov v njihovem celotnem pisanem izročilu. Za pravilno razumevanje tega je nujno potrebno dobro poznati družbene razmere okolja, kjer so se kot protestantje vzgajali, in domovine, kjer so delovali. Če navedem kot primer Trubarja, je potrebno poznati in upoštevati razmere, v katerih je deloval na Württembergem, in razmere na Kranjskem, kjer je uvajal reformirano cerkev. Zanima nas, kakšni nazori se odražajo v njegovih delih, saj so bile družbene, politične, kulturne in ekonomske razmere tu in tam različne, čeprav sta obe deželi globalno gledano pripadali istemu kulturnemu in političnemu prostoru. Zanima nas, kakšen je bil nazor glede družbenih razredov v domovini, kakšen odnos do družbenega reda in družbene discipline, običajev in družbene prakse. Zanima nas, kakšen je bil odnos do drugače mislečih, odnos do drugovercev ter vprašanje tolerance, zanima nas, kako so si protestantje predstavljali uveljavitev protestantizma na Kranjskem in morda v širšem slovenskem prostoru. Zanima nas odnos do šole in izobrazbe v celoti. Glede odnosa do slovenskega jezika imamo že največ napisanega. Ne nazadnje nas zanima, kakšna naj bi bila po teh nazorih družba, ki bi bila zmožna urejenih družbenih odnosov.

Ker je odgovore na ta in podobna vprašanja potrebno izluščiti iz verske in teološke govorice Trubarja in ostalih slovenskih protestantov, je potrebno zanesljivo poznati njihove teološke nazore, prav tako pa tudi nazore cerkvene prakse v domovini, s katero so jih morali soočiti. Tu je vprašanje, kaj od starega se je dalo ohraniti in kaj je bilo potrebno spremeniti. Kaj je bil Trubar z ostalimi slovenskimi protestanti pripravljen ohraniti in česa ne. V čem so bila nasprotja bistvena in v čem ne. Pri presojanju družbenih nazorov nas zanimajo obstoječe družbene, politične, ekonomske

in kulturne razmere, s katerimi so se pri uveljavljanju reformacije slovenski protestanti morali soočiti. Kakšen pomen so imele te objektivne sile ali danosti pri uveljavljanju reformacije v primerjavi s subjektivnimi, ki se največkrat navajajo kot glavni vzrok za neuspeh reformacije pri nas. Prav tako nas zanima, koliko se je Trubar z ostalimi slovenskimi protestanti tega zavedal in kako je v dani situaciji ukrepal. To je nekaj misli o družbenih nazorih Trubarja in ostalih slovenskih protestantov, ki so se mi utrile ob prebiranju Trubarjeve slovenske Cerkovne Ordninge. Začetki proučevanja te problematike so pri nas bili narejeni, pred nami pa ostaja še zahtevna naloga vsestranske osvetlitve tega kompleksnega vprašanja.

Jože Rajhman: TEOLOGIJA PRIMOŽA TRUBARJA

Mirno lahko zapišemo, da še vedno nimamo globalnega vpogleda v Trubarjevo teologijo, temveč se moramo zadovoljiti le z delnimi ugotovitvami.

Kolikor upravičeno delimo Trubarjev teološki razvoj na vsaj tri obdobja, ne da bi pri tem upoštevali njegovo »katoliško obdobje« (1530—1547), je poskus razlage zajel doslej le prvo obdobje, ki se razteza od 1550 do 1557; drugi dve obdobji (1560—1564: obdobje Artikulov in Cerkvene ordninge, delovanje v Urachu, Trubarjeva druga »domovinska« doba; 1565/6—1582: obdobje pesmaric, katekizma z dvejma izlagama, intenzivnega dela pri prevodu bibličnih besedil in pisanja predgovorov k posameznim prevodom), sta še vedno v celoti neocenjeni. Če pritegnemo k proučevanju še Trubarjevo zelo razgibano prizadevanje za podpis Formule concordiae (še vedno ni znan njen slovenski prevod), ki gre v povsem zadnje obdobje in ki izraža še zadnjo poanto nemirnega Trubarjevega življenja, pa tudi njegove teološke rasti, dobimo šele celotno podobo Trubarjeve teologije.

Nedvomno je treba iskati začetke Trubarjeve teološke usmeritve v zgodnjih tridesetih letih, ko je že javno nastopal in izrazil tista prepričanja, ki so bila odločilna tudi za njegovo naslednje »protestantsko obdobje«. Tu gre za kritiko cerkvenih razmer, najprej v duhu Erazmovih in humanističnih načel nasploh, nato pa tudi že v duhu reformacijskih teženj. Med zlorabe šteje Trubar predvsem romanja, božja pota, zidanje novih cerkva in z njimi tudi češčenje svetnikov. Šele na drugem mestu je omeniti novo razumevanje pomena zakramentov, predvsem pa bogoslužja v ožjem smislu (maša kot »falš malikovane«).

Ce že smemo označiti obdobje med 1547 in 1586 za protestantsko, ga pač označujemo z vsemi tistimi zamejitvami, ki jih daje vpogled v Trubarjevo »teološko« delavnico. Morda bi bilo treba na prvem mestu omeniti interimski prehodni čas. Trubar se je srečal ob prihodu v Nürnberg z ortodoksnim luterancem V. Dietrichom, pa tudi z nasprotniki interima v Rothenburgu ob Tauberi in Schwäbisch Hallu, ki so mu oskrbeli mesto župnika v Kemptenu, kjer moremo podrejeno govoriti o kemptenskem obdobju. To obdobje je razmeroma dolgo (1553—1561), pa je za Trubarjev teološki razvoj verjetno pomembnejše od Trsta. V Kempten je prišel kot prepričan ortodoksnih privrženec reformacijskih gesel, toda sedaj v umirjeni württemberški prireditvi. Če je v katekizmu 1550 priredil in objavil Flacijjevo razpravo o »voce et re fidei«, je to storil iz spoznanja, da ni mogoče združiti dveh nasprotujočih dejstev, ne da bi se posebej ustavil ob adiaforah (nebistvenih rečeh). Prva slovenska knjiga je izšla v interimskem obdobju, v času, ko je bilo knjigo s prepovedano vsebino skorajda nemogoče izdati. Prva slovenska knjiga je izšla v tem obdobju in ima njegov pečat. Trubar jo je tudi pisal v tem obdobju. Še vedno je trubarjanska, še vedno je navdahnjena s silno željo, da da Slovencem tisto, kar potrebujejo v trenutku, ko se je zdelo, da je prvi težji udarec že tudi zatrl komaj začeto slovensko reformacijo, religiozno oporo. To se je zgodilo v obliki, kot si jo je zamislil Trubar v Rothenburgu: prva slovenska knjiga je protiinterimska.

Württembergško obdobje pa vendar po svoje določuje Trubarjevo nadaljnjo usmeritev, najprej v kemptenskem času, pozneje v dvajsetletnem derendingenskem: Flacij ni bil na Württemberškem prepovedan zaradi protiinterimskega ponašanja, saj je interim prenehal z augsburškim verskim mirom 1555, temveč zaradi svoje nepomirljive ultralutrovske zagrizenosti. Če je Trubar omenjal Flacija še v sumaričnem poročilu (1560), ni to znamenje, da je bil prej in takrat prepričan, da ima Flacij prav. Trubar se je v pregnanstvu navadil, da je ob vseh raznovrstnih teoloških prepirih šel srednje pot in se ni nikoli spuščal v teološke spekulacije. Njegova teologija je bila teorija, ki je upoštevala prakso, ni bila abstraktna, neporabna za vsakdanje življenje, temveč je bila vseskozi usmerjena v prakso.

Tu je ključna Trubarjeva misel: To je skrivnost (Es ist ein Mysterium) v klasičnem pismu Bullingerju (1557). Z njo je svoje teološke nazore uskladi tudi z württemberškim reformacijskim gibanjem, ki se je oblikovalo v zgodovinskem okviru tedanjega časa: vojvoda Ulrik je prinesel 1534 prvine švicarskega protestantizma, Filip

Hesenski pa je s svojim političnim vplivom dosegel, da se je udomačila zgornjenemška in lutrovska smer v reformaciji, kar je prišlo do izraza predvsem v sporu glede Kristusove navzočnosti v obhajilu. V glavnem so se razlike v protestantskem nauku pokazale ob problemu Kristusove navzočnosti, kjer sta obe skrajni struji (lutrovska in švicarska) zagovarjali nasprotna stališča.

Tako bi mogli Trubarjevo teologijo razumeti tudi v okviru württemberške reformacijske formule. Chr. Weismann jo je strnil takole: »Zgornjenemško-švicarski vpliv (na württemberško reformacijo) ni nebitveno zaznamoval deloma neposredno, deloma posredno reformacije na Württemberškem, njegovi sledovi so v württemberški reformaciji še danes vidni.«

Trubarjeva strpnost je bila znotraj reformacije posledica njegovega württemberškega okolja, čeprav se je moral srečati tudi z ortodoksnim lutrovstvom, vendar ni nikoli svojega stališča zagovarjal v smeri nasprotnega mnenja (npr. švicarskega); temveč je dokazoval, da je ostal kljub nejasnostim v svojih besedilih v okviru ortodoksne lutrovske smeri. To tudi dokazuje njegovo ravnanje pri podpisu Formule concordiae in ne nazadnje Andreaejev nagrobni govor in stoletni spomin nanj v Derendingenu.

Razpon med cvinglijanstvom in lutrovstvom, ki je v bistvenih naukih izredno majhen, če ne mislimo na nauk o Kristusovi navzočnosti, ki ga je Trubar reševal na svoj način, pa je vendarle pomagal Trubarju, da je jasneje uvidel temeljne razlike med »staro« in »novo« vero. Pomagal mu je, da je ohranil pravilno razmerje do preprostega človeka in njegove stiske (njegov odnos do kmečkih uporov je značilen in ga je mogoče pojasniti predvsem z njegovimi teološkimi nazori), saj je že v Ljubljani (predvsem ob drugi vrnitvi) uresničil sožitje med plemstvom in preprostim ljudstvom na ravni bogoslužja.

Zato mislim, da bi Trubarjeva teologija, ki ni hotela biti abstraktna in neživljenjska in se je nenehno srečevala z realnimi potrebami človeka, preživela svoj vek, če bi ji protireformacija prizanesla vsaj toliko, da bi njene vrednote včlenila v katoliško pastoralno doktrino. Se pravi, da bi vnesla po njej več horizontalnih (dušnopastirskih) prvin v prakso krščanskega človeka. Predvsem pa razumela strpnost kot osnovno slovensko teološko prvino.

Marian Peklaj: JURIJ DALMATIN — BIBLIJA — IZROČILO

V svoji disertaciji sem obravnaval Dalmatinovi besedili na začetku Biblije (1584), predvsem daljši teološki tekst **Gmajn predgovor čez vso sveto Biblio**. Tako v nemškem posvetilu kakor v slovenskem uvodu sem skušal ugotavljati, kako Dalmatin obravnava položaj in pomen Svetega pisma v krščanstvu; kako teoretično in praktično predstavlja načelo **sola scriptura**. Če pogledamo z druge strani, gre tu za vprašanje, kako se pri Dalmatinu kaže upoštevanje izročila ali izročil ob/s Svetim pismom. Dalmatinovo besedilo sem pod tem vidikom primerjal z evangeličanskimi uradnimi besedili, kakor so augsburška veroizpoved, šmalkaldski člani, formula concordiae itd.

1. Pri Dalmatinu se kaže izrazito zoženje pojma božja beseda glede na Lutrovo odprtost. Luter izrečno zavrača t. i. »papirnatega papeža«, s čemer misli golo besedilo Svetega pisma kot avtoriteto, in se zavzema za »živi glas evangelija« (prim. WA 12, 259; nav. W. Kasper, Dogma unter dem Wort Gottes, Mainz 1965, 16). Dalmatin večkrat, ne vedno, šteje Biblijo za isto kot božja beseda. Lep primer za to je, kako prosto navaja stavek iz psalma, kjer se omenja božja beseda. Pravi, da »moramo s svetim Davidom vsi spoznati, de je leta božja beseda inu s. pismu ena svejča našim nogam inu ena luč na našim potu« (Biblia, c^{7b}; prim. Ps 119, 105). Pri tem pa psalm tudi v njegovem prevodu ne omenja Svetega pisma, temveč se vrstica začenja z molivčevimi besedami: »Tvoja beseda je svejča moji nogi...« Večji poudarek na avtoriteti besedila Biblije je v skladu z nastajajočo protestantsko ortodoksijo v Nemčiji. Z ozirom na FC* (1577), ki je predvsem besedilo poenotenja med različnimi tokovi znotraj reformacijskega gibanja v nemških deželah, je pri Dalmatinu opaziti bolj neposredno soočanje s katoliškim okoljem na Kranjskem. S tem bi mogoče delno razložili na več mestih zelo ozko gledanje na izključno veljavo Biblije. FC na začetku (Epitome) izrečno sprejema tri velike starokrščanske veroizpovedi: apostolsko, atanzijansko in nicejsko. Prav tako se sklicuje na luteranske uradne tekste (skupaj z obema Lutrovima katekizmoma). Potem sicer relativira veljavo teh tekstov, češ da je vsa njihova avtoriteta od Svetega pisma (prim. BELK 768 sl.), vendar tudi priseganje na besedila, ki so nastala v Cerkvi v boju s krivimi verami, v nekem smislu relativira načelo **sola scriptura**. Tridentinski koncil (1545—1565) je ob Biblijo postavil kot avtoriteto bo-

*

CA = Confessio Augustana (augsburška veroizpoved, 1530);

FC = Formula concordiae (1577);

BELK = Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche, Göttingen 1976.

žjega razodetja, vsaj tako je mogoče razumeti, še *sine scripto traditiones*, ki jih je treba sprejeti *pari pietatis affectu ac reverentia* kakor Sveto pismo (iz leta 1546; DS 1501). Dejstvo je, da so se tedaj nekateri katoliški teologi radi sklicevali na nezapisana apostolska izročila, kadar niso mogli (znali) najti utemeljitve za kako cerkveno ustanovo ali nauk v besedilu Biblije. Prav tako se je s poudarjanjem papeške avtoritete, zlasti v zvezi z razvojem pojma *vicarius Christi*, pri nekaterih teologih vedno bolj krepila avtoriteta papeških odlokov. Pojma izročila kot organskega procesa in rasti v razumevanju prvotnega nauka in razvoja struktur v Cerkvi tedaj še niso prav razvili.

2. V skladu z naukom FC torej Dalmatin zavrača »človeške nauke« ali »človeške postave«, ki jih po njegovem mnenju nekateri ljudje uveljavljajo mimo in zoper avtoriteto Svetega pisma. V svojem uvodu v Biblijo (Gmajn predgovor) se hoče sklicevati samo na besedilo te Biblije. Res izrečno ne omenja avtoritet zunaj Svetega pisma, če ne omenjamo kratkega in zelo bibličnega navedka iz spisov sv. Bernarda. Lutra ne omenja (hvali ga v nemškem posvetilu), tudi CA ne, pač pa se sklicuje na »naš karščanski katekizem«, ki naj bi bil nekaj povzetek Biblije (Biblia, c^{7b}). Ko obravnava nauk o Bogu, Dalmatin navaja odlomke iz vseh treh v FC omenjenih starokrščanskih veroizpovedi, ne da bi jih omenjal. Na splošno ugotavljam, da Dalmatin upošteva cerkveno izročilo, ko skuša orisati nauk Svetega pisma.

Seveda je tudi res, da Dalmatin z besedami Svetega pisma zavrača izročila — predvsem način izražanja vernosti —, ki so jih reformatorji (upravičeno ali ne) šteli med napačna, in jih imenuje »človeška«. Pri tem ne dopušča t. i. »zunanjih ceremonij« (adiaphora), tj. takih obredov, ki niso izrečno ukazani v besedilu Biblije. FC pa vendar meni, da so taki obredi v (protestantskih) občestvih lahko tudi koristni in spodbudni (prim. Epitome X: BELK 814). Dalmatin je najbrž zato tako odločen, ker se ne ukvarja s tem vprašanjem kot takim, ki zadeva mnenja znotraj reformacijskega gibanja, temveč nastopa zoper katoliško (papistično) prakso. Izreden primer, enostranosti glede tega je Dalmatinov tekst na koncu oddelka o krstu: »Kar pak te druge štuke tiče, kir so potle k svetimu karstu perstauleni, kakor križma, žegnana sul, blatu, neznan jezik etc. od tiga se letukaj notri ništer ne najde, de bi se imelu tuistu k svetimu karstu nucati. Zatu se imajo teiste riči mej človeške postave rajtati inu k svetimu karstu nikar več nucati« (Biblia, c^{1b}). Drug primer je večkratno poudarjanje, da so mnoga t. i. »dobra dela« (romanja, procesije, rožni venec) že zato napačna, ker niso izrečno naročena v besedilu Svetega pisma, ne glede na to, da človek tudi sicer ne sme delati dobrih del z namenom, da bi si zaslužil milost opravičenja.

3. Dalmatin v Gmajn predgovori nedvoumno napada katoliški nauk in prakso. Vendar pa vsi, ki so kdaj pisali o Dalmatinovem besedilu (npr. W. Šmid, Rupel, Slodnjak, Sakrausky), hvalijo njegov miroljubni ton. Dejstvo je, da ne uporablja sramotilnih izrazov, ki so bili tedaj splošno v rabi. Le v nemškem posvetilu najdemo izraz **Antichristianismus** za papeštvo. Ko govori o romanjih, procesijah, mašah, meništvu ipd. ni dvoma, o kateri Cerkvi govori, vendar ne navaja nobenega imena ali naziva, ki bi določno povedal, kdo so nasprotniki, ki jih napada. Najraje je čisto neoseben in pravi, da »se vuči«, da »je en falš navuk« ali da »nekoteri mejnio«. Kaže, da se mu je zapisalo, ko je ob zavračanju katoliškega zakramenta sv. reda zapisal: »... kakor se zdaj v papeštvu dela« (Biblia, c^{3a}).

a) Naši slovstveni zgodovinarji opozarjajo, da je Dalmatin po svojem značaju pač bolj umirjen kakor Trubar, tudi bolj usmerjen v sistematično obravnavanje teologije kakor on. To je gotovo eden od razlogov za umirjenost Dalmatinovega pisanja.

b) Drugi razlog, ki ga navaja avstrijski teolog Oskar Sakrausky, bi bil v Dalmatinovem misijonarskem namenu pri izdaji Biblije v slovenskem jeziku. Te ne posveča samo članom evangeličanske skupnosti med Slovenci, temveč je zapisal v besede blagoslova pred začetkom slovenskega uvoda »vsem Slovenom« (Biblia, a^{6a}; O. Sakrausky, Die theologische Bedeutung der Bibelübersetzung Jurij Dalmatins, v: Jurij Dalmatin, Biblia 1584, II. Teil: Abhandlungen, München 1976, 31—62, tu 48 sl.). To bi pomenilo, da ni hotel vnaprej izključiti Rimu zvestih Slovencev, katerim pa je želel, da bi po branju slovenske Biblije prišli do spoznanja »čistega evangelija«.

c) Menim, da bi mogli govoriti še o tretjem razlogu za Dalmatinovo zmernost v izražanju. To je konkreten položaj protestantske cerkvene skupnosti v tedanjih slovenskih deželah v začetku osemdesetih let 16. stoletja. Dalmatin se je moral sam zagovarjati proti obtožbi, da je v svojih pridigah v Begunjah žalil katoličane (prim. A. Dimitz, Geschichte Krains III., Ljubljana 1875, 76), superintendent Spindler je bil decembra 1583 opomnjen, naj se izogiba izrazu »antikrist« za papeža (prim. A. Dimitz, n. d., 105). Položaj protestantov v Notranji Avstriji se je po letu 1574 stalno slabšal. Tudi te razmere bi utegnile prispevati k Dalmatinovi previdnosti v kritiki.

Zelo na kratko bi strnil svoje ugotovitve takole: Čeprav Dalmatin načelno zavrača t. i. »človeške postave« in čeprav večkrat zoži pojem božje besede na besedilo Svetega pisma, pa vendar prav s tem uvodom dejansko potrjuje načelo tistega pro-

cesa v krščanstvu, ki mu danes rečemo v teologiji izročilo. Lutrovi predgovori v Dalmatinski Bibliji so najbrž del tedaj veljavnih običajev pri »pravovernih« luteranih, toda Dalmatinova Gmajn predgovor — najbrž po zgledu Melancthonovih Loci in Trubarjeve **Ene dolge predgovori** (1557) — že sama po sebi pričuje, da hoče Dalmatin Sveto pismo posredovati v nekem izročilu. Torej tudi pri njem načelo *scriptura sola* ne pomeni strogega bibličnega pozitivizma.

Fran Zwitter: DVOJE VPRAŠANJ O SLOVENSКИH PROTESTANTIH

Ne bi govoril o vprašanjih, ki so jih danes diskutanti že načenjali. Marsikaj je bilo storjenega, marsikje pa so še odprta vprašanja, na primer o odnosu protestantov do modernega sveta. Ne čutim se kompetentnega, da bi razpravljaj tu o vseh teh problemih, rad pa bi sprožil samo dve vprašanji.

Prvo vprašanje (nekaterim se bo zdelo malenkostno, po mojem mnenju pa to ni) bi formuliral takole: Ali živi pri slovenskih protestantih zavest o Slovencih kot posebni slovanski etnični grupi? Ne rečem, da protestanti niso vedeli, za koga pišejo in kdo bo razumel njihove knjige. Gre samo za to, ali so imeli jasno sliko, kar se tiče etničnih grupacij v okviru slovanskega sveta, za katerega so seveda vedeli. France Kidrič je bil mnenja, da je bilo protestantom praktično jasno, za koga pišejo, da pa teoretično teh pojmov niso razčistili. Danes se pojavljajo mnenja, da so protestanti vendarle to jasno vedeli. Jaz bi tu samo omenil, da v tem primeru odpade to, s čimer sem se trudil tudi jaz, da namreč ugotovim, kdo je jasno formuliral mnenje o Slovencih kot posebni etnični grupi v okviru slovanskega sveta. Zbral sem dokaze o tem, da je bil to Linhart; ta napor bi bil nepotreben, če bi vse to že storili protestanti.

Drugo vprašanje — ali so imeli protestanti za svoj daljni cilj, naj bi postala slovensčina jezik administracije in višje kulture na vsem slovenskem ozemlju? Dosedanje mnenje je bilo tako, da se je pisalo slovensko, če se je pisalo za kmeta, za ljudstvo, ki sicer ne sestoji le iz kmetov. Na drugi strani pa se je pisalo nemško takrat, ko se je pisalo za višje sloje. Ali so imeli protestanti mnenje, naj spremene to stanje v tem smislu, da postane slovensčina uvedena povsod. Dosedanja literatura je stala na stališču, ki sem ga označil (Kidrič), vprašanje pa je, če so protestanti tudi zares imeli to za svoj daljni cilj. S tem se naša slika o protestantizmu spremeni, čeprav dejanski historični razvoj ni bil drugačen. Omenil bi le eno dejstvo. Od Pohlina naprej imamo polno dokazov za težnjo, naj bo slovensčina ali kranjsčina uvedena povsod. (Pisanice, Linhartove drame in tako naprej.) Toda to ni več doba reformacije. Omejil bi se le na neko opozorilo, ki se ga je eden diskutantov samo rahlo dotaknil. V času liberalno-klerikalnih sporov pred prvo svetovno vojno je ena in druga stran govorila tudi o protestantizmu in tedaj so liberalci trdili: Če bi reformacija zmagala, bi bil narodni preporod pri Slovencih nepotreben, ker bi to izvršila že reformacija, kakor je ta nesporno ustanoviteljica slovenskega knjižnega jezika. Mnenje klerikalcev pa je bilo: protestantizem je stvar nemškega sveta; če bi reformacija zmagala, bi Slovenci postali protestanti, a bi se tudi germanizirali. Na to vprašanje — kaj bi bilo, če bi bilo — sem v svojem študiju skušal najti kje kako analogijo. V okviru narodov, ki jih je Kidrič označil kot narode zamudnike, ki niso imeli višje kulture v svojem jeziku pred narodnim preporodom, sem našel Estonce in Latiše ob Baltiku. Ti so bili v 16. stoletju pod oblastjo Nemškega viteškega reda, kasneje pa so delno prišli pod Švede, delno pod poljsko oblast, končno pa pod rusko. Vse te oblasti so respektirale dejstvo, da so vrhnji socialni sloji drugačni in ne govore istega jezika kot ljudstvo. Tako je ostala nemščina v teh baltskih deželah jezik višjih razredov in administracije brez ozira na tujo nemško oblast. Oboji, Latiši in Estonci, so postali in ostali protestanti. Napori, da bi ustvarili svoj knjižni jezik, jim niso bili prihranjeni. Iz tega bi mogli, ob vsej hipotetičnosti predpostavk, sklepati, da ni verjetno, da bi se Slovenci, če bi ostali protestanti, germanizirali, da pa jim tudi ne bi bili prihranjeni vsi tisti napori, ki so bili potrebni od dobe narodnega preporoda, od 18. stoletja naprej.

Franč Šebjanič: REFORMACIJA V PREKMURJU

Glede na to, da se je v našem zgodovinisju vzhodnoslovenska različica reformacije do nedavnega obravnavala dokaj nepopolno in največkrat tudi povsem obratno, bi v svojem diskusijskem prispevku, sklicujoč se na nove raziskovalne rezultate, želel opozoriti vsaj na tri svojskosti protestantizma v našem panonskem prostoru, in sicer: 1. na porajanje novega verskega nauka v drugačni družbeni konstelaciji kot pa je bila v 16. stoletju ona na Kranjskem, 2. na povezanost vzhodnoslovenskega reformacijskega gibanja z dejavniki in dosežki Trubarjevega kroga in 3. na

brezobziren, v bližnji preteklosti neznan ali zamolčan militaristični nastop protireformacijskih sil sredi prve polovice 18. stoletja.

1. Z izjemo velikaša Franca Batthyányja, predvsem pa njegove soproge češko-nemškega porekla, Eve Poppel-Lobkovitz in komaj še koga, večina tujerodnega plemstva v Prekmurju ni bila odločilen opornik protestantizma na slovenskem vzhodu. Meščanstva v tem predelu tudi ni bilo. Ob redkih domačih šolancih in vplivnostnih tokovih iz sosedstva je bil pospeševalec in dosledni brambovec protestantskega gibanja sam kmečki sloj: želir, nesvoboden a proizvodno že osposobljen tlačan in gospodarsko dokaj emancipiran kmet-svobodnjak. Čeprav bi lahko poskušali ugotavljati neke sorodne črte z odporištvom maloštevilnega slovenskega protestantskega življa na Koroškem, je vendarle trdoživa privrženost prekmurskega kmečkega človeka Luthrovemu nauku zgodovinska posebnost, ki vključuje tudi neprestano mobilizacijo lastnih gmotnih zmogljivosti; izjemo predstavlja zgolj še ne dovolj preučena moralna in materialna pomoč bratislavskega protestantskega vrha.

2. Najnovejša proučevanja madžarskih bibliotečnih strokovnjakov so razkrila, da je ljubljanski tiskar, knjigovez in knjigotržec, Janž Mandelc, sicer emigrant v zapadnoogrskih krajih, natisnil tudi več kajkavskih, prekmurskemu narečju zelo sorodnih tiskov, zato ne more biti dvomljiva njegova priredba vzhodnoslovenskega obrednika iz leta 1587. Bržkone je bil on tudi posrednik Dalmatinove biblije in Trubarjeve Hišne postile prekmurskim pridigarjem (ti dve publikaciji sta ugotovljeni ob prvi znani vizitaciji leta 1627 in še pozneje). Pred kratkim v Budimpešti identificirana Dalmatinova biblija jasno izpričuje, da je v obmurskem okolišu proti koncu 16. stoletja deloval predikant, rodom iz Kokrice na Gorenjskem. Duhovna dediščina Trubarja in Dalmatina je več kot eno stoletje oplajala dejavnost vodilnih luteranskih akterjev med Muro in Rabo.

3. Kljub določilom šopronskega deželnega zbora proti koncu 17. stoletja in kljub številnim oblastvenim poskusom, da bi katoliška cerkev prevzela protestantske bogoslužne ter šolske objekte in povsem onemogočila dejavnost protestantskih pridigarjev, so luteranske skupnosti severovzhodnega prekmurskega predela uporno odbijale uresničitev rekatolizacije. V odporiškem prizadevanju so se povezale celo z madžarskimi kalvinci v sosedstvu. Leta 1732 je zategadelj cesarska vojska v večdnevem bojnem pohodu morala s silo zavzemati utrjene protestantske molilnice, zapirati in preganjati predikante ter neposlušne kmete, uničevati knjige in druge protestantske rekvizite.

Kljub tej dokaj pozni protireformacijski intervenciji pa protestantizem žilavega kmečkega življa na skopi gorički zemlji le ni uspelo iztrebiti. Sprejel je edino možno alternativo, pot opismenjevanja in izobraževanja mladega rodu. Sredi 18. stoletja so Mihael Sever, Stefan Kuzmič in Mihael Bakoš v zakotnem artikularnem Nemes Csóu, daleč od Prekmurja, po kronističnih zapisih postali »učitelji slovenske nacije«, med prekmurskimi izseljenci-luterani na Šomodjskem pa pridigarji in učitelji hkratno. S prosvetljenskimi klicami »okuženi« in v Sopronu, Bratislavi, Prešovu ter na nemških univerzah šolani luteranski slovenski izobraženci so ob razglasitvi tolerančnega patenta zategadelj lahko uspešno zastavili zahtevno delo obnove vzhodnoslovenskega protestantizma.

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja
v Ljubljani

je izdal drugi ponatis učbenika akad. prof. dr. Boga Grafenauerja

»STRUKTURA IN TEHNIKA ZGODOVINSKE VEDE«, Ljubljana 1960.

Učbenik lahko naročite ali kupite za ceno **200 din** na oddelku za zgodovino (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332-611, int. 209) vsak dan razen sobote od 7. do 14. ure.

OCENE IN POROČILA

Lexikon des Mittelalters, 2. zvezek, 9. snopič. München; Zürich; Artemis, 1984. 2/9 (Cheminitzer Teilung — Chronik)

Spet je pred nami nov snopič te čudovite zbirke. Posebej izčrpno so napisana naslednja zanimiva gesla: o hiliazmu, kirurgiji, kristologiji in kronikah. Glede prvega in drugega lahko rečemo, da sta podrobni in vendar pregledni sintezi, kristologija je pisana predvsem iz aspekta srednjeveške zgodovine, pri kronikah (geslo se nadaljuje tudi še v 10. snopiču) pa bi lahko postavili vprašanje selekcijskega ključa, kot je seveda problem pri vsakem izboru; sicer pa so teksti o kronikah več kot dobri. Veliko je gesel o frankovski in danski zgodovini, saj gre za imena merovinških (Chlodwig, Chlotar, Chilperich) in danskih (Christian) kraljev.

Slovenske zgodovine direktno ne zadeva nobeno geslo. Zgodovino južnih Slovanov obravnavajo gesla Chilbudios, Chrabr, Chrelja in Chioggiakrieg. Leksikon postavi »na laž« dobrega starega Finžgarja, ki v svojem ljubkem zgodovinskem romanu Pod svobodnim soncem prikaže, kako je Hilbudij umrl od Iztokove puščice na bojišču nekje ob Donavi. Ta slavni bizantinski vojskovodja je bil v omenjeni bitki samo težko ranjen, vendar je potem preživel prevoz v Konstantinopol, kjer je umrl za posledicami ran.

Zelo zanimiv je tudi članek o avtorju spisa o nastanku slovanske abecede iz 9. ali 10. stoletja, katerega ime ali pseudonim se je glasil Hrabr. Pozornost lahko med drugim pritegne tudi dejstvo, da nekateri iščejo pod imenom tega »hrabrega bojevnik« celo carja Simeona.

Hrelja je bil v času Dušana Silnega srbski fevdalec na ozemlju Strumice, Štipa in Rile in je umrl od Dušanove podaljšane roke kot menih.

Vojna Chioggie, ki se je deloma odvijala tudi ob istrski obali, je prikazana morda celo premalo podrobno. Omenja se sicer bitka pri Puli 5. maja 1379, v kateri je genovska flota uničila beneško, ni pa besede o genovežanskem zavzetju Kopra, ki bi ga po rimskem vzorcu lahko imenovali »sacco di Capodistria«. Toliko glede tega snopiča.

Janez Peršič

Acta Ecclesiastica Sloveniae 7. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih, ob 1100-letnici Metodove smrti. Ljubljana, 1985. 288 strani.

Tisočstoletnici Metodove smrti je Inštitut za zgodovino Cerkve ljubljanske Teološke fakultete posvetil sedmi zvezek AES. Čeprav v tem primeru ni izpolnjen eden izmed temeljnih namenov revije, saj viri, ki jih tokrat prinaša, večinoma niso neobjavljeni in tudi ne težje dostopni, pa je na uredništvo nedvomno vplivalo dejstvo, da je to najprimernejša znanstvena počastitev njunega dela in da tako zbrani viri, ki bi jih moral poznati vsak izobraženi Slovenec, niso bili doslej skupaj objavljeni.

Uredništvo je izbralo naslednje dokumente: Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev (Conversio Bagoariorum et Carantanorum), ki ga uvaja tekst Boga Grafenauerja, Italska legenda s spremno študijo Franca Perka, Pisma rimskih papežev Hadrijana II, Janeza VIII in Štefana V, Žitje Konstantina (Cirila) in Žitje Metoda z uvodnimi študijami Franceta Martina Dolinarja, Janez Zor pa je prispeval komentar k Anonimni ali Metodovi Homiliji v Clozovem Glagolitu. Vsi dokumenti so objavljeni v originalu in v slovenskih prevodih. Ti so večinoma delo Franca Grivca (ponekod so jih morali malo popraviti), Conversio je prevedel Kajetan Gantar, pisma papežev pa Otmar Črnilogar. O vrednosti dokumentov ne gre izgubljeni besed, saj se morajo zgodovinarji z njimi vsaj posredno seznaniti že pri poslušanju prvih predavanj iz slovenske zgodovine. K njihovi objavi velja pripomniti le to, da jih je bilo mogoče natisniti le z moderno reproduktivno tehniko, ker naše tiskarne s klasično tehniko tega več ne zmorejo.

Izredno dragocene so uvodne študije. Med njimi bi posebej poudarili Grafenauerjevo, pa ne le zaradi njega ali dokumenta, ampak predvsem kot opozorilo tistim, žal ne redkim, ki trdijo, da je starejša zgodovina že dovolj raziskana. Kolikor vem, nas v njej prvič pismeno seznanja z rezultatom raziskav dunajskega profesorja Herwiga Wolframa, da Ingo ni bil karantanski velikaš, ampak duhovnik-vodja karantanskega misijona. Tudi sicer je iz citirane literature razvidno, da so tu obravnavana vprašanja še vedno zelo prisotna v evropski historiografiji.

Ne gre zanemariti tudi pedagoške vrednosti tokratne številke AES. Objava virov v originalu in v prevodu daje študentom, ki se odločajo za specializacijo v starejši zgodovini, izvršten pripomoček tako glede tehnike objavljanja virov kot tudi glede potrebnega znanstvenega aparata. Študentje bodo lahko tudi neposredno spoznali, da slovenski historiki Hauptmann, oba Kosa, Grivec, Grafenauer in drugi le niso bili tako obrobni in tudi ne samo slovenski, kot jih nekateri želijo pokazati. Predvsem kompleksno raziskovanje naše zgodovine bo dalo našemu zgodovinarju mednaroden ugled. Ni problem v temah, ampak v znanju in sposobnostih.

AES so tokrat prvič dosledno izvedla princip dvojezičnega objavljanja virov. Gotovo se mnogi naši ugledni znanstveniki »obračajo v grobu« ob dejstvu, da je to danes za večino slovenskih izobražencev edina možnost, da se seznanijo s temeljnimi viri za našo starejšo preteklost. Prizadeti so za to najmanj krivi, toda tako je. Zato lahko upamo, da ta uredniški korak ni le posledica izjemne želje, da nas seznanijo s časi, ko se je zgodovina Slovencev srečala z zgodovino Evrope, niti ne le želje, da »opozarja današnje mlade in stare Slovence na zgodovinske korenine, iz katerih raste slovenski narodni razvoj« (B. Grafenauer), ampak da je to koncept uredništva AES, ki se zaveda, da postaja njihova revija doslej najboljše izdaja virov za našo zgodovino.

Stane Granda

Ruška kronika, Ruše : krajevna skupnost 1985. 857 strani.

Pred nami je obsežen zbornik člankov in razprav o Rušah in ruški okolici. Zborniku so nadeli ime po znameniti ruški župnijski kroniki iz 18. stoletja. Sedemindvajset avtorjev je poleg spremne besede in uvoda napisalo štiriintrideset prispevkov s področja arheologije, zgodovine, etnologije, gospodarstva, šolstva in zdravstva.

O prizadevanjih in trudu posameznih avtorjev za ta, vsebinsko izredno bogat zbornik, bo v prihodnje v največji meri pričala kvaliteta člankov in razprav samih. Bolj zakrita bosta ostala delo in trud posameznikov in organizacij, ki so omogočili izid tega zbornika. Omenim naj Alenko Glazerjevo, ki nima zasluge le pri lektoriranju zbornika, ampak tudi za to, da so v njem našle prostor obsežne razprave in ruško združeno delo, ki je prevzelo največji del stroškov zbornika. Pri nespretnostih glede urejanja zbornika se ne bomo posebej ustavljali. Gotovo bi mu bila le v prid večja kronološka in tematska urejenost. Če bi bile stvari, ki se ponavljajo, odpravljene, bi »Ruška kronika« izgubila na obsegu, v pogledu vsebinske strnjeno pa veliko pridobila. Med pomanjkljivostmi pade najbolj v oči to, da je ostala najboljša razprava v Zborniku, Vrbnjakova o osnovnem šolstvu, brez povzetka v tujem jeziku. Oglejmo si raje vsebino, ki daje delu pravi pomen.

Ruše in ruško okolico predstavlja dr. Mavricij Zgonik: Ruše in njihove krajevne skupnosti (Splošna geografska oznaka), str. 9—23. Na vprašanje o izvoru in pomenu imen Pekre in Ruše odgovarja France Bezljaj: Iz slovenskega imenoslovja, str. 25—26. Najstarejša obdobja ruške preteklosti nam predstavljata Biba Teržan: Ruška prazgodovina, str. 27—40 in Stanko Pahič: Ruški kraj v rimski dobi, str. 43—66. Čas od 6. do 17. stoletja je predstavljen s člankom Jože Koropec: Ruše v srednjem veku, str. 68—81, ki je (z nekaterimi dopolnitvami) ponatis iz ČZN 48, NV 13, 1977, str. 76—90. Casovno obsega to obdobje in sega vse do začetka 20. stoletja tudi prispevek Jože Curk: Ruše (urbano-gradbena skica kraja), str. 82—113, v kateri nam predstavlja umetnostno zgodovinske spomenike Ruš in ruškega področja. Ruško kroniko, po kateri nosi naslov pričujoči zbornik, obravnava Jože Mlinarič, str. 116—246. Vsebina cerkvene ruške kronike je posebej pomembna predvsem za dve področji: za verske gledališke igre, ki so se vrstile v letih 1680—1722 in za ruško šolo v letih 1645—1760. O ruških verskih gledaliških igrah je v zborniku ponatisnjen članek Janko Glazer: Verske igre v Rušah, str. 607—616 iz Slavistične revije 1950, str. 166—172. Jože Mlinarič dodaja k dosedanjemu vedenju o latinski kroniki stilno in jezikovno analizo vira. Podaja nam celoten seznam ruških župnikov, vodij tamkajšnje šole, z nekaterimi podatki iz njihovega življenja, in seznam učencev, ki so se šolali na tej šoli. V Rušah se je v dobrih sto letih šolalo skoraj šest tisoč šeststo mladih ljudi iz vse tedanje Notranje Avstrije, deloma pa tudi iz Hrvaške, Dalmacije, Furlanije, Ogrske in Češke. Na ruški šoli se je izobraževalo tudi veliko število Rušanov in dečkov iz okoliških krajev z obeh bregov Drave, tako da je marsikomu s tega območja bila omogočena pot do nadaljnega študija, ki bi mu sicer bila zaprta. Pri posameznih dijakih je naveden njihov rojstni kraj in kasnejši poklic, pri plemičih pa le položaj v državi ali v cerkveni službi. Ta seznam dijakov predstavlja izjemno vrednost, saj smo ga doslej poznali samo fragmentarno (priobčen je bil v posameznih člankih o ruški »gimnaziji« oziroma v kartoteki Mateja (ne Matije, kot beremo na str. 116 in 131) Slekovca v Pokrajinskem arhivu v Mariboru. Čeprav po vrstnem redu ne sledijo pri-

spevki o šolstvu, se mi zdi najbolj smiselno, da jih predstavim tukaj. Osnovno šolstvo obravnavajo: Viktor Vrbnjak: Osnovno šolstvo v Rušah do leta 1918, str. 405—530 (prispevek je popolnoma po nepotrebnem razdeljen v zborniku na dva dela, saj je obkrajeno isti naslov in si tudi opombe sledijo zaporedno); Metka Vrbnjak: Ruško osnovno šolstvo med leti 1918 in 1945, str. 531—559; Dušan Poljanec: Ruško osnovno šolstvo od 1945 do 1980, str. 561—582; Adalbert Arlati: Iz kronike glasbene šole v Rušah, str. 584—587; Ivan Seško: Vajenska šola za razne stroke v Rušah (1925—1967), str. 589—595; Gena Peñ: Tehniška kemijska šola Ruše, str. 597—606.

Tu naj opozorim predvsem na razpravo Viktorja Vrbnjaka o osnovnem šolstvu v Rušah. Čeprav je razprava posvečena krajevnemu šolstvu, je tako po vsebini kot načinu predstavitve pomembna za ves slovenski kulturni prostor. Po njej bodo s koristjo segali raziskovalci šolstva drugih področij, predvsem pa avtorji splošnih prikazov šolstva na Slovenskem. Ruško šolstvo predstavlja po naslednjih enotah: Začetki šolstva na Slovenskem, Začetki šolstva v Rušah, Osnovno šolstvo v času razsvetljenega absolutizma, Ruška šola v predmarčni dobi, Osnovna šola med marčno revolucijo 1848 in šolsko reformo 1869, Osnovno šolstvo v Rušah do 1918, Ruška šola med tretjo šolsko reformo in lastno šolsko stavbo, Ruška šola v lastni šolski stavbi, Strokovna in organizacijska uveljavitev ruških učiteljev, Ruška osnovna šola v desetletju pred razpadom Avstro-Ogrske. Po nekoliko šibkejših prvih dveh poglavjih o začetkih šolstva na Slovenskem in začetkih šolstva v Rušah, ki sta pisani po dosedanjih literaturi, so odlična vsa ostala poglavja, ki jih je avtor pisal na osnovi dostikrat slabo ohranjenega šolskega arhivskega gradiva, ki ga nadomešča z najrazličnejšimi sekundarnimi viri, ki morejo dobiti večkrat svoj pravi pomen le, ko jih uporabi strokovnjak in poznavalec širšega 'dogajanja'. V pričujoči razpravi je zbral avtor najrazličnejše, včasih zelo drobne in 'same po sebi skoraj nepomembne podatke, ki pa v celoti nazorno ilustrirajo šolsko problematiko v določenem času. To so podatki o šoli, učiteljih in učencih ter ostalih, večkrat komaj vidnih faktorjih, ki so vplivali na šolstvo. Ruško osnovno šolstvo vključuje v vsakokratnem obdobju v širši državni okvir tedanje Avstrije z njeno šolsko zakonodajo, v posebnostih v štajerski deželni okvir, predvsem pa v okvir problematike osnovnega šolstva slovenskega dela Štajerske na jezikovnem in narodnem področju. Prikaže nam materialni, socialni in družbeni položaj učiteljstva, socialne, družbene in druge vplive na šolski obisk otrok, materialni in družbeni položaj šolstva v celoti, ki se je največkrat odražal tudi na odnosu do šolskih poslopij. Učitelja nam oživlja tudi v njegovi izvenšolski dejavnosti, obširneje pa opisuje predvsem najaktivnejšo četvorico ruških učiteljev: Lasbacherja, Lichtenwallnerja, Lesjaka in Stanija. Vendar se ne omejuje le na učitelje, ampak oriše tudi ostale faktorje, ki so imeli kakorkoli odločilen vpliv na šolo, predvsem na materialnem in narodnem področju. Izčrpno in analitično nam podaja stanje ruškega osnovnega šolstva v letih 1918—1945 Metka Vrbnjak. Avtorica obravnava organizacijo osnovnega šolstva v novih razmerah, šolsko zakonodajo, vzdrževanje šol, položaj učiteljstva, pedagoško in didaktično delo učiteljev; šolski obisk, poslopje ruške osnovne šole. Na kraju prikaže še položaj ruške šole med drugo svetovno vojno z učitelji, ki jih je nastavljal okupator. Ostali prispevki o šolstvu nam dajejo predvsem sumarične preglede.

Majda Čuček je popisala kulturno dejavnost v Rušah in okolici od konca prve svetovne vojne do danes (1980), str. 618—660 (predvsem kulturno-prosvetno in umetniško dejavnost v Rušah, na Lobnici, Smolniku, Bezeni in Bistrici); Mirko Vovšek Ruše in upodabljajoča umetnost, str. 661—671. Gospodarska podoba Ruš v preteklosti pravega mesta v tem zborniku še ni našla. Nekaj vpogleda v neagrarne dejavnosti na ruškem področju dobimo iz prispevka Mavricij Zgonik: Razvoj kulturne pokrajine na ruškem ozemlju v dobi pohorskega glažutarstva, str. 248—255 in Antoša Leskovec: Iz zgodovine nekmetijskih gospodarskih panog v ruško-bistriškem okolišu od polovice 18. stoletja dalje, str. 257—296. France Filipič: Prispevki k zgodovini Ruš 1918—1941, str. 712—770, postavlja v ospredje ruške politične zgodovine revolucionarno delavsko gibanje. Gozdarstvo, kmetijstvo, hranilna, posojilna in bančna služba so predstavljeni sumarno le za najnovejšo dobo. Tone Petek: Kratek oris etnološke podobe Ruš in okolice, str. 299—315, opisuje prebivalstvo Ruš in okolice, stanovanjske razmere, inovacijska sredstva in gospodarski pregled.

Metka Vrbnjak je pod naslovom Gospodarska in socialna podoba Ruš in okolice med 1810 in 1843, str. 316—390 (str. 375—390 so opombe) na osnovi Göthovega topografskega gradiva, ki obravnava Slovence na Spodnjem Štajerskem, predstavila gospodarsko in socialno življenje v Rušah in okolici v tem času. Obdelala je ankete nabornega okraja Fala, okrajne gosposke Fala, davčnih občin, anketo falskega dominija in anketo za župnije in kuracije. Ob uvodu o nastajanju topografsko-statističnih opisov v Avstriji in samem gradivu anket so posebno bogate še opombe. V njih najdemo razložene pojme, na razlago katerih sicer v literaturi komajda naletimo (npr. »Rachel«, pojem četrtrinskega vinograda v op. 93 na str. 384). K razlagam posa-

mezni pojmov priteguje tudi razne krajevne vire kot matične knjige, zemljiško knjigo s testamenti in podobno, kot kažejo opombe 99, 100, 118 in druge. Dr. Eman Pertl popisuje razvoj zdravstvene službe v Rušah in okolici, str. 681—699, Josip Teržan ruško lekarno, str. 700—702, Franc Kotnik pa Rdeči križ v Rušah, str. 703—705. O naravnih znamenitostih Pohorja piše Mirko Šoštarič, str. 706—713. V zborniku je še razgovor Janka Glazerja z Mitjo Mejakom (za ljubljanski radio 1953. leta), str. 672—677, ter ponatis članka Janko Glazer: O ciprošu, o fratah in še o čem (Malo jezikovnega kramljanja s Pohorja), ki je prej izšel že v publikaciji Planine ob meji 1962. leta.

Zbornik se konča s prispevki o času narodnoosvobodilnega boja. France Filipič podaja pod naslovom: Obdobje NOB 1941—1945 v Rušah in njihovem zaledju, str. 772—844, najpomembnejše dogodke narodnoosvobodilnega boja, Zdenka Rogl in Milena Gašparič pa Seznam padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja, str. 845—853.

Vinko Rajšp

Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu. Gozdarski študijski dnevi 1985. Ljubljana : VTOZD za gozdarstvo Biotehniške fakultete, 1985. 277 strani.

14., 15. in 16. marca 1985 je VTOZD za gozdarstvo Biotehniške fakultete v Ljubljani organizirala Gozdarske študijske dneve, ki so imeli naslov Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu. Posvetovanje je bilo sestavljeno zelo pestro — od izrazito gozdarskih strokovnih prispevkov do zgodovinskih tem. Poleg tega je bil v Kinoteki ogled arhivskih filmov z gozdarsko vsebino ter otvoritev in ogled razstave Arhivski viri za zgodovino gozda in gozdarstva v Arhivu SR Slovenije.

Referati, ki smo jih poslušali na teh študijskih dnevih, so izšli v publikaciji Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu. Tisk sta omogočili Izobraževalna skupnost za gozdarstvo in SIS za gozdarstvo SR Slovenije. Vsebinsko publikacije bi lahko razdelili v dve skupini. V prvo skupino sodijo referati, ki so jih pripravili gozdarski strokovnjaki. Čeprav je ta del knjige posvečen gozdarski stroki, je pa vsem člankom skupno, da poudarjajo pomen zgodovinskega gledanja na odnos do gozdov, da poudarjajo težo vprašanj zgodovine gozdarstva in vsega, kar je s tem povezano. Ko prebiramo vse te članke, vidimo, da so vsi avtorji, sicer po različnih poteh, prišli do spoznanja, da je ta stran gozdarske stroke zanemarjena, da so zaradi nepoznavanja ali pa slabega poznavanja zgodovine stroke marsikdaj hodili, po daljši, težji, dražji in tudi škodljivi poti. Vsi so se spraševali, kdo naj se s to vrsto zgodovine ukvarja, ali zgodovinar ali gozdar, in prišli do sklepa, da bo tu potrebno interdisciplinarno sodelovanje. Bili so tudi mnenja, da je zadnji čas, da začenmo organizirano zbirati vse preostale vire. Precej znanja pa tudi materialnih ostankov se je že razgubilo. Tako bo v našem vedenju o zgodovini gozdov in gozdarstva ostala precejšnja praznina, ki jo bo s preostalimi vrstami virov mogoče le delno zapolniti. Za zgodovinarja bodo med temi članki zanimivi predvsem prispevki Boštjana Anka, ki govorijo o problematiki virov za zgodovino gozda in gozdarstva ter o pisanju zgodovine gozda in gozdarstva. Podobno problematiko je obravnavala tudi razprava Iztoka Winklerja. Članek Janeza Ahačiča pa opozarja na pomen tradicije za naše gozdarstvo. O različnih virih za zgodovino gozdarstva govorijo razprave naslednjih avtorjev: Vitomil Mikuletič predstavlja gozdno gospodarski načrt kot vir, Franjo Kordiš govori o spominih in zapuščinah, Marjan Lipoglavšek obravnava gozdarsko orodje in naprave, Tone Cevc drvarske in oglarske kočé, Marko Kmecl pa gozdarske kronike kot vir za proučevanje gozdarske preteklosti. Gozdarsko knjižnico in njen arhiv je obravnavala Marja Zorn. O pomenu poznavanja gozdarske kartografije v 19. in 20. stoletju govori članek Milana Juvančiča. Igor Smolej je govoril o pomenu, ki bi ga moral imeti gozdarski muzej v Bistri. Razmere v gozdarstvu na slovenskih tleh je predstavil Jože Maček v članku, ki govori o gospodarjenju z gozdovi na državnih gosposčinah v 18. stoletju. Razmere v slovenskem lesnem in gozdnem gospodarstvu po letu 1941 je obravnaval Lojze Funkl.

Poleg prispevkov gozdarskih strokovnjakov so v publikaciji tudi prispevki zgodovinarjev. Ti govorijo predvsem o posameznih aktih, ki so od srednjega veka dalje urejali razmere v gozdu, pa tudi razmerje med gozdom kot virom različnih surovin in človekom. Položaj človeka v posameznih obdobjih je odločal o njegovem odnosu do gozda (obdobja izkoriščanja gozda in vsega, kar lahko nudi — obdobja varovanja gozda). V nekaterih člankih pa so dopolnili tisti del, ki je obravnaval problematiko virov in arhivov. O virih za zgodovino gozda in gozdarstva so od zgodovinarjev spregovorili: Ema Umek o urbarjih kot virih za zgodovino gozdarstva, Majda Smole o gozdnih redih in zakonih kot o virih za gozdarsko zgodovino. Peter Ribnikar je v svojem članku predstavil kataster in zemljiško knjigo kot vir. O moderni obliki

vira, filmu, je spregovoril Ivan Nemanič, Marjan Zupančič pa je obravnaval naloge organizacij s področja gozdarstva v zvezi z arhivskim gradivom. Darja Mihelič in Stane Granda sta v preglednem članku o zgodovini gozda in gozdarstva na Slovenskem opisala izkoriščanje gozdov v preteklosti, nekdanje lastništvo nad njimi, funkcijo gozda in človekov odnos do njega.

V okvir študijskih dni je sodila tudi objava Terezijanskega gozdnega reda za Kranjsko 1771, ki ga je predstavil Stane Granda v Zgodovinskem časopisu 38, 1984 (str. 343—344) ter Navodilo za proučevanje zgodovine gozda in gozdarstva v območju, revirju in sestoji. Iz nemškega originala (Leitfaden für die Bearbeitung von Regional-Waldgeschichten, Reviergeschichten und Bestandgeschichten, IUFRO Subject Group S 6.07/ehemals Section 07 Forstgeschichte/ Unterausschuss Revier-und Bestandesgeschichte, Zürich, 1973) je delo prevedel in priredil za slovenske razmere Boštjan Anko. Obenem je nakazal, kako si predstavlja takšno slovensko delo.

Ob reševanju problemov zgodovine gozdarske stroke pa se pojavljajo problemi, kot je znanje jezikov in zgodovinskih pomožnih ved. Tako pridemo ponovno do zaključka, da bo le potrebno sodelovanje med zgodovinarji in gozdarji, če hočemo urediti te načrte. Zgodovinarji smo lahko zadovoljni, da se je ena tako pomembnih gospodarskih panog, kot je gozdarstvo, zavedla, da ji je potrebno tudi zgodovinsko znanje. Upamo le, da to ni bilo le kratkotrajno navdušenje, ki se je pokazalo na teh študijskih dnevih, pač pa res zavest, ki se je utrdila in se razvija.

Eva Holz

Priročnik za strokovno usposabljanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom. Strokovno izpopolnjevanje in usposabljanje. Ljubljana: Republiški komite za kulturo, Uradni list SR Slovenije, 1984. 136 strani.

V razliko od dosedanjih učbenikov arhivistike, ki so bili namenjeni predvsem zgodovinarjem in arhivistom, v zadnjem času tudi srednješolcem, je le-ta, kot je razvidno iz naslova, namenjen ljudem, ki z zgodovino kot znanostjo in z arhivistiko niso neposredno povezani. Namenjen je vsem tistim, ki se v vsakdanjem življenju bodisi poklicno, kot člani društva ali kako drugače ukvarjajo z dokumentarnim gradivom, ki bo morda že jutri ali pojutrišnjem prišlo v zgodovinske arhive.

Leta 1981 je izšel zakon o naravni in kulturni dediščini, na njegovi podlagi pa še nekaj predpisov, ki urejajo in ščitijo arhivsko gradivo kot del kulturne dediščine, nalagajo določene obveznosti tudi tako imenovanim ustvarjalcem arhivskega gradiva in neizpolnjevanje teh obveznosti tudi sankcionirajo. Tudi ta priročnik je nastal kot posledica zakonske zahteve, da morajo družbene pravne osebe, katerih arhivsko gradivo bo prevzemal arhiv, določiti delavca, ki bo skrbel za ohranjanje, materialno varnost in urejenost dokumentarnega gradiva, ki pri njih nastaja, ter za odbiranje in izročanje arhivskega gradiva arhivu, ter da mora ta delavec opraviti preizkus strokovne usposobljenosti pri enem izmed zgodovinskih arhivov.

Predgovor z zelo ugodno oceno arhivistike in arhivov je napisal predsednik republiškega komiteja za kulturo profesor Kmecl; priročnik je označil kot »izjemno pomembno dejanje v sodobnem razvoju slovenske arhivistike«. Delo je razdeljeno na enajst poglavij, ki so jih napisali različni avtorji. V prvih treh poglavjih govori o pojmu in vrstah dokumentarnega gradiva (P. Ribnikar), o njegovi ureditvi (M. Brejč) ter o času hrambe tistega dokumentarnega gradiva, ki za zgodovinske arhive ni zanimivo (A. Zaletelj). V četrtem poglavju (J. Žontar) je razloženo, kaj je arhivsko gradivo, kako ga varujemo, katere kazenske sankcije so predvidene v primeru škode, povzročene na arhivskem gradivu kot delu kulturne dediščine, in še o organizacijah, ki zbirajo, hranijo in omogočajo njegovo uporabo o arhivih v Sloveniji. V šestih poglavjih (P. Klasinc, J. Zontar, V. Zumer) so naštetje in podrobno obdelane obveznosti organizacij glede dokumentarnega gradiva, kakor jih določajo najnovejši zakonski predpisi: hramba dokumentarnega gradiva, sodelovanje pri določanju arhivskega gradiva, odbiranje in izročanje arhivskega gradiva arhivu, dajanje podatkov o dokumentarnem gradivu ter o strokovni usposobljenosti delavcev in članov društev, ki delajo z dokumentarnim gradivom. Zadnje poglavje (J. Žontar) govori o obveznostih organizacij, ki niso dolžne izročati arhivskega gradiva arhivu. Na koncu je v dodatku (J. Žontar) povedano še nekaj besed o obveznostih lastnikov arhivskega gradiva, ki ni v družbeni lastnini. Sem spadajo po naši zakonodaji zlasti verske skupnosti in posamezniki. V prilogah sta v celoti objavljena pravilnik o odbiranju in izročanju arhivskega gradiva arhivu (1981) ter pravilnik o strokovni usposobljenosti delavcev družbenih pravnih oseb ter članov društev, ki delajo z dokumentarnim gradivom (1983), ostali predpisi, ki urejajo arhivsko materijo, pa so le naštetje. Prav tako so v prilogah tudi primeri tipskih in individualnih navodil za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumen-

tarnega gradiva, ki sta jih prispevala Arhiv SR Slovenije in Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Priročnik je nedvomno opravil zelo koristno nalogo in zapolnil veliko praznino, ki je obstajala v arhivistiki. Zdi se mi, da ne bodo segali po njem le ustvarjalci arhivskega gradiva, ampak tudi arhivisti, saj je trenutno edini učbenik, ki temelji že na novih arhivskih predpisih. Prav škoda je, da niso v knjižici objavljeni v celoti vsi najnovejši pravilniki in za arhive pomemben del zakona o naravni in kulturni dediščini. V stiku s kandidati, ki prihajajo na preizkus strokovne usposobljenosti, sem dobila vtis, da bi priročnik potreboval tudi več praktičnih primerov in pojasnil tam, kjer na splošno govori o arhivskem gradivu. Potrebno bi bilo namreč pokazati, da arhiv ni le mrtvo skladišče starih papirjev, ki čakajo na znanstvenike, temveč uporabna in zanimiva zakladnica za vsakogar.

Jelka Melik

Tom a Popović, Pisma Bartolomeu Bordžaniju (1593—1595), Beograd : SANU 1984, 249 str. Spomenik; 124. Odelenje istorijskih nauka; 3.

S knjigo T. Popovića, Pisma Bartolomeju Borgianniju, ki jo je vključila v svoje izdaje Srbska akademija nauka i umjetnosti, smo dobili novo pomembno gradivo za poznavanje široke problematike povezav med našimi in italijanskimi deželami v obravnavanem času in še posebej za osvetlitev zgodovinske vloge Dubrovnikana na območju Jadranskega morja in Sredozemlja. Avtor, sodelavec Istorijskega inštituta, je bil s svojim znanstvenim delom na tem področju in obsežnim vedenjem naravnost poklican za pripravo izdaje teh virov. Potrebno je bilo namreč veliko izkušenj, ne samo paleografskega znanja, in potrpežljive vztrajnosti, da se je prebil skozi največkrat težko čitljive rokopise piscev teh pisem, ki so pripadali praktičnim, trgovskim in podobnim poklicem in ne kaligrafom. Prav tako je bilo potrebno veliko znanja, da je bilo mogoče predstaviti osebe, ki so bili avtorji pisem, poslanih Borgianniju. Delo, ki je plod dolgoletnih priprav, je pred nami v popolnosti, ki jo zahteva taka edicija virov. Garancija za to je tudi sodelovanje še dveh strokovnjakov pri končni redakciji knjige. Nekdanji višji arhivist dubrovniškega arhiva Zdravko Šundrića je sodeloval pri kolacioniranju besedila objavljenih pisem, prof. dr. Nikša Stipčević pa je izvršil jezikovno redakcijo in dal besedilo odgovarjajočo interpunkcijo.

Uvodoma je avtor v predgovoru predstavil osebnost florentinskega patricija in trgovca Bartolomeja Borgiannija, ki je bil po posredovanju Dubrovčana Marina Kabužića aprila 1592 izvoljen na svetu zaprosenih za računovodjo Dubrovniške republike in je to delo s krajšo prekinitvijo opravljal do smrti v 1631. letu. Nasledil je svoje rojake, ki so pred njim opravljali to dobro plačano in pomembno službo. Hkrati s to službo je opravljal tudi funkcijo konzula Firenc. Ves čas je z vsemi silami in sposobnostmi sodeloval v poslovnem življenju. Bil je uspešen trgovec in si je ustvaril poslovne zveze od Hamburga in Londona do maloazijskih mest, Carigrada in obdonavskih krajev. Poleg italijanskih mest (Ancona, Benetke; Bari, Neapelj) so njegove zveze zajele zlasti tudi notranjost Balkana (Sarajevo, Beograd, Valjevo, Rudnik, Užice, Novi Pazar; Skopje, Skadar) pa Lješ in Valono. Ukvarjal se je z denarnimi posli, zlasti z zavarovalništvom, in posegal v ladjedelništvo, kjer je v nekem obdobju investiral velike vsote. Zanj so zgradili v Gružu tedaj največjo ladjo, navo, z nad 1200 kari nosilnosti. S poslovno dejavnostjo in ženitvijo bogate vdove si je pridobil veliko premoženje, sredstva pa vlagal v nepremičnine na dubrovniškem ozemlju. Postal je dubrovniški meščan in je bil sprejet v bratstvo Lazarinov.

Ob zaključku predgovora je avtor opisal gradivo, ki ga hrani Dubrovniški arhiv, in hkrati pojasnil metodo in načela, po katerih je pripravil objavo izbranih pisem.

Temu sledi jedro knjige, objava 482 pisem (v uvodu navedba 481) izmed 505, kolikor je ohranjenih (24 je kopij pisem in so izpuščene). Razporejena so po priimkih korespondentov in znotraj tega po kronološkem redu. Korespondentov je 93 oziroma 101, ker je pri nekaterih pismih sodelovalo več piscev. Pisma so bila na naslovnika v Dubrovnik poslana iz več kakor 20 mest; največ jih je prišlo iz Ancone in Benetk, med našimi kraji pa prednjači Sarajevo (kot kraji odpošiljalca se omenjajo še Beograd, Budva, Korčula, Kotor, Neretva, Novi Pazar, Orašac, Skopje, Split, Šibenik in Zaton). Korespondenti so na začetku svojih pisem praviloma predstavljeni s krajšim ali daljšim uvodom, ki ga potrjujejo več ali manj številne opombe. Kjer ni bilo podatkov o avtorju pisma, je ta uvod vseveda odpadel. Vsakemu pismu je avtor knjige pred objavo originalnega besedila pisma dodal kratek povzetek (regest), a na koncu še k pismu pripisane opombe B. Borgiannija ter arhivsko signaturo (v arhivu je gradivo namreč drugače urejeno). Originalno besedilo pisem je avtor objavil z razrešitvijo vseh abreviatur, vendar je deloma ostal pri paleografski transkripciji (u za v).

Objavljena pisma so zavoljo svoje vsebine, a tudi zaradi številčnosti, ki je izjemna celo v evropskem merilu, zelo pomembno zgodovinsko gradivo. To je nepre-

kinjena korespondenca za relativno kratko obdobje, ki pa je vendar dovolj dolgo in gradivo dovolj bogato, da je mogoče na njegovi podlagi dati »analizo mnogih vprašanj, ki so važna za zgodovino trgovine, prometa, proizvodnje in gospodarskih odnosov, ki so obstajali v delu Sredozemlja v teh letih«. Posebej je poudariti, da je iz njih zlahka mogoče izluščiti oblike tehnike trgovskega poslovanja v mednarodni trgovini in seveda tudi dubrovniški, ki je v tem času že povsem sprejela poslovanje »iz pisarne«.

Knjigo je avtor opremil s italijanskim prevodom uvodnega poglavja, v italijanščini je dal tudi regeste vsakega pisma do št. 469. Ni razumljivo, zakaj so odpadli regesti v italijanščini za zadnjih 13 pisem. Dodal je izčrpen register osebnih in krajevnih imen ter stvarno kazalo. Z vsem tem je odprl gradivo še v večji meri tudi širšemu mednarodnemu znanstvenemu krogu. Izdaja tega gradiva po svoje znova potrjuje pomembnost in bogastvo zgodovinskih virov, ki jih hrani arhiv v Dubrovniku, pa naj gre za zgodovino mesta in njegovega zaledja ali za zgodovino širšega sredozemskega območja — še posebej za gospodarsko zgodovino.

Ferdo Gestrin

Thomas M. Barker (s sodelovanjem Andreasa Moritscha), **The Slovene minority of Carinthia**. New York : Columbia University Press, 1984. 415 strani. (East European monographs ; 169)

Če pogledamo spisek naslovov novih publikacij o koroških Slovencih v zadnjih dveh letih, vidimo, da je znanstveni interes za proučevanje preteklosti in sedanje problematike tega dela slovenskega naroda v porastu, saj je v Avstriji in v Jugoslaviji izšla res kar vsak mesec nova knjiga na to temo. Redka pa so tovrstna dela, ki izidejo v drugih državah. Zato velja posebej opozoriti na monografijo, ki jo je lani izdala ugledna ameriška založba.

Njen avtor Thomas M. Barker je profesor na državni univerzi (State University) v Albanyju v državi New York in je strokovnjak za evropsko zgodovino novega veka. Z obravnavano knjigo se profesor Barker vrača k temi svoje doktorske disertacije, ki je že leta 1960 v seriji Studia Slovenica, ki jo izdajajo slovenski izseljenci v ZDA, izšla pod naslovom »The Slovenes of Carinthia. A national minority problem« (Koroški Slovenci. Problem narodne manjšine. — Prim. kratko oceno T. Zorna v PZDG III./1962). Barkerjev glavni sodelavec pri pripravi dopolnjenega in v vrsti podrobnosti popravljene dela je bil dr. Andreas Moritsch, koroški slovenski zgodovinar, docent na Inštitutu za vzhodnoevropsko zgodovino in raziskovanje (evropskega) jugovzhoda (oziroma po novem: na Inštitutu za vzhodne in jugovzhodnoevropske študije univerze na Dunaju). Barker se je ob pripravljanju nove izdaje posvetoval z vrsto avstrijskih in jugoslovanskih strokovnjakov, ki jih eden izmed recenzentov (prof. dr. Theodor Veiter v Europa ethnica, 4/1984, s. 253) označuje za »bolj ali manj levičarske ali slovensko šovinistične«. Posebej velja omeniti delež prof. dr. Vladimirja Klemenčiča za ljubljanske univerze, ki je poskrbel za več tematskih kart, ter že pokojnega dr. Toneta Zorna z ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja, ki je opravil veliko redakcijskega dela.

Knjiga je izšla kot 169. delo serije »East European Monographs« (Vzhodnoevropske monografije), ki je od začetka sedemdesetih let objavila tudi vrsto zgodovinskih razprav o posameznih vprašanjih jugoslovanske preteklosti: o odnosu Amerike in Italije do nastanka Jugoslavije, o vplivu Mihaila Šolohova na jugoslovanske književnosti, o bosanski cerkvi, o Ljudevitu Gaju in ilirskem gibanju, o Slovencih in jugoslovanstvu v letih 1890—1914 (to delo Carole Rogel smo recenzirali v ZČ 32/1979), o razvoju parlamentarizma v Srbiji, o nemškem protipartizanskem boju 1941—1943 itd.

V posameznih poglavjih avtor obravnava razvoj koroške slovenske zgodovine do srede 19. stoletja (disput o kosezih in ustoličevanju med slovenskimi zgodovinarji Barker označuje kot »zdravo znamenje za stanje zgodovinske znanosti v Jugoslaviji«; o državnosti Karantanije se ne da povsem prepričati), dalje čas klasičnih nacionalnih bojev in začetek organiziranega ponemčevanja koroških Slovencev med marčno revolucijo 1848 in začetkom prve svetovne vojne 1914, obdobje vojaškega režima, prodora jugoslovanske ideje med koroške Slovence in oboroženih bojev za severno slovensko oziroma jugoslovansko mejo 1914—1919 (v naslovu poglavja napačno omejeno le na 1914—1918). Posebni poglavji sta posvečeni podrobnemu prikazu prisotnosti koroškega vprašanja pri pogajanjih za senžermensko mirovno pogodbo ter »plebiscitni bitki« leta 1920. Poglavje o obdobju 1920—1945 nosi značilni naslov: »Diskriminacija, preganjanje in odpor«. Povojni razvoj je avtor razdelil v dve poglavji. Ločnice v letu

1959 ni postavil le zaradi tega, ker je prvo desetletje in pol že obdelal v prvi izdaji svoje knjige, ampak zato, ker je po podpisu Avstrijske državne pogodbe obnovljeni koroški Heimatdienst prav v letih 1957—59 prvič »politično triumfiral«¹ z odpravo obvezne dvojezične šole na južnem Koroškem. Profesor Barker ugotavlja, da od tedaj Heimatdienst koroške »politične voditelje drži v volilnem suženjstvu«² (»in electoral servitude«, s. 276). Čeprav se zaveda, da bo zgodovinar dokončno sodbo lahko izrekel šele čez desetletja, je analiza avstrijskega izmikanja izvajanju določb 7. člena Državne pogodbe in skoraj neoviranega divjanja nemškega provincialnega nacionalizma na Koroškem temeljita, ostra in obtožujoča. Zaključuje jo s kritiko avstrijske (proti)-manjšinske zakonodaje iz let 1976—77.

Čeprav smo omenili množico objavljenih raziskav o koroških Slovencih in čeprav profesor Barker sam ni študiral nobenega temeljnega vprašanja iz njihove zgodovine na podlagi primarnih virov, je njegova knjiga vseeno do sedaj najbolj zaokrožena slika zgodovine koroških Slovencev od naselitve konec šestega stoletja do leta 1977. Slekoprej smemo govoriti ne le o uspehi kompilaciji temeljnih avstrijskih in slovenskih razprav, ampak tudi o pregledni in znanstveno poglobljeni historični sintezi.

Delo je napisano z očitno težnjo po nepristranski objektivnosti, hkrati pa z veliko simpatijo za narodnostna prizadevanja koroških Slovencev. Soavtorstvo dr. Moritscha in pogovori s številnimi slovenskimi poznavalci problematike so zagotovili tudi uporabo in citiranje slovenskih del, posebej tudi v dodatku o novejših raziskavah. To pa ne pomeni, da avtor ni uporabljal tudi nemških del in govoril z nekaterimi predstavniki koroškega nemškega nacionalizma. Na več mestih izreka kritične sodbe do posameznih odločitev in postopkov koroških Slovencev samih ali Slovenije in Jugoslavije kot matic. Prav v tem vidimo tudi poseben pomen in težo Barkerjeve knjige, saj je ni mogoče obravnavati kot neko projugoslovansko propagando. Ameriški zgodovinar se npr. jasno pridružuje znanim kritikam neodločnega zadržanja enote nekdanjih srbskih vojnih ujetnikov pri Grabštanju sredi decembra 1918 in pristanku tedanje beograjske vlade na izvršeno zajetje te enote (s. 102), opozarja na beograjsko distanciranje od slovenske aprilske ofenzive leta 1919 (s. 107) in ocenjuje, da bi pravočasno slovensko oziroma jugoslovansko vojaško ukrepanje na pariško mirovno konferenco drugače vplivalo (s. 143). Kritizira ukrepe jugoslovanske uprave cone A plebiscitnega ozemlja (147) in slovensko-jugoslovansko plebiscitno propagando, ki je zanemarjala socialno tematiko in povsem ignorirala nemške volilce (154). Jugoslovanska vlada je sprva napovedala pritožbo na potek plebiscitnega glasovanja, a argumentacije ni predložila (165). Na več mestih (začenši s s. 201) opozarja na dolgotrajne negativne posledice obračuna z nekaj deset izpostavljenimi protislovenskimi akterji na Koroškem maja 1945. Za povojni diplomatski boj za priključitev slovenskega dela Koroške k Jugoslaviji ugotavlja, da je »Koroški zbornik«³ v celoti izšel žal le v slovensščini (203), Beograd pa da je »zakrivil isto napako kot leta 1918, t. j. da je zahteval mnogo več od tistega, kar je lahko upal dobiti, več tudi kot bi zahtevala pogajalska taktika«⁴ (s. 207). Med vzroki, ki preprečujejo aktivnejše mednarodno prizadevanje Jugoslavije za uresničevanje pravic koroških Slovencev, Barker navaja številne lastne notranje probleme in relativno šibkost Slovenije znotraj federacije (299).

O posameznih tezah in interpretacijah v knjigi je seveda mogoče še razpravljati. Tu naj opozorimo le na posamezne očitne netočnosti, ki so ostale v tekstu. Pred 1. svetovno vojno je bil del Slovencev v Beneški Sloveniji izven habsburške nadoblasti (s. 17). V bojih 1918—19 je treba bolj natančno ločiti akcije slovenskih prostovoljcev od dejstevanja tedanje redne jugoslovanske vojske (s. 17 in 106). Jugoslovanska uprava je na južnem Koroškem seveda trajala do plebiscita oktobra 1920 (oziroma do predaje avstrijski upravi novembra 1920) in ne le v letih 1918—19, uradne zahteve po reviziji meje pa je Jugoslavija predala tudi že pred letom 1947 (oboje tako na s. 20, čeprav drugod avtor navaja točne podatke). Ljubeljska cesta na Koroško vodi skozi tunel in ne več čez preval (s. 22). Zemljevid na strani 27 ne upošteva goriških Slovencev. Utrakvistični oziroma dvojezični šolski sistem leta 1959 ni bil odpravljen, le obvezen ni več za vse učence dvojezičnega ozemlja (s. 73). Janko Brejc se ni rodil v zgornji Soški dolini, ampak v kraju Brezje pri Trziču na Gorenjskem; Franc Grafenauer pa je bil po poklicu predvsem izdelovalec orgel in ne le kmet (s. 81). Koroški pregnanci v rajh lahko potrdijo, da nacisti vseh družin niso pustili skupaj, ampak so jih tudi ločevali; prav tako številne žrtve med pregnanci pričajo o krutosti režima, ki so mu bili podvrženi (s. 196). Za razliko od avtorja menim, da je neposredna udeležba koroškega Heimatbunda pri nasilni izselitvi koroških Slovencev jasno dokazana (s. 196). Maja 1945 je pri Borovljah padlo nekajkrat več kot 20 partizanov (201). Jugoslovanske partizanske sile se s Koroške prav gotovo niso umaknile le v zameno za izročitev domobrancev in drugih jugoslovanskih kvizlingov; poleg Stalinove je bila potrebna še kakšna druga intervencija in grožnja z neposrednim spopadom (202). Različne volilne skupine koroških Slovencev se po letu 1949 niso ome-

jile le na občinske volitve (220). Pod okriljem OZN je bil leta 1974 ohridski in ne tržaški seminar v manjšinah (s. 283).

Nekaj nadaljnjih pripomb bi lahko veljalo navedenim številkam ljudskih štetij, plebiscita (očiten lapsus na s. 164) in volitev ter njihovim različnim izračunom. Nekaj zemljevidov je žal slabo čitljivih. Čeprav je v primerjavi s prvo izdajo oris koroškega partizanstva ustrežnejši, bi si glede na njegov pomen in dosedanjo obdelanost v historični literaturi le želeli nekoliko popolnejšo sliko. Tu lahko omenimo še dve primerjavi s prvo izdajo: tokrat je dvojezično poimenovanje koroških krajev skoraj dosledno, v zvezi z Jugoslavijo pa je sedaj odpadlo nekaj ameriške ideološke terminologije iz petdesetih let.

Na koncu lahko ob ponovljeni, izredno pozitivni oceni celotnega dela, izrazimo obžalovanje, da je od priprave rokopisa knjige do njenega izida poteklo kar šest let. Zato obdobje po letu 1977 v Barker-Moritschevem delu ni več obdelano. V publicistični in znanstveni internacionalizaciji boja koroških Slovencev za osnovne manjšinske pravice pa bi bila analiza zadnjih let v angleško pisani knjigi, ki je razumljiva po vsem svetu, še toliko bolj dobrodošla. In še želja! Za domačo uporabo bi prav prišel tudi prevod v slovenščino ali srbohrvaščino; če že ne vse knjige, vsaj zadnjih najbolj aktualnih dveh poglavij.

Janez Stergar

Jasna Fischer, Cas vesolniga socijalnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889. Ljubljana: (Krt; 12) Republiška konferenca ZSMS in Univerzitetna konferenca ZSMS, (1983), 1984. 308 strani.

Potem ko je maja 1978 Jasna Fischer branila svojo doktorsko disertacijo, je moralo preteči dobrih pet let, da je njena monografija lahko izšla. To dejstvo je za avtorja nedvomno žalostno, saj si vsak želi, da dosežke tako trudapolnega dela čimprej da javnosti na vpogled. Za slovenske založbe pa je lahko samo sramotno, da je niso uvrstili v svoje programe, ampak so jo zavračale z utemeljitvijo (prav bedasto), da ni bralna, atraktivna in še kakšen podoben epiteton bi se našel. Ta primer ni osamljen in samo še potrjuje klavrno politiko založniških hiš, ki si pri nekoliko bolj znanih avtorjih ne pomišljajo izdajati ponatise razprav, nekakšno zbrano delo še za živega. Konec koncev to tudi ni tako slabo in napak, pač pa je nedopustno, da temeljna raziskovalna dela morajo leta čakati na natis.

V razmaku petih let je slovenska historiografija pokrila dve beli lisi in se nekoliko približala celovitejšemu pregledu zgodovine socialističnega delavskega gibanja na Slovenskem. Poleg Štajerske je zdaj vsaj do 1895 obdelana tudi Kranjska, če upoštevamo, da je bilo dolgo časa ljubljansko delavsko gibanje edino na Kranjskem in da je čas od 1884—1894 posebej obdelan v Kermavnerjevi monografiji Začetki slovenske socialne demokracije in da imamo še njegovo obširno poglavje Socialistično gibanje med Slovenci kot dopolnilo Prijateljevi Slovenski kulturno-politični in slovstveni zgodovini 1848—1895. Podobnega pregleda ob upoštevanju vseh razpoložljivih arhivskih virov in časnikov še nimamo za Primorsko s Trstom in za Koroško. Seveda pa bomo do prve sinteze slovenskega delavskega gibanja prišli šele, ko bodo opravljene študije in raziskave za ves čas do zloma monarhije in ko se bo upoštevalo tudi delavsko gibanje nemarksistične smeri in ne nazadnje podrobna gospodarska zgodovina. Ob 40-letnici, odkar je delavski razred na oblasti, smo od takšne sinteze še daleč in prav presenetljivo je, da delo tudi zaostaja, saj je raziskovalcev za to področje, kot se paradoksalno sliši, vedno manj. Tudi Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, ki je pred dobrimi petnajstimi leti kar sistematično zastavil to pot, se realizacija projekta nekako odmika.

Disertacija J. Fischer se v obliki, kakor je izšla, deli nekako na tri dele: prvo tretjino knjige predstavlja razvoj ljubljanske industrije v letih 1860—1890, drugo tretjino politični razvoj delavskega gibanja od začetkov do 1890, zadnjo tretjino pa zelo dokumentarno in prepričljivo ilustrirajo in dopolnjujejo objavljeni dokumenti, ki predstavljajo dopolnilo k že kar znamenitemu tomu 5, kot se popularno imenuje peti zvezek (Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920) serije Zgodovinski arhiv KPJ, ki je izšel že leta 1950. V samo razpravo nas najprej uvede natančen oris virov in literature, ki nas seznanja z arhivskim in časniškim materialom ter s stanjem historične literature o tej problematiki, ki je tudi kritično ovrednotena. Tak način orisa virov in literature je vedno bolj pogost v zgodovinskih monografijah in reči je treba, da tudi mnogo bolj smotrno in koristen kot pa zgolj naštevanje uporabljenih del. V uvodnem poglavju je nato na kratko orisan gospodarski in družbeni razvoj slovenskih dežel od marčne revolucije do prve svetovne vojne kot tudi Začetki de-

lavskega gibanja pri Slovencih. Temu sledi večinoma po literaturi, ki je za ta problem kar izdatna in relevantna. Razvoj ljubljanske industrije v letih 1860—1890. Poglavlje Družbene osnove delavskega gibanja v Ljubljani v letih 1870—1890 pa je resnično novum v obravnavanju zgodovine delavskega gibanja pri nas. Avtorica je namreč s pridom izkoristila izjemno in srečno okoliščino, da so se skoraj v celoti ohranile popisne pole ljudskih štetij v Ljubljani v letih 1869, 1880 in 1890, ki skupaj obsegajo 66 fasciklov in zajemajo skupaj 73.000 prebivalcev mesta. V tem materialu je ogromno zanimivih podatkov in vsebujejo poleg imena in priimka še spol, stan, vero, rojstni kraj, pristojnost, poklic (leta 1869), občevalni jezik, zaslužek, telesne hibe (1880), hišne posestnike in sorodstveno razmerje z nosilcem stanovanjske pravice (1890), vsa tri štetja, pa še število domačih živali, zadnje pa tudi standard stanovanj. Vse to obilje podatkov daje možnost še za številne (zlasti) mikroraziskave in je Fischerjeva zajela seveda le en vidik. Avtorica je za svojo raziskavo upoštevala podatke o rojstnem letu, rojstnem kraju, za štetji 1880, 1890 pa tudi občevalni jezik, od vsega prebivalstva pa pet skupin: samostojne obrtnike, pomočnike, vajence, delavce in dninarje. Priložena je vrsta tabel tako o skupinah obrtne dejavnosti, skupinah prebivalstva po spolu in občevalnem jeziku, o odstotkih posameznih poklicnih skupin, o številu obrtnikov in obrtnic posameznih strok po skupinah obrtne dejavnosti, o osebah po poklicu in rojstnem kraju, pa o poklicih po rojstnem kraju, po deželah in tudi po starosti. Na tej podlagi je nastala plastična slika o delavskih slojih Ljubljane in tu naj opozorim na tri glavne značilnosti, do katerih nas pripeljejo podatki: upad obrtne dejavnosti v Ljubljani se ne kaže v številu zaposlenih, specifično je visoko število zaposlenih žensk v industriji ter slaba kvalifikacijska sestava zaposlenih delavcev v industriji in prometu, saj je delež kvalificiranih delavcev od 15,7 % leta 1869 padel na 6,8 % v letu 1890. Zanimiva je tudi analiza doseljavanja v Ljubljano, ki je sicer pričakovana in ni presenetljiva, je pa zdaj prvič na tak način prikazana. Analiza etnične strukture kaže na veliko večino slovenske narodnosti, ki od 1880 do 1890 naraste od 85,7 na 91,5 %, pa tudi še bolj pomemben podatek, da se tuji kvalificirani kadri nadomeščajo s slovenskimi. To so samo najbolj generalne posplošitve, v objavljenih tabelah pa pozoren bralec lahko najde ali si sam potegne še številne konkluzije in tudi pobude za nova razmišljanja ter raziskave.

Vsa naslednja poglavja se ukvarjajo s političnim razvojem delavskega gibanja v Ljubljani. Poseben poudarek je upravičeno dan ljubljanskemu delavsko-izobraževalnemu društvu, njegovemu razvoju in delovanju v dvajsetletnem razdobju od osnovanja društva do ustanovitve avstrijske socialno-demokratske stranke na prelomu leta 1888/89. Prikazano je tudi delovanje delavskih strokovnih društev, zlasti najstarejšega in najpomembnejšega: društva tiskarjev. V posebnem poglavju se avtorica ustavi pri analizi obrtniško demokratske skupine in njihovega lista *Ljudski glas*, ki je izhajal v letih 1882—1885. Avtorica je vse delovanje delavskega izobraževalnega društva prikazala na bogatem gradivu dokaznega materiala proti obožencem na znanim procesu proti ljubljanskim »krvavcem«, voditeljem ljubljanskega delavstva, ki je bil decembra 1884 v Celovcu. Srečna okoliščina je, da je bilo tako zbrano obširno gradivo o delovanju kakšnega društva, česar za druge dežele ali mesta žal nimamo. Proces v Celovcu je že sam po sebi toliko pomemben, da mu je Fischerjeva upravičeno posvetila posebno poglavje. V sklepnih besedah pa se avtorica še enkrat ozre po začetkih delavskega gibanja v Ljubljani. Kot dodatek samemu tekstu je avtorica dodala 46 dokumentov na sto straneh iz arhiva, letakov, časopisja, ki plastično dopolnjujejo tekst in ki so v večini prvič objavljeni. Teksti so v slovenščini, nemščini in francoščini, pa tudi prevedeni — prevode je skrbno opravil dr. J. Beran, ki jim je uspel pustiti patino tistega časa. Tem dokumentom sta dodana še dva seznama članov odbora društva tiskarjev 1868—1889 in delavskega izobraževalnega društva 1870—1889, povzetek v nemščini in slovenščini ter seznam kratic, krajevnih in osebnih imen. Celoten vtis o delu je zelo pozitiven in kot pomembna obogatitev slovenske historiografije je bilo delo tudi nagrajeno z nagrado Sklada Borisa Kidriča za leto 1984. Želeti je seveda, da bi v kratkem dobilo tudi nadaljevanje, ki pa zaradi spremenjenega položaja ne bo moglo biti omejeno le na Ljubljano, ampak bo seglo na vso Kranjsko. V današnjem gospodarskem trenutku se zdi, da bo za to kronovino tudi edino možno raziskovati na tako podroben način, saj za druge historične pokrajine ležijo arhivi in tudi časniki zunaj naše države, pristop do njih pa je zdaj skoraj onemogočen.

Pohvaliti velja avtorico, da je napisala tudi tekoče berljivi tekst; tudi tiskarskih napak je manj kot smo jim že kar po pravilu priča. Nekaj netočnosti v tekstu pa je tudi ostalo. K str. 64 je treba dodati, da ni bila niti ena ženska članica delavskega izobraževalnega društva, ker jim pač zakonodaja ni dovoljevala, na str. 115 je v citiranem članku iz *Laibacher Zeitung* vzporediti podatek v *Laibacher Tagblatt*, da je bilo novih članov 245, torej pet manj. Takšnih vzporedenj in preverjanj bi bilo opraviti še na več mestih, ker so tako časniki kot tudi magistratni zastopniki v svo-

jih poročilih imena različno pisali ali jih slišali in razumeli (npr. na str. 201, gre za Tomiča, ne Tomitza, na str. 209 za Töniesa, ne za Tönesija, na str. 407 je podpredsednik društva pravilno Dovič in ne Unok itd.). Na str. 115 pravi Fischerjeva, da ni podatkov o tem, ali je Kunc svojo 10-dnevno kazen odsedel, in se pri tem sklicuje na Kyovskega, ki pa ravno trdi, čeprav brez navajanja vira, da je Kunc sedel v zaporu. Mislim, da lahko verjamemo notici v Laibacher Tagblatt št. 173, 31. 7. 1872, ki poroča o »iz zapora izpuščenem predsedniku«. Mislim, da bi bilo tudi umestno, če bi vendarle povzela Kyovskyjevo razpravo o prvih stvkih in jo z nekaterimi drobci dopolnila, da bi bila tudi ta dejavnost delavcev prikazana strnjeno na enem mestu. Glede na to, da imamo o začetkih delavskega gibanja vendarle bolj malo podatkov, se mi zdi, da ne bi škodovalo poudariti nekaj drobnih zadev, ki po svoje ilustrirajo dogajanja v družtvih, kot npr. število knjig v družtvih bibliotekah ali recimo podatek, da so februarja 1872 imeli v društvu debato o tem ali je denar blago ali ne, debato, ki vsekakor presega običajna razpravljanja, na katerih se po navadi ni govorilo o bolj poglobljenih vprašanjih. Tudi podatek, da so krojaški pomočniki 20. februarja 1872 dali 20 gld. za dunajske stvkačje krojače je zanimiv. Precej nedodelan pa je ostal odnos meščanskih strank do delavstva, ki pa je predvsem v tem prvem razdobju delavskega gibanja kar kompliciran in nič stereotipen kot je to kasneje. Razlika je tudi bistvena med slovenskim in nemškim, ki je bilo za socialno vprašanje bolj odprto in tudi glede vprašanja dvojezičnega delavskega društva dovolj strpno. Poročila o delavskem gibanju so v nemškem časopisju bolj objektivna, mnogo bolj pogosta kot v slovenskih in tu bi upoštevanje recimo Laibacher Tagblatt dalo nekaj novih nians. Te članke bi bilo tudi treba upoštevati v dokumentacijskem delu knjige. Že došedaj zbrano gradivo pa kaže, da bi bilo vsekakor potrebno in hvalevredno začeti z izdajo dokumentov iz te zgodovine.

Franc Rozman

Jože Prinčič, Predsedstvo SNOS-a, Prezidij SNOS-a, Prezidij ustavodajne skupščine LRS 1944—1947. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1982. 74 strani. (Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev; 3.)

Inventar je izdal Arhiv SR Slovenije kot 3. zvezek serije Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev. Istočasno predstavlja inventar tudi začetek serije inventarjev povojnih upravnih fondov. Čeprav arhiv SNOS od ustanovitve v februarju 1944 do januarja 1947 tvori celoto, je gradivo do osvoboditve in po njej tehnično ločeno. Večji del gradiva do 5. maja 1945 hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, manjše dele pa arhiv CK ZKS in arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS. V arhivu SR Slovenije je gradivo povojnega obdobja in drobci gradiva za obdobje pred majem 1945. Gradivo, ki se nahaja kar v štirih različnih arhivih, bi bilo za uporabnike dostopnejše, če bi bil izdelan zbirni inventar, ki bi zajel celotno gradivo fonda.

Arhiv SR Slovenije je leta 1966 prevzel od sekretariata skupščine SRS 8 fasciklov gradiva, ki je bilo deloma že urejeno. V letu 1967 je ureditev dopolnil Peter Ribnikar. Pri urejanju gradiva republiških upravnih organov po letu 1945 so našli še 6 fasciklov, ki jih je Jože Prinčič uredil in priključil fondu. Tako je gradivo danes razvrščeno v 14 arhivskih škatlah. Prvih sedem škatel obsega gradivo predsedstva SNOS in nekaterih njegovih odsekov (za izgradnjo narodne oblasti, za prehrano, za gospodarstvo, za gradnje, za gozdarstvo in za socialno skrbstvo) v obdobju pred osvoboditvijo. V drugih sedmih škatlah se nahaja gradivo povojnega obdobja, ki obsega splošne spise predsedstva in prezidija SNOS ter ustavodajne skupščine LRS.

Inventar je sestavljen iz treh delov: zgodovinski pregled razvoja organov ljudske oblasti v Sloveniji 1944—1947, pisarniško poslovanje predsedstva in prezidija SNOS in opis ureditve fonda in inventarja, popis gradiva. Zgodovinski pregled je razdeljen na dva dela: pregled razvoja organov ljudske oblasti v Sloveniji od kapitulacije Italije do konca vojne in organizacija najvišjih organov ljudske oblasti v Sloveniji od maja 1945 do januarja 1947. Podrobno je avtor pojasnil organizacijski razvoj organov ljudske oblasti v Sloveniji do konca vojne. Zlasti natančno je razčlenil pristojnosti in naloge odsekov, oddelkov, komisij in ustanov pri predsedstvu SNOS, pri čemer je že opozoril na nekatere probleme, ki pa jih je prepustil v obravnavo nadaljnjim, popolnejšim raziskavam. Drugi del upošteva samo razvoj najvišjih organov ljudske oblasti in ni tako obsežen kot prvi del. Z ustanovitvijo slovenske narodne vlade 5. maja 1945 je predsedstvo SNOS izgubilo izvršilne funkcije. Njegovi odseki so postali ministrstva, ostal pa je še zakonodajni in najvišji predstavniški organ do 2. zasedanja v septembru 1946, s pooblastili pa še do januarja 1947 kot ustavodajna skupščina. Zgodovinski pregled je nastal na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hranita arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in Arhiv SR

Slovenije ter na podlagi dosedanjih zgodovinskih obravnav tega obdobja. Poudarek zgodovinskega pregleda je na organizacijski strukturi organov, ki v zgodovinopisju velikokrat ni natančno pojasnjena ali pa je ne moremo najti na enem mestu. Za uporabnika gradiva je čim natančnejši organizacijski pregled bistvenega pomena, saj samo poznavanje organizacijske strukture organov in organizacij omogoča razumevanje in s tem uporabo gradiva. Zato je avtorjevo prizadevanje za obširno predstavitev razvoja in organizacijske strukture organov ljudske oblasti v obdobju 1944—1947 vsekakor razveseljivo in vredno posnemanja.

Zgodovinskemu pregledu sledi opis pisarniškega poslovanja predsedstva in prezidija SNOS ter opis ureditve fonda in inventarja. Pisarniško poslovanje je do konca leta 1944 vodilo predsedstvo SNOS, nato pa koordinacijska (osrednja) pisarna odsekov pri predsedstvu SNOS. Navedena organa sta dajala navodila za pisarniško poslovanje, preko njiju pa je potekala tudi vsa korespondenca med odseki in komisijami, poverjeništvu pri NKOJ in narodnoosvobodilno vojsko ter pokrajinskimi in okrožnimi odbori. Do sredine leta 1944 so vodili enostavne delovodnike, nato pa kombinirane. Najprej so spise odlagali ločeno, po prejetih in odposlanih dopisih, konec leta 1944 pa so jih začeli združevati. Tudi po osvoboditvi se pisarniško poslovanje ni bistveno spremenilo.

Tretji del inventarja predstavlja popis arhivskega gradiva. Pri ureditvi fonda je avtor upošteval organizacijsko strukturo organa in prvotno ureditev po delovodnih številkah, ki je v glavnem povsod ohranjena, razen v tretji in četrti škatli, kjer so spisi urejeni po kategorijah, v okviru teh pa po časovnem zaporedju. Gradivo je popisano po škatlah in mapah. Popis navaja kategorije gradiva, mejne datume in število listov. Pri dopisih, odločbah in spisih je navedena številka delovodnika, pri zapisnikih in odlokih pa datum seje oziroma izida odloka in kratka vsebina. Tem podatkom sledi vsebina gradiva, ki je podana v obliki stvarnega gesla, v okviru katerega je upoštevana organizacijska struktura ljudske oblasti, dejavnost in odpošiljatelj. Čeprav delovodniki niso ohranjeni, so delovodne številke navedene zaradi pregleda nad ohranjenostjo gradiva. Ureditev in popis fonda je pogojevala majhna količina gradiva, pomembnost fonda in specifične značilnosti obeh obdobj, na katere se gradivo nanaša, vojnega in povojnega. Avtor inventarja je poizkusil izdelati tak popis gradiva, ki bi bil čimprimernejši za uporabo v znanstveno-raziskovalne namene, saj je gledal na fond s stališča raziskovalca in z željo, da bi inventar omogočil nadaljnje zgodovinske obravnave. V kolikšni meri mu je to uspelo, bodo pokazale izkušnje uporabnikov gradiva. Opozorila bi le na eno, pomanjkljivost inventarja, da žal nima nikakršnega kazala. Pregled nad gradivom bi bil vsekakor boljši, če bi bila izdelana krajevni in stvarni indeksi.

Mnenja o načinu urejanja in popisovanja arhivskega gradiva so različna. Glede na to, da priročnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva še ni izdan, o kakšnem enotnem sistemu urejanja in popisovanja gradiva za posamezne zvrsti in obdobja pa se slovenski arhivi tudi še niso dogovorili, je bila izbira načina ureditve in popisa arhivskega gradiva do sedaj prepuščena subjektivni odločitvi posameznega arhiva oziroma arhivista.

Mislím, da je treba toplo pozdraviti vsak novo izdani inventar, saj tovrstne publikacije približajo uporabnikom in s tem javnosti nov delček arhivskega gradiva in omogočajo nadaljnje raziskave. Izdani inventar je eden redkih, ki obravnava arhivsko gradivo povojnega obdobja, in pomeni pomemben pripomoček za raziskovanje slovenske povojne zgodovine.

Mateja Jeraj

UDK 323.1 (439) 1890/1901.

KRAJCOVIC Milan, dr., samostojni znanstveni delavec,
Ustav historičkih vied SAV, 88416 Bratislava, Klemensova 19
Nastanek in razvoj alianse zatiranih narodov Ogrske — 1890—1901

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 83—110, cit. 90

Sn. (De., Sn., En.)

Na podlagi arhivskega in časopisnega gradiva, pregledanega predvsem v arhivih in knjižnicah Češkoslovaške, Madžarske, Romunije, Jugoslavije, in novejših znanstvene literature razpravlja avtor o sodelovanju Slovakov, Romunov, Srbov in Hrvatov Ogrske v letih 1890—1901. Ugotovitvam svoje knjige Slovenská politika v strednej Európe (v oklepaju angleški prevod: Slovaška politika v srednji Evropi) dodaja nove in posebej govori o stikih med Slovaki in Slovenci.

Avtorski izvleček

UDK 272 (398.5)

PILLINGER Renate, dr., docentka, Inštitut za klasično arheologijo
na dunajski univerzi, A — 1010 Wien, Dr. Karl Luegerring 1

Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije
v rimski dobi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 3, str. 173—184, cit. 106

Sn. (De., Sn., En.)

Razprava »Preganjanje zgodnjih kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju današnje Avstrije« zlasti obravnava trpljenje sv. Florijana in zakonodajo »krščanskih« cesarjev proti poganom.

Avtorski izvleček

UDK 911.37 (497.12) 104/05.

SLABE Marijan, dr., direktor, Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine, YU-61000 Ljubljana, Piecnikov trg 2

Naselbinska struktura 5. in 6. stoletja v jugovzhodnem predalpskem prostoru

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 3, s. 185—191, cit. 70

Sn. (De., Sn., En.)

V prispevku avtor obravnava vrste in strukturo naselbin v predalpskem prostoru v burnem obdobju preseljevanja ljudstev, to je v 5. in 6. stoletju. Poleg zanimajočih antičnih urbanih jeder so tedaj žvele še naselbine občasnega pribežališnega značaja, stalneje obljubena naselja, katerih ustroj je še podrobneje obravnavan, posamezne posejitvene enote in vojaške postojanke.

Avtorski izvleček

UDK 339.56 (497.12:455.1) 16-657

GESTWIN Ferdo, dr., univerzitetni profesor v p. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Ljubljanski Lanthieriji in trgovina v Fanu

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 3, s. 193—202, cit. 55

Sn. (De., Sn., En.)

Na podlagi gradiva v Fanu daje razprava podoba trgovine s kožami družine Lanthierjev iz Ljubljane v omenjenem mestu. Gre predvsem za kreditno trgovino po številnih krajih Mark, deloma Umbrije in Emilije ter za uporabljene oblike tehnike trgovine oziroma trgoveškega postovanja (faktorji oziroma prokuratorji, poslovni partnerji, družbe, knjigovodstvo).

Avtorski izvleček

UDC 378.183 (437.10=86) :1895/1900*

GANTAR GODINA Irena, M. A., Research Adviser University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Czech Political Realism among the Creation and Slovene Students In Prague from 1895 to 1900

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 3, pp. 269—276, 49 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The Croat, Serb and Slovene students in Prague from 1895 to 1900, who were on positions of Masaryk's realism, represented their main ideas and plans for the social and national affairs solving in Hrvatska Misaor, Novo Dobro and Glas. The most important part of those plans was the cultural and educational work among the people, the so called minor works.

Author's Abstract

UDK 336.711 (497.12:453.33) :1945*

GOMBAČ Melka, Archivist, Institute for History of the Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvobodilne 1

Financial Institution of Slovenia — the Slovene Coastland Branch (1945)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 3, pp. 283—288, 19 notes

Sn. (It., Sn., En.)

The article deals with the functioning of the Financial Institution of Slovenia — the Slovene Coastland Branch, having its seat, after the liberation, in Trieste. The authoress handles the situation in the time of the Yugoslav administration of the Slovene Coastland and Trieste till June 12th, 1945, as well as its functioning after taking over the Zone A by the Allied Military Administration resp. Zone B by the Military Administration of the Yugoslav Army, until cancelling its branch in Trieste in October 1945.

Author's Abstract

UDC 323.13 (=86) :17/1918*

ZECJEVIĆ Momčilo, Dr., Senior Scientific Adviser, Institute for Modern History, YU-11000 Belgrade, Trg Marksa i Engelsa 11

Yugoslav Idea from Its Conception to the State-Foundation in 1918

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 3, pp. 203—212, 0 notes

Sh. (De., Sn., En.)

On the basis of literature and his own research work the author gives a survey of the fundamental and main periods of the Yugoslav idea development from the first beginnings at the end of the 18th century till foundation of the Yugoslav state in 1918.

Peter Stih

UDC 904 (398.5/6):737.1

KOS Peter, Dr., Archaeologist, National Bank of Slovenia, YU-61000 Ljubljana, Tišova 11

Marcoman Wars — Numismatics and History

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 38/1985, No. 3, pp. 277—281, 21 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author first more in detail describes the prices and wages in the territory of Roman Empire in the 2nd century A. D. Through the concrete detail analysis of the treasure and sporadic coins finds in our territory from the period of political-military crisis in the time of marcoman wars, the author comes to the conclusion that military actions didn't lead to a heavy decrease of the economic development of that area — maybe with exception of Celcia.

Peter Stih

SLOVENSKA MATICA, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,
med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih
društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 805 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebu-
janju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemenčič (1853—1901), Vladimir
Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minafič
— Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančič — Kratak
pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim po-
udarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 805 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova
vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov —
Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič
— Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon
— Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 805 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja
(Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega
zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst na-
potkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 805 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago
Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc —
Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo
na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na
Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja
dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 805 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji,
Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič —
Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne
in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Mihael Strukel
(Strukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 — 840 din.

Bleiweisov zbornik s prispevki Boga Grafenauerja, Vasilija Melika, Pe-
tra Vodopivca, Franca Rozmana, Franceta Adamiča, Srdjana Bavdka,
Milana Dolenca, Janeza Batisa, Petra Borisova, Bojana Štiha, Martine
Orožen, Dušana Moravca, Staneta Grande, Velimirja Gjurina, Štefana
Barbariča in Mirka Kambiča.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8/1985 — 1000 din.

Vsebina: Anton Ramovš, Vanda Kochanovsky-Devidé — Marko Vincenc
Lipold (1816—1883), prvi slovenski geolog, Janez Strnad — Kako je Jo-
žef Stefan odkril zakon o sevanju, Vladimir Murko — Resslerovi načrti za
izkoriščanje vetrne energije, Avgust Hribovšek, Eman Pertl — Dr. Šte-
fan Kočevar, delavec za slovensko narodno in zdravstveno ledino, Alek-
sander Poznik — Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptujju,
Jože Zdravec — Fragmenti iz ljudske medicine v severovzhodni Slove-
niji.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1985

941/949

120030132,3

COBISS •